

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

تحقیقی پیرامون حضرت زینب و خرابه شام
در روایات، تاریخ و اسباب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رقیه : پژوهشی در تاریخ انساب و اشعار حضرت رقیه علیها السلام

نویسنده:

سید حسن سجادی دره صوفی

ناشر چاپی:

قدیم الاحسان

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۲۲	رقیه : پژوهشی در تاریخ انساب و اشعار حضرت رقیه علیها السلام
۲۲	مشخصات کتاب
۲۲	اشاره
۲۵	فهرست مطالب
۴۷	سخن ناشر
۴۹	سخن نخست
۵۱	مقدمه
۵۹	فصل اول: شرح حال
۵۹	اشاره
۶۰	مادر حضرت رقیه علیها السلام
۶۰	نام گذاری حضرت رقیه علیها السلام
۶۱	نام رقیه در تاریخ
۶۲	بررسی مسئله
۶۵	تعداد فرزندان سید الشهدا علیه السلام
۶۸	طرح بحث
۶۸	اشاره
۶۹	۱. علم تاریخ مبتنی بر ظن است
۷۰	۲. تحصیل قدر متیقن از تفصیل حوادث
۷۴	۳. میزان در جواز خواندن مراثی
۷۴	الف. رعایت حرمت امام معصوم علیهم السلام
۷۴	ب. رعایت صدق
۷۵	ج. اجتناب از تدلیس
۷۷	د. حکم ترسیم وقایع و حوادث

۷۷	.....	اشاره
۷۷	.....	۴. میزان در جواز و حسن زیارت قبور مقدسه
۷۹	.....	۵. عصر امام حسین علیه السلام عصر خفقان بود
۸۰	.....	شهرت در موضوعات و امور خارجیه -
۸۲	.....	متن و ظهور روایت مرفوعه ی زراره
۸۵	.....	تسامح در مرثیه
۹۲	.....	خبر فاسق ثقه
۹۴	.....	سابقه ی تاریخی نام رقیه در میان عرب
۹۷	.....	تحلیل گزارش
۹۹	.....	نام حضرت رقیه علیها السلام در منابع قدیم و جدید
۹۹	.....	اشاره
۱۰۰	.....	۱. مقتل ابو مخنف
۱۰۰	.....	۲. اشعار سیف بن عمیره
۱۰۲	.....	۳. لباب الأنساب و الألقاب
۱۰۲	.....	۴. الملهوف (اللهوف) علی قتلی الطفوف
۱۰۵	.....	۵. دلایل الامامة
۱۰۵	.....	۶. تاریخ موالید الائمه
۱۰۵	.....	۷. مناقب آل ابی طالب علیه السلام
۱۰۶	.....	۸. مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول علیهم السلام
۱۰۶	.....	۹. کامل بهائی
۱۰۷	.....	۱۰. كشف الغمة فی معرفة الأئمة علیهم السلام
۱۰۸	.....	۱۱. اشراق الاصباح فی مناقب الخمسة الاشباح (محرم ۷۵۳ ق.)
۱۰۸	.....	۱۲. الفصول المهمة
۱۰۸	.....	۱۳. بحر الانساب
۱۱۰	.....	۱۴. حدیقه الشیعه
۱۱۰	.....	۱۵. ارجوزه ی شیخ حر عاملی رحمه الله علیه

- ١١١ ..... ١٦.بحار الانوار
- ١١١ ..... ١٧.الدوحة المهدية (ارجوزة الفتونى)
- ١١٢ ..... ١٨.لسان الواعظين
- ١١٢ ..... ١٩.مواليد الأئمة عليهم السلام و موجز تواريخ اهل البيت عليهم السلام
- ١١٢ ..... ٢٠.ملحقات إحقاق الحق
- ١١٣ ..... ٢١.معالي السبطين
- ١١٣ ..... ٢٢.الامام الحسين بن على عليه السلام
- ١١٣ ..... ٢٣.تراجم بعض الأصحاب و التابعين
- ١١٤ ..... ٢٤.تتقيف الأمة بسيرة أولاد الأئمة عليهم السلام (٤٢٣ق.)
- ١١٤ ..... ٢٥.جدول آيت الله سيد شهاب الدين مرعشى نجفى
- ١١٦ ..... ٢٦.المنتخب طريحي
- ١١٧ ..... ٢٧.تظلم الزهراء عليها السلام
- ١١٧ ..... ٢٨.مصائب المعصومين عليهم السلام
- ١١٧ ..... ٢٩.طوفان البكاء
- ١١٨ ..... ٣٠.مهيج الأحزان
- ١١٨ ..... ٣١.رياض الشهادة فى مصائب السادة
- ١١٩ ..... ٣٢.مخزن البكاء فى مصيبة سيد الشهداء عليه السلام
- ١٢٠ ..... ٣٣.كنز المصائب
- ١٢٠ ..... ٣٤.اسرار الشهادة
- ١٢٢ ..... ٣٥.سرمایه ی ایمان و جواهر الإيقان
- ١٢٢ ..... ٣٦.ماتمكده
- ١٢٢ ..... ٣٧.انوار المجالس
- ١٢٣ ..... ٣٨.مفتاح الجنة للنارجنة
- ١٢٣ ..... ٣٩.بحر المصائب و كنز الغرائب
- ١٢٤ ..... ٤٠.انوار الشهادة
- ١٢٤ ..... ٤١.ينابيع المودة

- ١٢٤ ..... ٤٢. سر الاسرار في مصيبة أبي الأئمة الأطهار عليهم السلام
- ١٢٥ ..... ٤٣. ذريعة النجاة في المقتل
- ١٢٥ ..... ٤٤. افضل المجالس
- ١٢٥ ..... ٤٥. رياض القدس
- ١٢٦ ..... ٤٦. الإيقاد في وفيات النبي و الزهراء و الأئمة عليهم السلام
- ١٢٦ ..... ٤٧. مزامير الأولياء، مرقاة الإيقان
- ١٢٦ ..... ٤٨. شعشعة الحسيني
- ١٢٧ ..... ٤٩. تاريخ كربلا
- ١٢٧ ..... ٥٠. منتخب التواريخ
- ١٢٨ ..... ٥١. منتخبات التواريخ لدمشق
- ١٢٨ ..... ٥٢. منتهى الآمال
- ١٢٩ ..... ٥٣. فاجعة العظمى
- ١٢٩ ..... ٥٤. الرثاء و الأسى
- ١٢٩ ..... ٥٥. صفريه
- ١٢٩ ..... ٥٦. رياحين الشريعة در شرح حال بانوان دانشمند شيعه
- ١٣٠ ..... ٥٧. خاتون دو سرا در احوال حضرت زينب كبرى عليها السلام
- ١٣٠ ..... ٥٨. عقيله ي بنى هاشم عليه السلام
- ١٣١ ..... ٥٩. ما بعد كربلا
- ١٣١ ..... ٦٠. حركة النساء في المسيرة الحسينية
- ١٣١ ..... ٦١. شاهكار آفرينش مقتل شيخ (الرئيس)
- ١٣١ ..... ٦٢. الأيام الشامية من النهضة الحسينية
- ١٣٢ ..... ٦٣. ستاره درخشان شام
- ١٣٣ ..... دختران امام حسين عليه السلام در منابع متعدد
- ١٣٣ ..... اشاره
- ١٣٤ ..... ١. تاريخ اهل البيت عليهم السلام
- ١٣٤ ..... ٢. تاريخ الأئمة عليهم السلام

- ١٣٤ ..... الهداية الكبرى ٣
- ١٣٥ ..... مقتل ابو مخنف ازدي كوفي ٤
- ١٣٥ ..... الملهوف على قتلى الطفوف ٥
- ١٣٥ ..... اشاره ٥
- ١٤٠ ..... اعتبار لهوف ٥
- ١٤٢ ..... چگونگی دلالت ٥
- ١٤٣ ..... جمع بندي ٥
- ١٤٤ ..... كامل بهائي ٦
- ١٤٤ ..... اشاره ٦
- ١٤٦ ..... تحليل گزارش ٦
- ١٤٩ ..... بررسی نسخه ها ٦
- ١٥٣ ..... برآیند ها ٦
- ١٥٥ ..... روضه الشهداء ٧
- ١٥٥ ..... اشاره ٧
- ١٥٩ ..... تحليل گزارش ٧
- ١٦٢ ..... لوايح الانوار في معرفة الأئمة الاطهار ٨
- ١٦٢ ..... اشاره ٨
- ١٦٣ ..... تحليل گزارش ٨
- ١٦٣ ..... تسلية المجالس و زينة المجالس ٩
- ١٦٣ ..... اشاره ٩
- ١٦٥ ..... برآیند ٩
- ١٦٧ ..... المنن الكبرى ١٠
- ١٦٧ ..... اشاره ١٠
- ١٦٨ ..... تحليل گزارش ١٠
- ١٧٠ ..... المنتخب في جمع المراثي و الخطب ١١
- ١٧٣ ..... تنظم الزهرا عليها السلام من اوراق دماء آل العباء ١٢

- ١٧٣ ..... ١٣. محرق القلوب
- ١٧٣ ..... اشاره
- ١٧٧ ..... تحليل گزارش
- ١٧٨ ..... ١٤. مصائب المعصومين الاربعه عشر -
- ١٧٩ ..... ١٥. طوفان البكاء
- ١٨٠ ..... ١٦. مهيج الاحزان
- ١٨١ ..... ١٧. كنز المصائب
- ١٨٣ ..... ١٨. انوار المجالس
- ١٨٥ ..... ١٩. مخزن البكاء
- ١٨٦ ..... ٢٠. انوار الشهادة
- ١٨٨ ..... ٢١. اكسير العبادات فى اسرار الشهادات
- ١٩٠ ..... ٢٢. اعيان الشيعة
- ١٩١ ..... ٢٣. حر المصائب و كنز الغرائب
- ١٩٢ ..... ٢٤. رياض القدس
- ٢٠٠ ..... ٢٥. ذريعة النجاة فى المقتل
- ٢٠٠ ..... ٢٦. شعشة الحسينية
- ٢٠١ ..... ٢٧. الايقاد
- ٢٠٣ ..... ٢٨. نور الابصار
- ٢٠٣ ..... اشاره
- ٢٠٣ ..... استدراك
- ٢٠٤ ..... ٢٩. منتهى الآمال
- ٢٠٥ ..... ٣٥. دمع السجوم
- ٢٠٥ ..... ٣١. جنات الخلود
- ٢٠٦ ..... ٣٢. كنز المصائب
- ٢٠٦ ..... ٣٣. بحر المصائب و كنز الغرائب
- ٢٠٧ ..... ٣٤. مصائب المعصومين

٢٠٧	جواهر الايقان و سرمايه ی ايمان
٢٠٨	ماتمكده
٢٠٨	مفتاح الجنه للنار جنه
٢٠٨	انوار الشهاده
٢٠٩	ايعان الشيعة
٢٠٩	ناسخ التواريخ
٢١٠	مصائب الهداه
٢١٠	سر الاسرار
٢١١	عمدة المصائب
٢١١	ذريعة النجاة
٢١٢	مصباح الحرمين
٢١٣	انوار المجالس
٢١٣	مزامير الاوليا
٢١٣	تاريخ كربلا
٢١٤	تحفه الحسينيه
٢١٥	الوقايع و الحوادث
٢١٦	وقايع عاشورا
٢١٧	فاجعه الطف
٢١٨	الدمعة السابئة
٢١٩	وقايع الشهور
٢١٩	المجالس
٢٢٠	تذكرة الشهداء
٢٢٠	منتخب التواريخ
٢٢٠	اشاره
٢٢٢	بازسازی قبر مطهر حضرت رقيه عليها السلام به نقل منتخب التواريخ
٢٢٥	تأیید جریان از طریق كرامت بی بی حضرت رقيه عليها السلام

- ۵۸.منتخبات التواريخ لدمشق.----- ۲۲۶
- ۵۹.الامام الحسين عليه السلام و اصحابه السلام----- ۲۲۶
- ۶۰.مقتل ماتمكده----- ۲۲۸
- ۶۱.الدروس البهيه----- ۲۲۸
- ۶۲.الايام الشاميه----- ۲۲۸
- ۶۳.نفس المهموم و منتهى الآمال----- ۲۲۹
- سخنى با اهل علم----- ۲۳۱
- فصل دوم: انساب دائرة المعارف و لغات----- ۲۳۶
- اشاره----- ۲۳۶
- حضرت رقيه عليها السلام در انساب ، دائرة المعارف و لغات----- ۲۳۷
- اشاره----- ۲۳۷
- ۱.گزارش هاى نسب شناسى چگونه باور پذير و مستند مى شوند؟----- ۲۳۷
- ۲.اهميت نسب شناسى در چيست؟----- ۲۴۱
- ۳.اصل اول در اعتبار سنجى----- ۲۴۲
- ۴.طريقه ى نسبت در انساب----- ۲۴۳
- ۵.حضرت رقيه عليها السلام در انساب----- ۲۴۴
- ۱.ابو مخنف در كنز الانساب (م ۱۵۷ ق)----- ۲۴۵
- ۲.ابن فندق در لباب الانساب----- ۲۴۵
- برآيندها----- ۲۴۹
- ويژگى هاى نگارشى لباب الانساب----- ۲۵۴
- اشاره----- ۲۵۴
- ۳.محمد كاظم يمانى موسى----- ۲۵۸
- ۴.ابن ابى الثلج----- ۲۵۸
- ۵.سيد منصور انباز الاشهب----- ۲۵۹
- ۶.سيد حسين ابوسعيد الموسوى----- ۲۵۹
- ۷.شيخ محمد حسين كاشف الغطاء----- ۲۵۹

۸. علی بن محمد بن علی راشد ۲۵۹
۹. عمر بن یوسف بن رسول ۲۶۰
۱۰. عبدالله سراج الدین الرفاعی ۲۶۰
۱۱. ابو سلیمان بناکتی ۲۶۰
۱۲. محمد بن احمد بن عمید الدین الحسینی نجفی ۲۶۱
۱۳. ایل کوپلند ۲۶۱
۱۴. عادل العلوی ۲۶۱
۱۵. سید فتحی العبادی الرفاعی ۲۶۲
۱۶. آیت الله سید مرتضی نجفی مرعشی ۲۶۲
۱۷. علامه مجلسی ۲۶۲
۱۸. سید تاج الدین العاملی ۲۶۲
۱۹. سید جعفر بحر العلوم ۲۶۳
۲۰. شیخ ابوالحسن شریف فتونی عاملی ۲۶۳
۲۱. شیخ محمد حسین اعلمی حائری ۲۶۴
۲۲. ملا محمدتقی شوشتری ۲۶۴
۲۳. علی اکبر دهخدا ۲۶۴
۲۴. دائرة المعارف تشیع ۲۶۵
۲۵. آیت الله العظمی مرعشی نجفی ۲۶۹
۲۶. آیت الله العظمی شبیری زنجانی ۲۶۹
۲۷. سید مهدی رجایی ۲۶۹
- نتیجه گیری ۲۷۰
- فصل سوم: اشعار و مرثی ۲۷۳
- اشاره ۲۷۳
- الف. اشعار اهل بیت علیهم السلام ۲۷۵
۱. اشعار امام حسین علیه السلام ۲۷۵
۲. اشعار امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام ۲۷۸

- چند توهّم و جواب آن ها ۲۸۲
- پاسخ توهّم اول ۲۸۸
- پاسخ توهّم دوم ۲۸۹
- ۳ اشعار در مورد ام کلثوم ۲۹۱
- اشاره ۲۹۱
- ب. اشعار اصحاب ۲۹۱
- قصیده ی سیف بن عمیره ۲۹۱
- نکته ی اول ۲۹۶
- نکته ی دوم ۲۹۶
- اشاره ۲۹۶
- شیخ طریحی کیست؟ ۲۹۷
- کلام برخی علما درباره ی او ۲۹۷
- دقت سیف بن عمیره و راویان در نقل احادیث ۲۹۸
- اشاره ۲۹۸
- روایت اول ۲۹۸
- روایت دوم ۲۹۹
- روایت سوم ۲۹۹
- نمونه ای از روایات سیف ۳۰۰
- اشاره ۳۰۰
- روایت اول ۳۰۰
- روایت دوم ۳۰۱
- روایت سوم ۳۰۱
- آیا کسی درباره ی این قصیده اشکال و شبهه ای مطرح کرده است؟ ۳۰۴
- استدلال ۳۰۷
- نقد قصیده ۳۰۸
- اشاره ۳۰۸

۳۰۸	الف.نقد محتوایی
۳۱۴	ب.نقد ادبی
۳۱۵	ج.نقد ساختاری
۳۱۷	برآیند ارزیابی قصیده
۳۱۷	نقد و بررسی اشکال مطروحه
۳۱۷	مذمت تکذیب شخص مورد اطمینان
۳۱۹	محور اول
۳۲۱	محور دوم
۳۲۳	محور سوم
۳۲۳	اشاره
۳۲۴	ج.اشعار عربی
۳۲۷	سروده ی خلیعی
۳۳۰	سروده ی زاهی
۳۳۳	سروده ی سیدمحسن امین عاملی
۳۳۴	سروده ی سیدحسن صدرا
۳۳۵	سروده ی شیخ حسین عبد السید النصار
۳۳۶	سروده ی الفرطوسی
۳۳۸	سروده ی اسماعیل خلیل أبو صالح
۳۳۸	سروده ی عصام عباس
۳۳۹	سروده ی شیخ احمد الوائلی
۳۴۰	سروده ی سید مصطفی جمال الدین
۳۴۱	سروده ی داود بن سیف ابراهیم صندوق الدمشقی
۳۴۲	سروده ی شیخ محمد جواد سهلانی
۳۴۳	سروده ی دکتور اسعد علی
۳۴۴	سروده ی سید مهدی السویج
۳۴۵	سروده ی ادیب ابراهیم جواد دمشقی

- ۳۴۶ ..... سروده ی میر سید شریف کاظمی
- ۳۴۷ ..... سروده ی لیبب بیضون
- ۳۴۸ ..... نتیجه گیری
- ۳۴۸ ..... اشاره
- ۳۴۸ ..... داشعار فارسی
- ۳۴۹ ..... لسان الغیب حافظ شیرازی
- ۳۴۹ ..... محدث قمی
- ۳۵۲ ..... شیخ محمد حسین اصفهانی معروف به کمپانی
- ۳۵۷ ..... آثار و تألیفات
- ۳۵۷ ..... اشاره
- ۳۵۷ ..... الف) علم اصول
- ۳۵۸ ..... ب) علم فقه
- ۳۵۸ ..... ج) فلسفه و حکمت
- ۳۵۹ ..... د) اشعار
- ۳۶۰ ..... دیوان غزلیات یا مجموعه ی عارفانه ها
- ۳۶۰ ..... از زبان رقیه بنت الحسین علیه السلام
- ۳۶۲ ..... محیی الدین الهی قمشه ای
- ۳۶۶ ..... حضرت رقیه علیها السلام در خرابه ی شام
- ۳۶۹ ..... کودک به خواب رفت
- ۳۷۱ ..... کودک از خواب ناز بیدار شد
- ۳۷۳ ..... شیخ عباس کرمانی
- ۳۷۴ ..... میرزا محمد حسین عنقا
- ۳۷۵ ..... آیت الله فانی اصفهانی
- ۳۷۶ ..... میرزا باقر حکمت
- ۳۷۷ ..... آیت الله صافی گلپایگانی
- ۳۷۹ ..... صامت بروجردی

- ۳۸۴ ..... آیت الله سید عبد الصاحب مرتضیٰ لنگرودی
- ۳۸۶ ..... سید حسین کهنمویی
- ۳۸۸ ..... فصل چهارم: خرابه ی شام
- ۳۸۸ ..... اشاره
- ۳۸۹ ..... ۱. خرابه شام در تاریخ
- ۳۹۱ ..... ۲. خرابه شام در روایات
- ۳۹۱ ..... زندانی شدن اهل بیت علیهم السلام در خرابه ی شام
- ۴۰۰ ..... تحلیل روایات و منابع تاریخی
- ۴۰۲ ..... برآیندها
- ۴۰۵ ..... نکته ها
- ۴۰۷ ..... شهادت رقیه بنت الحسین علیه السلام در چه روزی بوده است؟
- ۴۰۹ ..... خاکسپاری حضرت رقیه علیها السلام
- ۴۱۲ ..... سوگواری در خرابه برای رقیه علیها السلام
- ۴۱۲ ..... هنگام ترک شام
- ۴۱۳ ..... یاد بود رقیه علیها السلام در مدینه
- ۴۱۴ ..... فصل پنجم: زیارت نامه های
- ۴۱۴ ..... اشاره
- ۴۱۵ ..... اقسام زیارت نامه ها
- ۴۱۵ ..... دیدگاه برخی از بزرگان درباره ی زیارت نامه ها
- ۴۲۰ ..... فصل ششم: بنا و تعمیر حرم در اعصار
- ۴۲۰ ..... اشاره
- ۴۲۱ ..... مزار موجود در تاریخ
- ۴۲۱ ..... گزارش هایی درباره ی مزار دختر سید الشهداء علیه السلام در شام
- ۴۲۲ ..... نکته ی اول
- ۴۲۴ ..... نکته ی دوم
- ۴۲۵ ..... مزار سکینه بنت الحسین علیه السلام در قبرستان باب الصغیر

- ۴۲۵ ..... اشاره
- ۴۲۶ ..... ۱. تاریخ مدینه دمشق؛ ابن عساکر (۴۹۹-۵۷۱)
- ۴۲۷ ..... ۲. رحله ی ابن جبیر (... - ۶۱۴)
- ۴۲۸ ..... مزار ملکه بنت الحسین علیه السلام در کنار مسجد اموی
- ۴۲۸ ..... اشاره
- ۴۲۸ ..... ۱. الباعث علی إنکار البدع و الحوادث؛ ابوشامه (۵۹۹-۶۶۵)
- ۴۳۱ ..... ۲. استفتاء از ابن العطار (۶۵۴-۷۲۴)
- ۴۳۲ ..... ۳. گزارش برهان الدین ناجی (۸۱۰-۹۰۰ ق)
- ۴۳۴ ..... ۴. گزارش سید محمد حائری (متوفای قرن دهم)
- ۴۳۷ ..... نکاتی از این چند گزارش
- ۴۳۸ ..... مکان مزار ملکه بنت الحسین علیه السلام
- ۴۴۱ ..... قبرستان باب الفردیس
- ۴۴۵ ..... مشهد الحسین در باب الفردیس
- ۴۴۵ ..... اشاره
- ۴۴۷ ..... ۱. تاریخ مدینه ی دمشق
- ۴۴۹ ..... ۲. الإشارات الی معرفة الزیارات
- ۴۵۰ ..... ۳. معجم البلدان
- ۴۵۱ ..... معانی مشهد
- ۴۵۱ ..... اشاره
- ۴۵۴ ..... ۴. سنگ نوشته ی مزار در دفن سر حاکم میافارقین (۶۵۸ ق)
- ۴۵۴ ..... ۵. ثمار المقاصد فی طرفه المساجد
- ۴۵۵ ..... ۶. الأعلاق الخطیره
- ۴۵۶ ..... ۷. نهیة الأرب
- ۴۵۷ ..... ۸. الروضتین
- ۴۵۹ ..... ۹. تاریخ الإسلام
- ۴۵۹ ..... ۱۰. البدایة و النهایة

- ۴۶۲ ..... ۱۱. ثمار المقاصد
- ۴۶۳ ..... ۱۲. المدارس فی تاریخ المدارس
- ۴۶۴ ..... ۱۳. إعلام الوری
- ۴۶۵ ..... اسنادی از دفن حضرت رقیه علیها السلام در مشهد الحسین علیه السلام
- ۴۶۵ ..... اشاره
- ۴۶۵ ..... سند اول: استفتاء از برهان الدین ناجی (۸۱۰-۹۰۰)
- ۴۶۹ ..... نکاتی درباره ی این استفتاء
- ۴۶۹ ..... اشاره
- ۴۷۰ ..... سند دوم: سنگ نوشته ی مزار مطهر در ۱۱۲۵ قمری
- ۴۷۳ ..... سند سوم: حکایت سید ابراهیم دمشقی (۱۳ق)
- ۴۷۳ ..... ۱. گزارش اول: شبلیجی (۱۲۵۲ - بعد از ۱۳۰۸ق)
- ۴۷۴ ..... ۲. گزارش دوم: آیت الله میرزا هاشم خراسانی (۱۲۸۰-۱۳۵۲ق)
- ۴۷۶ ..... ۳. گزارش سوم مصاحبه با نوادگان سید ابراهیم دمشقی
- ۴۷۹ ..... ۴. گزارش هایی دیگر از ناظران عینی
- ۴۸۲ ..... ۵. کرامات نوادگان سید ابراهیم دمشقی
- ۴۸۵ ..... ماجرای آیت الله سید محسن امین عاملی
- ۴۸۶ ..... تأیید بر این ماجرا
- ۴۸۸ ..... فصل هفتم: گفتار علما و فقها
- ۴۸۸ ..... اشاره
- ۴۸۹ ..... دیدگاه علما
- ۴۸۹ ..... ساخت بارگاه حضرت رقیه علیها السلام یا به دستور آیت الله العظمی بروجردی
- ۴۸۹ ..... ساختن ضریح برای حضرت رقیه علیها السلام در شام به دستور حضرت آیت الله العظمی بروجردی
- ۴۹۰ ..... جالب توجه
- ۴۹۲ ..... ماجرای سید ابراهیم دمشقی
- ۴۹۵ ..... کلام، شبلیجی در مورد قضیه سید ابراهیم دمشقی و اشکالات آن
- ۴۹۶ ..... بررسی اشتباه شبلیجی

- تأییدی دیگر ۴۹۷
- دو کرامت، تأییدی دیگر ۴۹۸
- ماجرای آیت الله سید محسن امین عاملی ۵۰۰
- تأیید بر این ماجرا ۵۰۱
- شهرت قبر حضرت رقیه علیها السلام و زیارت آن حضرت ۵۰۲
- کفایت شهرت در ثبوت بعضی از موضوعات خارجی ۵۰۳
- زیارت حضرت رقیه علیها السلام توسط علما، بزرگان و مؤمنان ۵۰۴
- تشرف شیخ بهایی رحمه الله علیه به زیارت حضرت رقیه علیها السلام ۵۰۴
- تشرف محدث قمی به زیارت حضرت رقیه علیها السلام ۵۰۵
- دیدگاه آیت الله میرزا مهدی الهی قمشه ای ۵۰۶
- حضرت رقیه علیها السلام در خرابه شام ۵۰۶
- دیدگاه حضرت آیت الله العظمی خویی در مورد حضرت رقیه علیها السلام ۵۰۶
- دیدگاه علامه آیت الله شیخ محمد باقر کمره ای ۵۰۷
- دیدگاه علامه محقق و فیلسوف پرآوازه و اصولی کم نظیر ۵۰۷
- دیدگاه آیت الله العظمی گلپایگانی رحمه الله ۵۰۸
- دیدگاه علامه طباطبایی در مورد حضرت رقیه علیها السلام ۵۰۹
- دیدگاه علامه حاج میرزا ابوالفضل تهرانی در مورد حضرت رقیه علیها السلام ۵۰۹
- تشرف ملا محمد صالح برغانی رحمه الله به زیارت حضرت رقیه علیها السلام ۵۱۰
- دیدگاه آیت الله العظمی سید صادق روحانی در مورد حضرت رقیه علیها السلام ۵۱۱
- استفتانات از مراجع معاصر در مورد حضرت رقیه علیها السلام ۵۱۱
- تأکید مراجع و علما بر لزوم تکریم حضرت رقیه علیها السلام ۵۱۱
- پاسخ حضرت آیت الله العظمی مظاهری ۵۱۲
- دیدگاه آیت الله العظمی تبریزی در مورد حضرت رقیه علیها السلام ۵۱۳
- آیت الله العظمی سیستانی ۵۱۶
- دیدگاه آیت الله العظمی وحید خراسانی ۵۱۷
- آیت الله العظمی صافی گلپایگانی ۵۱۷

- آیت الله العظمی نوری همدانی ۵۱۷
- آیت الله العظمی مکارم شیرازی ۵۱۸
- آیت الله العظمی سبحانی ۵۱۹
- دیدگاه حضرت آیت الله العظمی علوی گرگانی ۵۱۹
- نظر حضرت آیت الله العظمی شاهرودی ۵۲۰
- نظر حضرت آیت الله العظمی سید محمود هاشمی شاهرودی ۵۲۰
- پاسخ حضرت آیت الله مبشر کاشانی ۵۲۱
- دیدگاه آیت الله اثنی عشری و آیت الله سیدحسن شیرازی ۵۲۲
- تأیید ماجرا از زبان حضرت آیت الله سید محسن شامی ۵۲۲
- مستند حضرت رقیه علیها السلام مورد تأیید حضرت آیت الله علوی بروجردی ۵۲۳
- دیدگان ابن فندق است درباره اولاد سید الشهداء علیه السلام ۵۲۴
- دکتر لبیب بیضون موسوعه کربلا ۵۲۴
- ضمیمه تصویر ها ۵۲۵
- کتاب نامه ۵۳۵
- درباره مرکز ۵۷۸

رقیه: پژوهشی در تاریخ انساب و اشعار حضرت رقیه علیها السلام

مشخصات کتاب

دائیه الدم الحمر

سر شناسنامه سجادی درّه صوفی، سید حسن 1366

عنوان و نام پدیدآور: رقیه (پژوهشی در تاریخ انساب و اشعار حضرت رقیه علیها السلام) / سید حسن سجادی درّه صوفی

مشخصات نشر: تهران: قدیم الاحسان 1399.

مشخصات ظاهری: 512 ص 5/14×21/5

شابک: ISBN 978-600-7170-62-5

وضعیت فهرست نویسی فیپا

موضوع: فاطمه زهرا (سلام الله علیها) 28 قبل از هجرت - 11 ق.

رده بندی کنگره: 21398 ف 9/ح/27/2 BP

رده بندی دیویی: 297/973

شماره کتاب شناسی ملی: 4151389

خیراندیش دیجیتال: انجمن مددکاری امام زمان (عج) اصفهان

ویراستار کتاب: خانم شهناز محققیان

ص: 1

اشاره

انتشارات قدیم الاحسان

رقیة

پژوهشی در تاریخ، انساب اشعار حضرت رقیه علیها السلام

سید حسن سجادی درّه صوفی

ناشر: قدیم الاحسان * صفحه آرا: مهدی نحوی

نوبت چاپ: اول * شمارگان: 3000 نسخه

سال چاپ: 1399 * صحافی ولیعصر (عج)

شابک: 978-600-7170-62-5

مرکز پخش

تهران: میدان انقلاب خیابان کارگر جنوبی خیابان شهدای ژاندارمری، پاساژ کوثر پلاک 7

تهران: میدان، قیام بلوار، قیام نبش بلوار مشهدی، رحیم پلاک 43

تلفن: 021-66971697-9

سامانه پیام کوتاه: WWW.ArameDel.ir / 300007770

ص: 2

پژوهشی در تاریخ، انساب و اشعار حضرت رقیه علیها السلام

سید حسن سجادی درّه صوفی

انتشارات قدیم الاحسان

ص: 3

فهرست مطالب

سخن ناشر...15

سخن نخست...17

مقدمه...19

فصل اول: شرح حال / 27

مادر حضرت رقیه علیها السلام...28

نام گذاری حضرت رقیه علیها السلام...28

نام رقیه در تاریخ...29

بررسی مسئله...30

تعداد فرزندان سید الشهدا علیه السلام...33

طرح بحث...36

1. علم تاریخ مبتنی بر ظن است...37

2. تحصیل قدر متیقن از تفصیل حوادث...40

3. میزان در جواز خواندن مراثی...42

الف. رعایت حرمت امام معصوم علیها السلام...42

ب. رعایت صدق...42

ج. اجتناب از تدلیس...43

د. حکم ترسیم وقایع و حوادث...45

4. میزان در جواز و حسن زیارت قبور مقدسه...45

5. عصر امام حسین علیه السلام عصر خفقان بود...47

شهرت در موضوعات و امور خارجی...48

متن و ظهور روایت مرفوعه ی زرارة...50

تسامح در مرثیه...53

خبر فاسق ثقه...60

سابقه ی تاریخی نام رقیه در میان عرب...62

تحلیل گزارش...65

ص: 4

نام حضرت رقيه عليها السلام در منابع قديم و جديد...67

1. مقتل ابو مخنف...67

2. اشعار سيف بن عميره...68

3. لباب الأنساب و الألقاب...70

4. الملهوف (اللهوف) على قتلى الطفوف...70

5. دلائل الامامة...72

6. تاريخ مواليد الائمة...72

7. مناقب آل ابى طالب عليه السلام...72

8. مطالب السؤول فى مناقب آل الرسول عليهم السلام...73

9. كامل بهائى...73

10. كشف الغمة في معرفة الأئمة عليهم السلام...74

11. اشراق الاصباح في مناقب الخمسة الاشباح...75

12. الفصول المهمة...75

13. بحر الانساب...75

14. حديقه الشيعة...77

15. ارجوزه ي شيخ حر عاملى رحمه الله عليه...77

16. بحار الانوار...78

17. الدوحة المهدية...78

18. لسان الواعظين...79

19. مواليد الأئمة عليهم السلام و موجز تواريخ اهل البيت عليهم السلام...79

20. ملحقات إحقاق الحق...79

21. معالى السبطين...80
22. الامام الحسين بن على عليه السلام...80
23. تراجم بعض الأصحاب و التابعين...80
24. تثقيف الأمة بسيرة أولاد الأئمة عليهم السلام...81
25. جدول آيت الله سيد شهاب الدين مرعشى نجفى...81
26. المنتخب طريحي...83
27. تظلم الزهراء عليها السلام...84
28. مصائب المعصومين عليهم السلام...84
29. طوفان البكاء...84
30. مهيج الأحزان...85
31. رياض الشهادة في مصائب السادة...85
32. مخزن البكاء في مصيبة سيد الشهداء عليه السلام...86
33. كنز المصائب...87

34. اسرار الشهادة...87
35. سرمايه ي ايمان و جواهر الإيقان...89
36. ماتمكده...89
37. انوار المجالس...89
38. مفتاح الجنة للنار جنّة...90
39. بحر المصائب و كنز الغرائب...90
40. انوار الشهادة...91
41. ينابيع المودة...91
42. سر الاسرار فى مصيبة أبى الأئمة الأطهار عليهم السلام...91
43. ذريعة النجاة في المقتل...92
44. افضل المجالس...92
45. رياض القدس...92
46. الإيقاد فى وفيات النبى و الزهراء و الأئمة عليهم السلام...93
47. مزامير الأولياء، مرقاة الإيقان...93
48. شعشعة الحسيني...93
49. تاريخ كربلا...94
50. منتخب التواريخ...94
51. منتخبات التواريخ لدمشق...95
52. منتهى الآمال...95
53. فاجعة العظمى...96
54. الرثاء و الأسى...96

55. صفريه...96

56. رياحين الشريعة در شرح حال بانوان دانشمند شيعه...96

57. خاتون دو سرا در احوال حضرت زينب كبرى عليها السلام...97

58. عقيله ى بنى هاشم عليها السلام...97

59. ما بعد كربلا...98

60. حركة النساء في المسيرة الحسينية...98

61. شاهكار آفرينش...98

62. الايام الشامية من النهضة الحسينية...98

63. ستاره ى درخشان شام...99

دختران امام حسين عليه السلام در منابع متعدد...100

1. تاريخ اهل البيت عليهم السلام...101

2. تاريخ الأئمة عليهم السلام...101

3. الهداية الكبرى...101

ص: 6

4. مقتل ابو مخنف ازدي كوفى...102
5. الملهوف على قتلى الطفوف...102
- اعتبار لهوف...107
- چگونگی دلالت...109
6. كامل بهائى...111
- بررسى نسخه ها...116
7. روضة الشهداء...122
8. لوامع الانوار فى معرفة الائمة الاطهار...129
9. تسلية المجالس و زينة المجالس...130
10. المنن الكبرى...134
- تحليل گزارش...135
11. المنتخب فى جمع المراثى و الخطب...137
12. تظلم الزهرا عليها السلام من اهراق دماء آل العباء...140
13. محرق القلوب
14. مصائب المعصومين الاربعه عشر...145
15. طوفان البكاء...146
16. مهيج الاحزان...147
17. كنز المصائب...148
18. انوار المجالس...150
19. مخزن البكاء...152
20. انوار الشهادة...153

21. اكسير العبادات في اسرار الشهادات...155

22. اعيان الشيعة...157

23. بحر المصائب و كنز الغرائب...158

24. رياض القدس...159

25. ذريعة النجاة في المقتل...167

26. شعشعة الحسينية...167

27. الايقاد...168

28. نور الابصار...170

استدراك

29. منتهى الآمال...171

30. دمع السجوم...172

31. جنات الخلود...172

32. كنز المصائب...173

ص: 7

33. بحر المصائب وكنز الغرايب...173

34. مصائب المعصومين...174

35. جواهر الايقان و سرمايه ي ايمان...174

36. ماتمكده...175

37. مفتاح الجنة للنار جنة...175

38. انوار الشهاده...175

39. اعيان الشيعة...176

40. ناسخ التواريخ...176

41. مصائب الهداه...177

42. سر الاسرار...177

43. عمدة المصائب...178

44. ذريعة النجاة...178

45. مصباح الحرمين...179

46. انوار المجالس...180

47. مزامير الاوليا...180

48. تاريخ كربلا...180

49. تحفه الحسينيه...181

50. الوقايع و الحوادث...182

51. وقايع عاشورا...183

52. فاجعه الطف...184

53. الدمعة الساكية...185

54. وقایع الشهور...186

55. المجالس...186

56. تذكرة الشهداء...187

57. منتخب التواريخ...187

بازسازی قبر مطهر حضرت رقیه علیها السلام به نقل منتخب التواريخ...189

تأیید جریان از طریق کرامت بیبی حضرت رقیه علیها السلام...192

58. منتخبات التواريخ لدمشق...193

59. الامام الحسين عليه السلام و اصحابه...193

60. مقتل ماتمكده...195

61. الدروس البهيه...195

62. الايام الشاميه...195

63. نفس المهموم و منتهى الآمال...196

سخنی با اهل علم...198

ص: 8

حضرت رقيه عليها السلام در انساب، دايرة المعارف و لغات...204

1. گزارش های نسب شناسی چگونه باور پذیر و مستند می شوند؟...204

2. اهمیت نسب شناسی در چیست؟...208

3. اصل اول در اعتبار سنجی...209

4. طریقه ی نسبت در انساب...210

5. حضرت رقيه عليها السلام در انساب...210

1. ابو مخنف در کنز الانساب (م 157ق)...213

2. ابن فندق در لباب الانساب...212

ویژگی های نگارشی لباب الانساب...220

3. محمد کاظم یمانی موسوی...224

4. ابن ابی الثلج...224

5. سید منصور انباز الاشهب...225

6. سید حسین ابو سعید الموسوی...225

7. شیخ محمد حسین کاشف الغطاء...225

8. علی بن محمد بن علی راشد...225

9. عمر بن یوسف بن رسول...226

10. عبدالله سراج الدین الرفاعی...226

11. ابو سلیمان بناکتی...226

12. محمد بن احمد بن عمید الدین الحسینی نجفی...227

13. اپل کوپلند...227

14. عادل العلوى...227
15. سيد فتحى العبادى الرفاعى...228
16. آيت الله سيد مرتضى نجفى مرعشى...228
17. علامه مجلسى...228
18. سيد تاج الدين العاملى...228
19. سيد جعفر بحر العلوم...229
20. شيخ ابو الحسن شريف فتونى عاملى...229
21. شيخ محمد حسين اعلمى حائرى...230
22. ملا محمد تقى شوشترى...230
23. على اكبر دهخدا...230
24. دائرة المعارف تشيع...231
25. آيت الله العظمى مرعشى نجفى...235
26. آيت الله العظمى شبيرى زنجانى...235

27. سید مهدی رجایی... 235

نتیجه گیری... 236

فصل سوم: اشعار و مرثی / 239

الف. اشعار اهل بیت علیهم السلام... 241

1. اشعار امام حسین علیه السلام... 241

2. اشعار امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام... 244

چند توهم و جواب آن ها... 248

پاسخ توهم اول... 254

پاسخ توهم دوم... 255

3. اشعار در مورد ام کلثوم... 257

ب. اشعار اصحاب... 257

قصیده ی سیف بن عمیره... 257

نکته ی اول... 261

نکته ی دوم... 261

شیخ طریحی کیست؟... 262

کلام برخی علما درباره ی او... 262

دقت سیف بن عمیره و راویان در نقل احادیث... 263

نمونه ای از روایات سیف... 265

آیا کسی درباره ی این قصیده اشکال و شبهه ای مطرح کرده است؟... 269

استدلال... 272

نقد قصیده... 273

الف. نقد محتوایی...273

ب. نقد ادبی...278

ج. نقد ساختاری...279

برآیند ارزیابی قصیده...281

نقد و بررسی اشکال مطروحه...281

مذمت تکذیب شخص مورد اطمینان...281

محور اول...283

محور دوم...285

محور سوم...287

ج. اشعار عربی...288

سروده ی خلیعی...291

سروده ی زاهی...294

سروده ی سید محسن امین عاملی...297

ص: 10

- سروده ی سید حسن صدر...298
- سروده ی شیخ حسین عبد السید النصار...299
- سروده ی الفرطوسی...300
- سروده ی اسماعیل خلیل أبو صالح...302
- سروده ی عصام عباس...302
- سروده ی شیخ احمد الوائلی...303
- سروده ی سید مصطفی جمال الدین...304
- سروده ی داود بن سیف ابراهیم صندوق الدمشقی...305
- سروده ی شیخ محمد جواد سهلانی...306
- سروده ی دکتور اسعد علی...307
- سروده ی سید مهدی السویج...308
- سروده ی ادیب ابراهیم جواد دمشقی...309
- سروده ی میر سید شریف کاظمی...310
- سروده ی لیبب بیضون...311
- نتیجه گیری...312
- د. اشعار فارسی...312
- لسان الغیب حافظ شیرازی...313
- محدث قمی...313
- شیخ محمد حسین اصفهانی معروف به کمپانی...315
- از زبان رقیة بنت الحسین علیه السلام...323
- محبی الدین الهی قمشه ای...325

حضرت رقیه علیه السلام در خرابه شام...328

330... کودک به خواب رفت.

331... کودک از خواب ناز بیدار شد.

332... شیخ عباس کرمانی.

333... میرزا محمد حسین عنقا.

334... آیت الله فانی اصفهانی.

335... میرزا باقر حکمت.

336... آیت الله صافی گلپایگانی.

338... صامت بروجردی.

341... آیت الله سید عبد الصاحب مرتضی لنگرودی.

343... سید حسین کهنمویی.

فصل: چهارم خرابه شام / 345

1. خرابه شام در تاریخ...346

ص: 11

2. خرابه شام در روایات...348

زندانی شدن اهل بیت علیهم السلام در خرابه ی شام...348

تحلیل روایات و منابع تاریخی...357

شهادت رقیه بنت الحسین علیه السلام در چه روزی بوده است؟...364

خاکسپاری حضرت رقیه علیها السلام...366

سوگواری در خرابه برای رقیه علیها السلام...369

هنگام ترک شام...369

یاد بود رقیه علیه السلام در مدینه...370

فصل پنجم: زیارت نامه های / 371

اقسام زیارت نامه ها...372

دیدگاه برخی از بزرگان درباره ی زیارت نامه ها...372

فصل ششم: بنا و تعمیر حرم در اعصار / 377

مزار موجود در تاریخ...378

گزارش هایی درباره ی مزار دختر سید الشهداء علیه السلام در شام...378

نکته ی اول: 379

نکته ی دوم...381

مزار سکینه بنت الحسین علیه السلام در قبرستان باب الصغیر...382

1. تاریخ مدینه ی دمشق؛ ابن عساکر (499-571)...383

2. رحله ی ابن جبیر (... - 614)...384

مزار ملکه بنت الحسین علیه السلام در کنار مسجد اموی...385

1. الباعث علی إنکار البدع و الحوادث ابو شامه (599-665)...385

2. استفتاء از ابن العطار (654-724)...388
3. گزارش برهان الدین ناجی (810-900ق)...389
4. گزارش سید محمد حائری (متوفای قرن دهم)...391
- نکاتی از این چند گزارش...394
- مکان مزار ملکه بنت الحسین علیه السلام...395
- قبرستان باب الفردیس...398
- مشهد الحسین در باب الفردیس...402
1. تاریخ مدینه ی دمشق...404
2. الإشارات الی معرفة الزیارات...406
3. معجم البلدان...407
- معانی مشهد...408
4. سنگ نوشته ی مزار در دفن سر حاکم میافارقین (658ق)...411
5. ثمار المقاصد فی طرفة المساجد...411

6. الأعلاق الخطيرة...412

7. نهاية الأرب...413

8. الروضتين...414

9. تاريخ الإسلام...416

10. البداية و النهاية...416

11. ثمار المقاصد...419

12. الدارس في تاريخ المدارس...420

13. إعلام الوری...421

اسنادی از دفن حضرت رقیه علیها السلام هم در مشهد الحسین علیه السلام...422

سند اول: استفتاء از برهان الدین ناجی (810-900)...422

نکاتی درباره ی این استفتاء...426

سند دوم: سنگ نوشته مزار مطهر در 1125 قمری...427

سند سوم: حکایت سید ابراهیم دمشقی (13ق)...430

1. گزارش اول: شبلنجی (1252 - بعد از 1308ق)...430

2. گزارش دوم: آیت الله میرزا هاشم خراسانی (1280-1352ق)...431

3. گزارش سوم: مصاحبه با نوادگان سید ابراهیم دمشقی...433

4. گزارش هایی دیگر از ناظران عینی...436

5. کرامات نوادگان سید ابراهیم دمشقی...439

ماجرای آیت الله سید محسن امین عاملی...442

تأیید بر این ماجرا...443

فصل هفتم: گفتار علما و فقها / 445

ساخت بارگاه حضرت رقیه علیها السلام به دستور آیت الله العظمی بروجردی...446

ساختن ضریح برای حضرت رقیه علیها السلام در شام به دستور حضرت آیت الله العظمی بروجردی...446

جالب توجه...447

ماجرای سید ابراهیم دمشقی...449

کلام، شبلیجی در مورد قضیه سید ابراهیم دمشقی و اشکالات آن...452

بررسی اشتباه شبلیجی...453

دو کرامت، تأییدی دیگر...455

ماجرای آیت الله سید محسن امین عاملی...457

شهرت قبر حضرت رقیه علیها السلام و زیارت آن حضرت...459

کفایت شهرت در ثبوت بعضی از موضوعات خارجی...460

زیارت حضرت رقیه علیها السلام توسط علما بزرگان و مؤمنان...461

تشرف شیخ بهایی رحمه الله علیه به زیارت حضرت رقیه علیها السلام...461

تشرف محدث قمی به زیارت حضرت رقیه علیها السلام...462

دیدگاه آیت الله میرزا مهدی الهی قمشه ای...463

حضرت رقیه علیها السلام در خرابه شام...463

دیدگاه حضرت آیت الله العظمی خویی در مورد حضرت رقیه علیها السلام...463

دیدگاه علامه آیت الله شیخ محمد باقر کمره ای...464

دیدگاه علامه محقق و فیلسوف پر آوازه و اصولی کم نظیر...464

دیدگاه آیت الله العظمی گلپایگانی رحمه الله...465

دیدگاه علامه طباطبایی در مورد حضرت رقیه علیها السلام...466

دیدگاه علامه حاج میرزا ابو الفضل تهرانی در مورد حضرت رقیه علیها السلام...466

تشرف ملا محمد صالح برغانی رحمه الله به زیارت حضرت رقیه علیها السلام...467

دیدگاه آیت الله العظمی سید صادق روحانی در مورد حضرت رقیه علیها السلام...468

استفتائات از مراجع معاصر در مورد حضرت رقیه علیها السلام...468

تأکید مراجع و علما بر لزوم تکریم حضرت رقیه علیها السلام...468

پاسخ حضرت آیت الله العظمی مظاهری...469

دیدگاه آیت الله العظمی تبریزی در مورد حضرت رقیه علیها السلام...470

آیت الله العظمی سیستانی...473

دیدگاه آیت الله العظمی وحید خراسانی...474

آیت الله العظمی صافی گلپایگانی...474

آیت الله العظمی نوری همدانی...474

آیت الله العظمی مکارم شیرازی...475

آیت الله العظمی سبحانی...476

دیدگاه حضرت آیت الله العظمی علوی گرگانی...476

نظر حضرت آیت الله العظمی شاهرودی...477

نظر حضرت آیت الله العظمی سید محمود هاشمی شاهرودی...477

پاسخ حضرت آیت الله مبشر کاشانی...478

دیدگاه آیت الله اثنی عشری و آیت الله سید حسن شیرازی...479

تأیید ماجرا از زبان حضرت آیت الله سید محسن شامی...479

مستند حضرت رقیه مورد تأیید حضرت آیت الله علوی بروجردی...480

دکتر لیب بیضون موسوعة کربلا...481

ضمیمه تصویرها...482

کتاب نامه...491

ص: 14

رقیه علیها السلام لیلۃ القدر حضرت سید الشهداست که آیات نورانی سرش بر دامن او نازل شده است. جلوه نور علی نوری که از نور سید الشهداء سرچشمه گرفته و جلواتی فاطمی دارد. فاطمه ای که فهمها به قله ی قاف ادراک او نمی رسند. از نام رقیه پیداست که تکلیفش ترقی خادمان این آستان می باشد. بانویی که ملائک مقرب پرده دار آستانه او می باشند و مریم ها و هاجر ها سایه نشین لطف و کرامت او هستند.

رقیه دُرّ یتیمی است که بی تابی در فراق امام معصوم را به ظهور رساند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«یتیم یتیم الذی انقطع عن امامه اشد من یتیم الذی انقطع عن ابيه؛ یتیمی کسی که از امام معصوم جدا شده شود سخت تر از یتیمی کسی است که از پدرش جدا بیفتد».

از او ندبه ی این الحسین به یادگار مانده است رقیه نور خدایی است که بعضی در مقام انکار او بر آمدند اما (يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ) هر چه به سوی مشکات حضرت سید الشهداء دمیدند تا خاموش شود نور او تمام تر و پر فروغ تر گشت و آسمان قلب محبین سید الشهداء را نورانی تر نمود. نام رقیه علیها السلام و حرم ایشان در کنار حرم حضرت زینب علیها السلام تولیت تشکیل جبهه مقاومت را بر عهده داشتند. اگر نام ایشان نبود خبری از جبهه مقاومت نبود. حریمی که موجب ائتلاف شیعیان و اصحاب آخر الزمانی سید الشهداء شد. چه بسیار شهدایی که اشک در روضه او ریخته تا اذن ورود به مَحَيِّمِ حسینی را پیدا کنند. خیل اسرارنج و سختی اسارت را به یمن ذکر مصیبت او در کام خود شیرین نمودند.

یکی از بارزترین شخصیت هایی که در کسوت مدیحه سرایی از این حریم رفیع دفاع نموده و خود را ریزه خور آستان این بانو می دانند، حاج منصور ارضی زیده عزه می باشند.

می شود ایشان را علم دار روضه بنت الحسین حضرت رقیه علیها السلام نامید.

در دورانی که هجمه افراد بر علیه تاریخ و روضه ی این بانو بسیار بود ایشان با نشان دادن مسیر و اقامه عزای این بانوی، دردانه مرثیه سرایان شعرا و خادمان حضرتش را در این مسیر ثابت قدم کرده و با پیروی از اساتید خود موجب ترویج مرثیه سرایی برای این بانو در شب سوم محرم شدند و این سنت حسنه را پایه گذاری نمودند.

با تاسیس مؤسسه قدیم الاحسان با تولیت حاج منصور ارضی این مؤسسه در مسیر علمی کردن هنر ستایش گری و تولید محتوا و پژوهش در حوزه تاریخ اسلام و اهل بیت علیهم السلام گام های استواری برداشت

واحد پژوهش مؤسسه با اهتمام و نظارت حاج منصور ارضی و تشویق ایشان و هیأت مدیره محترم بر آن شد که کتابی علمی و وزین در باب تاریخ و شرح زندگانی حضرت رقیه علیها السلام تألیف کند. در مسیر تألیف این کتاب عنایت حضرت رقیه علیها السلام موجب شد تا با عالمی گران قدر و مورخی بزرگوار حجت الاسلام سید حسن سجادی درّه صوفی آشنا شویم. تتبع ایشان و و همت ایشان در تحقیق منابع این کتاب ستودنی است.

در این میان حجت الاسلام علی محمدی با ویرایش عالمانه و محققانه خود موجب آراستگی بیش تر این دیباچه گشتند که جای دارد بابت زحمات مخلصانه ایشان قدردان ایشان باشیم. جا دارد از همت هیأت مدیره مؤسسه قدیم الاحسان آقایان دکتر حسین الله کرم حاج محمود ژولیده، دکتر سید علی قریشی، حاج امیر عسگری که در مسیر تألیف این کتاب پشتیبان واحد پژوهش مؤسسه بوده اند و در به ثمر نشستن این میوه بهشتی نقش مؤثر داشته اند کمال تقدیر و تشکر را بنمائیم.

در آخر از آستان آن خاتون دو سرا محتاج نیم نگاهی هستیم و امید داریم این کتاب بارها به چاپ مجدد برسد و کتاب دیگری در این موضوع (روضه ها و اشعار و نوحه های اجرا شده توسط استاد حاج منصور ارضی) نیز تألیف و در اختیار علاقه مندان قرار گیرد.

مدیر عامل

مؤسسه فرهنگی هنری قدیم الاحسان

جواد حیدری

ص: 16

اشعار شناسایی تاریخ شمسی و قمری کتاب و وصف کتاب توسط حجت الاسلام و المسلمین دکتر حسن رجبیان (رئیس کتابخانه ی مدرسه ی فیضیه)

ماده تاریخ نخستین طبع کتاب تحقیقی حضرت رقیه علیها السلام نوشته فاضل گران قدر جناب آقای سجادی (دام ظلّه) به سال شمسی

آه از داغ رقیه آه آه *** سرور آزادگان را نور عین

نازنین ریحانه ی خیر النساء *** زاده ی آن پادشاه عالمین

از غمش بر سر دو دست روزگار *** زان رهش در خون دو چشم مشرقین

شرح حالش را چو این فرخ کتاب *** یافت از طبع نخستین زیب و زین

خواستم تاریخ طبعش این زمان *** از مصیبت دیدگان با شور و شین

«زمزمه» برخاست از جمع این چنین *** «نوگل پژمرده ی باغ حسین»

1495 99

ه-ش 1396 = 99 - 1495

این ماده تاریخ به طریق تعمیمه سروده شده و اصطلاحاً با حساب جمع خرج به دست می آید. به این ترتیب کلمه (زمزمه = 99) از جمع مصراع بعد که ماده تاریخ و معادل 1495 است و در نتیجه سال 1396 که سال تاریخ است به دست می آید.

ص: 17

در ماده تاریخ دوم نیز به همین ترتیب کلمه ی (آواز=15) از جمع مصراع بعد کسر شده و تاریخ به دست می آید.

ماده تاریخ نخستین طبع کتاب تحقیقی حضرت رقیه سلام الله علیها تألیف فاضل گران قدر جناب آقای سجادی (دام ظلّه)

در عزای شاه دین سلطان مظلومان حسین *** چرخ در برکرده از غم جامه ی ازرق همی

خاندانش شد اسیر و شب از این اندوه و غم *** کوفت برکون و مکان این نیلگون بیرق همی

خاصه آن طفل سه ساله در خراب آباد شام *** کزالم رخت حیاتش شد به تن منشق همی

بهر تاریخ حیاتش این کتاب مستطاب *** یافت از طبع نخستین جلوه ی رونق همی

خواستم تاریخ آن از سوگوران حسین *** غرقه در دریای آب دیده چون زورق همی

برکشید «آواز» مداحی میان جمع و گفت *** «بر یتیم اهل بیت از ما سلام حق همی»

ه. - ق 1438 = 15 - 1453

ص: 18

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين و الحمد لله الذى يزوره في كل ليلة جمعة و الحمد لله الذى فطرنا على مصيبة الحسين عليه سلام الله و الحمد لله على عظيم رزيتي و الحمد لله الذى جعل في قلوب المؤمنين حرارة قتله و الحمد لله الذى اراد بالمؤمنين خيرا و قذف في قلوبهم محبة الحسين و زيارته و الحمد لله الذى جعل البكاء للحسين حطة لذنوب العظام ثم الصلاة و السلام على جده الرسول الأمين سيد المرسلين و خاتم النبيين الذى بلغ به الى سدرة المنتهى جبرئيل الأمين و على ابيه سيد الوصيين و يعسوب المسلمين و نور المجاهدين و زين العابدين و تاج البكائين و المخصوص بأنه هو امير المؤمنين و على أمه الصديقة الكبرى و البتول العذراء و الإنسية الحوراء ام الأئمة النقباء النجباء فاطمة الزهراء عليها سلام الله و على اخيه سيد المجتبي و الامام المرتضى، سبط المصطفى و ابن المرتضى علم الهدى حسن بن على المجتبي عليه سلام الله و على سيد الشهداء صاحب المحنة و الكرب و البلاء و المدفون بأرض كربلاء مولانا و مولى الكونين ابي عبد الله الحسين عليه سلام الله و على ولده المنتجبين الهداة المهديين الطيبين الطاهرين المعصومين المكرمين سلاله النبيين و صفوة المرسلين و

ص: 19

عِتْرَةَ خَيْرَةِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ائمة الهدى و مصاييح الدجى و أعلام التقى و ذوى النهى و أولى الحجى و كهف الورى و ورثة الأنبياء و المثل الأعلى و الدعوة الحسنى و حجج الله على اهل الدنيا و الآخرة و الأولى، بأبى أُنْتُمْ و أُمى و نَفْسِي و أَهْلِي و مَالِي و اسرتى.

و لعنة الله على من اسس اساس الظلم عليهم و اول ظالم ظلم عليهم وعلى من غاصب حقهم و جاحدهم و على من سرّ و فرح بظلمهم و قتلهم.

اما بعد، قال رسول الله صلى الله عليه و آله:

(إِنَّ لِقَاتِلِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامِ حَرَارَةً فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لَنْ تَبْرُدَ أَبَدًا) (1)

«همانا برای شهادت حسین علیه السلام حرارتی در قلب های مؤمنین است که هرگز سرد نخواهد شد».

از دیرباز اخبار بسیاری در کتاب های ادیان و فرق پیش از اسلام همچون کتاب ارمیا و اشعیا و کتاب وحی کودک که در میان یهود به نبوت هیلد معروف است درباره ی واقعه ی کربلا ذکر شده است. در سخنان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام بر استحباب اکید بلکه وجوب تعزیت بر سید الشهداء صلوات الله علیه تأکید فراوان شده است. احترام به مظاهر حضرت و منسوبین ایشان نیز به اشدّ وجوه تأکید شده است.

درباره ی تربت سید الشهداء علیه السلام بایى در کامل الزیارات اختصاص داده شده است، که یکی از روایات آن را در این جا ذکر می کنیم:

(حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ شَيْخٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي الصَّبَّاحِ الْكِنَانِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: طِينُ قَبْرِ

ص: 20

«در تربت قبر حسین علیه السلام، شفاست اگر چه به قدر سر میل (میلی که با آن سر مه می کشند) باشد».

همچنین درباره ی فضیلت حائر حسینی و جمادات و حیواناتی که برای سید الشهداء خون گریسته اند و حضرات آل الله علیهم السلام از آن ها به تکریم یاد کرده اند روایاتی به ما رسیده است؛ از آن جمله روایت تعزیه ی جغد بر سید الشهداء علیه السلام که در کتاب کامل الزیارات به آن اشاره شده است:

(حَدَّثَنِي حَكِيمُ بْنُ دَاوُودَ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ سَلْمَةَ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ صَاعِدِ الْبَرَبَرِيِّ قِيمًا لِقَبْرِ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي «قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى الرَّضَا فَقَالَ لِي: تَرَى هَذِهِ الْبُومَةَ مَا يَقُولُ النَّاسُ؟ قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ جِنْنَا نَسَأَلُكَ، فَقَالَ: هَذِهِ الْبُومَةُ كَانَتْ عَلَى عَهْدِ جَدِّي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ تَأْوِي الْمَنَازِلَ وَالْقُصُورَ وَالدُّورَ، وَكَانَتْ إِذَا أَكَلَ النَّاسُ الطَّعَامَ تَطِيرُ وَتَقَعُ أَمَامَهُمْ فَيَرْمِي إِلَيْهَا بِالطَّعَامِ وَتَسْقِي وَتَرْجِعُ إِلَى مَكَانِهَا فَلَمَّا قُتِلَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَرَجَتْ مِنَ الْعُمَرَانِ إِلَى الْخَرَابِ وَالْجِبَالِ وَالْبَرَارِيِّ، وَقَالَتْ: بَيْسَ الْأُمَّةِ أَنْتُمْ قَتَلْتُمْ ابْنَ بِنْتِ نَبِيِّكُمْ، وَلَا آمَنْكُمْ عَلَى نَفْسِي؛ (2)

حکیم بن داوود بن حکیم از سلمة بن ابی الخطاب از حسین بن علی صاعد بربری که قیم و متصدی قبر حضرت امام رضا علیه السلام بود نقل کرده که گفت: پدرم برای من نقل کرد و گفت: نزد حضرت رضا علیه السلام، رفتم، آن جناب به من فرمود:

ص: 21

1- کامل الزیارات، ص 275

2- کامل الزیارات، ص 199.

این جغد را می بینی؟ مردم درباره اش چه می گویند؟

عرض کردم: فدایت شوم آمده ایم که از شما بپرسیم.

حضرت فرمودند: این جغد در عصر جدم رسول خدا صلی الله علیه و آله در منازل و قصرها و خانه ها سکنی داشت و هر وقت مردم مشغول خوردن طعام بودند این حیوان بر می زد و در مقابل ایشان خود را می رساند و مردم طعام و غذا جلویش می ریختند و این حیوان طعام خورده و از آب خود را سیراب می کرد و سپس به منزلش بر می گشت ولی هنگامی که حضرت حسین بن علی علیه السلام شهید شد از شهر و آبادی خارج گشت و در خرابه ها و کوه ها و بیابان ها مکان گرفت و گفت: شما بد امتی هستید. پسر دختر پیامبر خود را کشتید و من به نفس خود از شما در امان نیستم».

(حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عَمْرٍو، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ الْمِثْمِيِّ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا يَعْقُوبُ رَأَيْتَ بُومَةً بِالنَّهَارِ تَنْفَسُ قَطُّ، فَقَالَ: لَا، قَالَ: وَتَدْرِي لِمَ ذَلِكَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: لِأَنَّهَا تُظَلُّ يَوْمَهَا صَائِتَةً عَلَيَّ مَا رَزَقَهَا اللَّهُ، فَإِذَا جَنَّهَا اللَّيْلُ أَفْطَرَتْ عَلَيَّ مَا رُزِقَتْ ثُمَّ لَمْ تَزَلْ تَرْتَمِ عَلَيَّ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ حَتَّى تُصْبِحَ) (1)

علی بن الحسین بن موسی از سعد بن عبد الله از موسی بن عمر از حسن بن علی از میثمی نقل کرده که وی گفت:

حضرت ابو عبد الله علیه السلام فرمودند:

ای یعقوب آیا تا به حال دیده ای جغدی در روز آواز بخواند؟

گفتم: خیر.

ص: 22

حضرت فرمودند می دانی چرا؟ عرض کردم: خیر.

امام علیه السلام فرمودند: برای این که در طول روز این حیوان صائم بوده و وقتی شب فرا رسید افطار کرده و از آن چه خداوند منان روزی او کرده استفاده می کند. سپس پیوسته تا صبح بر مصائب حضرت حسین بن علی علیه السلام زمزمه کرده و نوحه سرائی می کند».

در کتب فقهی شیعه در مورد تعزیت بر سید الشهداء و مظاهر ایشان بحث های مفصلی شده است؛ مثل احکام مربوط به تربت و عزاداری سید الشهداء علیه السلام. در مورد منسوبین به سید الشهداء از زن و مرد و عیال و اولاد و اخوان و اصحاب نیز اگر، نقلی، جز آن چه از ابا عبد الله الحسین علیه السلام در مورد ایشان به ما رسیده، وجود نداشت در علو مرتبه ی ایشان کفایت می کرد. حضرت فرموده اند:

(إِنِّي لَا أَعْلَمُ أَصْحَابًا أَوْفَى وَلَا خَيْرًا مِنْ أَصْحَابِي وَلَا أَهْلَ بَيْتِ آبٍ، وَلَا أَوْصَلَ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي فَجَزَاكُمُ اللَّهُ عَنِّي خَيْرَ الْجَزَاءِ)؛ (1)

«من اصحابی با وفاتر و بهتر از اصحاب خویش و نه اهل بیتی نیکوتر و واصل تر از اهل بیت علیهم السلام خود سراغ ندارم پس خداوند شما را از جانب من به بهترین جزا پاداش دهد.»

حال آن که در شأن و مرتبت بعضی از ایشان حضرات آل الله کلماتی فرموده اند که به مرتبه ی عالی بلکه متعالی آن جنابان دلالت دارد؛ اما روایات مربوط به فضائل ایشان و زیارات مأثوره بیش از آن است که این

ص: 23

1- بحار الانوار، ج 44، ص 316؛ امالی، شیخ صدوق رحمه الله علیه، ص 221، مجلس 30؛ ارشاد، شیخ مفید، ج 2، ص 93

اوراق گنجایش آن ها را داشته باشد.

همان طور که ذات اقدس اله و آل الله علیهم السلام در احیا حق و مظاهر آن همواره سعی بلیغ داشته اند مبعضان مخالفان و معاندان از اهل خلاف و کفار و منافقان در صدد تقابل با حق و مظاهر آن بوده اند. مخالفان گمان می کردند که با شهادت سید الشهداء علیه السلام و هدم و تخریب مظاهر ایشان اثری از مظاهر حق باقی نمی گذارند.

(يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ) (1)

«می خواهند نور خدا را با دهان خود خاموش کنند ولی خدا جز این که نور خود را کامل کند نمی خواهد هر چند کافران را خوش نیاید».

در زمان امویان و عباسیان و ما بعد ایشان تا زمان حاضر معاندان از کشتن ذریه ی اهل بیت به فجیع ترین شکل و تخریب بقاع منسوب به ایشان و ممانعت از تعزیت برایشان و حتی نقل وقایع منسوب به ایشان و سوزاندن آثار و مکتوبات شیعه و جعل روایات فروگذار نکرده اند.

یکی از مظاهر تعزیت سید الشهداء علیها السلام که مخالفان سعی وافر در انشاء و هدم آن داشته اند مصیبت اسارت پردگیان و نوامیس آل الله علیهم السلام به همراه حضرت زین العابدین و حضرت باقر العلوم علیه السلام است، که از مظلومانه ترین و بزرگ ترین مصیبت هاست تا آن جا که در زیارت ناحیه ی مقدسه درباره ی آن می فرماید:

(وَلَا بُكَيْنَ عَلَيْكَ بَدَلَ الدَّمِوعِ دَمًا) (2)

ص: 24

1- صف ، 8

2- المزار، ابن المشهدی، ص 497

ملاً علی اکبر نهاوندی رحمه الله در کتاب شریف العبقری الحسان فی أحوال مولانا صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه الشریف آورده است که:

«شیخ جلیل و خطیب بلا- مثل آقا شیخ علی اکبر روضه خوان تبریزی از شیخ جلیل حاج ملا سلطان علی روضه خوان تبریزی که از جمله عباد و زهاد بود حکایت نمود و نقل کرد که گفت: در عالم رؤیا به حضور وافر السرور حضرت بقیة الله مشرف شدم، عرض کردم: مولانا آیا آن چه در زیارت ناحیه ذکر شده که می فرماید: (فَلَا تُدْبِتْكَ صَبَاحاً وَ مَسَاءً وَ لَا بُكَيْنَ عَلَیْكَ بَدَلُ الدَّمُوعِ دَمًا) صحیح است؟ فرمودند: بلی صحیح است.

عرض کردم: آن مصیبتی که به جای اشک، خون گریه می کنید کدام است؟ آیا مصیبت حضرت علی اکبر علیه السلام است؟ فرمودند: نه اگر علی اکبر سلام الله علیه هم زنده بود او هم در این مصیبت خون گریه می کرد.

گفتم: آیا مصیبت حضرت عباس سلام الله علیه است؟

فرمودند: نه بلکه اگر حضرت عباس سلام الله علیه در حیات بود، او هم در این مصیبت خون گریه می کرد.

عرض کردم: البته مصیبت حضرت سید الشهداء علیه السلام است.

فرمودند: نه اگر حضرت سید الشهداء علیه السلام در حیات بود ایشان هم در این مصیبت خون گریه می کردند.

عرض کردم: پس این کدام مصیبت است که من نمی دانم؟

فرمودند: آن مصیبت اسیری زینب علیها السلام است، ابد الآباد.» (1)

ص: 25

آری بعضی از اجزا و مظاهر این مصیبت در عین عظمت، در مرااثی ایشان شبهه ناک جلوه داده شده که یکی از آن ها مصیبت شهادت دختر کوچک سه یا چهار ساله ی سید الشهدا حضرت رقیه علیها السلام است که از دیرباز مورد هجمه ی مخالفان بوده و حتی بعضی از محبّان نیز از این شبهات متأثر شده اند.

در این تألیف سعی فراوان شده که شبهاتی را که به این مصیبت وارد شده دفع کنیم؛ شبهاتی هم چون عدم انتساب حضرت رقیه علیها السلام به سید الشهدا علیه السلام و بلکه تکذیب وجود حضرت رقیه علیها السلام و تکذیب مصیبت های وارده بر این بانوی مظلومه همچنین به رد اشکالات وارده بر اخبار و قصصی که نام حضرت در آن ها ذکر شده و بررسی ذکر نام حضرت رقیه علیها السلام علیه السلام در کتب مقاتل و انساب و اشعار بزرگان و ذکر خرابه ی شام در مآثورات و تواریخ پرداخته ایم

در این تألیف از نقل مشهورات، متکی بر کتب معتبر بهره جسته و آن چه از مشهورات درباره ی رقیه علیها السلام بنت الحسین علیه السلام من البدو إلى الختم آمده است ذکر کرده ایم.

البته به علت عدم اتکاء نقل ولادت حضرت رقیه علیها السلام بر کتب معتبر از آوردن تاریخ ولادت ایشان و بحث درباره ی آن خودداری کرده ایم.

سید حسن سجادی

ربیع الثانی 1437

ص: 26

مادر حضرت رقیه علیها السلام

برخی کتاب های تاریخی نام مادر حضرت رقیه علیها السلام را امّ اسحاق ذکر کرده اند که پیش تر همسر امام حسن مجتبی علیها السلام بوده و پس از شهادت ایشان به وصیت امام حسن علیها السلام به عقد امام حسین علیها السلام درآمده است. وی از بانوان بزرگ و با فضیلت بود و بنا به گفته ی شیخ مفید کنیه ی ایشان بنت طلحه است. (1)

نام مادر حضرت رقیه علیها السلام در بعضی کتاب ها، ام جعفر قضاعیه ذکر شده ولی سند محکمی در این باره در دست نیست. همچنین نویسنده ی معالی السبطين ایشان را شاه زنان دختر یزدگرد سوم پادشاه ایرانی معرفی می کند که در حمله مسلمانان به ایران اسیر شده و به ازدواج امام حسین علیها السلام درآمده است و مادر گرامی امام سجاد علیها السلام نیز هست.

البته تاریخ نویسان معاصر این مطلب را نپذیرفته اند؛ زیرا وی هنگام تولد امام سجاد علیها السلام از دنیا رفته و تاریخ درگذشت او 23 سال پیش از واقعه ی کربلا، یعنی در سال 37 ق بوده است.

نام گذاری حضرت رقیه علیها السلام

رقیه از «رقی» به معنای بالا رفتن و ترقی گرفته شده است. گویا این

ص: 28

1- کامل بهایی، ج 2، ص 179؛ عوالم، ج 17، ص 331؛ الارشاد، ج 2، ص 342.

اسم لقب حضرت بوده و نام اصلی اش فاطمه بوده است؛ زیرا نام رقیه در شمار دختران امام حسین علیه السلام کم تر ذکر شده و به اذعان برخی منابع، احتمالاً ایشان همان فاطمه بنت الحسین علیه السلام است. در واقع بعضی از فرزندان امام حسین علیه السلام دو اسم داشته اند و امکان تشابه اسمی نیز در میان ایشان وجود دارد.

گذشته، از این در تاریخ نیز دلایلی بر اثبات این مدعا وجود دارد. چنان که در کتب تاریخی آمده است:

«در میان کودکان امام حسین علیه السلام دختر کوچکی به نام فاطمه بود و چون امام حسین علیه السلام مادر بزرگوار شان را بسیار دوست می داشتند هر فرزند دختری که خدا به ایشان می داد نامش را فاطمه می گذاشت. همان گونه که هر چه پسر داشتند، به احترام پدر شان امام علیه السلام وی را علی می نامید».

گفتنی است که سیره ی دیگر امامان نیز در نام گذاری فرزندان شان چنین بوده است.

نام رقیه در تاریخ

این نام ویژه ی تاریخ اسلام نیست بلکه پیش از آن نیز در جزیره العرب رواج داشته است. مثلاً یکی از دختران، هاشم، نیای دوم پیامبر صلی الله علیه و آله و عمه ی حضرت عبد الله، پدر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز رقیه نام داشت. (1)

نخستین فردی که پس از اسلام رقیه نامیده شد، دختر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت خدیجه بود.

امیر المؤمنین علیه السلام نیز یکی از دخترانش را به همین اسم نامید که این

ص: 29

دختر بعدها به ازدواج حضرت مسلم بن عقیل علیه السلام درآمد. برخی دختران امامان دیگر مانند امام حسن مجتبی علیه السلام و امام حسین علیه السلام و دو تن از دختران امام کاظم علیه السلام نیز رقیه علیها السلام نامیده شدند. (1)

بررسی مسئله

چند رقیه در کربلا بوده احتمالات مسئله کدام است و چه روزی حضرت رقیه علیها السلام از دنیا رفته است؟

1. رقیه بنت علی بن ابی طالب که درباره اش سه دیدگاه وجود دارد و به نظر می رسد دیدگاه سوم درست باشد:

الف. در کودکی از دنیا رفته است: سبط ابن جوزی و غیاث الدین خواند میر «از ابن اسحاق نقل می کنند که آن حضرت از فاطمه علیه السلام پسری به نام محسن داشت که در خردسالی از دنیا رفت (2) و نیز آن حضرت دختری به نام رقیه داشت که او هم در خردسالی از دنیا رفت اما طبق نقل اکثر مورخان و محدثان و اهل انساب حضرت فرزندی به نام رقیه نداشته مگر آن که از مادری دیگر باشد و چون این مطلب در کتاب های مشهور و معتبر تاریخ و انساب نیامده، پذیرفتنی نیست

ب. همسر حضرت مسلم بن عقیل: بنا بر این نقل وی در کربلا هم حضور داشته و به قول برخی جزء اسرا هم بوده است (3) و طبق نقل شبلیجی در شام مدفون است. (4) اما این دیدگاه نیز ناتمام است؛ زیرا اولاً دلیل معتبری بر وجود حضرت رقیه همسر حضرت مسلم در میان اسرای کربلا

ص: 30

1- بحار الانوار، ج 15، ص 39 .

2- تذکرة الخواص، ص 322؛ حبيب السیر، ص 436

3- نظری منفرد قصه کربلا، ص 406

4- سیرة الحسین فی الحدیث و التاریخ، ج 4، ص 83؛ نور الابصار ص 117؛ مجمل التواریخ و القصص، ص 455؛ تثقیف الامة، ص 113 - 114.

وجود ندارد و اگر فرضاً بپذیریم که وی همراه اسرا بوده نمی توان گفت رقیه ای که در شام مدفون است همسر حضرت مسلم است چون طبق نقل یاقوت حموی (1) و الشبراوی (2) و دیگران (3) رقیه بنت علی در مصر به خاک سپرده شده است و طبق قرآنی که ذکر خواهیم کرد بزرگ سال نبوده است.

ج. ناگفته نماند، رقیه همسر حضرت مسلم بن عقیل بنا به نقل مسعودی خواهر عمر الاطراف فرزند همزاد امیر المؤمنین علی علیه السلام بود و مادرش صهبا تغلبیه بود. (4) شیخ مفید مادر شان را ام حبیب بنت ربیعہ معرفی کرده است. (5) رقیه علیها السلام به همسری مسلم بن عقیل در می آید و فرزند او عبد الله بن مسلم در کربلا به فیض شهادت می رسد. تاریخ نگاران و محدثانی چون ابن قتیبہ (6) ابن حبان، (7) قاضی نعمان، (8) ابو الفرج اصفهانی (9) خلیفه بن خیاط (10) و ابن اثیر (11) تصریح می کنند که مادر عبد الله بن مسلم بن عقیل دختر علی بن ابی طالب بوده است.

ص: 31

-
- 1- معجم البلدان، ج 8، ص 77.
  - 2- الاتحاف بحب الاشراف، ص 95
  - 3- عبد الرحمن بن حسن جبر، عجائب الآثار، ج 1، ص 492 و 109؛ جمال الدین تعزی، النجوم الزاهرة، ج 15، ص 348؛ شیخ مهدی تاج الدین المجالس، ج 15، ص 348؛ الفقیه عن حیات سیدنا رقیه ص 43؛ سید جعفر عامر الحلو السیده رقیه قصتها و مقامها ص 26، منشورات مرکز آل البیت، 1414ق؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 34.
  - 4- تذکره الخواص، ص 322.
  - 5- الارشاد، ج 1، ص 354؛ اعلام الوری، ج 1، ص 39.
  - 6- مروج الذهب، ج 2، ص 92؛ المعارف، ص 210.
  - 7- کتاب الثقة، ج 2، ص 311، بیروت، دار الفکر.
  - 8- شرح الاخبار، ج 3، ص 195
  - 9- مقاتل الطالبین، ص 98.
  - 10- 10 تاریخ خلیفه بن خیاط، ص 145
  - 11- الکامل فی التاریخ، ص 934.

2. رقیه الصغری بنت علی بن ابی طالب: شیخ مفید و طبرسی و ابن بطریق و اربلی وی را فرزند آن حضرت دانسته اند ولی نام مادرش را ذکر نکرده اند. (1) ابن شهر آشوب نام مادرش را ام سعیده بنت عروة بن مسعود ثقفی ذکر کرده (2) و برخی وی را همسر مسلم بن عقیل معرفی کرده اند. (3) با توجه به قرآنی که در صفحات آتی به آن اشاره می شود و همچنین کلام مقاتل نمی توان مدفون شام را برایشان تطبیق داد.

3. رقیه بنت الحسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام: شیخ مفید ایشان را در شمار فرزندان حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام ذکر کرده. (4) گفته شده که وی به ازدواج پسر عموی خود عبد الله بن العباس بن علی بن ابی طالب درآمده است. (5) وی جزو اسرای شام نبوده و دلیل خاصی هم بردفن ایشان در شام وجود ندارد.

4. رقیه بنت الحسین بن علی بن ابی طالب: با رد احتمالات پیشین و با وجود ادله ی متعدد در خصوص دفن رقیه بنت الحسین در شام این احتمال قوت می گیرد، که مقصود از رقیه ی مدفون در شام همان چهارمین دختر حضرت سید الشهداء علیه السلام است که برای اثبات این مدعا به دلایل مفصلی اشاره خواهیم کرد. ابتدا به ذکر تعداد فرزندان سید الشهداء علیه السلام در تاریخ و انساب می پردازیم.

ص: 32

-
- 1- الارشاد، ج 1، ص 355؛ اعلام الوری، ج 1، ص 397؛ العمدة، ص 30؛ كشف الغمة، ج 1، ص 44
  - 2- المناقب، ج 3، ص 304؛ بحار الانوار، ج 42، ص 91.
  - 3- الارشاد، ج 2، ص 20؛ ابو نصر بخاری سر السلسلة العلویة، ص 90؛ عامر الحلو السيرة رقیه قصها منامها، ص 26؛ روسة، الدارین، ص 423.
  - 4- همان
  - 5- المجدي في الانساب، ص 20.

در میان انساب و تاریخ و تراجم الرجال در مورد تعداد فرزندان سید الشهداء علیه السلام اختلافاتی به چشم می خورد که بعضاً ریشه در کتب تاریخی و انساب کهن دارد. مجموع آن اقوال را می توان چنین خلاصه کرد:

1. پانزده فرزند:

اسامی پسران

1. امام سجاد علیه السلام. علی اکبر علیه السلام. 3. علی اصغر علیه السلام. جعفر علیه السلام. 5. ابراهیم علیه السلام. 6. محسن علیه السلام. 7. عبد الله علیه السلام

اسامی دختران

1. حضرت سکینه سلام الله علیها. 2. فاطمه کبری سلام الله علیها. 3. فاطمه وسطی سلام الله علیها. 4. فاطمه صغری سلام الله علیها. 5. رقیه سلام الله علیها. 6. ام کلثوم سلام الله علیها. 7. زینب سلام الله علیها. 8. اسماء سلام الله علیها (1)

2. دوازده فرزند:

آیت الله حاج میرزا ابو الفضل طهرانی می گوید:

«علی الجملة مجموع اولاد سید الشهداء علیه السلام بنا بر جمیع روایات دوازده تن بودند که دو نفریقیناً شهید شدند علی اکبر و یک رضیع و بنا بر احتمالی جعفر و دو رضیع که علی و عبد الله باشند و یک نفر سقط شده». (2)

ص: 33

1- محمد صادق محمد کرباسی دائرة المعارف الحسينیه «الحسین نسبه و نسله» جزء 3، ص 23؛ معجم انصار الحسین النساء، ج 1، ص 255 - 256؛ تاریخ المراقده، ج 5، ص 256 ج 15، ص 448، مرکز حسین، لندن چاپ اول 1436ق؛ محمد الیاس بن عبد الغنی، قرن 5، بیوت الصحابة حول المسجد النوی چاپ، مدینه بی تا.

2- حاج میرزا ابو الفضل طهرانی، شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشوراء، ج 2، ص 505، با تحقیق حامد فدوی اردستانی، چاپ اول،

میرزا حبیب الله کاشانی شمار پسران حضرت را سیزده تن به نام های: علی اکبر علی اوسط، علی، اصغر، محمد، جعفر عبد الله، قاسم محسن، ابراهیم حمزه، عمر زید و عمران آورده است و تعداد دختران حضرت را هشت تن به نام های فاطمه ی کبری فاطمه صغری، زبیده، زینب سکینه، ام کلثوم، صفیه و دختری که در شام از دنیا رفته - و نامی از او نبرده - ذکر کرده است. او بر آن است که این چند گانگی تنها در اسامی ایشان است و بیش تر آنان در مسمی شریک اند؛ زیرا امام حسین علیه السلام در تاریخ به کمی فرزند معروف بوده اند بنابراین احتمالاً برخی از اولاد ایشان دو اسم داشته اند و یا نام نوه های ایشان در ردیف فرزندان شان قرار گرفته است و نیز به سبب سرپرستی بعضی یتیمان بنی هاشم مانند فرزندان امام مجتبی علیه السلام نام آنان نیز در شمار فرزندان ایشان قرار گرفته است. (1)

در برخی کتاب های تاریخی نام حضرت رقیه علیها السلام آمده ولی در بسیاری از آن ها نامی از ایشان برده نشده است. این احتمال وجود دارد که تشابه اسمی میان فرزندان امام حسین علیه السلام سبب پیش آمدن این مسئله شده باشد. هم چنان که بعضی از کتاب ها به این مسئله اذعان دارند و بنابر نقل، آن ها حضرت رقیه علیها السلام همان فاطمه صغری علیه السلام است. در چگونگی درگذشت ایشان نیز اختلاف نظر وجود دارد که به آن خواهیم پرداخت.

3. ده فرزند:

علی بن یحیی اربلی رحمه الله متوفای 663 ق و کمال الدین بن طلحه شافعی تعداد فرزندان حضرت را ده نفر می دانند؛ شش پسر و چهار دختر:

ص: 34

1- علامه میرزا حبیب الله کاشانی، تذکرة الشهداء، باب اولاد سید الشهداء علیه السلام.

«اما پسران: 1. علی اکبر که او به شهادت رسید 2. علی اوسط که آن امام سجاد علیه السلام است، 3. علی اصغر که آن هم به روی دست بابایش به شهادت رسید 4. محمد، 5. عبد الله، 6. جعفر؛ اما دختران حضرت: 1. زینب، 2. سکینه، 3. فاطمه، ولی از چهارم نام نبرده اند» (1)

شیخ مهدی حائری مازندرانی می نویسد:

«برخی مانند مانند محمد بن طلحه شافعی (از عالمان اهل تسنن) می نویسد: امام حسین علیه السلام ده فرزند داشته که عبارت بوده اند از: شش پسر و چهار دختر. سپس می افزاید: دختران او عبارت اند از: سکینه، فاطمه صغری فاطمه کبری و رقیه علیها السلام آن گاه در مورد رقیه علیها السلام می نویسد: رقیه علیها السلام یا پنج یا هفت سال داشت و در شام درگذشت که مادرش شاه زنان دختر یزدگرد، است.» (2)

4. نه فرزند:

علی بن یحیی از ابن خشاب نقل کرده که نه نفر بوده اند و همان اسامی را که در بالا گفته شد ذکر کرده است. (3)

ابن شهر آشوب برای حضرت سه دختر به نام های: سکینه، فاطمه و زینب ذکر می کند. (4)

مرحوم شیخ مفید و علامه طبرسی معتقدند که حضرت شش پسر و دو دختر داشته اند:

ص: 35

1- کشف الغمه، ج 2، ص 249 مطالب السوؤل، ص 392

2- معالی السبطين، ص 264

3- کشف الغمه، ج 2، ص 249.

4- مناقب آل ابی طالب، ج 4، ص 77

«اما چهار فرزند پسر: 1. علی بن الحسین اکبر، کنیه اش ابو محمود و مادرش شاه زنان دختر یزدگرد شاه ایران بود 2. علی بن الحسین اصغر که با پدرش در کربلا شهید شد و مادرش لیلی دختر ابی مره بن عروه بن مسعود ثقفی بود 3. جعفر بن الحسین که فرزند نداشت و مادرش زنی بود از قبیله ی قضاعه و جعفر در زمان حیات پدرش از دنیا رفت 4. عبد الله بن الحسین که در خردسالی در کربلا شهید شد. اما دختران: سکینه دختر آن حضرت و مادر این دو رباب دختر امرء القیس بن عدی کلابی بود فاطمه دختر دیگر آن حضرت که مادرش ام اسحاق دختر طلحه بن عبد الله بود» (1)

جمال الدین احمد بن محمد بن محمد علی بن عتبه داوودی متوفای 828 ق دختران امام حسین را دو تن می داند یکی را فاطمه ذکر کرده و می گوید:

«گمان می کنم مادر او همان مادر امام زین العابدین است».

دیگری را سکینه بنت الحسین می داند و مادر او را رباب ذکر می کند (2)

طرح بحث

اشاره

آیا نبودن نام حضرت رقیه علیها السلام در شمار فرزندان امام حسین علیه السلام در کتاب های معتبری چون ارشاد مفید اعلام الوری ، کشف الغمة و دلائل الامامة ، بر نبودن چنین شخصیتی در تاریخ دلالت دارد؟

ص: 36

1- الارشاد، ج 2، ص 136 - 137.

2- عمدة الطالب الكبرى، ص 371 ، مکتبه ی سید ، مرعشی ، چاپ اول، 1438ق.

پیش از آغاز بحث ضروری است برخی از اصول و کلیاتی که محتوا و روش این کتاب بر آن مبتنی است و یا در این کتاب از آن استفاده کرده ایم ذکر کنیم: (1)

1. علم تاریخ مبتنی بر ظن است

در مسائل تاریخی معمولاً راه علم بسته است و لذا تاریخ مبتنی بر ظن و گمان است و شرط نقل یک مسئله در علم تاریخ قطعی بودن آن نیست؛ بلکه معمولاً در جزئیات مسائل تاریخی برای کسی یقین حاصل نمی شود.

بنای علمای تاریخ بر آن است که هر گاه مسئله ای از کسی نقل شود، که از کلام وی ظن و گمان برای مورخ حاصل شود و معارضی عقلی یا نقلی نداشته باشد آن مطلب را به عنوان مطلبی تاریخی نقل می کنند و چون روش ایشان در همه ی مسائل بر ظن و گمان است نیازی نمی بینند که در هر موردی تصریح کنند که این مطلب مضمون است نه مقطوع. (2) به عبارت دیگر سیره ی مرسوم میان علمای تاریخ خودش قرینه است، بر آن که نویسندگان کتاب تاریخی مدعی حصول قطع در آن مسئله نبوده و به ظن اکتفا می کند.

علامه ذوفنون، شیخ ابو الحسن شعرانی رحمه الله، ذیل داستان مسلم جصاص و سر به چوبه ی محمل زدن حضرت زینب علیها السلام در کتاب دمع السجوم، که ترجمه تکمله و تعلیقه ای بر نفس المهموم شیخ

ص: 37

1- این مقدمات، از کتاب ارزشمند شهیده ی شام اثر محقق بزرگوار جناب آقای وکیلی، اقتباس شده است.

2- چه بسا در مواردی که در خصوص چیزی یقین می کنند به یقین خود تصریح کرده و می گویند: این مسئله از مسائلی است که در آن شکی نیست.

صحیح در تاریخ همین است که صرفاً به نقل مسائل بسنده نشده و در حد امکان به تجمیع قرائن پرداخته شود.

2. تحصیل قدر متیقن از تفصیل حوادث

در بسیاری از مسائل ممکن است در مورد تفصیلات و جزئیات یک حادثه علم یا ظن کافی حاصل نشود؛ ولی در اثر تجمیع قرائن و کنار هم نهادن اخبار و نقل‌ها درباره‌ی اصل مسئله اطمینان به دست بیاید در این موارد گرچه ممکن است برخی از تفصیلات مسئله شرایط نقل تاریخی را نداشته باشد اصل مسئله همان است که در مقدمه‌ی اول گفته شد بنای فن تاریخ بر تحصیل ظن است و لذا هر چیزی که بتوان در مورد آن تحصیل ظن کرد، به همان مقدار در تاریخ معتبر است، گرچه همه‌ی جزئیات و تفصیلات آن مشخص نباشد.

البته روش مرسوم میان علمای تاریخ آن است که در این موارد تفصیلات و جزئیات را نیز به همان شکلی که از ناقلان معتبر نقل شده همراه با اصل مسئله نقل می‌کنند، با آن که می‌دانند معمولاً تمام جزئیات مذکور در کلام ناقلین صحیح نیست؛ مانند آن که در شرح حوادث یک جنگ، جزئیات آن را نیز نقل می‌کنند و می‌دانند که درباره‌ی جزئیات ظنی حاصل نمی‌شود و چه بسا میان ناقلان در آن تعارض وجود دارد.

محدث قمی درباره‌ی داستان طفلان حضرت مسلم علیه السلام، که شیخ صدوق و دیگران روایت کرده اند اظهار تردید کرده و آن را بعید شمرده است. مرحوم شعرانی در پاسخ وی هم بر ضرورت تفکیک اصل حادثه از جزئیات تأکید می‌کند و هم نکاتی درباره‌ی علت تحریف در جزئیات و حکمت نقل آن توسط مورخان بیان می‌کند:

«مؤلف در منتهی الآمال در صحت روایت مسلم جصاص تردید کرده است؛ برای این که در کتب معتبره ی قدیمه که به دست ما رسیده است ذکر این قصه نیست و ما در این باره همان را گوییم، که در قصه طفلان مسلم و عروسی قاسم گفتیم و همه ی کتب قدیمه به ما نرسیده است و قرینه بر کذب آن ها نداریم.

بلی اگر شرط نقل حدیث وجود یقین بود و از کتب معتبره یقین حاصل می شد بایستی به همان اکتفا کنیم؛ اما هر دو مقدمه ممنوع است نه یقین شرط است و نه از کتب معتبره ی قدیمه یقین حاصل می شود. بلی ظنی که از آن ها حاصل

ص: 39

1- در این قسمت مکرر از کتاب دمع السجوم استفاده شده است؛ چون به نظر نگارنده نگاه علامه شعرانی در مسائل تاریخی بسیار روشمند و معتدل و دقیق است انس نگارنده با کتب علامه شعرانی مرهون سفارش های علامه آیت الله حسینی، تهرانی به مطالعه ی آثار ایشان است. ایشان به آیت الله شعرانی و آثار شان عنایتی خاص داشتند و طلاب را به مطالعه ی آثار وی تشویق می کردند و در کتاب شریف امام شناسی فرموده اند: «یکی از مفاخر عصر ما آیت الله حاج میرزا ابو الحسن تغمّده الله فی رضوانه، عالم محقق بصیر و فیلسوف، الهی مرد ناشناخته و غائبی بود که حاوی علم و عمل بود چون از جهت ثبوت بسیار بسیار مقدم بر جهت اثبات بود لهذا در زمان حیاتش که هم عصر با حقیر فقیر بود کسی او را شناخت حقیر گر چه محضرش را با آن که ساکن تهران بود ادراک ننمودم - چرا که دوران تحصیلات حقیر در حوزه ی علمیه ی قم و نجف بوده است و برای تحصیل در تهران درنگ نداشته ام - اما از نوشتجات و کتب مصنفه و مؤلفه مصححه به دست او استفاده شایانی برده ام و پیوسته بر روح او سلام و درود می فرستم و احبه و اعزه از طلاب را به مطالعه کتب مستقله و تعلیقات او توصیه نموده ام.» (امام شناسی، ج 14، ص 92).

می شود قوی تر از ظن دیگر است» (1).

بنابراین مورخان برای پذیرش یک گزاره ی تاریخی سه مرحله ی اصلی را طی می کنند:

الف. بررسی منبع نقل خبر در این مرحله بررسی می کنند که منبع نقل خبر به گونه ای هست که از آن ظن و گمانی حاصل شود یا نه؟

ب. بررسی معارضات نقلی: در این مرحله تمام مطالب دیگری را که در مسئله ی مورد نظر نقل شده و با آن متعارض است، جمع آوری کرده و سپس بررسی می کنند.

ج. بررسی معارضات عقلی در این مرحله محتوای خبر را بر اصول عقلی و قرائن و شواهد کلی تاریخی عرضه می کنند تا به این وسیله ضریب ارزش آن خبر را تعیین کنند. (2)

همین مقدار تلاش برای پذیرش یک خبر در تاریخ کافی است؛ ولی گاهی مورخان برای تقویت یک مطلب پس از این مراحل به جمع آوری قرائن و شواهد برخاسته و پشتوانه علمی مطلب نقل شده را تقویت می کنند.

گاهی از یک نقل به تنهایی ظن کافی حاصل نمی شود و با جمع قرائن و شواهد تقویت شده و به حد ظن یا اطمینان می رسد. روش

ص: 40

1- دمع السجوم، ص 222

2- ظاهراً اولین کسی که در تاریخ به این مسئله توجه کامل کرده ابن خلدون است. وی در مقدمه ی تاریخ، خود به تفصیل از ضرورت عرضه ی منقولات تاریخی بر قرائن عقلی سخن گفته و توضیح داده است که برای آگاهی از قرائن عقلی و تحلیل یک قضیه ی تاریخی باید مورخ بر اصول شناخت جامعه و سیر تحولات اجتماعی و تاریخ آداب و رسوم و حرف و صنایع و ... آگاه باشد به این دلیل وی بخش اول کتاب خود را به بیان همین امور اختصاص داده و به نوعی مباحث جامعه شناسی را پایه گذاری کرده است (ر.ک: ابن خلدون، ج 1، ص 13 - 44).

«و این که مؤلف گوید شهادت این دو طفل به این کیفیت و تفصیل نزد من مستبعد است، دلیل آن نمی شود که وقوع اصل آن را هم مستبعد شمرده است؛ چون بسیار باشد که تفصیل واقعه مشکوک و مستبعد است و اصل آن قابل تردید نیست؛ مانند ولادت حضرت خاتم الانبیاء صلی الله علیه و سلم که شک در آن نمی توان کرد اما در روز آن اختلاف است که دوازدهم یا هفدهم ربیع الاول بود و اصل شهادت حضرت ابو الفضل العباس علیه السلام مسلم است اما تفصیل و کیفیت آن غیر معلوم است و مختلف فیه و جنگ بدر واحد و جمل و صفین اساساً به تواتر معلوم است و تفصیل و کیفیات آن به طور یقین معلوم نیست.

و در نقل وقایع باید قدر مشترک بین روایات مختلف را صحیح دانست تا آن اندازه که احتمال تصحیف و سهو و مبالغه در آن نرود تضعیف یا استبعاد به سه وجه دفع می شود:

اول آن که سند حدیثی ضعیف باشد و چون ضعف سند دلیل کذب آن نیست شاید کسی قرینه بر صحت آن بیابد، که ما بر آن قرینه مطلع نشده باشیم.

دوم آن که در نقل حدیث کلمه ای تصحیف شود یا راوی سهواً آن را به کلمه ای دیگر تبدیل کند و آن سبب استبعاد یا تکذیب حدیث گردد و شاید بعد از این کسی بر آن تصحیف یا سهو متنبه گردد و رفع استبعاد شود؛ چنان که در اول کتاب حدیثی گذشت [که] حمل عیسی شش ماه بود و مؤلف گفت این سهو است و صحیح حمل یحیی است و در قضیه ی میثم گفتیم که وی در آن سال که کشته شد عمره گذاشت نه حج و آن روایت که ذکر حج کرده مراد عمره است.

سوم آن که مبالغه در حدیث راه یافته و راوی مطلب را بزرگ تر از آن چه واقع شده است بنماید یا کم تر و از این جهت به نظر مستبعد آید و چون کسی به دقت در آن [نظر] کرد، اصل واقعه را از زوائد آن جدا تواند کرد. این ها که گفتیم در اخبار ضعیف است و اخبار صحیح را خود تکلیف معین است.» (1)

3. میزان در جواز خواندن مرثی

در خواندن مرثی توسط خطیبان و مرثیه خوانان رعایت شروطی ضروری است؛ از جمله:

الف. رعایت حرمت امام معصوم علیهم السلام

مرثیه ای که خوانده می شود باید به گونه ای باشد که با عزت و بلندای مقام امام علیه السلام سازگار باشد و نقصی به امام علیه السلام نسبت ندهد و نیز موجب شکستن حرمت امام و اهل بیت آن حضرت علیه السلام نباشد.

ب. رعایت صدق

آن چه در مرثیه خوانده می شود باید مطابق با واقع باشد؛ لذا اگر کسی به مطلبی اطمینان دارد یا از طریق معتبر شرعی خبری به او رسیده است، می تواند آن را مستقیماً نقل کرده و بگوید که امام علیه السلام چنین فرمودند یا چنین کردند.

اما اگر اطمینان و حجت شرعی ندارد یا باید قرینه ای باشد که نشان دهد آن چه می گوید عین واقع نیست و صرفاً حکایتی از آن است و یا مطالب را به صورت حکایت نقل کند و بگوید: «روایت شده است

ص: 42

که...»، «نقل شده است که...» تا تعبیر و جمله ای که به کار می برد صادق و مطابق با واقع باشد و یا آن که کسی به قاعده ی تسامح معتقد باشد و طبق آن درباره ی مطالب ضعیف نیز مستقیماً از واقع خبر دهد.

باید توجه کرد که قاعده ی تسامح - طبق نظر آنان که قبول دارند در مورد خبر مجعول (خبری که قطعاً دروغ است) جاری نمی شود و بسیاری از بزرگان معتقدند که درباره ی خبر موهون (خبری که احتمال دروغ بودنش بیش از راست بودنش است) نیز جاری نمی شود. (1)

ج. اجتناب از تدلیس

باید دقت کرد، که آن چه گفته می شود موجب به خطا افتادن مخاطبان و نوعی تدلیس نباشد؛ زیرا چه بسا سخنی فی نفسه راست، باشد ولی مخاطب از آن برداشتی خلاف واقع کند.

اگر مخاطبان تصور می کنند که آن چه گوینده بیان می کند قطعیت است گوینده نیز باید به بیان قطعیت اکتفا کند و اگر منقولات را از قضایای تاریخی و مظنونات می شمرند باید به بیان مطالبی که از نظر تاریخی معتبر بوده و مظنون است بسنده کند.

غالباً در عرف امروزه تلقی مستمعان از مرثیه خوان این است که وی وقایعی تاریخی را بیان می کند و اگر مرثیه خوان مطلبی را که مشکوک یا موهوم است به صورت عادی نقل کند، مصداق به خطا افکندن مخاطب و نوعی تدلیس است؛ لذا باید آن مطلب را به عنوان احتمال بیان کند یا

ص: 43

1- ر.ک وسائل فقهیه، ص 157؛ لؤلؤ و مرجان، ص 178 - 188 به خصوص ص 183 برخی می گویند نقل مطالب دروغ در صورتی که گفته شود این مطلب را برخی نقل کرده اند...» دروغ نیست و جایز است؛ ولی در ادامه خواهیم گفت که این کار نوعی تدلیس است و لذا از باب تدلیس - و نه از باب کذب - حرام است. (رک وسائل فقهیه، ص 158).

تذکر دهد که این مطلب در کتب یافت نمی شود و یا آن که مطلب را در قالب زبان حال بیان کند.

اما اگر در فضایی قرائن کافی وجود داشت، که نقل مطلب لزوماً نقل تاریخ نیست، طبیعتاً نقل آن بدون تذکر نیز جایز خواهد بود.

بنابراین در مواردی که مسئله ای شرایط کافی برای گزاره ی تاریخی را ندارد، باز هم می توان آن را به صورت یک احتمال و با الفاظی چون: «چه بسا»، «برخی هم احتمال داده اند» «در برخی کتب غیر اصلی هم گفته اند» در مرآئی بیان کرد ولی به صورت اخبار قطعی و مطمئن نمی توان بیان کرد چون نوعی تدلیس است. (1)

ص: 44

1- آیت الله شعرانی در بیان شرایط ذکر مصائب بیانی قریب به آن چه در متن آمده است دارند: «در این جا ارباب تقوا و اهل ورع از ذاکرین می پرسند: نقل وقایع مشکوکه مانند طفلان مسلم علیه السلام و عروسی حضرت قاسم علیه السلام و قضیه ی فاطمه صغری و مرغ و امثال آن در منابع چگونه است؟ در جواب گوئیم اگر ذاکر نسبت قضیه را به کتابی که از آن نقل کرده است بدهد و به مستمع چنان وانمود نکند که یقیناً صحیح است ضرر ندارد و گر نه تدلیس است و تدلیس در روایت جایز نیست... اگر مستمع از ناقل حدیث بخواهد یا متوقع باشد یا در خاطرش مرکوز باشد و چنان داند که راوی واقع را نقل می کند جایز نیست نقل کردن غیر حدیث متواتر و مقرون به قراین قطعی و اگر مستمع حدیث مظنون خواهد می تواند حدیث ظنی نقل کند در غیر این صور در نقل سیر و وقایع جایز است متابعت طریقه ی اهل، تاریخ در اعتماد کردن بر احادیثی که ناقل آن موثق و مطلع بوده است چون این رسم از زمان ائمه علیهم السلام تاکنون میان مورخین بود و بر کسی انکار نکردند اما مخالفت آن طریقه خروج از اصطلاح و تدلیس است. نقل حدیث با سند جایز است خواه سند آن ضعیف باشد یا صحیح مگر نقل کردن حدیث به سند ضعیف برای کسانی که جاهل به اسنادند و چنان وانمود کردن که این حدیث معتبر است و قابل اعتماد [که این] تدلیس است. نقل حدیثی که یقیناً یا به ظن غالب مجعول است بدون تنبیه بر آن جایز نیست.» (دمع السجوم ، ص 271).

ترسیم صحنه‌ی شهادت حضرت سید الشهدا علیه السلام و مصائب روز عاشورا، بر اساس تفکر و حدس موجب تمرکز در توجه به آن حضرت و از باب بکاء و ابکاء است و شرعاً نیز راجح است و در برخی از روایات نیز بدان اشاره شده است؛ مانند روایت منقول از عبدالله بن سنان از حضرت امام صادق علیه السلام در کیفیت زیارت عاشورا از راه دور که می فرماید:

(و تُمَثِّلُ بَيْنَ يَدَيْكَ مَصْرَعَهُ، وَ تُفْرِغُ ذَهْنَكَ وَ جَمِيعَ بَدَنِكَ، وَ تَجْمَعُ لَهُ عَقْلَكَ): (1) «به خاک افتادن و شهادت او را در پیش روی خود تصور کن و ذهن و سایر قوای خود را برای او فارغ نما و فکرت را بر او متمرکز کن».

البته معلوم است که استحباب این امر موجب جواز کذب یا تدلیس نمی شود و در ترسیم این صحنه‌ها باید یا به مسلمات و مظنونات تاریخی بسنده کرد و یا مطالب را با تعبیری مانند: «چه بسا»، «بعید نیست که...»، «علی القاعده...» یا با زبان شعر که قرینه بر مجازیت آن وجود دارد یا با زبان حال بیان کرد.

4. میزان در جواز و حسن زیارت قبور مقدسه

مکانی که منسوب به یکی از ذریه‌ی طیبه‌ی حضرت رسول الله صلی الله علیه و اله است، چند حالت دارد:

الف. اطمینان یا حجت شرعی داشته باشیم، که آن بزرگوار در آن مکان مدفون است. در این صورت احیا و تعظیم آن مکان مستحب یا

ص: 45

واجب است و نسبت دادن آن مکان به آن بزرگوار نیز جایز است.

ب. ظن و گمان (غیر معتبر) داشته باشیم که آن مکان منسوب به آن بزرگوار است در این صورت هم احیا و تعظیم آن مکان مستحب یا واجب است؛ ولی نمی توان آن مکان را به آن شخص نسبت داد و باید بر سر در مرقد یا سنگ مزار بنویسند: «مرقد مطهر منسوب به ...» تا از کذب و تدلیس در امان باشند مگر آن که قرینه ای وجود داشته باشد.

البته اگر در میان مردم مسلم باشد که ملاک در این امور مطلق ظن است (نه قطع) می توان با اعتماد به این قرینه ی عام در این موارد به صورت مطلق بر مزار نوشت «قبر مطهر...».

ج. هیچ علم و ظنی به دفن یکی از ذریه ی طیبه ی حضرت رسول صلی الله علیه و آله در آن مکان نداشته باشیم ولی احتمال آن - اگر چه ضعیف - وجود داشته باشد.

در این فرض مسلماً می توان به امید آن که این احتمال مطابق با واقع، باشد به زیارت آن مکان رفت.

و نیز همین میزان احتمال کافی است تا به تجلیل و تعظیم آن مکان پرداخته و آن را مسجدی برای عبادت خداوند قرار دهیم و از امور دیگر منزّه بدانیم؛ چون بدیهی است که در احترام این اماکن احتمال هیچ ضرری نیست و منافع بی شماری نیز وجود دارد و اعتلای نام رسول خدا و اهل بیت حضرت علیهم السلام از اتم مصادیق تعظیم شعائر است.

براین اساس تشرف به زیارت مزارهای مقدس محتاج علم و ظن نیست و تنها شک و بلکه احتمال نیز در آن کافی است. احیا و تعمیر این اماکن همیشه مستحب و راجح است و اگر شخصی که احتمال دفنش در آن مکان می رود، از جلالت و مقام بلندی برخوردار باشد، گاه احیا و عمارت قبر او به صرف احتمال واجب می شود.

در آن عصر شرایط و عواملی وجود داشت که سبب شد ضبط اسامی افراد و به خصوص اطفال به درستی صورت نگیرد:

الف. در دوره ی زندگانی ائمه اطهار علیهم السلام مسائلی مانند: کمبود نگارش اختناق شدید از زمان خلیفه اول تا زمان عمر بن عبد العزیز از حکمرانان، اموی کم توجهی به ثبت و ضبط جزئیات رویدادها فشار حکومت بر سیره نویسان و جانب داری ها سبب بروز بعضی اختلافات در نقل مطالب تاریخی شده است بیش تر تاریخ نگاران و راویان هم یا خود از دشمنان اهل بیت بوده اند و یا از جانب آنان مأمور به این کار بوده اند. بسیاری از راویان کربلا مانند حمید بن مسلم افراد بی طرفی نبوده اند که بتوان به آن ها اعتماد کرد و هر چه را ضبط کرده اند درست دانست.

ب. بر اثر تاخت و تازها و بربریت و دانش ستیزی بعضی حکمرانان، بسیاری از منابع ارزشمند از میان رفته است به همین دلیل این گمان تقویت می شود که چه بسیار از اسناد و منابع معتبر از بین رفته و به دست ما نرسیده است. بسیاری از بزرگان صحابه و اکثر شخصیت های بزرگ علمی مقتل نوشته اند ولی این مقاتل از دست رفته است. (1)

ج. برخی از ترس این که دشمنان اهل بیت کتابها را آتش زنند آن ها را پنهان می کردند و انتشار نمی دادند نسخه های خطی ای در باب تاریخ و انساب و روایات وجود دارد که هنوز چاپ نشده است.

د. تعداد فرزندان تشابه اسمی و به ویژه سرگذشت های شبیه به هم در مورد شخصیت های گوناگون تاریخی و گاه وجود ابهام در پیشینه ی زندگی، افراد امر را بر تاریخ نویسان مشتبه کرده است.

ص: 47

1- جهت توضیح بیشتر به مقدمه مقتل الحسین به روایت صدوق اثر محقق گران مایه صحتی سردرودی مراجعه شود.

ه- همان گونه که پیشتر گفته شد امام حسین علیه السلام به سبب شدت علاقه به پدر بزرگوار و مادر گرامی شان نام همه ی فرزندان خود را فاطمه و علی می گذاشتند. این امر خود منشأ بسیاری از سهو قلم ها در نگاشتن شرح حال زندگانی فرزندان امام حسین علیه السلام شده است. قرائن و شواهدی نیز در دست است که رقیه علیها السلام را فاطمه ی صغیره می خوانده اند. احتمال دارد همین موضوع سبب غفلت از نام رقیه شده باشد.

بنابراین نبودن نام حضرت رقیه علیها السلام در برخی کتاب های تاریخی دلیل نبودن چنین شخصیتی در تاریخ نیست افزون بر آن، مهم ترین دلیل فراموشی یا کم رنگ بودن این شخصیت زندگانی کوتاه اوست که سبب شده نشان کم تری از او در تاریخ به چشم بخورد. در مورد حضرت علی اصغر علیه السلام نیز به جرئت می توان گفت که اگر شهادت او در بحبوحه ی نبرد و با وجود شاهدان بسیار اتفاق نمی افتاد نامی از او نیز در بین کتاب های معتبر شیعه به چشم نمی خورد؛ زیرا تاریخ نویسی فنی است که با جمع آوری اقوال سرو کار دارد که بسیاری از آن ها شاهد عینی نداشته و به صورت نقل قول گرد هم آمده است. تنها موضوعی که در تاریخ بحث و بررسی می شود درستی و یا نادرستی نقل قول ها از حیث ثقه بودن راوی است.

بنابراین شهرت اسم و حرم مطهر و جایگاه رقیه علیها السلام در میان تاریخ و انساب و اشعار اهل بیت، آن هم در آن خفقان که اشاره کردیم، دلیلی بر وجود آن حضرت است.

شهرت در موضوعات و امور خارجیه

رَوَى الْعَلَامَةُ قَدَسَتْ نَفْسَهُ مَرْفُوعاً إِلَى زُرَّارَةَ بْنِ أَعِينٍ قَالَ: سَأَلْتُ الْبَاقِرَ (أَبَا جَعْفَرَ) عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَقُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ يَا تَبِي عَنْكُمْ الْخَبْرَانِ أَوْ حَدِيثَانِ الْمُتَعَارِضَانِ فَبَيَّاهُمَا ءَاخُذًا؟ فَقَالَ: يَا زُرَّارَةَ خُذْ بِمَا

«علامه حلی در حدیثی مرفوعه از زرارة بن أعین روایت کرده، که زرارة گفته است: از حضرت باقر علیه السلام سؤال کردم: فدایت شوم از جانب شما دو خبر متعارض به ما می رسد، به کدام یک عمل کنیم؟ حضرت فرمود: ای زرارة به آن روایتی عمل کن که بین اصحاب مشهور است و روایت شاذ و نادر را کنار بگذار.».

شایان ذکر است که روایت مرفوعه را به محض مرفوعه بودن نمی توان از حیث انتفاع ساقط کرد و آن را کنار گذاشت، چرا که ممکن است در زمره ی یکی از چهار قسم اصلی خبر واحد قرار گیرد؛ یعنی حدیث صحیح یا حسن یا موثق و یا ضعیف باشد.

البته در بین علما در عمل به روایت مرفوعه و احتجاج به آن اختلاف است؛ برخی گفته اند که مطلقاً به آن احتجاج می شود، خواه صحابی امام آن را ارسال کرده باشد یا غیر او خواه ارسال شده جلیل باشد یا نه.

برخی نیز گفته اند که مطلقاً به آن عمل نمی شود و به آن احتجاج نمی گردد ولی برخی گفته اند: اگر روایت مرفوعه با تکیه بر فحوای کتاب و سنت متواتره یا عموم آن ها، باشد یا دلیل عقلی تکیه گاه آن باشد یا این که بین اصحاب مقبول باشد و یا این که چیزی که آن را تأیید می کند به آن ضمیمه گردد؛ مثل این که از جای دیگری به صورت صحیح آمده باشد ولو این که مسند نباشد این برای حدیث مرفوعه مثل شاهد است.

با توجه به این تقسیم بندی اگر بخواهیم روایات مرفوعه را مطلقاً کنار بگذاریم و طرد کنیم خیل کثیری از روایات آل الله علیهم السلام طرد می

ص: 49

شود و این مواجهه با روایات خلاف مشهور است و عمل اصحاب به این شکل نبوده است همچنین طرد آن ها موجب عسر و حرج است و چون مخالفتی با سنت متواتره و فحوی کتاب ندارد نباید کنار گذاشته شود و دلیل عقلی نیز مؤید عمل به شهرت است.

متن و ظهور روایت مرفوعه ی زرارة

حضرت باقر علیه السلام می فرماید که در تعارض بین دو خبر یا دو حدیث که از ما رسیده است و با هم تعارض دارند - تعارض به معنای تقابل و تخالف دو شیء است به عبارت دیگر یعنی یکی به نفی و دیگری به اثبات، یکی به ایجاب و دیگری به سلب است- آن چه را بین اصحاب مشهور است اخذ و به آن عمل کن.

بعضی اشکال کرده اند که این روایت دلالت بر شهرت روایی دارد و از موضوع مباحوث عنه خارج است که اطلاق ظهور روایت به این موضوع اشکال شده دلالت ندارد.

در پاسخ باید گفت: هر خبری که از ناحیه اهل بیت بر شهرت فتواییه دلالت داشته باشد در مورد مباحوث عنه ، که شهرت در امور خارجیه است نیز دلالت دارد.

بعضی دیگر اشکال کرده اند که این روایت فقط به دلالت شهرت در نزد اصحاب آل الله علیهم السلام اشاره دارد که این اشکال نیز مردود است چرا که لفظ «أصحابك» با ضمیر خطاب ذکر شده است و این خود دلالت بر تعمیم به اصحاب (علمای خاصه) دارد و حضرت اگر از لفظ «أصحابی» استفاده می کردند اشکال وارد بود.

حضرت باقر علیه السلام ما را دلالت کرده اند بر اخذ به شهرت ، که همواره در بین اصحاب مورد توجه بوده است تا جایی که بعضی همچون

شهید اول رحمه الله علیه عمل بر خلاف شهرت را حتی در تعارض با حدیث صحیح خلاف احتیاط دانسته اند و دیگران نیز تنها در صورت وجود دلیل محکم و متقن عمل بر خلاف شهرت را جایز دانسته اند.

در مورد حضرت رقیه علیها السلام نیز موضوع شهرت صادق است و آن چه در ادامه از کتب مقاتل و انساب و اشعار و تاریخ و مهم تر از این ها اشعار مخدرات آل الله علیهم السلام و اصحاب ائمه نقل خواهیم کرد، اثبات کننده ی شهرت این امر در نزد بزرگان و اصحاب خواهد بود.

آیت الله میرزا جواد تبریزی رحمه الله علیه در حرم حضرت رقیه علیها السلام سخنانی ایراد کرده اند که مؤید بحث ماست:

«یادگیری احکام شرعی و فراگیری مسائل فقهی از برترین

کارهاست . شما می دانید که راجع به ثبوت موضوعات خارجی حدودی وجود دارد و در همه یا در بیش تر آن ها باید بینه اقامه گردد ولی در پاره ای از امور خارجی مجرد شهرت آن ها برای ثبوت شان کافی است و نیازی به اقامه ی بینه یا چیز دیگری نیست؛ مثل آن که کسی زمینی را بخرد و پس از آن به وی گفته شود که این زمین وقف بوده است از امام علیه السلام در مورد حکم این مسئله سؤال شد، حضرت علیه السلام فرمود: اگر بین مردم مشهور باشد که این زمین وقف است، خرید آن جایز نیست. از همین قبیل است حدود منی و مشعر - که حدود منی و عرفات با شهرت ثابت می شود - و هم چنین مقابر. ممکن است کسی دوستان سال پیش در جایی دفن شده باشد و الان کسی نباشد که دیده باشد فلان شخص در آن مکان دفن شده ولی بین مردم مشهور است که آن

مکان محل دفن فلان شخص است همین شهرت برای اثبات این که آن جا محل دفن فلان شخص می باشد کافی است.

مزار کنونی حضرت رقیه علیها السلام بنت الحسین علیه السلام در شام از اول مشهور بوده است. گویا حضرت امام حسین علیه السلام نشانی از خود در شام به یادگار سپرده است تا فردا کسانی پیدا نشوند که به انکار اسارت خاندان طهارت علیهم السلام و حوادث آن پردازند. این دختر خردسال گواه بزرگی است بر این که، در ضمن اسیران حتی دختران خردسال نیز بوده. اند دفن حضرت رقیه علیها السلام در این مکان شهرت دارد و مشهور است و ما ملتزم به این شهرت هستیم در این مکان جان سپرده و دفن شده است ما به زیارتش شتافتیم و باید احترام او را پاس داشت.

نگوید که ایشان کودک خردسالی است؛ چرا که حضرت علی اصغر علیه السلام هم کودک شیرخواری بود ولی دارای چنان مقامی است که رویه روی حضرت سید الشهداء علیه السلام در کربلا دفن گردید. گفته اند که دفن وی در این مکان نشان از آن دارد که روز حشر حضرت علیه السلام این کودک علیه السلام خرد سال را به دست خواهد گرفت و نشان خواهد داد.

دفن این طفل خردسال (حضرت رقیه) هم در شام، گواهی بزرگ و نشانی قوی از اسارت خاندان طهارت و ستم روا داشته برایشان است، آن ستمی که تمام پیامبران از آدم تا خاتم بر آن گریستند، تا آن جا که خدا عزای امام حسین علیه السلام را برای آدم خواند از این رو احترام این مکان لازم است».

با توجه به مقدمات ذکر شده، اگر شخصی قصد دارد جانب احتیاط را پیش گیرد و جنبه ی مخالفت را اخذ کند باید بداند که مخالفت با شهرت آن هم بدون دلیل مذموم است؛ زیرا اخبار واصله در تأیید وجود حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام و مقبره ی حضرت و مصیبت های وارده بر او بسیار است و خبری در تکذیب آن به ما نرسیده است. ثقة الاسلام کلینی رحمه الله در کافی درباره ی مذمت عمل نکردن به شهرت آورده است:

«الْعِدَّةُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَلِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَنْ فَارَقَ جَمَاعَةَ الْمُسْلِمِينَ قِيدَ شِبْرٍ فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ عَنْ عُنُقِهِ؛ (1) اگر کسی به فاصله ی یک وجب از جماعت مسلمین دوری گزیند رشته ی اسلام را از گردن خود جدا کرده است.»

حاصل آن که روایت زرارة کبرای قیاس و منقولات و مذکورات آتی صغرای قیاس را تشکیل می دهند و از ضمیمه ی قرائن به دست آمده به وضوح روشن می شود که عمل به شهرت موافق احتیاط است و ادله ی دیگر نیز مؤید همین مطلب است.

تسامح در مرتبه

تسامح در لغت به معنای آسان گرفتن و چشم پوشی است و این بحث در ذیل تسامح در ادله ی سنن ذکر می شود به این معنا که در مواجهه با روایاتی که بیانگر آداب و کارهای مستحبی است، در سند روایات واصله چشم پوشی و تسامح صورت می گیرد

ص: 53

تسامح در ادله‌ی سنن به این معناست که آن چه به عنوان سنت در اخلاق و آداب اسلامی به ما رسیده است و آن چه به عنوان شرط عمل به خبر واحد ذکر شده است مثل عدالت اسلام فراموش کار نبودن و ضابطه مند بودن در نقل و ... در روایات دال بر سنن معتبر نیست.

مبنای بحث ما با توجه به اخبار من، بلغ بنا شده است که البته در این موضوع فقط به تسامح در مرثیه اشاره کردیم و از تطویل مطلب، که در حوصله‌ی این اوراق نیست و ما را از بحث اصلی دور می‌کند، اجتناب کردیم.

آن چه مورد بحث است این است که آیا می‌توان در مرثیه و نقل آن تسامح کرد یا نه؟

آن چه در مورد بکاء و ابکاء و تباهی از اخبار معتبر به ما رسیده است افزون از آن است که به حساب درآید. لذا سیره‌ی قدما و بزرگان در این امور تسامح بوده است؛ چرا که دلیلی بر کذب آن نداریم، بلکه برخی از روایات به نحو عام دلالت بر آن دارد که هر نوع مصیبتی به آل الله علیهم السلام وارد شده است:

قال علی بن الحسین: (لَوْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ تَقَدَّمَ إِلَيْهِمْ فِي قِتَالِنَا كَمَا تَقَدَّمَ إِلَيْهِمْ فِي الْوَصَايَةِ بِنَا، لَمَا أَزْدَادُوا عَلَيَّ مَا فَعَلُوا بِنَا، فَإِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، مِنْ مُصِيبَةٍ مَا أَعْظَمَهَا، وَأَوْجَعَهَا وَافْجَعَهَا وَافْجَعَهَا، وَأَكْظَهَا وَأَفْطَعَهَا، وَأَمْرَهَا، وَأَفْدَحَهَا، فَعِنْدَ اللَّهِ نَحْتَسِبُ فِيهَا أَصَابِنَا وَمَا بَلَغَ بِنَا، فَإِنَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ) (1)

علی بن الحسین علیه السلام فرمود: به خدا قسم اگر پیامبر صلی الله علیه و آله به جای سفارش درباره‌ی ما به قتل و غارت ما و ظلم بر ما فرمان

ص: 54

می داد افزون تر از این جنایت ها که در حق ما شد نمی کردند. انا لله و انا اليه راجعون، از مصیبتی چنین عظیم و دردناک و جان گداز و هولناک و تلخ و گزنده نزد خدا شکوه می بریم از حق تعالی خواهانیم که در مقابل این مصائب به ما رحمت و اجر عطا کند و از دشمنان ما انتقام کشد و داد مظلومان را از ستم کاران باز جوید».

در مورد ثواب بکاء بر سید الشهداء در کامل الزیارات آمده است:

(و حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الرَّزَّازِ، عَنْ خَالِهِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ الزِّيَّاتِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ صَالِحِ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي هَارُونَ الْمَكْفُوفِ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ - فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ لَهُ: وَ مَنْ ذَكَرَ الْحُسَيْنَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَهُ فَخَرَجَ مِنْ عَيْنِهِ مِنَ الدَّمْعِ مِقْدَارُ جَنَاحِ ذُبَابٍ كَانَ ثَوَابُهُ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ لَمْ يَرْضَ لَهُ بَدُونِ الْجَنَّةِ)؛ (1)

... امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که نزدش از حسین بن علی علیه السلام یاد شود و از چشمش به مقدار بال مگسی اشک خارج شود اجر او بر خداست و حق تعالی به کمتر از بهشت برای او راضی نمی شود».

در مورد بکاء و ابکاء و تباکی در روایت آمده است:

(وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ صَالِحِ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَنْ أَنْشَدَ فِي الْحُسَيْنِ بَيْتَ شِعْرِ فَبَكَى وَ أَبَكَى عَشْرَةَ فَلَهُ وَ لَهُمُ الْجَنَّةُ، مَنْ أَنْشَدَ فِي الْحُسَيْنِ بَيْتاً فَبَكَى وَ أَبَكَى تِسْعَةً فَلَهُ وَ لَهُمُ الْجَنَّةُ، فَلَمْ يَزَلْ حَتَّى قَالَ: مَنْ

ص: 55

... امام صادق عليه السلام فرمود: کسی که درباره ی حسین علیه السلام یک بیت شعر بخواند - یا بسراید - و گریه کند و ده نفر را بگریاند بهشت برای او و ایشان است و کسی که یک بیت شعر در مورد امام حسین علیه السلام را بخواند - یا بسراید - و گریه کند و نه نفر را بگریاند بهشت برای او و ایشان است و پیوسته امام این فقره را کاهش داد تا: فرمود و کسی که یک بیت شعر در مورد امام حسین علیه السلام را بخواند - یا بسراید - و خود بگرید (راوی می گوید گمان می کنم امام علیه السلام فرمود: یا تباکی کرده و خود را به صورت گریه کن درآورد) بهشت برای اوست».

این دو روایت قطره ای از دریای روایات در خصوص مبکی و باکی و متباکی بر مصیبت های سید الشهداء علیه السلام است. علامه مجلسی رحمه الله علیه در مقدمه ی بحار الانوار می گوید:

«پس از احاطه بر کتب متداول و مشهور به جستجوی اصول معتبر دور افتاده ای پرداختم که زمان های متمادی و اعصار طولانی یا به علت کمی اعتناء جماعتی از متأخر به آن ها استیلائی پادشاهان غیر شیعی و ائمه ی ضلال و یا به سبب علوم باطله بین جهال، که مدعی فضل و کمال بودند یا به علت کم اعتنایی جماعتی از متأخرین به آن ها آن هم به خاطر اکتفاء به آن چه که اشتها پیدا کرده است...» (2)

ص: 56

1- کامل الزیارات ص 210 ، بحار الانوار، ج 44 ، ص 286؛ مستدرک الوسائل، ج 10، ص 385.

2- ثم بعد الاحاطة بالكتب المتداولة المشهورة تتبعت الأصول المعتبرة المهجورة التي تركت في الأعصار المتطاولة و الأزمان المتتمادية إماماً: لاستيلاء سلاطين المخالفين و أئمة الضلال. أو: لرواج العلوم الباطلة بين الجهال المدعين للفضل و الكمال. أو: لقلّة اعتناء جماعة من المتأخرين بها اكتفاءً بما اشتهر منها. لكونها أجمع و أكف و أكمل و أشفى من كل واحد منها. بحار الانوار، ج 1، ص 3.

این عبارات بدین معناست که وی از کتب متداول و مشهور و اصول معتبر نقل روایت کرده و اهتمام به این معنا داشته است؛ با این حال در مرثیه از مبنای خود عدول کرده و می گوید:

«آن چه که از مرثی در مصیبت سید الشهدا صلوات الله علیه است قابل احصاء و شمارش نیست و آوردن آن در این جا مناسب نمی باشد. چرا که ما در این کتاب در صدد این معنا نیستیم و فقط کمی از آن مصیبت ها را آورده ایم به امید آن که خداوند تعالی من را به ثواب کسانی که برای وی گریه و نوحه می کنند شریک گرداند و به همین علت از آن چه که در صدر کتاب (آورده ایم) که به آن التزام داشتیم برگشتیم و عدول کردیم به ذکر قصص از تاریخ ها و کتبی که در درجه وثاقت و اعتماد به اندازه ی کتبی که در فهرست آورده ایم نمی باشد. و در این سنت تأسی کردیم به سنت علمای گذشته رضوان الله علیهم ، که ایشان در آوردن این قصص وارده به تواریخ اعتماد کردند، چرا که خصوصیات آن قصص در اخبار کم است و بنا بر این که اکثر آن قصص با اخبار مورد تأیید واقع شده است.

حال با عنایت به سیره ی علماء ماضین و هم چنین اعتماد این مرثی بر اخبار معتبره و قرائن مثبتة نیازی نداریم که فقط به روایت صحیح و با سند عالی رجوع کنیم و می توان در مرثیه تسامح و تساهل نمود»⁽¹⁾.

شیخ انصاری ، خاتم الفقهاء و المجتهدین می گوید:

ص: 57

«عقلاً این تسامح در صورت ایمنی از کذب حسن می باشد و موجبات بکاء بر سید الشهدا صلوات الله علیه را دارد» (1)

ملا مهدی نراقی، جامع المنقول و المعقول در مقدمه ی کتاب محرق القلوب آورده است:

«بدان که مشهور در میان علما و فقهای امامیه آن است که، در احکام مستحب و مکروه بر موعظه و قصص و اخبار ضعیفه عمل می توان نمود؛ یعنی هر گاه حدیث ضعیفی دلالت کند فلان حکم سنت است و عمل کردن او موجب ثواب است یا فلان امر مکروه است و ترک آن فلان ثواب است و کسی به سبب آن حدیث ضعیف آن فعل را به جا آورد یا ترک کند، حق تعالی آن ثواب را به او کرامت می فرماید و هم چنین هر گاه خبر ضعیفی در احوال و قصص امم سابقه رسیده باشد جایز است که خطبای ناقلین آن را نقل نمایند و در باب اخبار صحیحه از ائمه ی راشدین صلوات الله علیهم اجمعین صادر شده؛ پس عمل کننده به اخبار ضعیفه در امور مذکور فی التحقق عمل به این اخبار صحیحه کرده است و از این معلوم شد که جایز است نقل اخبار ضعیفه و غیر معتبره که در حکایات و وقایع پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت او رسیده که هر گاه خبر ضعیفی دلالت کند بر آن که گریه بر امام حسین عیه السلام فلان قدر ثواب دارد و کسی آن خبر را بشنود به نیت به آن ثواب رسیدن گریه کند، حق تعالی آن ثواب را به او کرامت می فرماید».

ص: 58

بنابراین روشن می شود که نقل وقایع مربوط به حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام مجاز است و دلیل بر کذب آن ها نداریم. بلکه دلایلی دیگر با اتکا به اخبار صحیح و شهرت بین علما و قرائن مثبت وجود دارد که مصائب مذکور در کتاب حاضر، همان مصائب دختر سه ساله ی حضرت سید الشهداء علیه السلام است و مقبره ی موجود در شام بارگاه اوست.

شایان ذکر است که تمام ناقلان مذکور در این کتاب دارای اجازه ی روایت بوده اند بلکه ایشان از فقها و علمای عظام و از اوحدی اعصار و امصار تشیع بوده و حتی در نزد اهل خلاف از حیث علم، مورد تمجید و تفضیم بوده اند و اجازه ی ایشان از سابقین تا امام معصوم علیهم السلام بوده است.

حال گاهی به علل گوناگون بعضی از صاحبان اجازه در روایات سلسله ی رواة را ذکر نمی کردند؛ مانند ابن شعبه حرانی که در مقدمه ی کتاب شریف تحف العقول می گوید:

«وأسقطت الاسانید تخفیفا وإيجازا وإن كان أكثره لی سماعا ولان أكثره آداب و حکم تشهد لا نفسها و لم أجمع ذلك للمنکر المخالف بل ألفتة للمسلم للائمة العارف بحقهم الراضی بقولهم، الراد إليهم؛ و اسناد احادیث را حذف کردم که این کتاب مختصر و سبک بار شود؛ هر چند اکثر این احادیث را (با سند های شان از استادانم) شنیده ام چرا که اکثر این احادیث آداب و حکمت هایی است که خود گواه خود است. و علاوه بر آن من این کتاب را برای کسی که منکر و مخالف (غیر شیعه) است جمع نکرده ام بلکه برای کسی تألیف کرده ام، که تسلیم ائمه علیهم السلام است عارف به حق ایشان راضی به قول ایشان و مراجعه کننده به ایشان است...»

گاهی نیز سلسله‌ی روایة را ذکر می‌کردند، که از معاصران میرزا ابو الفضل ثقفی تهرانی در کتاب شفاء الصدور و حضرت امام خمینی رحمه الله علیه در کتاب چهل حدیث چنین کرده‌اند.

بسیاری از قصص در مرآی آل الله علیهم السلام سینه به سینه نقل شده است؛ لذا سیره در بین علمای پیشین رحمه الله علیه، همان طور که گفتیم بر تسامح در این مرآی بوده است.

خبر فاسق ثقة

در فقه گاهی عادل را در مقابل فاسق و گاهی در مقابل مخالف به کار می‌برند آن چه بزرگان در قبول روایت گفته‌اند، ثقة بودن راوی است مطلقاً، خواه راوی فاسق به جوارح باشد و خواه مخالف در مذهب باشد شیخ الطائفة در عدة الاصول می‌گوید:

«فأما ما اخترته من المذهب فهو أن خبر الواحد إذا كان وارداً من طريق أصحابنا القائلين بالإمامة و كان ذلك مروياً عن النبي صلى الله عليه و آله و سلم أو عن أحد الأئمة صلوات الله عليهم اجمعين... فإذا أحالهم إلى كتاب معروف أو أصل مشهور و كان راويه ثقةً لا ينكر حديثه سكتوا و سلموا الأمر في ذلك (1)»

اگر خبر در کنار قرینه‌ای، باشد که دلالت بر صحت کند؛ مثل احاله بر اصل مشهور (از اصول چهار صد گانه) یا کتاب معروف و یا این که راوی روایت ثقة باشد، اصحاب آن روایت را می‌پذیرند ثقة به معنای عادل نیست بعضی عدالت را به وثاقت و بر عکس تعبیر می‌کنند بله درست است که عدالت عند التعارض از شروط ترجیح یک روایت است ولی پذیرش

ص: 60

یک خبر منوط به عدالت راوی، نیست هر چند که در ارتقاء سند روایت مؤثر است.»

وی هم چنین می گوید:

«و أما العدالة مراعاة في الترجيح احد الخبرين على الآخر فهو أن يكون الراوی معتقداً للحقّ مستتبصراً ثقةً في دينه متحرزاً عن الكذب غير متهم في ما يرويه (1)»

در این عبارت نیز شیخ طوسی رحمه الله علیه عدالت را شرط ترجیح یکی از دو خبر می داند نه شرط پذیرش آن.»

در جای دیگر می گوید:

«فأما من كان مخطئاً في بعض الأفعال أو فاسقاً بأفعال الجوارح و كان ثقة في روايته متحرزاً فيها فإن ذلك لا يوجب ردّ خبره و يجوز العمل به لأن العدالة المطلوبة في الرواية حاصلة فيه و إنما الفسق بأفعال الجوارح يمنع من قبول شهادته و ليس بمانع من قبول خبره، و لأجل ذلك قبلت الطائفة أخبار جماعة هذه صفتهم؛ (2)»

شیخ راوی را اگرچه خطا کار در افعال و جوارح باشد به شرط ثقه بودن در نقل روایت می پذیرد و خطا کاری او را موجب عدم پذیرش خبر وی نمی داند بلکه فقط شهادت او را پذیرفتنی نمی داند شیخ هم چنین ادعا می کند که طایفه ی علما اخبار این جماعت را می پذیرند.»

اکنون با توجه به بحث تسامح در مرثیه و شهرت مرثیه حضرت رقیه

ص: 61

1- عدة الاصول، ج 1، ص 148

2- عدة الاصول، ج 1، ص 152 .

و با اتکا به نقل موضوع شهادت وی در کتب بزرگان شیعه و قرائن مثبت دیگری که هست وجود آن حضرت ثابت می شود.

سابقه ی تاریخی نام رقیه در میان عرب

رقیه بر وزن سُمیه (1) از رقی یرقی به معنای ارتقا و صعود است. (2) جمع آن رقیات است که بر چند رقیه دلالت دارد (3) و شاعر مشهور عرب به خاطر آن که سه همسرش یا جده هایش رقیه نام داشته اند، به نام عبدالله بن قیس الرقیات مشهور شده است. (4) هم چنین همین واژه به ضم راء و کسر و تشدید یاء همان عوزه (تعویذ) بوده است که عرب افراد مریض و مجنون خویش را با آن درمان می کرده است. (5) از این رو در برخی از روایات سوره ی فاتحة الكتاب را رقیه ای در درمان بیماران ذکر کرده اند. (6) عرب در نام گذاری برسه عنوان اسم لقب و کنیه بوده است. اسم عنوانی بود که در آن قصد مدح و ذم نمی شد. کنیه نیز عنوانی بود که با کلماتی هم چون ام، آب، بنت و ابن آغاز می شد و هدف از آن در تعریض و کنایه آوردن اسامی افراد و بزرگداشت و تعظیم آن ها بود. فرق بین لقب و کنیه این است که در لقب مدح و ذم از ظاهر لفظ برداشت می شود بر خلاف کنیه که تعظیم برآمده از آن نه به خاطر معنای لفظی، بلکه تنها به لحاظ معنای کنایه ای و مخفی کردن نام و اسم واقعی فرد مورد نظر بوده است؛ علت این امر هم آن بود که برخی از مخاطب قرار گرفتن خود

ص: 62

1- فیروز آبادی، القاموس المحيط، 336/4.

2- فراهیدی، کتاب، العین، 211/5؛ الجوهری، الصحاح، 2361/6.

3- لسان العرب، 333/14.

4- زبیدی، تاج العروس، 471/19؛ القاموس المحيط، 336/4.

5- تاج العروس، 7، 525.

6- ابن حجر، رسالة تذكّر الآثار، 3.

و خانواده به اسامی واقعی ناخشنود بوده اند و در چنین کسانی القاب و کنیه ها مشهورتر از اسامی بوده است. (1)

اکنون این پرسش جدی مطرح است که چه معیاری برای تشخیص و شناسایی اسامی القاب و کنیه های افراد در منابع تاریخی و انساب وجود دارد. چنانچه این معیار و ضوابط آن مشخص نشود، در دامنه ی تحقیق تراجم نگاری، افراد بدون تکیه به مدارک و اسناد، با پیش داوری های سلیقه ای روبه رو می شویم. بدیهی است که باید در حوزه ی نسب شناسی و تاریخ نگاری، به آن چه از داده ها که آمده، اکتفا نکنیم چنانچه بی هیچ دلیل و بر اساس قاعده ای کلی در عرب که دارای سه عنوان اسم لقب و کنیه بوده اند به جعل کنیه و لقب افراد گرفتار می شویم بازتاب این گونه قیاس لغوی انحراف و تشتتی در مباحث نسب شناسی پیش می آورد که به مرور زمان صحیح از سقیم شناخته نمی شود. بر این اساس بایسته است معیار را همان تصریح نسب شناسان و تاریخ نگاران بدانیم و یا نشانی از گمانه های قابل دفاع را در منابع معتبر جستجو کنیم.

شیوه ی ما در این کتاب بر این قاعده استوار بوده که در سه رکن اسم لقب و کنیه، در انساب و تاریخ تحقیق کرده ایم. در بستر این تحقیق معلوم شد که براساس نقل لباب الالباب نوشته ی ابن فندق اسم این کودک رقیه است در استنباط علمی از کلام ابن فندق به کلام وی اعتماد کردیم و از گرفتار شدن در مجاز گویی های بی دلیل و بی سند پرهیز کردیم. هم چنین از ابتدای این پژوهش در بازسازی شخصیت رقیه علیها السلام از سر فصل ها و گزاره های گوناگون بهره بردیم و نام رقیه را در کنار شهرت شفاهی برآمده از متن برخی از گزاره های کم رنگ

ص: 63

و منقولات شفاهی و میراث نسل به نسل شیعیان و مشرعان قرار دادیم از سویی در خطابات امام حسین علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام ظن معتبر حاصل شد که رقیه علیها السلام با عناوینی دیگر خطاب شده باشد؛ بلکه به قرآینی دست یافتیم که نام رقیه برای وی کاربرد داشته است.

تاکنون در دامنه ی پژوهش های انجام شده درباره ی رقیه بنت ،الحسین هیچ گاه به نام واقعی این کودک که همان رقیه (1) باشد به استناد یکی از منابع مهم نسب شناسی تصریح نشده است. هم چنین با این که از اسم رقیه در کتاب لباب الانساب سخن به میان آمده چنین تصریحی به عنوان شالوده و زیر بنای بازسازی شخصیت رقیه علیها السلام کاربردی نشده است و از این نام و دیگر اسامی و کنیه ها به مثابه ی تنها گمانه های مختلف استفاده شده است. بنابراین در این تألیف برای باور پذیری کلام ابن فندق تلاش می کنیم و در شیوه ای کاملاً منطقی با پرهیز از جعل القاب و کنیه های مشکوک ، برای نخستین بار شکل استوار تری را در پژوهش شخصیت رقیه بنت الحسین عله السلام ارائه می کنیم.

آیا رقیه همان فاطمه صغیره یا فاطمه ی صغری است؟

یکی از دلایل اثبات کنندگان شخصیت رقیه بنت الحسین علیه السلام این است که نام هایی نظیر فاطمه صغیره و فاطمه صغری به فراوانی در منابع تاریخی و روایی و ادبی آمده است

ما نیز بر آنیم که شخصیت رقیه بنت الحسین علیه السلام اثبات پذیر است با مراجعه به اشعار به جا مانده از قرون متعدد در می یابیم که به دو نام فاطمه صغری و فاطمه صغیره بیش از سایر اسامی اهل بیت امام حسین علیه السلام تصریح شده است. از این میان می توان به اشعار شاعرانی

ص: 64

هم چون ابن حماد (1) الناشئ، (2) مغماس، (3) الدر مکی، (4) ابن سمین (5) صالح بن عبد الوهاب، (6) الخلیعی، (7) البلادی، (8) عبد الوهاب طریحی، (9) محمود طریحی نجفی و ناصر بن مسلم (10) اشاره کرد.

تحلیل گزارش

به نظر ما هیچ دلیل مستندی مبنی بر جدا انگاری شخصیت فاطمه ی

ص: 65

1- طریحی، المنتخب، 249. «تضم علیاً تارة نحو صدرها / و فاطمة الصغری مدامعها تجر»؛ 167: «و فاطمة الصغری تقول لأختها / و قد كضها جه هناك جهید» و نیز اشعار منسوب به حضرت زینب علیها السلام در شعر وی آمده است، ر.ک: المنتخب، 400: «یا اخی فطم الصغیره كلمها / فقد كاد قلبها أن یدوبا»؛ الکرباسی، محمد صادق، دائرة المعارف الحسینیة، دیوان القرن الرابع، 204/2: «انظرا الی فاطم الصغری أخی».

2- مازندرانی ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طلب، 267/3

3- طریحی، المنتخب، 326: «و فاطمة الصغیر تنادی بزینب/ و تشکو فواداً دائم الخفقان»؛ 295: «و دعت سکینة بالصغیره فاطم؟ قومی اخیة فالمصاب یصوب»؛ محمد صادق الکرباسی، دائرة المعارف الحسینیة، دیوان القرن العاشر: «ألا فاستمع قول الصغیره فاطم/ و قد سلبوها برقها و نقابا».

4- طریحی، المنتخب، 431: «و بینهم فاطمة الصغری صارخة/ و شهرها من وراء الكتف منشور»؛ 174: «و فاطمة الصغیره فی بکاها / تقول الیک یا ابتاه خذنی».

5- همان، 345: «و فاطمة الصغری تعانق أختها/ سکینة خوف السبی و هو مکید».

6- همان، 255: «و الطهر فاطمة الصغری تنوح علی / الحسین نوح کئیب القلب ذی شجن».

7- همان، 82: «و فاطمة الصغری تقول لأختها/ هلمی الی التودیع فأمر مهول»؛ 113: «لهف نفسی لسی فاطمة الصغری/ و لهفی لقبها المرعوب / لهف نفسی علی سکینة من خوف / الأعادی تبکی بدمع صیب»؛ 160: «لهفی علی فاطم الصغری مقرحة/ بالدمع اجفانها مسلوبة الوسن».

8- الکرباسی، محمد صادق، دائرة المعارف الحسینیة، دیوان القرن الحادی عشر، 217: «و یا فاطم الصغری ادع لی برقیة ...».

9- طریحی، المنتخب، 277: «یا أخی هذه رقیه قد رق/ لها کل حاسد بالكلام / یا أخی هذه سکینة قد/ احرفت القلب من عظیم السقام / یا اخی فاطم الصغیره تشکی/ و تنادی للواحد العلام».

10- الکرباسی، محمد صادق، دائرة المعارف الحسینیة دیوان القرن العاشر 10/2: «لوتری یا حسین ما فعلوه / بعلی و فاطمة الصغری».

صغری و فاطمه صغیره در دست نیست. معمولاً در کنار نام سکینه از نام فاطمه با القاب صغیره و صغری یاد شده است. بدون شک نام یکی از دختران امام حسین علیه السلام، که در کربلا و در میان کاروان اسرا تا شام، نقش فراوانی داشته فاطمه است. در اشعار عاشورایی عرب زبانان، گاهی به لحاظ ضرورت های شعری و ادبی فاطمه صغری به فاطمه ی صغیره تغییر یافته است. (1) برخی هم چون شیخ مفید رحمه الله علیه وی را ملقب به صغری و صغیره نکرده اند؛ اما در آثار نیمه ی دوم سده ی چهارم هجری به بعد بسیاری از نویسندگان و مؤلفان از فاطمه با نام فاطمه صغری یاد کرده اند. (2)

شاید برخی به استناد روایتی مسند از خوارزمی، (3) که مجلسی (4) نیز آن را گزارش کرده، قائل شوند که امام حسین علیه السلام دختری دیگر به نام

ص: 66

1- اشعار منسوب به حضرت زینب علیها السلام در شعر ابن حماد شاعر قرن چهارم هجری آمده است، ر.ک: المنتخب، 400 «یا اخی فاطم الصغیره کلمها/ فقد کاد قلبها ان یدوبا»؛ محمد صادق الکرباسی، دائرة المعارف الحسینیة دیوان القرن الرابع، 204/2: «انظر الي فاطم الصغری أخی».

2- الطبرانی، المعجم الكبير، 415/22؛ ابو الفرج اصفهانی، مقاتل الطالبین، 131؛ ابن حیون، شرح الاخبار 459/1؛ الصدوق، الامالی، 182؛ الصدوق، علل الشرایع، 181/1؛ طبری، دلائل الامامه، 72 - 75؛ الطبرسی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، 302/2 و 518؛ ابن بطریق، عمدة عیون صحاح الاخبار فی مناقب امام الابرار 200؛ ابن طاووس، طرف من الانباء و المناقب 596؛ ابن طاووس، اللہوف؛ علی بن عیسی، کشف الغمه فی معرفة الائمه علیهم السلام، 450/1؛ ابن نما حلّی، مثير الاحزان، 87؛ ابن بابویه، الاربعون حدیثا، 33؛ طبری، بشارة المصطفی، 237 حسینی موسوی، تسلیة المجالس 355/2؛ مجلسی، بحار الانوار، 74/27 و ...

3- خوارزمی ابو الموید مقتل الحسین علیه السلام، 105/2.

4- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، 171/45: «اقول روی فی کتاب المناقب القدیم عن علی بن احمد العاصمی عن اسماعیل بن احد البیهقی عن ابیه عن ابی عبد الله الحافظ عن یحیی بن محمد العلوی عن الحسین بن محمد العلی عن ابی علی الطرسوسی عن الحسن بن علی الحلوانی عن علی بن یعمر عن اسحاق بن عباد عن المفضل بن عمر الجعفی عن جعفر بن محمد الصادق علیه السلام عن ابیه عن علی ابن الحسین علیه السلام قال: لما قتل الحسین بن علی جاء غراب فوق فی دمه ثم تمرغ ثم طار فوقع بالمدينة علی جدار فاطمة بنت الحسین بن علی علیه السلام و هی الصغری فرفعت رأسها فنظرت الیه فبکت بکاء شدیداً...».

فاطمه صغری داشته است که به علت مریضی در مدینه مانده و موفق به همراهی کاروان اهل بیت علیهم السلام نشده است. به هر حال اگر این روایت نادر صحیح هم، باشد می توان گفت که در تعارض و تضاد با فاطمه ی مورد بحث ما نیست؛ زیرا روایت خوارزمی بر این مطلب دلالت دارد که فاطمه نامی از دختران امام حسین علیه السلام که کوچک بوده و به سبب بیماری در مدینه اقامت داشته، پس از واقعه ی کربلا به واسطه ی آمدن کلاغی خونین بال از ماجرای شهادت پدرش آگاه شده است. چنین دختری با هیچ کدام از نام های رقیه فاطمه صغری و فاطمه ی صغیره که در کاروان کربلا و شام بوده است تطبیق نمی کند و از بحث ما خارج است.

دقت در اشعار قرون پیشین نشان می دهد که در فاهمه و خاطره ی محبان اهل بیت علیهم السلام و شاعران و مداحان فاطمه ی صغیره همان فاطمه صغری بوده که به همراه دو خواهر دیگرش رقیه و سکینه در کربلا کوفه و شام حضور داشته است. دیگر آن که به لحاظ شهرت این اسامی در میان مردم گاهی شرح حال رقیه بنت الحسین علیه السلام به فاطمه صغیره که در شام از دنیا رفته منسوب شده است.

اکنون که دانستیم سابقه ی نام رقیه در تاریخ وجود دارد به این بحث می پردازیم که رقیه ی مورد نظر همان فاطمه صغیره است و این در منابع متعدد آمده است.

نام حضرت رقیه علیها السلام در منابع قدیم و جدید

اشاره

در این کتاب ها به تعداد دختران سید الشهداء و نام حضرت رقیه علیها السلام در آن اشاره شده است:

در این قسمت (1) منابعی را می آوریم که نام حضرت رقیه علیها السلام را ذکر

ص: 67

1- بعضی مطالب این بخش بر گرفته از کتاب ریحانه ی کربلا اثر محقق معاصر بندانی نیشابوری است.

کرده اند یا به شهادت آن حضرت تصریح کرده و محل دفن وی را شام دانسته اند.

1. مقتل ابو مخنف

ابو مخنف لوط بن یحیی (متوفای 157 ق) از اصحاب امام باقر و امام صادق علیهما السلام است که در مقتل، خود و داع امام حسین علیه السلام با اهل بیتش و خطاب حضرت به دخترش رقیه علیها السلام را نقل کرده است. (1)

2. اشعار سیف بن عمیره

سیف بن عمیره نخعی کوفی از اصحاب امام صادق و امام کاظم علیهما السلام و از راویان برجسته و بزرگ شیعه است. شیخ طوسی، (2) نجاشی، (3) علامه حلی، (4) ابن داوود، (5) علامه مجلسی (6) و دیگران (7) به وثاقت وی تصریح کرده اند. ابن ندیم وی را از آن دسته مشایخ شیعه می شمارد، که فقه را از ائمه علیهم السلام روایت کرده اند. (8) شیخ طوسی (9) وی را صاحب کتابی می داند که در آن از امام صادق روایت نقل کرده است.

سید بحر العلوم (10) فهرستی از راویان مشهور شیعه مانند محمد بن

ص: 68

-
- 1- مقتل ابو مخنف، ص 171
  - 2- فهرست شیخ طوسی، ص 165-166.
  - 3- رجال نجاشی، ص 143
  - 4- خلاصه الاقوال، ص 82 .
  - 5- رجال ابن داوود، ص 182
  - 6- و جیزه مجلسی، ص 154
  - 7- الفوائد الرجالية، ج 3، ص 37، 37، 41 و .... الموسوعة الرجالية المیسرة، ص 229-230
  - 8- فهرست ابن ندیم ص 275
  - 9- فهرست شیخ طوسی، ص 165-166
  - 10- الفوائد الرجالية، ج 413، 38، 37، و ....

ابی عمیر و یونس بن عبد الرحمان را که از وی روایت نقل کرده اند، ذکر کرده است. هم چنین سیف بن عمیره از جمله راویان ثقه ی زیارت عاشورا به نقل از امام باقر علیه السلام است.

سیف بن عمیره از جمله کسانی است که در مصائب اهل بیت علیهم السلام به خصوص سید الشهداء علیه السلام، اشعاری جان سوز دارد. وی در اشعارش از گریه ی حضرت زینب و ام کلثوم و سکینه و رقیه همراه با ناله و آه و اندوه بر امام حسین علیه السلام یاد می کند

و لام کلثوم یجد جدیدها *** لثم عقیب دموعها لم یکور

لم انسها و سکینه و رقیة *** بیکینه بتحسر و تفر

یدعون امهم البتولة فاطمة *** دعوی الحزین الواله المحیر

یا امنا هذا الحسین مجدلا *** ملقی عفیرا مٹ لبدر مزهر

اگر کسی ادعا کند که مراد از رقیه در این ابیات دختر امیر المؤمنین علیه السلام است که همسر حضرت مسلم بن عقیل علیه السلام بوده و نه رقیه دختر امام حسین علیه السلام سخنش پذیرفته نیست؛ زیرا در ابیات بعدی ام کلثوم و سکینه و رقیه مادر شان حضرت فاطمه علیها السلام را می خوانند و خبر شهادت فرزندش حسین را به او می دهند و روشن است که رقیه دختر امیر المؤمنین علیه السلام، نمی تواند حضرت زهرا علیها السلام را مادر و مادر بزرگ خود خطاب کند. طریحی در کتاب المنتخب (1) این شعر را کامل آورده است. در این سروده دو بار نام حضرت رقیه علیها السلام آمده است مطلع شعر چنین است:

جل المصاب بمن اصبنا فاعذر *** یا هذ و عن اللامة فاقصری

هذا الحسین ملقی بشاطی کربلا *** ظمان دامی الخد ثم المنحر

ص: 69

عار بلا کفن و لا غسل سوى *** مور الرياح ثلاثة لم يقبر

مقطع راس هشمت اضلاعه *** و کسیر ظهر کسره لم يجبر

و سکینه عنها السکینه فارقت *** لما ابتدیت بفرقة و تغیر

ورقیة رق الحسود لضعفها *** و غدا لیعذرهما الذی لم یعذر (1)

3. باب الأنساب و الألقاب

ابو الحسن بیهقی مشهور به ابن فندق (متوفای 565ق) در این کتاب درباره ی فرزندان امام حسین علیه السلام می نویسد:

«الطبقة السابعة الحسينية و... اما الحسينية فهم من اولاد الحسين بن علی و لم یبق من اولاده الا زین العابدین و فاطمة و سکینه و رقیة: ...

از فرزندان امام حسین علیه السلام جز زین العابدین علیه السلام و فاطمه و سکینه و رقیه کسی باقی نمانده است.» (2)

4. الملهوف (اللهوف) علی قتلی الطفوف

سید بن طاووس (متوفای 664ق) (3) در این کتاب می نویسد:

ص: 70

1- اعیان الشیعة، ج 7، 326.

2- لباب الأنساب، ص 355.

3- نامش علی و کنیه اش ابو القاسم یا ابو الحسن و لقبش رضی الدین فرزند سعد الدین موسی ملقب به طاووس است. از طرف مادر نواده ی شیخ الطائفة شیخ طوسی است. در نیمه ی محرم 589ق در شهر حله به دنیا آمده و در روز دوشنبه پنجم ذی القعدة ی 664، ق، در سن 75 سالگی وفات یافته است. بزرگان شیعه مانند علامه حلی سید، تفرشی محدث نوری وی را به جلالت قدر، زهد، تقوا، علم، فقه و عبادت می شناسند و او را صاحب مناقب و کرامات می دانند. سید، تفرشی در نقد الرجال صفحه 144 او را از بزرگان متقین طایفه ی شیعه و جلیل القدر و عظیم المنزله می داند و می گوید: «روایات فراوانی به حفظ دارد و در عبادت و زهد مشهور تر از آن است که بیان شود. تلامذه ی او در بعضی کتاب ها به او مصنف کبیر و علامه و رکن الاسلام و المسلمین و نمونه ی اجداد طاهرنش لقب داده اند». محدث نوری می گوید: «علمای شیعه همه به یک زبان او را صاحب کرامات می دانند». و نیز می گوید: «آن چه از مطالعه ی تألیفات سید مخصوصاً کتاب کشف المحجبة به دست می آید این است که آن بزرگوار را با ولی عصر امام زمان صلوات الله علیه و عجل الله تعالی فرجه الشریف باب مروده و استفاضه از فیض حضور مقدسش مفتوح بوده و گاه و بی گاه به محضر حضرتش تشرف حاصل می کرده است». از خصائص سید مراقبت بر آداب عبودیت در پیشگاه احدیت قولاً و عملاً بوده تا آن جا که در تمام تألیفاتش نام خدای تعالی را بدون کلمه ی «جل جلاله» و مانند آن نیاورده است. وی نه سهم از غلات خود را به فقرا می داد و یک سهم را خود بر می داشت و ادب و صداقت در گفتار و کردار داشت ایشان قریب به شصت تألیف، دارد از جمله: شرح نهج البلاغه، اقبال الاعمال، فلاح السائل، کشف المحجبة، مسالك المحتاج الی مناسك الحاج، مهج الدعوات، الیقین فی امرة المومنین و اللهوف (الملهوف) علی قتلی الطفوف (ن.ک: روضات الجنات، ج 4، ص 325 - 339؛ فوائد الرضویه: 330-340) مرحوم آقا بزرگ تهرانی می گوید: «اللهوف علی قتلی الطفوف

اشهر است. ولی سید بن طاووس در کشف المحجّة صفحه 194 و در بعضی تألیفات دیگرش الملهوف علی قتلی الطفوف ذکر کرده است. اسم این کتاب در نسخ خطی به الفاظ مختلف ذکر شده است: الملهوف علی قتلی الطفوف، الملهوف علی قتلی الطفوف، اللهوف فی قتلی الطفوف، الملهوف فی قتلی الطفوف، الملهوف علی أهل الطفوف، المسالك فی مقتل الحسین علیه السلام»

«حضرت سید الشهداء علیه السلام زمانی که اشعار معروف:

یا دهراف لك من خلیل *** كم لك بالاشراف و الاصلیل

را خواندند، زینب کبری علیها السلام و اهل حرم ناله و شیون و گریه کردند. در این هنگام، امام حسین علیه السلام آنان را به صبر امر کردند

ص: 71

و فرمودند: یا آختاه یا ام کلثوم و انت یا زینب و انت یا رقیة و أنت یا فاطمة و أنت یا رباب: خواهرم ام کلثوم و توزینب و رقیه و فاطمه و رباب...»

مطابق این نقل نام حضرت رقیه علیها السلام بر زبان امام حسین علیه السلام در کربلا جاری شده است. (1)

5. دلائل الامامة

مؤلف این کتاب محمد بن جریر طبری (متوفای قرن پنجم) است و در این کتاب سه دختر برای امام حسین علیه السلام به نام های زینب سکینه و فاطمه ذکر کرده است. (2)

6. تاریخ موالید الائمة

مؤلف آن ابن خشاب بغدادی (متوفای 567 ق) است. وی اولاد امام حسین علیه السلام را شش پسر و سه دختر به نام های زینب، فاطمه و سکینه ذکر کرده است. (3)

7. مناقب آل ابی طالب علیه السلام

مؤلف کتاب ابن شهر آشوب (متوفای 588 ق) است که در این کتاب، برای امام حسین علیه السلام سه دختر به نام های سکینه، فاطمه و زینب ذکر کرده است. (4)

ص: 72

1- الملهوف (اللهوف) علی قتلی الطفوف، ص 140-141

2- دلائل الامامة، ص 181 (مؤلف از محدثان و عالمان برجسته شیعه و معاصر با شیخ طوسی بوده است)

3- تاریخ موالید الائمة علیهم السلام (ضمن مجموعه نفیسه، ص 21).

4- مناقب آل ابی طالب علیه السلام، ج 4، ص 77.

8. مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول علیهم السلام

مؤلف آن کمال الدین محمد بن طلحه شافعی (متوفای 654 ق) است. او در کتابش چهار دختر برای امام حسین علیه السلام ذکر کرده؛ ولی فقط از زینب و فاطمه و سکینه نام برده است. (1)

9. کامل بهائی

این کتاب تألیف مورخ و متکلم خبیر و محدث بصیر، عماد الدین طبری است. (2) تألیف آن در 675 ق اتمام یافته است. مرحوم محدث قمی درباره ی این کتاب می گوید:

ص: 73

1- ملحقات احقاق الحق، ج 11، ص 451.

2- عالم، محدث و متکلم حسن بن علی بن محمد بن حسن طبری امامی - معاصر خواجه نصیر الدین طوسی - صاحب کتاب های شریفی در اصول مذهب و تشیید قواعد دین و فقه و حدیث و غیره است. برخی از این تألیفات عبارتند از: معارف الحقایق، عیون المحاسن، بضاعة الفردوس، الکفایة فی الامامة، النقص علی معالم فخر الدین الرازی، المنهج فی فقه العبادات و الادعية و الآداب الدینیة، أسرار الامامة، الاصول فی امامة آل الرسول صلی الله علیه و آله، تحفة الابرار، مناقب الطاهرين، اربعین بهائی در تفضیل امیر المؤمنین علیه السلام، کامل بهائی در سقیفه طبری می گوید: چون مناقب الطاهرين و اخوات آن را تصنیف نمودم و همه آن ها در تولى بود لازم بود در تبری هم تألیفی باشد [از این رو] کتاب کامل را در تبری تألیف کردم و هر دو کتاب مانند سیف و رمحی است بر مخالفان تاریخ وفات و محل دفن عماد الدین طبری معلوم نیست اما صاحب روضات الجنات گفته: مدتی در اصفهان، ابرقو آذربایجان و قم بوده است. وزیر معظم، بهاء الدین محمد جوینی مشهور به صاحب دیوان - متولی حکومت ایران در ایام سلطنت هلاکو خان - که نظیر صاحب بن عباد بوده و به علمای شیعه عنایتی داشته، به شیخ عنایتی تمام داشته و شیخ در نزد او مرتبتی رفیع و منزلتی جلیل داشته است، لاجرم وی کتبی به اسم او تألیف کرده (اربعین بهائی، کامل بهائی). فوائد الرضویة، ص 111-117، هدیه الاحباب، ص 262.

«قریب دوازده سال همت شیخ مصروف بر جمع آوری کتاب کامل بوده است و از وضع کتاب معلوم می شود که نسخ اصول و کتب قدماى اصحاب نزد او موجود بوده است مانند کتاب فعلت فلاتلم در، مثالب از مصنفات ابو جیش مظفر بن محمد خراسانی که یکی از متکلمان شیعه و عارف به اخبار و از شاگردان ابو سهل نوبختی بوده است و دیگر کتاب الحاویة که در مثالب معاویه است و...» (1)

وی در این کتاب ماجرای اسرا در، شام خرابه ی شام و شهادت طفل چهار ساله ی امام حسین علیه السلام را بیان کرده:

«زنان خاندان نبوت در حالت، اسیری حال مردان که در کربلا شهید شده بودند بر پسران و دختران ایشان پوشیده می، داشتند و هر کودکی را وعده ها می دادند که پدر تو به فلان سفر رفته است باز می آید؛ تا ایشان را به خانه یزید آوردند...»

10. کشف الغمة فی معرفة الأئمة علیهم السلام

مؤلف آن علی بن عیسی اربلی (متوفای 693 ق) است. وی به نقل از ابن طلحه شافعی چهار دختر برای سید الشهداء علیه السلام ذکر و هنگام شمارش، نام سه دختر را بیان کرده و می گوید:

«این قول مشهور است.»

ص: 74

1- فوائد الرضویة، ص 112. الکنی و الالقاب - جلد 1 صفحه 81 چاپ جامعه مدرسین فوائد الرضویة با تحقیق جواد قیومی اصفهانی صفحه 186 و 187 نام کتاب را فعلتم فلا فعلتم گذاشته است.

سپس می افزاید:

«این که آن حضرت چهار دختر داشته اند مشهورتر است.» (1)

11. اشراق الاصباح فی مناقب الخمسة الاشباح (محرم 753 ق.)

این کتاب تألیف برهان الدین ابراهیم صنعانی است. (2) وی در این کتاب فرزندان دختر آن حضرت را به نام های فاطمه سکینه و زینب (صغیره) ذکر کرده است.

12. الفصول المهمة

ابن صباغ (متوفای 855 ق) مؤلف کتاب برای امام حسین علیه السلام چهار دختر ذکر کرده، ولی تنها به نام های، زینب، سکینه و فاطمه (3) اشاره کرده است و نام دختر چهارم را که به گفته ی اکثر ارباب مقاتل رقیه علیه السلام بوده ذکر نمی کند

13. بحر الانساب

این کتاب تألیف نساب، سید حسن مشهور به رکن الدین حسینی موصلی (م 883 ق.)، است. وی برای امام حسین علیه السلام سه دختر ذکر کرده است.

نساب آیت الله مرعشی نجفی درباره ی این کتاب گفته است:

ص: 75

-
- 1- کشف الغمة، ج 2، ص 38-39.
  - 2- نسخه ی مورد استفاده، عکس نسخه ی دست خط مؤلف، است، که در 752 قمری نوشته شده است. اصل نسخه در کتابخانه ی خصوصی سید محمد بن محمد اسماعیل مطهر در شهر صنعای یمن موجود است.
  - 3- الفصول المهمة، ج 2، ص 851.

«باسمه تعالی. هذا كتاب بحر الأنساب العلویین و الهاشمیین و سایر قبائل العرب علی طریق الشجیر. ألفه العلامة النسابة أبو محمد السيد الحسن المشتهر بركن الدين الحسينی نزیل بلدة موصل من علماء القرن الحادی عشر و أجلائه، صاحب الآثار النفیسه منها: كتاب اللؤلؤ المضيء في مناقب آل النبي صلى الله عليه و آله - و هو كتاب كبير حسن في بابه - و غيره، و هذا السفر الذي بين يديك ألفه باسم الشريف الجليل السيد حسام الدين مرتضى نقيب الموصل و ذكر فيه عدّة من أعيان ذلك البيت الرفيع و فياتهم و مواليدهم و أورد فيه بعض التراجم الأنساب من إفادات جده العلامة النسابة السيد ركن الدين عبد الله الحسينی من علماء أوائل القرن العاشر و علماء أواخر التاسع ... حرّه العبد المستكين خادم علوم أهل البيت (عهم) شهاب الدين ابو المعالي الحسيني المرعشي النجفي 11 ذي القعدة 1385 ق، قم المشرفة (1)

باسمه تعالی. كتاب بحر الانساب دربارہ ی انساب علویان و هاشمیان و سایر قبائل عرب به شیوه ی شجره نامه است، که علامه ی نسب شناس، ابو محمد سيد حسن مشهور به ركن الدين حسينی ساکن شهر موصل و از عالمان بزرگ قرن یازدهم آن را نوشته است. وی صاحب آثار گران سنگ دیگری مانند «اللؤلؤ المضيء في مناقب آل النبي» است که کتابی مفصل و در نوع خود نیکوست او کتاب های دیگری نیز دارد.

كتاب بحر الأنساب را به نام سيد حسام الدين مرتضى، نقيب سادات موصل، تأليف کرده و در آن برخی از بزرگان اين خاندان رفيع و سال ولادت و وفات آن ها را ذکر کرده است. وی در این کتاب برخی زندگی نامه ها و انساب را با استفاده از بیانات و

ص: 76

آگاهی های جدّش نسب شناس، سید رکن الدین عبدالله حسینی (از عالمان اواخر قرن نهم و اوایل قرن دهم) آورده است...»

14. حدیقة الشیعة

این کتاب تألیف فقیه و اصولی بزرگ و محقق و زاهد و پارسای کم نظیر احمد بن محمد اردبیلی مشهور به مقدّس اردبیلی (م 993 ق) است وی هنگام ذکر شرح حال امام حسین علیه السلام می نویسد:

«و آن حضرت را شش پسر و چهار دختر بود... و بعضی سه دختر گفته اند: زینب و سکینه و فاطمه و این قول اصح است که زینب نام دو دختر بوده صغرا و کبرا» .

سپس ایشان این نظریه را که آن حضرت دو دختر داشته اند ضعیف خوانده و می گوید:

«و به قول ضعیفی چهار پسر و دو دختر» (1)

15. ارجوزه ی شیخ حر عاملی رحمه الله علیه

محدث و فقیه بزرگوار شیعه شیخ حر عاملی (متوفای 1104 ق) صاحب کتاب های وسائل الشیعه، اثبات الهداة، فوائد الطوسیه و... ارجوزه ای در تاریخ رسول خدا و اهل بیت علیهم السلام دارد. وی در این کتاب زندگانی حضرت امام حسین علیه السلام را از ولادت تا شهادت به نظم در آورده و فرزندان آن حضرت را تا ده تن شماره کرده است، که فاطمه، سکینه و

ص: 77

1- حدیقة الشیعة، ج 2، ص 662 شایان ذکر است در انتساب این کتاب به محقق مذکور اختلاف نظر وجود دارد مقاله ای نوشته شده که این کتاب را منتسب به مقدّس اردبیلی نمی داند جهت توضیح بیش تر به نرم افزار مقدّس اردبیلی تولید مؤسسه ی نور مراجعه شود.

زینب را دختران آن حضرت دانسته است. (1)

16. بحار الانوار

علامه مجلسی (متوفای 1110ق) در این کتاب دو دختر برای امام ذکر کرده و گفته است:

«سَكِينَةُ بِنْتُ الْحُسَيْنِ وَأُمُّهَا الرَّبَابُ بِنْتُ إِمْرِي الْقَيْسِ بْنِ عَدِي كَلْبِيَّةٌ مُعَدِّيَّةٌ وَهِيَ أُمُّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَفَاطِمَةُ بِنْتُ الْحُسَيْنِ وَأُمُّهَا أُمُّ إِسْحَاقَ بِنْتُ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ».

همان طور که ذکر کردیم ما در رقیه علیها السلام ام اسحاق است که مادر عبدالله رضیع نیز هست و قاتل رضیع عبدالله بن عقبه بوده است؛ اما مادر علی اصغر رباب بوده و قاتل او حرمله بن کاهل اسدی بوده است. (2)

17. الدوحة المهدية (ارجوزة الفتونی)

ارجوزه ای است که شیخ حسین فتونی (متوفای 1183ق) آن را سروده است.

در این کتاب، تاریخ ولادت و شهادت، نام پدر و مادر اهل بیت علیهم السلام فرزندان آن حضرات، محل دفن و مرقد مطهر آن بزرگواران و بعضی از صفات معصومین علیهم السلام آمده است. وی سه دختر برای حضرت سید الشهداء علیه السلام ذکر می کند.

«سَكِينَةُ بِنْتُ الرَّبَابِ زَيْنَبُ *** وَفَاطِمَةُ مِنَ الْبَنَاتِ تَحْسَبُ

سکینه، دختر رباب و زینب و فاطمه از دختران امام حسین علیه السلام

ص: 78

1- نزهة الجلیس، 131.

2- بحار الانوار، ج 45، ص 329

18. لسان الواعظین

این کتاب تألیف شیخ محمد علی کاظمینی (متوفای قرن 13) است و تاریخ اتمام تألیف آن در حدود 1260 ق است. در ابتدای کتاب جدول اسامی چهارده معصوم علیهم السلام آمده است. (2) در این جدول کنیه، لقب، اسم، مکان ولادت روز و ماه و سال ولادت و شهادت نام مادر تعداد فرزندان دختر و پسر و قاتل آن حضرات و... را بیان کرده است. وی تعداد دختران حضرت سید الشهداء علیه السلام را چهار تن ذکر کرده است.

19. موالید الأئمة عليهم السلام و موجز تواریخ اهل البيت عليهم السلام

این دو کتاب تألیف مرحوم سماوی (متوفای 1370 ق) است. ایشان در آثارش یکی از دختران سید الشهداء علیه السلام را به نام رقیه علیها السلام نام برده است. (3)

20. ملحقات إحقاق الحق

این کتاب تألیف آیت الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی (متوفای 1411 ق) است. (4) ایشان سه دختر برای حضرت سید الشهداء علیه السلام به نام های زینب، سکینه و فاطمه ذکر می کند. (5) اما در جلد دیگری از همین

ص: 79

1- ارجوزة الفتونی، ص 9. (نسخه ی خطی آن در کتابخانه ی کاشف الغطاء در نجف اشرف موجود است).

2- این کتاب چاپ سنگی است.

3- موجز تواریخ اهل البيت عليهم السلام، ص 161.

4- کتاب احقاق الحق نوشته ی قاضی نورالله شوشتری است.

5- ملحقات احقاق الحق، ج 11، ص 451 به نقل از اسعاف الراغبین ص 195، چاپ شده در حاشیه نور الأبصار شبلینجی؛ ملحقات

احقاق الحق: ج 27، ص 467، به نقل از محمد بن طلحه در مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول صلی الله علیه و آله

کتاب به نقل از کتاب مراقد اهل بیت علیهم السلام بالقاهرة (1) چهار دختر برای امام حسین علیه السلام ذکر می کند:

«سکینه ی کبری و سکینه ی صغری که مادر شان رباب و فاطمه و زینب که مادر شان ام اسحاق است» (2).

21. معالی السبطین

مؤلف آن شیخ مهدی حائری (متوفای 1420 ق) است. ایشان در کتابش چنین آورده است:

«امام حسین علیه السلام دارای چهار دختر به نام های سکینه فاطمه ی کبری فاطمه صغری و رقیه بوده است» (3).

22. الامام الحسین بن علی علیه السلام

مؤلف آن محمد بیومی مهران (متوفای 1429 ق) است. او در این کتاب سه دختر برای امام حسین علیه السلام به نام های زینب، سکینه و فاطمه ذکر کرده است. (4)

23. تراجم بعض الأصحاب و التابعین

*تراجم بعض الأصحاب و التابعین (5)

این کتاب در احوال 14 معصوم علیهم السلام است و در آن تعداد دختران

ص: 80

1- مراقد اهل البيت عليهم السلام بالقاهرة، ص 21

2- ملحقات احقاق الحق، ج 27، پاورقی ص 7.

3- معالی السبطین، ج 2، ص 170.

4- الامام الحسین بن علی علیه السلام، ص 332

5- نام کتاب را بعضی: «تراجم الأمة و غیر هم» و بعضی «تراجم بعض الأصحاب و التابعین» گفته اند.

حضرت سید الشهداء علیه السلام چهار تن ذکر شده است. (1)

24. تثقیف الأمة بسیرة أولاد الأئمة علیهم السلام (1423ق.)

مؤلف آن شیخ علی حیدر مؤید است ایشان برای امام حسین علیه السلام شش دختر با شرح حال هر یک به صورت مستند ذکر کرده است، که یکی از آن ها رقیه علیها السلام است. (2)

25. جدول آیت الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی

جدولی در شناسایی احوال چهارده معصوم علیهم السلام است، که جمعی از اهل فضل تنظیم کرده اند و در طلیعه ی آن اسامی پیغمبران مشهور از آدم تا خاتم صلی الله علیه و آله ذکر شده است. در این جدول دختران حضرت سید الشهداء علیه السلام به این ترتیب ذکر شده اند: فاطمه سکینه، زینب یا رقیه.

آیت الله مرعشی نجفی بر این جدول چهار صفحه ای تقریظی با مهر خود مرقوم فرموده است که متن آن چنین است:

«مخفی نماند که این جدول، شریف، حاوی مختصری از حالات و تواریخ بعضی از انبیای عظام و ائمه ی آنام علیهم السلام می باشد و در تنظیم آن عده ای از ارباب فضل دقت نموده و با کتب معتمده تطبیق نموده اند. امید است برادران دینی و اخلاقی ایمانی از استتاره و استفاده از آن محظوظ بوده باشند و در طبع و نشر آن دریغ نفرمایند. از ساحت قدس الهی دوام توفیقات آن ها

ص: 81

1- تراجم بعض الأوصحاب و التابعین، ص 15 و 16. (نسخه ی خطی کتاب در کتابخانه ی کاشف الغطاء در نجف اشرف به شماره 483 نگهداری می شود و در مقدمه ی آن روایاتی ذکر شده است ولی مؤلف آن مشخص نیست).

2- تثقیف الأمة بسیرة أولاد الأئمة علیهم السلام، ص 214

را مسئلت می نمایم حرره الداعی خادم علوم أهل البيت عليهم السلام شهاب الدین أبو المعالی الحسینی المرعشی النجفی، 14 شعبان 1393 هـ ق» (1)

ما در این نوشتار بر آنیم که روشن شود حضرت سید الشهداء علیه السلام بیش از دو دختر داشته اند تا کسی با تمسک به این که آن حضرت تنها دو دختر داشته اند، وجود حضرت رقیه علیها السلام را نفی نکند. مورخان و نسب شناسان گفته اند که نام مادر سکینه علیها السلام رباب و مادر فاطمه علیها السلام أم اسحاق بوده است حضرت سید الشهداء علیه السلام بین سال های 50 تا 53 قمری یا کمی پس از آن با ام اسحاق ازدواج کرده اند. از طرف دیگر، دختر آن حضرت که فاطمه نام داشته و به ازدواج حسن بن حسن (پسر عمویش) در آمده، طبق روایت اصول کافی، (2) دختر بزرگ آن حضرت بوده که امام حسین علیه السلام در هنگام شهادت برخی از امانت های امامت را به او سپرده است تا به امام سجاد علیه السلام تحویل دهد.

، بنابراین اگر ازدواج فاطمه با پسر عمویش در سال 60 قمری باشد دست کم فاطمه در آن زمان حدوداً 10 ساله بوده است. البته به گفته ی زرکلی (3) در الاعلام این فاطمه در سال 40 قمری به دنیا آمده است.

با توجه به مطالبی که گذشت فاطمه ای که به عنوان دختر ام اسحاق از او یاد شده، غیر از فاطمه دختر بزرگ آن حضرت است و قهراً به جهت تمایز آن دو یکی را فاطمه صغری یا صغیره نامیده اند. در این صورت احتمال تطبیق رقیه بر فاطمه صغری یا صغیره هست و رقیه نام

ص: 82

1- این جدول در کتابخانه ی آیت الله مرعشی نجفی در بخش مخطوطات نگهداری می شود در این جا از کتاب ریحانه ی کربلا نقل کردیم.

2- اصول، کافی چاپ سنگی، ج 1، ص 290، 303.

3- زرکلی، خیر الدین، الاعلام، ج 5، ص 130.

دیگر اوست. همچنین در شعر منسوب به حضرت زینب علیها السلام نام فاطمه ی صغیره، آمده که این احتمال را تقویت می کند.

البته خطا و کم و زیاد شدن در چنین، اموری در اعصار گذشته موضوع عجیب و دور از ذهنی نیست؛ مثل این که مادر فاطمه (دختر بزرگ آن حضرت) را ام اسحاق گفته اند، در حالی که از جهت تاریخی درست به نظر نمی آید.

بنابراین با مشاهده ی چند کتاب که تعداد دختران آن حضرت را دو یا سه تن نوشته اند نمی توان به رد کسانی پرداخت، که برای آن حضرت بیش از سه دختر ذکر کرده اند.

26. المنتخب طریحی

مؤلف آن فقیه و محدث و ادیب و لغوی و مفسر مشهور، شیخ فخر الدین طریحی نجفی (متوفای 1085 ق) است. (1)

ص: 83

1- مرحوم طریحی بیش از سی تألیف در علوم مختلف دارد و به افراد مشهوری مانند علامه مجلسی شیخ حر عاملی، سید هاشم بحرانی و سید نعمت الله جزایری اجازه روایت داده است آن بزرگوار در علوم مختلف مانند فقه، اصول، رجال درایه، لغت و ادب، حدیث، اخلاق ریاضی و تفسیر کتاب هایی نوشته است. نسب شریفش به حبیب بن مظاهر اسدی می رسد. او در سن صد و شش سالگی در رماحیه ی عراق فوت کرد جنازه ی او را به نجف اشرف انتقال دادند و در آن جا دفن کردند. سید محسن امین در مورد وی می گوید: «او یکی از مشاهیر علمای قرن یازدهم است و نقل شده جماعتی از ائمه (پیشوایان شیعه) مثل مجلسی و سید هاشم بحرانی از او کثیراً در تألیفات شان روایت کرده اند و او را مورد ثنا قرار داده اند». (أعیان الشیعه، ج 8، ص 395) درس و بحث او فقط در شهر نجف محدود نبود بلکه از شهر های نجف و کربلا فراتر رفته، در شهر هایی هم چون مشهد مقدس، اصفهان، شیراز، رماحیه نیز دایر بود و در آن شهر ها به تدریس می پرداخت و اجازه ی تدریس و نقل حدیث می داد (گفتنی است کرسی تدریس ایشان در زمانی بود که اعظم علمای شیعه ی اصفهان حضور داشتند) (مقدمه مجمع البحرین، ص 11) مقام زعامت ایشان در بین علمای علم رجال که از معاصرین است در نجف مورد تذکار است و شرح حال ایشان نیز دلالت بر این معنا دارد. (ن.ک امل الآمل، ج 2، ص 214؛ لؤلؤة البحرین، ص 66؛ الروضة النضرة، ص 434؛ روضات الجنات، ج 5، ص 349 و 352؛ الکنی و الألقاب، ج 2، ص 448).

مؤلف در جلد اول کتاب ذیل عنوان فاطمه صغری (1) و در جلد دوم ذیل عنوان فاطمه ی صغری و رقیه علیها السلام مطالبی ذکر کرده است. (2) وی هم چنین اشعار سیف بن عمیره را که نام حضرت رقیه علیها السلام در آن ها آمده نقل کرده است.

27. تَظْلِمُ الزَّهْرَاءِ عَلَيْهَا السَّلَام

این کتاب نوشته ی ملا رضی بن نبی قزوینی است و تاریخ پایان تألیف آن 1118 ق. است. مؤلف در کتاب داستان خرابه شام و شهادت حضرت رقیه علیها السلام را بیان کرده است.

28. مَصَائِبُ الْمَعْصُومِينَ عَلَيْهِمُ السَّلَام

این کتاب تألیف، عماد الأعلام، شیخ عبد الخالق بن عبد الرحیم یزدی است تاریخ پایان تألیف آن اول شعبان 1241 ق است. وی در این کتاب حضرت رقیه علیها السلام را در میان اسرا نام برده و ماجرای خرابه شام و شهادت حضرت رقیه علیها السلام را نقل کرده است. (3) وی در صفحه ی 365 کتاب با تعبیر فاطمه ی صغیره از آن علیا مخدره علیه السلام نام برده است.

29. طُوفَانُ الْبِكَاءِ

این کتاب نوشته ی میرزا محمد ابراهیم، مروزی متخلص به جوهری است تاریخ اتمام تألیف آن سه شنبه 21 ربیع الاول 1250 ق و تاریخ چاپ

ص: 84

1- المنتخب للطریحی، ج 1، ص 143 .

2- المنتخب للطریحی، ج 2، ص 245، 255، 393، 504.

3- مصائب المعصومین، ص 403، 360 .

دوم آن 1355 ق است. وی در احوال آن مخدره ی مظلومه و مصائبش مطالبی آورده است.

30. مهیج الأحران

این کتاب تألیف حجت الاسلام حسن بن محمد علی یزدی است تاریخ اتمام تألیف - در نسخه ای که مشاهده کردیم - صفر 1259 ق ذکر شده است. وی در مجلس دهم این کتاب هنگام ذکر وداع حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام با اهل حرم نام حضرت رقیه علیها السلام را همراه با نام خواهران و دختران آن حضرت آورده است:

«هنگام وداع امام حسین علیه السلام با حضرت سجاد علیه السلام با صدای بلند فرمودند: ای زینب و ای ام کلثوم و ای سکینه و ای رقیه و ای فاطمه سخن من را بشنوید».

هم چنین آورده است:

«چون حضرت علی اصغر علیه السلام شهید شد دخترانی از خیمه بیرون دویدند و خود را بر روی نعش طفل شهید انداختند و... و آن دختران فاطمه و سکینه و رقیه بودند». (1)

31. ریاض الشهادة فی مصائب السادة

مؤلف کتاب فاضل مدقق و محقق، جامع علوم معقول و منقول، حاج محمد حسن قزوینی است. این کتاب در سال 1273 ق در سه جلد چاپ شده است. در آخر جلد دوم آورده است: «[این کتاب] به احادیث مستوثقه و آسانید معتبره مشحون است».

ص: 85

در جلد دوم کتاب در موارد متعددی با لفظ رقیه علیها السلام و فاطمه صغری و قایعی درباره ی شهادت آن حضرت علیها السلام بیان کرده و نیز اشعار سیف بن عمیره رحمه الله را آورده است.

32. مخزن البكاء فی مصیبة سید الشهداء علیه السلام

معدن البكاء (عربی)، منبع البكاء (فارسی)، مفتاح البكاء، کنز المصائب فی مصائب الخمسة علیهم السلام.

این کتاب ها تألیف فقیه ملا محمد صالح برغانی (متوفای 1283 ق) (1) است. در صفحات متعددی از این کتاب ها، نام حضرت رقیه علیها السلام آمده

ص: 86

1- فقیه ملا محمد صالح برغانی برادر شهید ثالث محمد تقی برغانی است. وی به سال 1200 ق در برغان به دنیا آمد و بعد از تحصیل مقدمات در قزوین به اصفهان و خراسان و قم و نجف سفر کرد. وی از محضر بزرگانی چون میرزای قمی در قم و شیخ جعفر کاشف الغطاء نجفی در نجف اشرف و سید علی صاحب ریاض و سید محمد مجاهد طباطبایی در کربلا بهره برد و از ایشان اجازه ی اجتهاد گرفت. سپس به قزوین بازگشت و به تدریس و تألیف پرداخت پس از مدتی دوباره به کربلای معلی برگشت و در آن جا به تدریس و تألیف و موعظه مشغول شد. سرانجام در غروب جمعه 27 جمادی الثانی 1283 ق هنگامی که کنار ضریح امام حسین علیه السلام در بالا سر مطهر ایستاده بود و دستانش به طرف آسمان بلند بود رحلت کرد ایشان را به منزل آوردند و بعد از غسل و تشییع بی نظیر پشت پنجره ی بالاسر دفن کردند. این فقیه بزرگوار بالغ بر بیست و نه تألیف دارد که قسمت عمده ی آن ها در مقاتل، زیارات، اشک و احوال ائمه معصومین علیهم السلام است و بقیه در علوم تفسیر فقه و ... است. بزرگان ما در شرح حال مرحوم ملا محمد صالح نوشته اند: آن بزرگوار در مراسم و مجالس برای ائمه علیهم السلام به خصوص سید الشهداء علیه السلام نوحه گری می کرد و می گریست و مقید به بیان روایات صحیح بود. بعضی از کتب برغانی عبارتند از: مفتاح الجنان فی حل رموز القرآن 8 جلد غنیمة المعاد در شرح ارشاد علامه حلی 14 جلد ملک الراشدین در فقه و کنز المواعظ برای اطلاع بیشتر از شرح حال ایشان به اعیان الشیعه، ج 9، ص 369؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج 3، ص 32؛ الذریعة، ج 12، 13، 14، 15، 16، 18، 20، 21، 22؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 13، ص 589، 611؛ ریحانة الأدب، ج 1، ص 248؛ الکرام البررة، ج 2، ص 660 رجوع کنید.

است. در ضمن وداع حضرت سید الشهداء علیه السلام با اهل حرم و به اسارت رفتن اهل حرم نام حضرت رقیه علیها السلام آمده و شهادت آن حضرت در شام نیز ذکر شده است (1)

33. کنز المصاب

مؤلف آن محمد ابراهیم اصفهانی متخلص به ساغر است. ظاهراً شروع تألیف آن در 1270 ق بوده است.

ایشان احوال حضرت رقیه علیها السلام را در خرابه ی شام و گریه و ناله ی همراهان حضرت و شهادت آن بزرگوار را بیان کرده است. (2)

34. اسرار الشهادة

این کتاب تألیف ملا فاضل در بندی (متوفای 1285 ق) است. (3)

ص: 87

-
- 1- مخزن البكاء، این تذکر لازم است که چون کتاب مذکور شماره صفحه ندارد. مطالب را در مجالس آخر کتاب جست و جو کنید.
  - 2- کنز المصاب، ص 355-356
  - 3- فقیه ملا آقا بن عابد شیروانی حائری، معروف به فاضل در بندی حدود سال 1208 ق در در بند تهران به دنیا آمد و دروس مقدماتی را از بزرگان شهر خود فرا گرفت. سپس به قزوین رفت و در آن جا از علامه ملا محمد صالح برغانی و شهید ثالث فقه و حدیث و اصول را فرا گرفت. هنگامی که سید محمد مجاهد طباطبایی از جهاد با روس به قزوین برگشت و فوت کرد همراه جنازه ی او به کربلای معلی مشرف شد و در جوار حضرت سید الشهداء علیه السلام مشغول به تحصیل علوم شد و در محضر شیخ محمد شریف مشهور به شریف العلماء کسب علم کرد پس از فوت آن بزرگوار در 1246 ق به نجف اشرف هجرت کرد و از درس فقه شیخ علی فرزند شیخ جعفر کاشف الغطاء تا سال 1253 ق بهره برد؛ تا این که در علوم مختلف چون فقه و اصول و حدیث و رجال و... صاحب نظر شد و جامع علوم معقول و منقول گشت. وی از مراجع کربلای معلی و مجتهدی شجاع و با جرأت بود که در راه خدا و امر ولایت اهل بیت علیهم السلام علیه السلام کوتاهی نمی کرد؛ به منبر می رفت و امر به معروف و نهی از منکر می کرد. وی به کثرت اشک و تألم و لطمه زدن به هنگام ذکر مصائب آن حضرات

به خصوص حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام مشهور بود.

صاحب قصص العلماء مرحوم تنکابنی می نویسد:

«ملا آقای دربندی دارای معقول و مؤسس در علم منقول بوده و مکرر استاد بزرگ آقا سید ابراهیم قزوینی رحمة الله می فرمودند: آخوند ملا آقا دربندی رحمة الله از ارباب فن اصول است به او رجوع کنید.

در زمانی از ازمنه شیخ محمد حسن (نجفی صاحب جواهر الکلام در فقه) برای زیارت مخصوصه به کربلا آمد و آخوند ملا آقا به دیدن او رفت، شیخ به آخوند گفت که جواهر الکلام را بسیار خوب نوشته ام آیا شما او را دیده اید و پسندیده اید؟ آخوند: گفت از این جواهر در خزائن ما بسیار است.»

در مقدمه ی اسرار الشهادة در شأن ملا آقا دربندی کلامی از آقا بزرگ تهرانی آورده است که:

«هو أحد النماذج السلف الصالح الذين حق لنا الإعتراف بهم والإرشاد بذكرهم:

او نمونه ای است از سلف صالح که حق است برای ما که به اتکاء به ایشان کسب عزت و قدرت نماییم و با ذکر، ایشان ایشان را ستایش کنیم.»

مرحوم علامه دربندی تألیفاتی دارد که به بعضی از آن ها اشاره می کنیم:

خزائن الاحکام شرحی بر منظومه ی سید مهدی بحر العلوم در علم فقه، رساله ی علمیه المسائل التمرینیة که فن جدیدی در آموزش قواعد فقه و اصول است، خزائن الاصول در فنون ادله ی عقلیه و قواعد دینیة العناوین فی الاصول، حجة الاصول المثبتة بأقسامها، الفن الأعلى فی الاعتقادات القوامیس فی علم الرجال الجوهرة فی الأسطرلاب الاکسیر جواهر الایقان سعادات ناصری و اسرار الشهادة

آقا بزرگ تهرانی می گوید:

«کثیر الحب لسید الشهداء ابي عبد الله الحسين عليه السلام أثرت عليه وقعةً الطف بشكل خاص - كثير التواضع والبكاء والطم و النوح.»

وی اواخر عمر به تهران بازگشت و در 1286 ق رحلت کرد بدنش را 6 ماه به رسم امانت دفن کردند تا طبق وصیتش به کربلائی معلی انتقال دهند روزی که بدن را برای انتقال از قبر خارج کردند بدن صحیح و سالم و تازه بود آن را به کربلائی معلی بردند و در صحن کوچک در حجره ای در جنب جمعی از بزرگان مانند شیخ محمد حسین اصفهانی صاحب الفصول سید ابراهیم قزوینی و متصل به قبر سید محمد مهدی بن صاحب ریاض دفن کردند. الذریعة، ج 2، ص 279، ج 5، ص 291 - 294، ج 6، ص 271، ج 7، ص 153، ج 12، ص 179، ج 15، ص 351، ج 17، ص 199.

حضرت با نام «رقیه» و گاه با نام «فاطمه صغیره» یاد کرده است. (1)

35. سرمایه ی ایمان و جواهر الإیقان

این کتاب نیز تألیف ملا فاضل دربندی است. وی هنگام ذکر شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام و وداع امام حسین علیه السلام با اهل حرم نام، حضرت رقیه علیها السلام را آورده است. (2) این کتاب در 1288 ق در تهران به صورت سنگی چاپ شده است.

36. ماتمکده

مؤلف آن مولی قربان رمضان بادشتی رودباری قزوینی، متخلص به بیدل و تاریخ تألیف آن 1282 ق است.

وی در این کتاب به نام شریف حضرت رقیه و نیز وقایع شهادت آن علیا مخدّره تصریح کرده است. (3) در صفحات متعددی نیز اشاره وار از آن مخدّره یاد کرده است. (4) در جایی هم تذکر داده که بعضی صغیره ی خرابه شام را زبیده گفته اند. (5)

37. انوار المجالس

مؤلف آن ملا محمد حسین شهرابی اردستانی و تاریخ شروع تألیف آن 1280 ق است.

ایشان برای حضرت سید الشهداء علیه السلام چهار دختر ذکر کرده است که

ص: 89

1- اسرار الشهادة، ج 2، ص 443، 611، ج 3، ص 56، 460، 464.

2- سرمایه ی ایمان و جواهر الإیقان، ص 302، 320، 350، 363.

3- ماتمکده، ص 34، 35، 150، 189، 190، 191.

4- همان، ص 130، 149، 154، 207، 214.

5- همان، ص 151

یکی از آن ها حضرت رقیه علیها السلام است؛ البته مؤلف متذکر شده که زبیده همان حضرت رقیه علیها السلام است. (1)

38. مفتاح الجنة للناجئة

مؤلف کتاب مقدس زنجانی و تاریخ تألیف آن 1285 ق است.

وی در انتهای مجلس یازدهم و در انتهای مجلس سی و سوم به دختر صغیره‌ی امام و داستان وداع با امام حسین علیه السلام اشاره ای می کند و نیز در مجلس سی و ششم به تفصیل درباره ی دختر، صغیره همراه با ذکر مصائب مطالبی می آورد.

39. بحر المصائب و کنز الغرائب

مؤلف آن شیخ محمد جعفر کبیری تبریزی (م قرن 14) است. (2) ایشان در جلد چهارم کتاب در حالات حضرت رقیه علیها السلام دختر سه یا چهار ساله ی امام حسین علیه السلام و نحوه ی شهادت آن حضرت به تفصیل مطالبی از کتب معتبر آورده است. (3)

در بعضی از اوراق کتاب تصریح می کند که در کتب مختلف گاهی از آن حضرت به نام رقیه، گاهی به نام زبیده و گاهی به نام فاطمه ی صغیره علیه السلام یاد شده است.

ص: 90

1- انوار المجالس، ج 1، ص 195.

2- اصل این کتاب چهار جلد است ولی در سه جلد قطور چاپ شده است. جلد اول و دوم با هم و جلد سوم و چهارم جداگانه چاپ شده است. تاریخ اتمام تألیف و تصحیح جلد اول و دوم دهه ی سوم رمضان 1282 ق است. تاریخ چاپ جلد چهارم دهم رمضان 1295 ق است.

3- بحر المصائب و کنز الغرائب، ج 4، ص 384، 385، 388، 390، 392، 394، 401، 410

40. انوار الشهادة

مؤلف کتاب شیخ محمد حسن بن علی یزدی حائری و تاریخ تألیف آن 1285 ق است. در این کتاب به تصریح نام رقیه علیها السلام و مصائب آن حضرت تا شهادت و دفن در خرابه شام بیان شده است. (1)

از دیگر تألیفات ایشان میزان الحق در رد عامه، حقوق آل محمد صلی الله علیه و آله، هدایة الاسماء، انوار الهدایة و رساله فی العصمة را می توان نام برد. (2)

41. ینابیع المودة

این کتاب تألیف قندوزی حنفی (متوفای 1294 ق) است. او به نقل از مقتل ابو مخنف، وداع سید الشهداء علیه السلام را با خواهران و دخترانش از جمله حضرت رقیه علیها السلام را مانند نقل ابن طاووس آورده است. (3)

42. سر الاسرار فی مصیبة ابي الأئمة الأطهار علیهم السلام

مؤلف آن محمد هادی بن شیخ عبد الرحیم کرمانشاهی (متوفای 1305 ق) است.

در این کتاب نام حضرت رقیه علیها السلام و مطالبی در شهادت آن حضرت بیان شده است. (4)

ص: 91

1- انوار الشهادة، ص، 27، 64، 71، 160، 163، 242، (انتشارات حق بین در حدود 1415 ق اقدام به تجدید چاپ این کتاب کرده است).

2- برای آگاهی بیشتر درباره ی این عالم بزرگوار و تألیفات وی، به کتاب الذریعة، ج 2، ص 6، 7، 15، 25، 32، مراجعه کنید.

3- ینابیع المودة، ج 2، ص 171. گفتنی است که این کتاب با تحقیق جدید در انتشارات و اسوه و آستان قدس رضوی چاپ شده است.

4- سر الاسرار فی مصیبة ابي الأئمة الأطهار (علیهم السلام)، ص، 310228، 354.

43. ذریعة النجاة فی المقتل

این کتاب تألیف علامه میرزا رفیع گرمودی است. تاریخ پایان تألیف آن 1302 ق و سال چاپ آن 1304 ق است. وی در این کتاب از بزرگانی مانند: شیخ کلینی شیخ مفید، شیخ صدوق، سید ابن طاووس و علامه مجلسی حدیث و مقتل نقل کرده است.

وی متذکر شده که حضرت سید الشهداء علیه السلام دختری سه ساله به نام رقیه علیها السلام داشته و اشاره ای هم به بعضی از مصائب آن بزرگوار کرده است. (1)

44. افضل المجالس

این کتاب تألیف مرحوم طارمی زنجانی است. تاریخ اتمام تألیف آن 14 صفر 1316 ق در زنجان است. وی ماجرای خرابه ی شام و شهادت حضرت رقیه علیها السلام را بیان و اشاره می کند که رقیه، طفل صغیره، بنابر قول دیگران همان زبیده است و نیز متذکر می شود که به زیارت قبر آن حضرت در شام رفته است. (2)

45. ریاض القدس

این کتاب تألیف میرزا صدر الدین واعظ قزوینی است و در 1332 ق چاپ شده است. وی بیان کرده که امام حسین علیه السلام دختری به نام فاطمه داشته که سه یا چهار ساله بوده است. (3)

در این جا شایان ذکر است که اکثر اهل مقتل و تاریخ رقیه علیها السلام را

ص: 92

1- ذریعة الانجاة فی المقتل، ص 177 ، 263 .

2- افضل المجالس، ص 233-236.

3- ریاض القدس، ج ، 2 ص 324.

46. الإيقاد فی وفیات النبی و الزهراء و الأئمة عليهم السلام

این کتاب به زبان عربی و یکی از تألیفات آیه الله سید محمد علی شاه عبد العظیمی (متوفای 1334 ق) است. (1)

وی درباره ی شهادت علیا مخدره یعنی همان رقیه علیها السلام، مطالبی ذکر کرده است. (2)

47. مزامیر الأولیاء، مرقات الإیقان

مؤلف آن، زبده الفقهاء و فخر المحققین، سید محمد باقر مجتهد زاده گنجوی اصفهانی (متوفای 1335 ق) است.

وی احوال آن حضرت در شام خرابه شام و شهادتش را ذکر کرده و در ذکر وداع امام حسین علیه السلام با اهل حرم نیز نام حضرت رقیه

علیها السلام را به همراه دیگر بانوان بیان کرده است. (3)

48. شعشة الحسيني

یکی از تألیفات شیخ محمد جواد یزدی خراسانی است و تاریخ اتمام تألیف آن 1346 ق. است. وی این کتاب را با استفاده از کتاب های علمای

ص: 93

1- وی کتب بسیاری در رشته های مختلف تألیف کرده است، که تعدادی از آن ها چاپ شده و تعدادی از آن ها هنوز مخطوط است. ر. ک: شرح حال و تألیفات مرحوم شاه عبد العظیمی به کتاب نقباء البشر، ج4، ص 1531 تسلسل 2047 و، الذریعة، ج 7، ص 22 و 25 و مقدمه کتاب الإیقاد و... مراجعه کنید.

2- الإیقاد، ص 179، 180 (این کتاب در 1411 ق در قم تجدید چاپ شده است).

3- مزامیر، الاولیاء، ج 1، ص 92، 105، 126، 127، 163، 200، 211، 222. (این کتاب به خط علامه میر جهانی در نجف اشرف در 1353 ق، دو جلد در یک مجلد در چاپخانه مرتضویه چاپ شده است).

پیشین همراه با ذکر مدارک، تألیف کرده است.

مؤلف نام شریف حضرت رقیه علیها السلام را به همراه وقایعی که در طول مسیر شام تا شهادت آن مظلومه ی صغیره در خرابه روی داده ذکر کرده است. (1)

وی اشاره ای هم به اختلاف علما در مورد نام دختر سه ساله ی امام حسین علیه السلام و مردد بودن آن ها میان نام های زییده، زینب و رقیه علیها السلام دارد. (2)

49. تاریخ کربلا

*تاریخ کربلا (3)

این کتاب تألیف دکتر عبد الجواد کلیدار است و تاریخ چاپ آن 1349 ق. است. وی می نویسد که قبر سیده رقیه بنت الحسین علیه السلام در وسط شام نزدیک بازار بزرگ قرار دارد (4)

50. منتخب التواریخ

این کتاب تألیف ملا هاشم خراسانی (متوفای 1350 ق) است. او می نویسد:

ص: 94

1- شعشعة الحسینی، ص 98، 106، 121-122، 171-175.

2- شعشعة، الحسینی، ص 171. این تذکر لازم است که تذکرة المصائب، کتاب دوم حاج شیخ محمد جواد یزدی است و کتاب شعشعة الحسینی کتاب اول است که هر دو با هم چاپ شده اند.

3- در مقدمه ی کتاب سخنانی از علامه امینی در تجلیل از کتاب و مؤلف، آمده که قسمتی از آن چنین است: «... و لمثل هذا فلیعمل العاملون ضالة الفقیه و طلبة المحدث و بغیة الباحث و أمنیة أهل الدین... و لمثل هذا فلیعمل العاملون و السلام علیکم و رحمہ الله و برکاته. النجف، غرة شعبان 1368 ه. ق محکم عبد الحسین الأمینی.»

4- تاریخ کربلا، ص 92 (این کتاب را در 1418 ق نشر الشریف الرضی در قم تجدید چاپ کرده است).

آن دختری که در خرابه شام از دنیا رحلت فرموده و شاید اسم شریفش رقیه علیها السلام بوده و از صبایای خود حضرت سید الشهدا علیه السلام بوده چون مزاری که در خرابه ی شام است منسوب است به این مخدره و معروف است به مزار رقیه علیها السلام» (1)

51. منتخبات التواریخ لدمشق

این کتاب تألیف محمد ادیب تقی الدین حصنی حسینی (متوفای 1358ق) است. او مدتی هم متولی حرم حضرت رقیه بوده است. وی چنین نقل می کند:

«سیده رقیه علیها السلام دختر امام حسین علیه السلام در باب الفردیس شام دفن شده است». (2)

52. منتهی الآمال

این کتاب یکی از تألیفات ثقة المحدثین، شیخ عباس قمی (متوفای 11359 ق) است. (3) وی به نقل از کتاب کامل، بهائی، ماجرای شهادت حضرت رقیه علیها السلام در شام را بیان کرده است. (4)

ص: 95

1- منتخب التواریخ، باب پنجم، ص 299؛ ستاره درخشان شام، ص 209

2- منتخبات التواریخ لدمشق، ص 45

3- مرحوم ثقة المحدثین حاج شیخ عباس قمی حدود صد و ده تألیف در علوم مختلف، دارد که بیش تر آن ها چاپ شده است. البته بعضی از آن ها ناتمام است. طالبان به کتاب الذریعة و کتبی که در شرح حال مرحوم محدث قمی نوشته شده مراجعه کنند. شیخ عباس قمی سه شنبه 22 ذی الحجة 1359 ق در نجف اشرف علی ساکنها آلاف التحية و الثناء رحلت کرد آن بزرگوار را با احترام خاصی در حرم امیر المؤمنین علیه السلام پشت سر استادش مرحوم نوری به خاک سپردند

4- منتهی الآمال، ج 1، ص 807.

53. فاجعة العظمی

مؤلف آن سید عبد الحسین حائری است و تاریخ چاپ دوم آن سال 1379 ق است

وی ذیل عنوان «فی بکاء یتیمه الحسین علیه السلام الفراق أیها علیه السلام» ماجرای شهادت حضرت رقیه علیها السلام را در خرابه ی شام بیان می کند. (1)

54. الرثاء و الأسی

این کتاب تألیف علامه سید احمد مستنبط (متوفای 1399 ق) است. وی در این کتاب ماجرای شهادت حضرت رقیه علیها السلام در خرابه شام را بیان کرده است. (2)

55. صفریه

این کتاب نوشته ی شیخ علی فلسفی (متوفای 1426 ق) است. وی در این کتاب ماجرای اسارت اهل بیت و خرابه شام و شهادت حضرت رقیه علیها السلام را ذکر کرده است.

56. ریاحین الشریعة در شرح حال بانوان دانشمند شیعه

مؤلف آن شیخ ذبیح الله محلاتی (متوفای 1405 ق) است. وی تألیفات بسیاری دارد و در مقدمه ی کتاب مآثر البراء فی تاریخ سامرا و کتاب الذریعة در این باره مطالبی آمده است.

وی نیز مانند شیخ عباس قمی، شرح حال آن مخدیره ی مظلومه را آورده است. (3)

ص: 96

1- فاجعة العظمی، ص 204-205.

2- این کتاب در سال 1381 ق چاپ شده است.

3- ریاحین الشریعة، ج 3، ص 309-313.

57. خاتون دو سرا در احوال حضرت زینب کبری علیها السلام

مؤلف آن سید علی نقی فیض الاسلام (متوفای 1405 ق) است. وی صاحب ترجمه و خلاصه‌ی تفسیر قرآن عظیم ترجمه و شرح نهج البلاغه و صحیفه کامله سجادیه نیز هست.

او ماجرای وداع امام حسین علیه السلام با حضرت سجاد علیه السلام را چنین بیان می‌کند:

«پس امام حسین علیه السلام دست آن حضرت را گرفت و به آواز بلندش فریاد کرد: ای زینب و ای ام کلثوم و ای سکینه و ای رقیه و ای فاطمه سخنم را بشنوید و بدانید این فرزندم خلیفه جانشین من است، بر شما و او امام و پیشوایی است که اطاعت و پیروی اش واجب است پس به او فرمود: ای فرزند سلام و درود مرا به شیعیان و پیروانم برسان و به آنان بگو:

پدرم غریب و دور از وطن از دنیا رفت بر او ندبه و شیون نموده و نیکویی هایش را (برای یکدیگر) بشمارید و شهید و کشته شده در راه خدا از دنیا رفت؛ بر او گریه کنید...»

58. عقيله ی بنی هاشم علیه السلام

این کتاب تألیف علی بن الحسین الهاشمی (تاریخ نشر 1413 ق) به زبان عربی است.

وی وجود حضرت رقیه علیها السلام را اثبات و ماجرای شهادت و محل دفن آن حضرت در شام را بیان می‌کند (1)

«وإنما المأثور والمنقول أن هذه هي الطفلة رقية بنت الحسين بن علي عليه السلام

ص: 97

التي توفيت بالخربة، والذي يؤكد ذلك قول الشبلنجي نفسه: «فإذا هي بنت صغيرة» وقبرها اليوم في سوق الشام في الجامع المعروف باسمها، يزار ويتبرك به، وقد جددوا ضريحه قبل اعوام...»

59. ما بعد كربلا

مؤلف این کتاب شیخ محمود معصومی (م 1359ش) است و کتاب را به زبان عربی تألیف کرده است. وی در این کتاب، ماجرای شهادت حضرت رقیه علیها السلام را بیان فرموده است. (1)

60. حركة النساء في المسيرة الحسينية

عبد الأمير الأنصاري این کتاب را به زبان عربی در سال 1418 ق نوشته و سید رضا حسینی الأرزوی آن را به فارسی ترجمه کرده است. وی در این کتاب ماجرای خرابه شام و شهادت حضرت رقیه علیها السلام را بیان کرده است.

61. شاهکار آفرینش مقتل شیخ (الرئيس)

مؤلف آن شیخ عباس شیخ الرئيس کرمانی (م 1357ش) است. وی در کتاب مقتل خویش احوال حضرت رقیه علیها السلام، ماجرای خرابه ی شام، شهادت آن حضرت و ... را بیان کرده است. (2)

62. الأيام الشامية من النهضة الحسينية

این کتاب تألیف شیخ محمد امین امینی (م 1362ش) و به زبان عربی

ص: 98

1- ما بعد كربلاء، ص 79 .

2- شاهکار آفرینش (مقتل شیخ الرئيس)، ص 322-327 به نقل از عقيله ی بنی هاشم

است. وی درباره ی حضرت رقیه علیها السلام و شهادتش در خرابه شام و محل دفن آن علیا مخدره مطالبی آورده است. (1)

63. ستاره درخشان شام

*ستاره درخشان شام (2)

این کتاب تألیف حجت الاسلام ربانی خلخالی (م 1374ش) است. در این کتاب آمده است:

«پس از آن دختر سید مختار و نبیره ی ولی کردگار، در آن خرابه ی بی چراغ در شب تاریک بر روی خاک و ریگ بماند. علی الصباح به اذن یزید لعنة الله علیه آن غریبه را در خرابه دفن کردند». (3)

علاوه بر کتاب هایی که ذکر کردیم، کتب بسیاری ماجرای شهادت آن حضرت را در شام بیان کرده اند، از جمله:

ثمرات الأعداء (هاشمی)؛ سرور المؤمنین (شیخ الکاظمی الأسدی)؛ مقتل الحسین علیه السلام (بحر العلوم)؛ موجز تواریخ أهل البيت عليهم السلام (شیخ محمد سماوی)؛ ثمرات الحیات (محمود بن عبد العلی موسوی امام هاشمی).

با توجه به آن چه گذشت و آن چه در ادامه می آید، روشن می شود که حضرت سید الشهداء علیه السلام دختری به نام رقیه داشته اند. حال با در نظر گرفتن این که بیش تر منابع برای آن حضرت سه و برخی چهار دختر ذکر کرده اند و با توجه به این که دو دختر آن حضرت به نام فاطمه (دختر بزرگ آن حضرت (4)) و سکینه پس از دوران اسارت زنده بوده اند، مشخص

ص: 99

1- الأيام الشامیة من النهضة الحسینیة، ص 256-267 و در سال 61-1359 ش تألیف شده است.

2- در سال 1372ش تألیف شده است.

3- ستاره ی درخشان، شام، ص 212.

4- اصول کافی، ج 1، ص 303. (ترجمه ی آن قسمت حدیث: امام حسین علیه السلام نزدیک شهادتش دختر بزرگش فاطمه را خواند و.....)

می شود که رقیه نام دیگر زینب (دختر سوم) یا نام دختر چهارم که نامش در تاریخ نیامده و یا نام دیگر فاطمه صغری یا صغیره است که مادرش ام اسحاق بوده است است. (1)

دختران امام حسین علیه السلام در منابع متعدد

اشاره

با مطالعه درباره ی تعداد دختران حضرت سید الشهداء علیه السلام و جمع بندی بین آن چه در منابع گوناگون، آمده دختران حضرت سید الشهداء علیه السلام عبارتند از: فاطمه ی کبری، سکینه، آمنه فاطمه ی صغری، رقیه، زینب، خوله، صفیه، ام کلثوم، زبیده و فاطمه صغیره

(2)

ص: 100

1- در آخر مقدمه گفتیم که فاطمه ای که مادر شام اسحاق بوده، فاطمه ی صغری یا صغیره بوده نه فاطمه دختر بزرگ آن حضرت و به جهت تمایز این دو به یکی فاطمه صغری یا صغیره می گفته اند چنان که به سه فرزند پسر آن حضرت علی اکبر و علی اوسط و علی اصغر می گفته اند.

2- مطالب السوؤل فی مناقب آل الرسول صلی الله علیه و آله ج 2، ص 696؛ الفصول المهمة، ص 199؛ نور الأبصار شبلنجی، ص 152، 157؛ تثقیف الامه، ص 179 - 219؛ فاطمة بنت الحسین علیه السلام ص 20؛ کشف الغمة، ج 1، ص 135، 147 و ج 2، ص 38؛ أمالی شیخ طوسی، ج 2، ص 189 - 197؛ اعلام النساء، ج 4، ص 44؛ الکنی و الألقاب، ج 2، ص 241؛ مصباح کفعمی، ص 741؛ اعیان الشیعة، ج 1، ص 315، ج 5، ص 320 به نقل از تاریخ بعلبک میخائیل الوف، ج 7، ص 34، 132، ج 8، ص 387؛ اللهوف، ص 180؛ بحار الأنوار، ج 29، ص 239، ج 45، ص 171، 321؛ الاختصاص مفید 233؛ من لا یحضره الفقیه، ج 2، ص 28؛ معالی السبطين، ج 2، ص 170 - 214؛ اصول کافی، ج 1، ص 329، ج 2، ص 187؛ مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، ج 4، ص 172؛ کامل بهائی، ج 2، ص 179؛ تنقیح المقال، ج 3، ص 80 و 82؛ مقتل الحسین علیه السلام خوارزمی، ج 2، ص 62؛ نفس المهموم محدث قمی، 416؛ تذکرة الخواص، ص 235، 249 جمهرة الأنساب، ص 41؛ صحیح بخاری، ج 1، ص 230؛ تاریخ الخمیس، ج 1، ص 300؛ ریاحین الشریعة، ج 3، ص 316، ج 4، ص 256؛ شذرات الذهب، ج 1، ص 154؛ تاریخ طبری، ج 6، ص 265؛ مستدرک سفینة البحار، ج 4، ص 318؛ تاریخ یعقوبی، ج 2، ص 312؛ تاریخ دمشق، ج 69 ص 168؛ تهذیب الأسماء بنووی، ج 1، ص 263؛ تاریخ بغداد، ج 11، ص 285؛ مدینة المعاجز، ج 4، ص 94؛ فرائد السمطین، ج 2، ص 161 ح 451؛ معانی الاخبار، ص 354؛ سنن ابن ماجة، ج 1، ص 484؛ وسیلة، الدارین، ص 375؛ الأيام الشامیة من النهضة الحسینیة، ص 257 - 266؛ مزارات اهل البیت علیهم السلام و تاریخ ها، ص 225؛ معجزات و کرامات، ص 9؛ کنز الأنساب و بحر المصاب، ص 10؛ تاریخ موالید الأئمة علیهم السلام، 21؛ دلائل الإمامة، 181.

بعد از این که روشن شد نام رقیه علیها السلام به عنوان دختر سه ساله ی امام حسین علیه السلام، که مادرش ام اسحاق است در کتب مقاتل آمده؛ در این قسمت نام کتاب هایی را می آوریم که برای آن حضرت سه دختر یا بیش تر ذکر کرده اند:

1. تاریخ اهل البیت علیهم السلام

این کتاب تألیف محدث نصر بن علی جهضمی (متوفای 250 ق) است. وی دختران امام حسین علیه السلام را سه تن به نام های زینب، سکینه و فاطمه ذکر کرده است. (1)

2. تاریخ الأئمة علیهم السلام

این کتاب تألیف ابن ابی الثلج بغدادی (متوفای 322 یا 325 ق) است. وی نیز نام دختران امام حسین علیه السلام را، زینب، سکینه و فاطمه ذکر کرده است. (2)

3. الهدایة الكبرى

این کتاب تألیف حسین بن حمدان خصیبی (متوفای 334 ق) است. وی نیز در کتابش نام دختران امام حسین علیه السلام را زینب، سکینه و فاطمه ذکر کرده . (3)

ص: 101

1- تاریخ اهل البیت علیهم السلام، ص 102.

2- تاریخ الأئمة علیهم السلام (ضمن مجموعة نفیسه)، ص 18.

3- الهدایة الكبرى، ص 202.

4. مقتل ابو مخنف از دی کوفی

قدیمی ترین مورخ کربلا ابو مخنف لوط بن یحیی (متوفای 157ق) است، که کتاب مشخصی با عنوان مقتل الحسین علیه السلام داشته است. وی از خاندانی عراقی و جدش ابو مخنف بن سلیم از یاران امام علی علیه السلام بود که تشیع کوفی داشت؛ تشیعی که بسیاری از محدثان آن زمان کوفه مانند اعمش و بسیاری از عراقی ها داشتند. ابو مخنف را رجال شناسان سنی تضعیف کرده اند و ابن عدی (م 365 ق) او را شیعی افراطی خوانده است. (1) مقتل وی مفقود شده و اگر گزارش هایی از آن در منابعی هم چون تاریخ، طبری مقاتل الطالبین، الارشاد مفید و تذکره الخواص نقل نمی شد از این مقتل نیز هم چون بسیاری دیگر جز نامی باقی نمی ماند.

این مقتل نقل می کند که امام حسین علیه السلام هنگام وداع ندا دادند «ثم نادى يا ام كلثوم و يا زينب عليها السلام و يا سكينه و يا رقيه....» ارجح این است که گفته شود مراد از این خطبه گفت و گو با خواهرانش به نام های زینب ام کلثوم و دخترانش به نام های رقیه سکینه، فاطمه و برخی همسرانش هم چون رباب بوده است

البته انتساب مقتل ابو مخنف به وی محل اشکال است ولی ما به نقل هایی که بزرگانی چون سید بن طاووس در کتب خود آورده اند اعتماد کرده ایم.

5. الملهوف علی قتلی الطفوف

اشاره

سید بن طاووس، (م 664 ق) احتمالاً در دوره ی جوانی (2)، برای رفع نیاز زائران کربلا (3)، به متنی پیراسته و معتبر از حوادث عاشورا و مقتل امام

ص: 102

1- جعفریان، رسول تأملی در نهضت عاشورا، ص 17.

2- رنجبر، محسن سیری در مقتل نویسی و تاریخ نگاری عاشورا، 79

3- سید بن طاووس، الملهوف علی قتلی الطفوف، 87

حسین علیه السلام، کتابی جامع و مفید تألیف کرد که برگرفته از مقاتل معتبر و مستند پیش از خود هم چون مثیر الاحزان ابن نما حلی (متوفای 645 ق) بود. این کتاب یکی از ماندگارترین مقاتل در تاریخ شیعه است. وی در انتهای مسلک اول از کتابش پس از بازگویی جریان ورود امام حسین علیه السلام و اصحابش به کربلا در روز دوم محرم الحرام به اشعاری از امام حسین علیه السلام اشاره می کند که باعث حزن و اندوه اهل بیت علیهم السلام ایشان می گردد؛ آن گاه امام حسین علیه السلام در تسلی و دلداری ایشان می فرماید:

«خواهرم ام کلثوم و تو زینب و تورقیه و توفاطمه و تو ای رباب به هوش باشید و به من بیندیشید آن زمانی که شهید شدم صبر پیشه کنید، گریبان پاره نکنید به صورت خود آزار و لطمه نرسانید و سخنی ناگوار در این مصیبت نگویند». (1)

به نظر می رسد در بین مقتل، نویسان فقط سید بن طاووس است که چنین آشکار به گفتگوی امام حسین علیه السلام و اهل بیتش پرداخته است و چنان چه در مقاتل دیگر این گزارش ثبت شده است مستقیم یا غیر مستقیم بازتابی از گزارش سید بن طاووس بوده است؛ گرچه شبیه به این گفتگو نه در هنگام ورود امام حسین علیه السلام به کربلا، بلکه به هنگام

ص: 103

1- همان، 140-141: «قال الراوی: فسمعت زینب ابنة فاطمة علیها السلام ذلك فقالت: یا أخی هذا کلام من أیقن بالقتل، فقال: نعم یا أختاه فقالت زینب واثکلاه ینعی الی الحسنین علیه السلام نفسه. قال: و بکی النسوة و لظمن الخدود و شققن الجیوب و جعلت ام کلثوم تنادی: وا محمداه، وا علیاه، وا أماه و فاطمتاه، وا حسناه وا حسیناه، وا ضیعتاه بعدک یا أبا عبد الله. قیل فعزاهما الحسنین و قال لها: یا أختاه تعزی بعزاء الله، فان سکان السماوات یموتون و أهل الأرض لا یموتون و جمیع البریة یموتون. ثم قال: یا أختاه یا أم کلثوم! و انت یا زینب و انت یا رقیه و أنت یا فاطمة و انت یا رباب انظرن إذا إنا قتلت فلا تشققن علی جیباً و لا تخمشن علی وجهاً و لا تقلن هجراً».

شهادت طفل شیرخوارش و وداع از خیمه ها در مقتل منسوب به ابو مخنف گزارش شده است.

در سطر های پیشین به استناد سخن برخی از بزرگان، مقتل منسوب به ابو مخنف را هم چون بسیاری از پژوهش گران غیر مستند دانستیم با این حال تحقیق اتان، گلبرک افقی تازه را برای پژوهش بیش تر درباره ی این نسخه ی مجهول گشوده است. اتان گلبرک کتاب لهوف را از آن سید بن طاووس دانسته می گوید:

«لهوف از اشهر مؤلفات سید بن طاووس است».

و نیز می گوید:

«این کتاب بارها چاپ و به فارسی نیز ترجمه شده است».

وی بر آن است که:

«لهوف درباره ی رخداد هایی است که به حادثه ی کربلا منتهی شده، هم چنین اصل جنگ و رخداد های بعدی آن و بیش تر داستان را یک راوی ناشناخته نقل می کند. هدف وی این است که لهوف در عاشورا خوانده شود».⁽¹⁾ گلبرک می افزاید که از کُتب سید، یکی نیز کتاب المصراع الشین فی قتل الحسین است و این در جایی گفته نشده؛ اما نسخه ی خطی آن در لندن، تحت شماره ی 792 موجود است⁽²⁾ او احتمالاتی را بر می شمرد و بین المصراع الشین و مقتل چاپی منسوب به ابو مخنف مقایسه هایی می کند که براساس آن ها ممکن

ص: 104

1- اتان گلبرک کتابخانه ی ابن طاووس و احوال و آثار او، ص 76 - 77

2- همان، 78

است این دو از نظر ورود یکی باشند. اتان گلبرگ احتمال می دهد که سید بن طاووس به مقتل ابو مخنف اعتماد کرده، بر آن افزوده مرتبش ساخته و آن را المصبرع الشین نامیده است» (1).

وی می افزاید:

«روشن است که برای تعیین رابطه بین نسخه ی لندن و دیگر متون منسوب به ابو مخنف کار بیش تری باید صورت گیرد؛ فعلاً این احتمال را نمی توان رد کرد، که متن ابن طاووس نیز مبنایی برای تألیف منسوب به ابو مخنف بوده است» (2).

بر این اساس شاید مقتل منسوب به ابو مخنف و نسخه های خطی موجود، از آن همان کتابی است که سید بن طاووس مرتب کرده و بر آن افزوده است.

محمد حسن پاک دامن می گوید: (3)

«نگارنده نیز در مقایسه ای اجمالی بین متن کتاب لهوف سید بن طاووس نسخ خطی مقتل منسوب به ابو مخنف و کتاب وقعة الطف شیخ محمد هادی یوسفی غروی - که در آن سعی شده بر اساس گزارش های طبری و دیگر منابع متقدم، اصل گزارش های ابو مخنف جمع آوری شود - به این باور اولیه رسیده است که با توجه به شباهت های محتوایی موجود در این سه کتاب و هم چنین برخی شباهت های لفظی و متنی

ص: 105

1- همان، ص 79

2- همان، ص 80.

3- پاکدامن، محمد حسن، رقیه بنت الحسین در انساب و تاریخ

بعید نیست که اصل متن منسوب به ابو مخنف توسط سید بن طاووس، قبل از نگارش و شهرت کتاب الملهوف یا همان لهوف تنظیم و تدوین شده باشد در این صورت به گونه ای نویسنده تلاش داشته تا با تکیه بر دانسته های خود محتوای گزارش های ابو مخنف را با عباراتی نوین به همراه برداشتی آزاد و مستند به گزارش های ابو مخنف ارائه نماید و یا این که در دوره ی جوانی اش به متنی بازمانده از سده ی ششم هجری منسوب و مشهور به ابو مخنف دست یافته و همان را با اضافاتی چند از برخی از منابع تألیف کرده است. هم چنین محتمل است وی در سنوات تحقیقی اش به این باور رسیده باشد که چنین متنی به جز انتساب ظاهری به نگارش ابو مخنف، نمی تواند همان مقتل معتبر ابو مخنف باشد. بر این اساس چون چنین مقتلی نمی توانسته است پاسخ گوی اهداف سید بن طاووس باشد. لذا وی با تکیه بر منابع معتبر تر پس از نگارش کتاب مصباح الزائر خویش، مقتل جدید و معتبرش را با عنوان لهوف یا الملهوف نوشت اگر این گمانه را بتوانیم باور کنیم آن گاه این ادعا پذیرفتنی است که این اثر که نامش در ابتدا «المصرع الشین فی قتل الحسین علیه السلام» بوده، به مرور زمان نظر به تعبیر «قال ابو مخنف» های موجود در متن و همچنین برخی از حذف و اضافات نسخه نویسان به نام مقتل ابو مخنف به شکلی مغلوط (1) و پر از اشتباه مشهور شده است». (2)

ص: 106

1- رقیه علیها السلام بنت الحسین در انساب و تاریخ، ص 1000

2- خوشبختانه در واپسین لحظات آماده سازی این نوشتار برای چاپ پس از مکاتبات فراوان دوست دانشمندم آقای دکتر حیدر رضا ضوابط و با سختی ها و دشواری های فراوان، به میکرو فیلم نسخه ی ارزشمند موجود در کتابخانه ی لیدن هلند دست یافتیم. شگفت آن که با بررسی شبانه روزی آن با قرائن فراوانی در متن رویه رو گردیدم که گمان مرا بیش از پیش اثبات می کند. نگارنده (اتان گلبرگ) امیدوار است در آینده در پژوهشی دامنه دارتر به زوایای پنهان این کتاب اشاره کند (این حاشیه متعلق به محمد حسن پاکدامن است).

گزارش سید بن طاووس در لهوف مستند است و مستند بودن آن به معنای اتقان آن است بسیاری مقتل وی را معتبر دانسته اند زیرا شیوه اش بنا بر رعایت اختصار بوده است. وی به جز مواردی محدود که از برخی منابع نظیر عقاب الاعمال صدوق، دلائل الامامه طبری و کتاب محمد بن داود، قمی نقل کرده است - البته در چاپ هایی از کتاب لهوف نام این منابع هم به چشم می خورد طبقات ابن سعد، شافی، مولد النبی مفید و رسائل کلینی - در سراسر کتابش از اطناب پرهیز کرده و گزارش های خود را با تعبیر «قال الراوی» مستند کرده است.

مهدی پیشوایی می گوید:

«اینک این پرسش مطرح است که به راستی کدامین راوی است که سید بن طاووس در پناه گزارش های او این چنین تک تاز میدان مقتل عاشورا می گردد؟ بدون تردید سید بن طاووس به آثار پیش از خود به ویژه مقتل خوارزمی (م 568 ق) و الفتوح ابن اعثم کوفی (م 314 ق) نظر داشته و گزارش های آنان را بدون بردن نام از این منابع نقل نموده است با این حال نگارنده بر این باور است که افزون بر تأثیر پذیری احتمالی سید بن طاووس از مشیر الاحزان و بهره گیری از مورخان متقدم، از جمله طبری و شیخ مفید - که این دو نیز بیش تر از ابو مخنف بهره برده اند بیش ترین گزارش های این کتاب برگرفته از مقتل خوارزمی که او نیز عمدتاً از ابن اعثم گرفته می باشد». (1)

ص: 107

1- پیشوایی، مهدی تاریخ قیام و مقتل جامع سید الشهداء، ج 1، ص 102.

علاوه بر این سید بن طاووس با توجه به کثرت استعمال تعبیر [قال الراوی]، در متن دو کتاب لهوف و المصراع الشین فی قتل الحسین علیه السلام به آثاری از جمله منابع پیش گفته در تاریخ کربلا دسترسی داشته است. بر این اساس گزارش هایی از آن متون رونویسی و یا اقتباس آزاد کرده، به گونه ای که نظر به ملاحظاتی - مگر در برخی از موارد که تصریح به مأخذ روایی خود کرده - در دیگر گزارش هایش قصد لفافه گویی و ابهام داشته است. از سویی سید بن طاووس در خطبه ی آغاز کتاب المصراع الشین فی قتل الحسین علیه السلام، که شباهت زیادی به خطبه و مقدمه ی کتاب لهوف دارد آورده است:

«وقال علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن طاووس الحسینی جامع هذا الكتاب عن أبي مخنف لوط بن يحيى في مصراع الحسين عليه السلام قال...»

به نظر می رسد که سید بن طاووس در سالهای قبل از نگارش لهوف، مقتلی برآمده از گزارش های منسوب به ابو مخنف و چند مأخذ دیگر می نگارد و سپس در سبک و شیوه ای استوار تر و موجزتر مقتل لهوف را تألیف می کند ره آورد نگارش وی در لهوف مقتلی مستحکم تر و مستدل تر می شود اما نظیر شیوه ی به کار گرفته اش در المصراع الشین درباره ی تعابیری همچون قال و قال ابو مخنف و قال الراوی همین شیوه را با تعبیر قال الراوی ادامه می دهد. شاید برخی از این قال الروایها علاوه بر منابع دیگر اشاره به نصوص منسوب به ابو مخنف و یا متون نقل کننده ی اقوال، ابو مخنف همچون الارشاد شیخ مفید و تاریخ طبری بوده است؛ اما اتان گلبرگ در مقایسه ای اجمالی بین دو کتاب لهوف و المصراع الشین فی قتل الحسین علیه السلام نوشته است:

«آن چه می تواند رخ داده باشد یکی از احتمالات زیر است:

الف. ابن طاووس متن نسخه‌ی منسوب به ابو مخنف را تألیف کرده و مقدمه‌ی خود را بر آن افزوده است. او بعداً برخی از مواد مقدمه را برای خطبه لهوف استفاده کرده است.

ب. ابن طاووس در ابتدا لهوف را نگاشته و بعداً قسمت‌هایی از خطبه را برای مقدمه‌ی نسخه‌ی لیدن منسوب به ابو مخنف استفاده کرده است.» (1)

چگونگی دلالت

گرچه در مستند سازی گزارش‌های سید بن طاووس، با مشکل مواجه نیستیم و کلام او هم اکنون به عنوان سند پذیرفته می‌شود؛ اما بحث اصلی درباره‌ی کیفیت دلالت آن گزارش خاص در مورد اثبات حضور رقیه بنت الحسین علیه السلام در کربلاست.

امام حسین علیه السلام نام برخی از زنان و بانوان اهل بیت علیهم السلام را به هنگام ورود به کربلا بر زبان آورده است. در این نقل اسامی خواهرانش ام کلثوم و، زینب همسرش رباب و دخترش فاطمه کاملاً آشکار است. اما در این بین مشخص نیست که آیا منظورش از نام رقیه یکی از خواهرانش به نام رقیه بنت امیر المؤمنین علیه السلام بوده یا آن که دخترش رقیه را اراده کرده است؟

قبلاً گفته شد که در منابع تاریخی و انساب برای امام علی علیه السلام سه دختر به نام‌های رقیه ذکر شده است. رقیه‌ی صغیره که در کودکی از دنیا رفته است؛ اما مشهور است که مسلم بن عقیل با رقیه بنت علی علیه السلام ازدواج کرده و از وی صاحب پسرانی به نام‌های عبد الله محمد و علی شده است برخی نوشته‌اند مسلم بن عقیل ابتدا با رقیه بنت علی علیه السلام ازدواج کرد، اما پس از چندی رقیه از دنیا رفت و بار دیگر نیز با خواهر

ص: 109

همسرش که هم نام وی بود ازدواج کرد. هیچ گزارش مستندی درباره ی حضور قطعی رقیه بنت علی علیه السلام در کربلا در دست نیست؛ اما برخی از معاصران تنها به دلیل شهادت عبدالله بن مسلم بن عقیل در کربلا که نام مادرش رقیه بنت علی علیه السلام بود این حدس را قطعی به حساب آورده و رقیه بنت علی علیه السلام را از زنان حاضر در کربلا دانسته اند. ابن عنبه همسر مسلم بن عقیل را ام کلثوم بنت علی علیه السلام ثبت کرده، که احتمالاً ام کلثوم کنیه ی رقیه بنت علی علیه السلام بوده است.

جمع بندی

از مجموع مطالبی که گفته شد نکاتی ذیل بدست می آید:

1. رقیه ی صغیره در کودکی وفات کرده است. سبط بن جوزی به نقل از ابن سعد، وی را فرزند حضرت فاطمه علیها السلام دانسته است احتمال دارد فرزند محیة بنت امری القیس باشد که به گزارش محمد بن سعد (1) ابن شهر آشوب (2) و بلاذری، دختری صغیره از وی وفات کرده است و بلاذری نام مادرش را أم یعلی ثبت کرده است.

2. رقیه ی صغری که به گزارش ابن شهر آشوب نام مادرش ام سعید بنت عروة بن مسعود بوده است. احتمالاً وی همان ام کلثوم بنت علی علیه السلام مادر حمیده بنت مسلم بن عقیل است (3) که از او با عنوان ام کلثوم وسطی یاد کرده اند. (4)

3. رقیه ی کبری که خواهر همزاد عمر بن علی علیه السلام است و نام مادرش أم حبیب صهباء تغلبیه بنت ربیعہ است. مسلم بن عقیل با وی ازدواج

ص: 110

1- محمد بن سعد، الطبقات الکبری، 02/3

2- مازندرانی، ابن شهر آشوب، المناقب، 89/3

3- ابن عنبه، عمدة الطالب، 43

4- امین سید، محسن، اعیان الشیعه، 136/3.

کرد و از او صاحب سه پسر به نام های عبدالله علی و محمد گردید. (1) ابن فندق این پسران مسلم را در شمار شهدای کربلا آورده است؛ (2) گر چه برخی تنها عبدالله را به عنوان شهید کربلا گزارش کرده اند.

بنابراین روشن شد که مورد خطاب سید الشهداء هیچ یک از دختران امیر المومنین سلام الله علیه، که رقیه نام داشته اند نبوده اند.

6. کامل بهائی

اشاره

حسن بن علی طبری، معروف به عمار طبرسی یا طبری از علمای معاصر علامه حلی و خواجه نصیر طوسی است همان طور که بیان شد وی از نویسندگان امامی فارسی زبان است که در چهار دهه ی پایانی سده ی هفتم آثار فراوانی در دفاع از تشیع امامی پدید آورد. وی را عماد الدین و عماد الاسلام نیز خوانده اند. از سرگذشت او تا آن گاه که از اقامتش، پیش از سال 672 ق در قم یاد شده آگاهی نداریم. در سال 672 ق به خواهش بهاء الدین محمد صاحب دیوان، وزیر از قم به اصفهان رفت و هفت ماه در آن جا ماند و جمع کثیری از مردم اصفهان، شیراز، ابرقو، یزد و بلاد آذربایجان به محضرش شتافته و در انواع معارف الهی از او کسب فیض کردند. او در سایه ی حمایت های بهاء الدین محمد بن محمد جوینی (متوفای 678 ق) کتاب هایی در دفاع از تشیع نگاشت.

قدیمی ترین کتابی که از حضرت رقیه علیها السلام بنت الحسین علیه السلام یاد کرده و شهادت او را در خرابه ی شام ذکر کرده، کامل بهائی است. طبری این کتاب را به امر بهاء الدین، در روزگار سلطنت هلاکو خان نوشته است. ظاهراً نام گذاری آن به کامل بهائی از آن روست که به امر

ص: 111

1- مصعب بن عبدالله، نسب قریش 45

2- ابن فندق، لباب الانساب، 335/1

بهاء الدین نگاشته شده است.

این کتاب در سال 675 ق تألیف شده و به سبب قدمت زیادی که دارد، از ارزش ویژه ای برخوردار است شیخ عباس قمی در نفس المهموم و منتهی الآمال ماجرای شهادت حضرت رقیه علیها السلام را از آن نقل کرده است. هم چنین بسیاری از عالمان بزرگوار مطالب این کتاب را تأیید و به آن استناد کرده اند. طبری در کتاب دیگری به نام بشارة المصطفی صلی الله علیه و آله لشیعة المرتضی علیه السلام نیز به برخی رویداد های پس از واقعه ی عاشورا اشاره کرده است.

طبری این کتاب کم نظیر را در 567 ق تألیف کرده و در نگارش آن از منابع با ارزش فراوانی استفاده کرده که اغلب آن ها به دست ما نرسیده است؛ برخی در کشاکش روزگار از بین رفته و برخی دیگر به دست دشمنان اهل بیت علیهم السلام طعمه حریق شده است.

محدث قمی در مورد طبری و این کتاب چنین می نگارد:

«کتاب کامل، بهائی نوشته عماد الدین طبری، شیخ عالم ماهر خبیر متدرب تحریر متکلم جلیل محدث نبیل و فاضل فهامه کتابی پر فایده است که در سنه ی 675 تمام شده و قریب به 21 سال همت شیخ مصروف بر جمع آوری آن بوده، اگر چه در اثنای آن چند کتاب دیگر تألیف کرده است».

سپس می افزاید:

«از وضع آن کتاب معلوم می شود که نسخ اصول و کتب قدمای اصحاب نزد او موجود بوده است».⁽¹⁾

بدین گونه، سابقه ی نقل ماجرای حضرت رقیه علیها السلام در تاریخ، به

ص: 112

لعین در حال گفت که بروند و سر پدر او را بیاورند و در کنار او نهادند ملاعین سر بیاورد و کنار آن دختر چهار ساله نهادند. پرسید: این چیست؟ ملاعین گفت: سر پدر تو است. آن دختر بترسید و فریاد برآورد و رنجور شد و در آن چند روز جان به حق تسلیم کرد». (1)

تحلیل گزارش

این گزارش گرچه به نوعی مرسل است و سلسله سند آن به چشم نمی آید اما عماد الدین طبری آن را از کتابی نایاب و دور از دسترس معاصران به نام حاویه نوشته ی مأمونی نقل کرده است. از این کتاب و نویسنده اش به جز همان که محدث قمی در فوائد الرضویه آورده اطلاعی

دردست نیست عماد الدین در سراسر کتابش بارها از گزارش های کتاب حاویه نقل کرده و در اثبات مطالب خود سود جسته است. آن گونه که از اسم کتاب بر می آید، نویسنده ی آن تلاش داشته تا بدی ها و مثالب معاویه بن ابوسفیان و خاندان بنی امیه و یزید را آشکار کند. آن گونه که محدث قمی آورده، ظاهراً وی فردی سنی مذهب بوده، که نه از روی تعصب مذهبی و آن چه برخی تاریخ نویسان اهل سنت شیعیان را بدان متهم می سازند، بلکه منصفانه آن چه از فساد و ظلم این خاندان می دانسته در کتابش ثبت کرده است.

طبری در کتابش برای اولین بار در فصل سوم از باب 25 با عنوان «فی بعض قصة معاویه و یزید» از کتاب حاویه با عنوان «رساله ی حاویه» نام برده و آورده است:

ص: 113

حدود هفت قرن و نیم پیش باز می گردد.

عماد الدین طبری، در مقدمه ی کامل بهائی می نویسد:

«در ملک مازندران که مولد مصنف این کتاب است صد سال قبل از این پانصد تن شیعی نبودند و امروز که سنه خمس و سبعین و ستمه (675ق) است در وی پانصد تن مخالف نمی باشد»

طبری از بزرگان متکلمان و فقها به شمار می رود و علمای متأخر در کتب فقهی فتاوی او را نقل کرده اند. او با حجت و برهان، اصل تولی و تبری را مطرح کرده و کتاب مناقب الطاهرین را در اثبات تولی و به قول محدث قمی، کامل بهائی را در اثبات تبری نوشته است.

طبری در کامل، به نقل از حاویه تألیف مأمونی سنی، گزارشی را نقل می کند که با تکیه بر آن می توان برخی از گمانه های بی سند را مستند کرد:

«در حاویه آمد که زنان خاندان نبوت در حالت اسیری حال مردان که در کربلا شهید شده بودند بر پسران و دختران ایشان پوشیده می داشتند و هر کودکی را وعده ها می دادند، که پدر تو به فلان سفر رفته است باز می آید تا ایشان را به خانه ی یزید آوردند. دخترکی بود چهار ساله شبی از خواب بیدار شد و گفت پدر من حسین کجاست؟ این ساعت او را به خواب دیدم؛ سخت پریشان زنان و کودکان جمله در گریه افتادند و فغان از ایشان برخاست یزید خفته بود؛ از خواب بیدار شد و در حال تفحص کرد، خبر بردند که حال چنین است آن

ص: 114

«در رساله حاویه آمد که رکن الاسلام خوارزمی می گفت: چون سر امام حسین علیه السلام پیش یزید لعین بنهادند آن ناپاک پای بر سر امام نهاد». (1)

این گزارش نشان دهنده ی آن است که مؤلف حاویه از اخباری مستند و معتبر سود می جسته است؛ البته چنان چه منظورش از رکن الاسلام خوارزمی، همان موفق بن احمد خوارزمی (متوفای 568 ق) باشد. طبری از این فصل به بعد همه جا با تعبیری همچون «مأمونی، قاسم مأمونی حاویه رساله ی حاویه، حاویه مأمونی السنی و صاحب حاویه بارها به نقل مطالب این رساله پرداخته است و در برخی از موارد مطالب آن را نقد کرده است. (2) گویا عدم دسترسی به این کتاب در زمان صفویه نیز ادامه داشته است؛ زیرا اگر موجود بود یقیناً علامه مجلسی در بحار الانوار نام آن را ثبت می کرد.

محدث قمی درباره ی کامل بهائی آورده است:

«و [کتاب] کامل در بلده بمبئی به طبع رسیده ولی بسیار کم یاب است و من در چند سال قبل که به آن شهر عبورم افتاد یک نسخه از آن به دست آوردم؛ لکن افسوس که تصحیح آن نشده و بسیار سقیم است به حدی که برای غیر مطلع خیر اتفاق در آن عسیر است و آن کتاب پرفایده است و در سنهی 675 ق تمام شده و قریب به دوازده سال همت شیخ مصروف بر جمع آن بوده اگر چه در اثنای آن چند کتاب تألیف کرده و از وضع آن کتاب معلوم می شود، که نسخ اصول

ص: 115

1- همان، 173/2

2- همان، 253/2، 259 و 260.

و کتب قدمای اصحاب نزد او موجود بود؛ مانند کتاب «فعلت فلا تلم» یا «فعلتم فلا فعلتم» که در مثالب است و از مصنفات ابو جیش مظفر بن محمد خراسانیست که یکی از متکلمین شیعه و عارف به اخبار و از شاگردان ابو سهل نوبختی است و دیگر کتاب حاویه است که در مثالب معاویه است و مؤلف آن قاسم بن محمد بن احمد مأمونی سنی است»⁽¹⁾.

بررسی نسخه ها

هم اکنون چندین نسخه ی خطی سنگی و سربی از کتاب کامل، بهائی مربوط به قرون هشت تا چهارده هجری در کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی نگهداری می شود در مقایسه ای تطبیقی بین این نسخ به برخی از اختلاف های نگارشی و متنی در گزارش مورد بحث دست یافتیم البته می توان دامنه ی نگاه تطبیقی را، با دیگر نسخه های احتمالی موجود در بقیه ی کتابخانه ها کامل تر کرد؛ ولی به علت در اختیار نداشتن دیگر نسخ در این مجال به چهار نسخه ی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی اشاره می کنیم:

الف. اولین نسخه به شماره ی 5663، کتابت شده به خط نسخ در قرن هشتم هجری با عنوان الکامل فی السقیفه است. گزارش این نسخه کمی متفاوت است و نقل قول از کتاب حاویه را ندارد. در این نسخه بار ها نام کتاب حاویه آمده است اما به هنگام نگارش این گزارش می نویسد:

«عورات اصحاب حسین اطفال را وعده ها می دادند که پدر شما فلان جای رفته است باز آید بدین چند روز روزی نیم روزی

ص: 116

1- قمی، عباس، فوائد الرضویة، 186.

کودکی طلب پدر کرد و گفت: مادر من این ساعت پدر را به خواب دیدم سخت عجیب زنان و کودکان در گریه افتادند و فغانی برآمد.

لعین یزید خفته بود بیدار شد و گفت این جا چه رسید؟ حاجبان آمدند و تفحص کردند؛ بفرمود که سر پدر را بیارید و در کنار او نهید. ملاعین سرپدر او بیاورد و در پیش کودک چهار ساله بنهادند؛ گفت این چیست؟ لعینی گفت سر پدر تو، کودک بترسید و فریاد بر آورد و رنجور شد و بدان چند روزه جان به حق تسلیم کرد».

ب. دومین نسخه به شماره ی 10476، کتابت شده در تاریخ 12 جمادی الاول 1007ق، با عنوان الکامل البهائی فی السقیفه است. در این نسخه آمده است:

«در حاویه آمد که زنان خاندان حال پدران بر کودکان پوشیده می داشتند وعده ها می دادند...»

ادامه ی متن با نسخه ی چاپی فعلی انطباق دارد.

ج. سومین نسخه به شماره ی 14497، در 1247ق در روستای شترک، قزوین به قلم محمد حسن بن محمد کاظم کتابت شده است. گزارش ثبت شده در این نسخه برابر با نسخه ی اول (قرن 8) است و نقل قولی از کتاب حاویه در آن نیست.

د. چهارمین نسخه به شماره ی 1855 - 11 به فرمایش میرزا محمد خان ملک الکتاب، در سال 1323ق در بمبئی هندوستان در 484 صفحه چاپ سنگی شده است. گزارش این نسخه مانند متن چاپی نسخه ی

مرتضوی است که هم اکنون در دسترس است. به نظر می رسد این نسخه ی سنگی همان نسخه ای است که محدث قمی در شهر بمبئی هندوستان به تک نسخه ای از آن دست یافته است و درباره ی آن یادآور شده است که:

«لکن افسوس که تصحیح آن نشده و بسیار سقیم است به حدی که برای غیر مطلع خبیر انتفاع در آن عسیر است»⁽¹⁾

از این رو، بعید نیست که بعد ها چاپ خانه ی مرتضوی از روی همین نسخه کامل بهائی را به چاپ رسانده باشد.

به هر حال چه این گزارش واقعاً از کتاب حاویه نقل شده باشد و یا طبری با تکیه بر دیگر منابع در دسترس آن را آورده باشد، از نظر ما با توجه به اطمینان همگان در وثوق و تبحر طبری شبهه و تردیدی در استواری و پذیرش این گزارش باقی نمی ماند؛ چه این که:

الف . عماد الدین طبری به لحاظ موقعیت زمانی و دوستی با بهاء الدین صاحب دیوان⁽²⁾ در نگارش این کتاب و دیگر کتب خود به ویژه مناقب الطاهرین تلاش کرده که آن چه پیشینیان قدرت بازگو کردن آن را نداشته اند و به صورت سر بسته و گذرا بیان کرده اند، شرح و تفصیل دهد تا تاریخ و عقاید شیعه به شیوه ای استوار برای آیندگان باقی بماند. او در کتابش آورده است:

«و بنده دوست می دارد که دلایلی چند بنویسد قبل از الشروع فی المقصود، در امامت امیر المؤمنین علی و اولاد وی علیهم السلام؛ زیرا که تولی سابق است بر تبری تا این کتاب نفیس از فائدتین

ص: 118

1- همان، 186

2- طبری، عماد الدین، کامل بهائی، 16/1.

خالی نباشد و شیعه را مرجعی باشد و تحقیق مذهب از این جا، بدانند زیرا که علمای ما چون ناصر نیافتند و اعادی بسیار بودند نمی توانند گفتن مگر به تعریض و کنایه؛ و آن چه به کتاب ها می نویسند هم چنین به تعریض می نویسند مگر جمعی اندک اما من بنده و ائمه به کرم الهی و به معجزات ائمه علیهم السلام و آن چه دانستم چهار دانگ نوشتم و دو دانگ اهمال رفت (لان الاجماع حصل بان التقیة واجبة) مع ذلك یعنی اجماع شده اند بر این که تقیه واجب است و مرا استظهار حاصل است به سلطانی چون مخدوم بهاء الدین محمد و دیگر علما سندی و استظهاری چنین نیافتند و ما توفیقی الا بالله» (1)

ب. همان گونه که از باب 28 کامل بهائی آشکار است عماد الدین طبری در نگارش مقتل نیز فردی بصیر و آگاه بوده و شاید تألیفی مستقل در این باره داشته است که در دسترس نیست؛ زیرا خود می نویسد:

«حکایت روزی به خدمت مخدوم زاده حاضر بودم، به صحرا قریه بطریه به دهی قریه بین قم و کاشان، در دهم محرم سنه ی ثلاث و سبعین و ستمائه (673ق) و حال مقتل عترت رسول صلی الله علیه و آله شمه ای تقریر می کردم...» (2) شیوه ی او در مقتل نویسی بهره بردن از کتاب های معتبر بوده است؛ گر چه در باب 28 کتابش به یک دوره ی فشرده از آغاز حرکت امام حسین علیه السلام تا بازگشت اهل بیت او از شام به مدینه بدون ذکر منابع خود اشاره کرده است؛ اما می نویسد:

ص: 119

1- همان، 62/1.

2- همان، 53/1.

«مورخان حکایات حسین علیه السلام و اصحاب او ضبط کرده اند در مجلدات، پیش از آن که این کتاب حامل آن شود، اما ضرورت بود». (1)

برآیندها

از جمع بندی مطالب آمده در این گزارش برداشت های ذیل به دست می آید:

الف. دختر چهار ساله ای که در کربلا حضور داشته است در پی سفر اسارت اهل بیت علیه السلام به کوفه و شام به کاخ و خانه ی یزید وارد می شود طبری در چند سطر پیش از این گزارش به نقل از صدر الائمه بخاری آورده است:

«و مخدرات آن حضرت را در خانه ساکن کردند که در جوار خانه او [یزید] بود». (2)

در جایی دیگر طبری از این خانه به «دار الحجاره» تعبیر کرده است. (3)

ب. تردیدی نیست که نام پدر این دختر حسین بوده است و این حسین اشاره به حضرت ابا عبد الله الحسین علیه السلام دارد. گرچه برخی شاید نظر به بعضی از عبارات گزارش نسخه ی اول که در آن آمده بود:

«عورات توهم کنند که این طفل متعلق به یکی از اصحاب شهید امام حسین علیه السلام بوده که پس از گفتگو با مادرش یزید برای آرام کردن آن، کودک، سر بریده ی همان صحابی

ص: 120

1- همان، 299/2.

2- همان، 179/2.

3- همان، 302/2.

برداشت دیگری کنند؛ اما چنین برداشتی با توجه به متن دیگر نسخه‌ها مردود است از قرائن موجود در متن گزارش و نوع برخورد یزید با این ماجرا هیچ‌گونه تردیدی باقی نمی‌ماند که آن سر بریده متعلق به امام حسین علیه السلام و نزد یزید حاضر بوده و او در تصمیمی عجولانه بدون این که اندیشه کند، به بردن سر امام حسین علیه السلام نزد آن کودک فرمان می‌دهد.

برخی دیگر نیز اشکال کرده‌اند که حضرت رقیه علیها السلام دختر یکی از اصحاب بوده است چرا که در نسخه‌های قدیمی کامل بهایی، عبارت دخترکی از (عورات اصحاب حسین علیه السلام) بوده است و در نسخه‌ی چاپ بمبئی که به دست شیخ عباس قمی رحمه الله رسیده است تحریف ایجاد شده است. اما باید به این نکته توجه داشت که، در دیگر مقاتل اعظم و بزرگان شیعه همچون طریحی و ملا مهدی نراقی نقل واقعه به رقیه بنت الحسین علیه السلام نسبت داده شده است و هم چنین در مقاتل آمده است که از کوفه تا شام فقط خاندان بنی هاشم در قافله‌ی اسرای اهل بیت علیهم السلام بوده‌اند. البته دلائل دیگری همچون اشعار اهل بیت علیهم السلام و قصیده‌ی زاهی در این کتاب ذکر خواهیم کرد که همگی شهیده‌ی شام را رقیه بنت الحسین علیه السلام خواهیم کرد معرفی می‌کنند.

ج. این کودک چهار ساله پس از دیدن سر بریده‌ی پدر، بر اثر بیماری حاصل از اندوه، فراق، در همان چند روز اقامت اهل بیت علیهم السلام در شام از دنیا رفته است و شاید همین مصیبت باعث تجدید غم و اندوه اهل بیت علیهم السلام گردیده و ایشان را واداشته است تا با گرفتن اجازه از یزید به مدت هفت روز به عزاداری پردازند. [\(1\)](#)

اشاره

کمال الدین واعظ کاشفی (1) از عالمان شاعران و واعظان قرن نهم هجری است درباره ی احتمال سنی یا صوفی نقش بندی بودن وی نیز بحث کرده است. در نهایت می نویسد:

«به طور اجمال می توانیم گرایش او را به عقاید بنیادین تشیع بپذیریم گرچه در شهر هرات و در میان تیموریان، مجالی برای اظهار این مذهب نبوده است.»

در هر صورت، دور نیست که مشرب عرفانی و آگاهی های قرآنی و عمومی او در شاخه های مختلف علمی به همراه تفکر اجتهادی قوی او که در کتاب هایش به چشم می خورد او را دارای فکر و عمل خاص خود کرده باشد. (2) قدیمی ترین و کامل ترین شرح حال کاشفی را تاریخ نویس

ص: 122

1- سال دقیق ولادتش معلوم نیست اما برخی معاصران نظر به قرآینی سال تولدش را حدود 840 ق دانسته اند. وی بیشتر عمرش را در سبزواری و مشهد بود ولی پایان عمرش را در هرات سپری کرد درباره ی مذهبش اختلاف است هر چند افندی به نقل از میرداماد وی را حنفی دانسته است لکن محقق «جواهر التفسیر» جستجویی انجام داده که در مقدمه ی خود درباره آن مفصل بحث کرده است. حکایت های «چهار تا چهار تا چهار تا» در جواب سؤال از تعداد جانشینان پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله، و یا «من بنته فی بیته» در جواب سؤال از کیستی جانشین پیامبر بزرگ صلی الله علیه و اله را نیز نقل می کند.

2- در مجالس المؤمنین آورده است روزی به سبزواری پیرمردی از محبین غالیان به مسجد جامع روان شد این شیعه متعصب خواست جناب واعظ را امتحان کند که او را پس از ازدواج چه مذهب است. واعظ بر عرشه منبر به سخنرانی مشغول بود. ضمن صحبت گفت به رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و اله دوازده هزار مرتبه جبرئیل این امین وحی رب الله جلیل بر حضرتش نزول فرمود پیر عصا به دست سخن واعظ قطع نمود گفت آقا بگو بدانم جبرئیل بر حضرت علی علیه السلام چند بار نزول نمود. واعظ از ترس عصا فوراً جواب داد بیست و چهار هزار مرتبه پیر پرسید دلیل این سخت چیست؟ فوراً حدیث (أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا) بر خواند که حضار و فضلا از حاضر جوابی او متعجب گشتند.

معاصر او یعنی غیاث الدین خواند میر (880-941) هجری نگاشته است وی در مائثر الملوک، خلاصة الاخبار و حبیب السیر در مورد کاشفی مطالبی آورده است، از آن جمله می نویسد:

«کمال الدین حسین واعظ از اصناف علوم معقول و انواع متون محسوس و منقول فایده و بهره تمام دارد جامع العلوم محسوب می شده است مشهور به سخنوری و وعظ بوده، هفته ای سه نوبت در مسجد دار السیادة و خانقاه به وعظ و نصیحت مردم اشتغال داشته است. در فن نجوم مهارت، داشت در انشاء بی مثل زمان خود بود».

سید نورالله شوشتری یک قرن بعد از کاشفی، او را فاضل جامع علوم دینی و سفینه ی معارف یقینی می داند و می نویسد:

«از جفرو تکسیر و سیمیا آگاه و در نجوم صاحب دستگاه بوده است نفسی با تاثیر و عبارتی دل پذیر داشت. در بلاغت فصیح عهد و مسیح مهد بود».

وبرترین کتاب کاشفی را جواهر التفسیر می داند. پدر کاشفی خود از زمره ی اهل علم و راوی حدیث شیعی و دارای اجازه بوده است. کاشفی در سبزواری نزد پدرش و علمای دیگر به علم آموزی مشغول بوده و در جوانی جهت دانش اندوزی به مشهد هجرت کرده است. وی مانند پدرش اجازه می، نوشته که اجازه ی روایت تا قبل از دوره ی تجدید اجتهاد در عهد نامه وحید، بهبهانی به مثابه ی اجازه اجتهاد بوده است.

علامه شعرانی در مقدمه ی کتاب روضه الشهدا، در شرح حال وی این گونه نگاشته است:

«(وی) در عهد سلطنت سلطان حسین میرزا بایقرا (883-911) و در دربار او نهایت اعزاز و احترام دید وزیر دانش پرور او امیر علی شیر نوایی او را تشویق بسیار می کرد و به تألیف و تصنیف ترغیب می فرمود چون هم در علوم دینی و انواع آن به حد کمال بود و هم در نویسندگی و ادب، از بزرگ ترین اساتید فن خویش و کم تر این دو کمال در کسی مجتمع باشد و آن که جمع دارد باید قدر خویش بداند. وقت بیهوده از دست ندهد، که مردم از او فائده بسیار برند و اتفاقاً امیر علی شیر ارزش او را دانست و قدر او را شناخت.»

علامه شعرانی در مورد کتاب روضة الشهداء این گونه می فرماید:

«اما کتب و روایاتی که مؤلف از آن ها نقل می کند، بسیاری در عهد ما موجود نیست و شاید بعضی را معتبر ندانیم اما ، حاشا که چنین مرد سخن بی دلیل آورد.»

از مهم ترین و مشهور ترین آثارش کتاب روضة الشهداء . است وی نگارش این کتاب را در 908 ق ، دو سال مانده به وفاتش به پایان برد. کاشفی کتابش را به درخواست یکی از اعیان و سادات سرشناس هرات به نام مرشد الدوله معروف به سید میرزا برای روضه خوانی در ایام مصیبت و اندوه محرم و صفر تألیف کرد. وی در این کتاب آورده است:

«در کنز الغرایب آورده که یزید اهل بیت را در درون کوشک خود جای مقرر ساخته بود و امام حسین علیه السلام دختری داشت چهار ساله که بسیار او را دوست داشتی و او نیز پدر را به غایت دوست می داشت و تا پدرش شهید شده بود دایم می پرسید که آیین آبی؟

کجاست پدر من؟ می گفتند به جای رفته است. و به انواع تسلی تسلی می دادند و او را به دیدار پدر اشتیاق عظیم بود در این وقت که در کوشک یزید، بودند شبی این دختر پدر را در خواب دید که او را در کنار گرفته از غایت شادی بیدار شد و پدر را ندید شوقش زیاده گشت و آغاز اضطراب کرده فغان درگرفت. حال پرسیدند گفت: حالی می دیدم که در کنار پدر نشسته ام چون چشم باز کردم او را نمی بینم مرا بگوئید که پدرم کجاست، که مرا بیش از این طاقت فراق نمانده هر چند گفتند: ای دختر! صبر کن و شکیبایی پیش گیر جواب می داد:

یعلم الله مرا تاب شکیبایی نیست *** طاقت روز فراق و شب تنهایی نیست

یا پدرم را پیش من، آرید یا مرا نزد پدر فرستید. چون اهل بیت علیهم السلام این سخن بشنیدند به یک بار فریاد از نهاد ایشان برآمد و خروش گرفتند یزید پلید از گریه و غوغای ایشان از خواب درآمد و کس فرستاد تا خبر گیرد که اهل بیت علیهم السلام را چه واقع شده است.

ایشان صورت واقعه بازگفتند و خبر به یزید رسید که دختر امام حسین پدر را در خواب دیده و برای دیدار او بی طاقتی می کند. یزید گفت بروید و سر پدرش بدو نمایید تسلی یابد. و یزید آن سر را در خانه ی خاص خود نگاه می داشت. خادمان یزید پلید آن سر را در طبقی سیمین نهاده و مندیلی از سندس بر آن افکنده نزد اهل بیت آوردند گفتند: یزید می گوید که سر را بدو نمایید، شاید که او را تسلی پدید آید اما چون طبق را پیش وی نهادند، نهادند، پرسید که این چیست؟ گفتند: آن چه طلبی این جاست! چون مندیل برگرفت، سری دید در آن

طبق، نهاده آن سر را برداشت و نیک در آن نگریست سرپدر خود بشناخت. آهی از سینه برکشید و روی در روی پدر مالید و لب خود را بر لب وی نهاد و فی الحال جان شیرین بداد» (1)

تحلیل گزارش

این گزارش از دو زاویه قابل بحث است:

1. معمولاً بدون توجه به اصول، پژوهش بسیاری از گزارش های آمده در بعضی از کتب باطل و مردود انگاشته می شوند؛ در حالی که چنان چه، همان گزارش ها مستقلاً ارزیابی شود ای بسا برخی از گره های کور تاریخ را بگشاید بر این اساس باید گفت که تا کنون این گزارش با توجه به تحلیل ها و قضاوت هایی که درباره کتاب روضة الشهداء و نویسندگی آن وجود داشته ارزیابی و قضاوت نشده؛ زیرا یکی از راه های ارزیابی روضة الشهداء، شناخت مصادر و منابع آن است که متأسفانه واعظ کاشفی آگاهی های مفصلی از مآخذ کار خود به دست نداده است. اما از همان مقدار که آورده می توان حدس زد که علاقه مند بوده تا مطالب خویش را از مصادر موجود برگیرد. علاوه بر این گاه و بیگاه به نقد و بررسی برخی نقل ها پرداخته است - همان طور که در ابتدای کتاب بحث شد علت عدم ذکر مآخذ در اکثر مقاتل، همان بحث تسامح در مرثیه است - با این که در بیشتر موارد حساس هیچ مصدري را یاد نکرده، مصادر نقل شده محل اشکال واقع شده اند. در این باره افندی کتاب شناس بلند پایه ی، شیعی پس از آن که اشاره می کند که کاشفی از برخی کتاب های شیعی چون عیون اخبار الرضا علیه السلام و ارشاد و اعلام الوری و کتاب الآل ابن خالویه استفاده کرده می نویسد:

ص: 126

«ولكن اكثر روايات هذا الكتاب بل جميعها مأخوذة من كتب غير مشهورة بل غير معول عليها»⁽¹⁾.

کاشفی این گزارش را از کتاب کنز الغرائب نقل کرده است. شعرانی این کتاب را کتابی نامعروف دانسته که در عهد مؤلف روضة الشهداء در دسترس بوده است هر چند نامشهور بودن یک کتاب دلیلی بر ضعف نیست، چه بسا کاشفی که خود به تصریح قاضی نور الله جامع علوم بوده است به این امور توجه داشته و هم چنین اسنادی در دست داشته که به ما نرسیده است. گر چه کتاب شناسی دقیق این کتاب برای ما به دست نیامد؛ اما برخی از معاصران همچون استوری و جعفریان نام اصلی آن را کنز الغرائب فی قصص العجائب اثر نجم الدین مذمکینی، می دانند که آن را در شرح حال خلفای چهارگانه و امام حسن و امام حسین علیهما السلام در 882 ق نگاهشته است.⁽²⁾

2. از سویی با مقایسه ی این گزارش با آن چه در کامل بهائی آمده آشکار می شود که به جز اختلاف در عبارت، پردازی، هر دو گزارش کاشفی و طبری در بیان حقیقتی تاریخی مشترک اند که دختری چهار ساله از امام حسین علیه السلام، در زمان اسارت اهل بیت در شام پس از دیدن سر بریده ی، پدر از دنیا رفته است گزارش طبری را در پی تحلیل ارائه شده پذیرفتیم؛ بنابراین گزارش کتاب روضة الشهداء را نیز باید بپذیریم این گزارش نشان دهنده ی شهرتی است که در دوران خود همچون باوری تردید ناپذیر در بین دوست داران مکتب اهل بیت علیهم السلام رواج داشته و هر از گاهی برخی از نویسندگان و مؤلفان آن را ثبت و گزارش کرده اند. بدیهی است که

ص: 127

1- جعفریان، رسول تأملی در نهضت عاشورا، 340-339

2- استوری ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری 1034؛ رسول جعفریان، تأملی در نهضت عاشورا 344

نمی توان به بهانه ی عدم تکثیر یک گزارش در کتاب های تاریخی چنین نتیجه گیری کرد که آن گزارش، نادر بی اساس و دروغ است. در حالی که، واقعه ی شهادت رقیه بنت الحسین علیه السلام از جمله مشهورات تاریخ است.

بنابراین گزارش کمال الدین کاشفی در روضه الشهداء برای بازشناسی حلقه های معرفتی و دست یابی به سیر تاریخی آن بسیار ارزشمند و معتبر است و نمی توان به لحاظ قضاوت های کلی پیرامون اصل کتاب روضه الشهداء بر اعتبار و شهرت محتوایی این گزارش خاص اشکال گرفت.

بنابراین، اگر پذیرفتیم که به لحاظ محتوای تاریخی این گزارش نباید به اختلاف های متنی و جزئی آن توجه کرد، آن گاه جمع بین تمام گزارش هایی از این دست ممکن می شود و ما با یک گزارش متواتر لفظی روبه رو نیستیم، بلکه آن یک گزارش مشهور تاریخی است. با این حال برخی از معاصران بدون توجه به روح کلی این گزارش های مشابه اشکالاتی منطبق بر معیار های تطبیقی گزارش های لفظی، مطرح کرده اند:

که پس از بررسی معلوم می شود که ایشان در نوع تلقی از این گزارش های مشابه به خطا رفته اند مثلاً در نقد گزارش طبری آورده اند

«این متن با آن چه درباره ی وفات رقیه شهرت دارد تفاوت هایی دارد زیرا در این متن نام دختر مشخص نشده و او را چهار ساله می داند نه سه ساله و محل وفات او را خانه ی یزید می داند نه خرابه و وفات او را پس از چند روز از دیدن سر مبارک امام حسین علیه السلام می داند نه همزمان با دیدن سر ایشان»⁽¹⁾

البته از دیرباز اختلافاتی در نقل وجود داشته است، که این اختلافات در نقل گاهی در بعضی احادیث متواتر هم وجود داشته است. ولی

ص: 128

خوشبختانه از قدیم تاکنون ساختار و روح کلی این گزارش، که همان از دنیا رفتن دختر چهار ساله ی امام حسین علیه السلام در شام است، در فاهمه اذهان دوست داران مکتب اهل بیت علیهم السلام باقی مانده است

8. لوامع الانوار فی معرفة الأئمة الاطهار

اشاره

علی بن حسن زواری عالم و مفسری است که به فرمان شاه طهماسب صفوی (919 - 984 ق)، کتاب احسن الکبار فی معرفة الائمة الاطهار، نوشته ی محمد ابی زید عربشاه علوی و رامینی (زنده در نیمه ی اول قرن هشتم ق) را خلاصه کرد. وی در اول کتاب لوامع الانوار آورده است:

«و چون نواب عالی رأیات اکثر اوقات خجسته غایات را معطوف و مصروف می فرمایند در تحقیق اخبار و تفتیش آثار حضرات ائمه علیهم السلام الملک، الغفار بنابراین اشارت عالی اعلی عز اصدار یافت که بنده ی کم ترین این درگاه علی بن حسن زواری - بلغه الله الی ما یتمناه - کتاب احسن الکبار که در مناقب احوال ائمه اخبار است، تبدیل ترتیب و تغییر عبارت آن نموده به عبارت پاکیزه دل پذیر ترتیب دهد. امثالاً لامره الاعلی آن را از آن ترتیب انداخت و به قدر وسع و توانایی از زوائد و نقول غیر معتبر پاک ساخت و به اقوال صحیحه و نقول صریحه بر مقدمه و چهارده باب و خاتمه ترتیب داد و لوامع الانوار فی معرفة الائمة الطهار نام نهاد؛ و الله یهدی الی طریق السداد».

(1)

وی در باب پنجم از کتابش آورده است:

«وی دختری چهار ساله بود آن جا وفات یافت و تفصیل آن در

ص: 129

1- زواری، علی بن حسن لوامع الانوار فی معرفة الائمة الاطهار، ص 3

تحلیل گزارش

زواری گرچه به شرح مفصل ماجرا پرداخته است، اما نوع خبری گزارش وی نشان دهنده‌ی این مطلب است که از دیدگاه وی حکایت وفات دختر چهار ساله‌ی امام حسین علیه السلام، در، شام، مشهور بوده است و مقاتل قدیمی تر به تفصیل آن را بیان کرده اند.

پس از مراجعه به چند نسخه‌ی خطی از کتاب احسن الکبار در کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی و کتابخانه‌ی ملک، تهران، اصل این گزارش را نیافتیم؛ اما می‌دانیم که زواری قصد اصلاح و تهذیب متن احسن الکبار را داشته است به گونه‌ای که گزارش‌ها و اخبار ضعیف را حذف کرده و گزارش‌های مشهور را به آن اضافه کرده است.

از سویی با تطبیق و مقایسه‌ی متن دو کتاب کامل بهائی و احسن الکبار، به این نتیجه‌ی قطعی دست یافتیم که - علوی و رامینی در احسن الکبار باب پنجاه و دوم با عنوان [در ذکر احوال رؤس الشهداء به کربلا و به شام بردن] با اندکی تفاوت و در بسیاری از مواقع عین همان عبارات کامل بهایی را آورده است. اگر این موضوع مبنای تحلیل قرار گیرد به خوبی در می‌یابیم که علوی و رامینی به این سبب مفصلاً به ماجرای وفات کودک پرداخته است؛ کامل بهائی را پذیرفته و به آن اشاره کرده است.

9. تسلیة المجالس و زینة المجالس

اشاره

سید محمد حسینی موسوی حائری کرکی از دانشوران گمنام قرن نهم و دهم قمری است تسلیة المجالس و زینة المجالس نام یکی از

ص: 130

1- همان، ص 295

آثار اوست که در موضوع مقتل در ده مجلس تدوین شده است. علامه مجلسی در مقدمه بحار الانوار نام این کتاب را در شمار منابع کتابش ذکر کرده است.

حائری کرکی در مجلس پنجم از کتابش در موضوع خصایص امام حسین علیه السلام آورده است:

«من در شهر دمشق، شام در قسمت شرقی مسجد اعظم شهر خرابه ای را دیدم که در گذشته مسجدی بوده است بر لوح سنگی منصوب بر عتبه ورودی اش اسامی پیامبران و امامان دوازده گانه علیهم السلام مکتوب شده بود. سپس نوشته شده بود: این قبر سیده ملکه، دختر حسین بن امیر المؤمنین علیه السلام است. این مکان به خاطر بغض شان بر اهل بیت علیهم السلام، به مرور زمان به محلی کثیف برای نگهداری زباله تبدیل شده بود. تا آن که فردی محب اهل بیت علیهم السلام با پاک سازی، آن این محل را که انتساب به یکی از ذریه ی اهل بیت علیهم السلام داشت و از دیر باز مسجدی بوده است، دوباره برای خواندن نماز آماده نمود؛ ولی با خبردار شدن شیخ الاسلام آن منطقه وی دستور تخریب آن مسجد را صادر نمود و به مردی نصرانی که شغلش حجاری و کار سنگ بود دستور داد تا آن اسامی مبارک را به بهانه ی این که بودن این اسامی روی این سنگ، بدعت، است محو و نابود نماید» (1).

ص: 131

1- حائری، کرکی، محمد، تسلیة المجالس و زینة المجالس، 93/2-93. «و لقد شاهدت في القرية الظالم أهلها، النائي عن الحق محلها، المغضوب عليها، المنصوب علم الكفر لديها، أعنى بلدة دمشق الشام محل الفجرة الطغاة، شرقی مسجدها الأعظم، و بیت اصنامها الأقدم، الذي لا طهر ولا قدس، بل على شفا جرف ها أسس، معدن العقوق، و مركز الفسوق و بیت النار، و مجمع الفجار، و منبع الأشرار، و شر من مسجد ضرار، حرية- كانت فيما تقدم مسجدا - مکتوب على مصخرت عتبة بابها أسماء النبي و آله الأئمة الاثنی عشر علیهم السلام، بعدهم: هذا قبر السيدة ملكة بنت الحسين عليه السلام بن أمير المؤمنين و لفرط بغضهم لأهل بیت نبیهم تركوا القيام بعمارة ذلك المقام الى أن استهدم، ثم جعلوه مطرحا لقما ماتهم و مرمی لنجاساتهم و قاذوراتهم، فهزّت أريحية الايمان رجلا ممن تمسك بولائهم أن يميظ الأذى و القازورات عن تلك الخربة، لأنها و أن لم تكن مدفناً لأحد من ذريتهم فقد شرفت بنسبتها اليهم، فجدد بناءه و اتخذ مسجدا مهيباً للصلاة فلما أتمه و أطاق الأرجاس عنه و القى القمامة علم بذلك شيخ اسلامهم و لغام زمانهم و أحد أعلامهم و أكثر اصنامهم، عدو الله و رسوله، الكافر بفعله و قوله، المانع مساجد الله أن يذكر فيها اسمه التام في النفاق حدهور رسمه فقبل الشقى في جمع من المنافقين، و العصب المارقين و أمر بهدم ذلك المسجد، و أن يعد مطرحاً للقمامات و النبي و الأئمة الطاهرين عن تلك الصخرة قاتلاً: ترك هذه الاسماء على هذا الصخرة من أعظم بدعة في الإسلام.»

این گزارش ها قرینه و مؤید این مطلب یقینی است که در قرون متعدد به ویژه سال های قبل از 636 ق ، ماجرای وفات بانویی در دمشق که از نسل امام علی علیه السلام بوده و بعد ها به اسم ملکه نامیده شده مشهور بوده است. اما در تعیین مکان ، قبر مردم دچار اشتباه شده اند و شاید علتش این باشد که همان گونه که در جنب باب الفردیس و مکان فعلی بارگاه حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام، مسجد الرأس واقع است - به نوشته ی لیب بیضون - مسجدی به اسم مسجد السقط نیز در کنار باب جیرون قرار دارد که به مناسبت افتادن سر مطهر امام حسین علیه السلام از روی نیزه در این مکان احداث گردیده (1) در فاهمه و خاطره ی شفاهی

ص: 132

1- بیضون، لیب، 434/2: «تذكر الروایات السابقة أن موكب الرووس و السبایا عند أيقافهم عند باب جیرون الداخلي سقط رأس الحسين عليه السلام من الرمح ، و ذلك من داخل الباب عند لحدی البوابتين اصفیرتین لباب جیرون الأوسط ، و هی البوابة الشمالية و تکریماً للمكان الذي سقط فيه رأس الشريف، أقيم مسجد هناك سمي مسجد السقط ... و لهذا المسجد تاریخ عریق ملیء بالأحداق الجسماء، فقد أثار هذا المسجد مشاكل كثيرة في التاريخ ، بین السنة و الشيعة في دمشق ، فقی حين كان دأب الشيعة و محبّی أهل البيت عليهم السلام من السنة المحافظة علی هذا المسجد كان هم بعض النواصب هدم هذا المسجد و جعله طریقاً».

مردم دمشق گویا چنین مطلبی ثبت بوده که در مسجد الرأس یا مسجد السقط طفلی بانویی یا شخصی از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله وفات کرده. است از این رو هیچ بعید نیست به خاطر همین گمنامی و درگیری های بین شیعه و سنی مکانی را که حائری کرکی در قرن دهم قمری قبر سیده ملکه دختر حسین بن امیر المؤمنین علیه السلام گزارش کرده است محل دفن دختر امام حسین علیه السلام می دانسته اند. هم اکنون با رسمیت یافتن بارگاه رقیه بنت الحسین علیه السلام در جنب باب الفردیس، مکان منتسب به ملکه بنت الحسین علیه السلام در باب جیرون موضوعیتی ندارد بر این اساس در جمع بندی این گزارش ها می توان گفت:

1. اصل وفات دختری از دختران امام حسین علیه السلام را همواره در میان مردم دمشق مشهور بوده است با این حال به علت گمنامی او از وی با اسامی مختلفی همچون ملکه و رقیه یاد می شده است. بی تردید به محوریت این گمانه ی قوی و مطلب ارائه شده می توان انتساب بارگاه رقیه بنت الحسین علیه السلام به رقیه بنت الامام علی علیه السلام را خطا دانست و به تحلیل آن پرداخت و واقعیت های پنهان در دل تاریخ را به شکلی منطقی تر باز نمایی کرد.

2. گمنامی و ثبت نادقیق نام دختر امام حسین علیه السلام در تواریخ و گزارش های محلی، دمشق، باعث شد که محل دفن وی نیز در هاله ای از ابهام قرار گیرد؛ زمانی در جنب باب جیرون و زمانی به قول مشهور در طی چند قرن گذشته در محله ی باب الفردیس دمشق تصور شود. به نظر می رسد دفن شدن رقیه بنت الحسین علیه السلام در دمشق و بازشناسی مقبره ی، وی همیشه در شعاع گزارش مورخان و سفرنامه نویسان از مسجد الرأس نادیده باقی مانده به گونه ای که با گزارش موضوع اشهر (مسجد الرأس) موضوع مشهور (دفن رقیه بنت الحسین) ناخواسته فراموش شده

است. (1) بسیار شگفت آور است که در میان انبوه گزارش های به یادگار مانده از سیاحان و مورخان از شام و دمشق در طول قرون متمادی، هیچ نامی از مدفن رقیه بنت الحسین علیه السلام ثبت نگردیده باشد؛ با این که شیوه ی، سیاحانی همچون ابن جبیر اندلسی (متوفای 616ق) و دیگران این بوده که به آثار مهم تاریخی و جغرافیایی و هم چنین بقعه ها و مزار های مشهور شام و دمشق اشاره کنند. (2) ما در این جا با تحلیل خود دورنمایی از این غفلت واقع شده در تاریخ را بررسی کردیم و امیدواریم آیندگان با دیگر ادله ی خود کامل کننده ی این گستره از گمانه ها و احتمالات باشند.

10. المنن الکبری

اشاره

شیخ ابو المواهب عبد الوهاب انصاری شافعی مصری (متوفای 973ق) معروف به شعرانی یا شعراوی، از بزرگ ترین دانشمندان و مؤلفان قرن دهم هجری است. وی از شاگردان شیخ جلال سیوطی و شیخ الاسلام زکریا انصاری و دیگر دانشمندان زمان خویش است. (3) وی آثار فراوانی داشته که از مهم ترین آن ها می توان به کتاب المنن الکبری یا همان لطائف المنن و الاخلاق فی بیان وجوب التبحث بنعمة الله علی الاطلاق اشاره کرد. شیخ محمد مهدی حائری به نقل از یکی از معاصرانش و او به نقل از باب دهم از کتاب المنن الکبری آورده است:

ص: 134

- 1- در گفتمان یازدهم بررسی می کنیم که محل دفن رقیه بنت الحسین علیه السلام به استناد گزارش لیبیب بیضون همان مسجد الرأس امام حسین علیه السلام است.
- 2- آیش، احمد، وشهای قتیبه دمشق الشام فی نصوص الرحالین و الجعفر افیین و البلدانیین العرب و المسلمین، 334/2، ابن جبیر گزارش کرده است: «و المشاهد المبارکة فی هذه البلدة اکثر من ان تنضب بالتقید و انما رسم من ذلك ما هو مشهور و معلوم»
- 3- دهخدا، لغت نامه ذیل شعرانی

«بعضی از خواص خبر دادند مرا که رقیه بنت الحسین علیه السلام در مشهد قریب به مسجد جامع دار الخلیفه ی یزید به همراه جماعتی از اهل بیت علیهم السلام مدفون است. این مسجد جامع هم اکنون به، نام جامع شجرة الدر معروف است و در سمت راست بارگاه سیده نفیسه واقع است بر مقبره ی سیده رقیه بر لوحی سنگی، کنار در ورودی این بارگاه مکتوب است: هذا البيت بقعة شرفت بآل النبي صلى الله عليه وآله و بنت الحسين الشهيد رقيه» (1).

تحليل گزارش

بر طبق این گزارش سابقه ی شهرت نام رقیه بنت الحسین علیه السلام و بارگاه وی در دمشق به سال های پیش از 973 ق می رسد.

پس از مراجعه به نسخه ی خطی کتاب المنن الكبرى موجود در کتابخانه ی جامعة الرياض عربستان به شماره ی 1699 و خط عبد الرحمن بن شمس الدين الحسيني الشافعي به سال 1089 ق و همچنین نسخه ی چاپ سنگی این کتاب در مطبعه ی میمنیه ی، مصر، دریافتیم که مطلب مندرج در کتاب معالی السبطين به گونه ای دیگر است، که نشان دهنده ی اشتباه و تحریف مطلبی مهم در گزارش شعرانی در المنن الكبرى است. شعرانی در اواسط باب دهم از کتابش درباره ی چیستی و چرایی زیارت بقاع و زیارتگاه های منسوب به اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله آورده است:

ص: 135

1- حائری محمد مهدی معالی السبطين، 171/2؛ «في تأليف بعض معاصرنا قال: قال الشعراني في الباب العاشر من كتاب المنن: و أخبرني بعض الخواص أن رقيه بنت الحسين عليه السلام في المشهد القريب من جامع دار الخليفة امير المؤمنين يزيد و معها جماعة من أهل البيت و هو معروف الآن بجامع الشجرة الدر و هذا الجامع على يسار الطالب للسيدة نفيسة و المكان الذي فيه السيدة رقيه عن يمينه و مکتوب على الحجر الذي ببابه: هذا البيت بقعة شرفت بآل النبي صلى الله عليه وآله و بنت الحسين الشهيد رقيه».

«و من الله تعالى به على زیارتی کل قلیل لأهل البيت الذین دفنوا فی مصر کلهم او رؤسهم ... و قد أخبرنی سیدی علی الخواص أخبرنی السیدة نفیسة فی هذا المكان التي هي فيه بلاشك ... و أخبرنی أنّ رقیة بنت الإمام علیّ فی المشهد القریب من جامع دار الخلیفة امیر المؤمنین و معها جماعة من اهل البيت» (1)

وی در گزارش خود تصریح می کند:

«من سالی سه مرتبه از باب صله ی رحم خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله مقابر ایشان را در مصر زیارت می کنم و کسی مرا در این باره یاری نمی کند؛ زیرا یا جهل به این مقامات دارند و یا این که ادعا دارند که دفن ایشان در مصر اثبات نشده است در حالی که به نظر من ظن و گمان دفن شدن شان در مصر کافی است تا به زیارت ایشان بشتابم».

با دقت در این گزارش به خوبی آشکار می شود که چگونه خبر شعرانی از استادش علی الخواص در مصر درباره ی مزار های موجود در مصر همچون مزار سیده نفیسه و رقیه بنت امام علی علیه السلام اشتبهاً تحریف شده و آن را مربوط به بازدید وی از مقبره ی رقیه بنت الحسین علیه السلام در شام دانسته اند افزون بر این نوع چیدمان کلمات گزارش تحریف شده این گمانه را قوی تر می کند که برخی عمداً و با توجه به در دسترس نبودن نسخه های این کتاب با شبیه سازی کلمات و تعابیر گزارش اصل و گزارش تحریف شده تلاش کرده اند تا مطلب خویش را مستند نشان دهند. بنابراین گزارش اصلی شعرانی در کتاب المنن الکبری هیچ

ص: 136

1- شعرانی، المنن الکبری، نسخه خطی 187؛ نسخه سنگی، 35.

ارتباطی به موضوع مورد بحث که همان رقیه بنت الحسین علیه السلام است ندارد.

11. المنتخب فی جمع المراثی و الخطب

فخر الدین طریحی (979 - 1085 ق) از عالمان و ادیبان و لغت شناسان بزرگ شیعه در قرن یازدهم قمری است وی از آل طریح نجف، منسوب به جدش طریح بود که نسب شان به حبیب بن مظاهر یار با وفای امام حسین علیه السلام می رسد طریحی به منظور علم آموزی و تکمیل فعالیت های علمی خویش به بسیاری از شهر های عراق و نیز به مکه، مشهد و اصفهان سفر کرد و در این بین چند کتاب به نگارش در آورد. از مهم ترین آن ها که شهرت علمی و استنادی فراوان یافته می توان به کتاب مجمع البحرین اشاره کرد. المنتخب فی جمع المراثی و الخطب مشهور به الفخری از دیگر آثار اوست که به زبان عربی است و در دو جزء سامان یافته که هر جزیی مشتمل برده مجلس و هر مجلس شامل چند باب است گویا این کتاب را نظر به ساختار شفاهی و منبر گونه اش همچون روضه الشهداء کاشفی می باشد طریحی که واعظ و خطیبی توانا بوده و بسیاری از خطبای عراق برای شیعیان می خوانده اند. از این که طریحی چه زمانی این کتاب را نگاشته اطلاعی نداریم؛ اما برخی به خاطر روایات و اخبار ضعیفی که در آن آمده و در مقایسه با شخصیت علمی وی در آثاری همچون مجمع البحرین، بر آنند که احتمالاً طریحی المنتخب را در دوره ی جوانی و ویژه ی مجالس روضه خوانی نگاشته است. با این حال هیچ دلیلی برای اثبات این گمانه وجود ندارد با مروری بر این کتاب به خوبی آشکار می شود که طریحی نیز مانند کاشفی تلاش کرده تا گزارش های حدیثی و تاریخی اش را مستند به منابع نشان دهد و برخی را نظر به شهرت شان به صورت مرسل آورده از این گزارش های مرسل

می توان به گزارشی اشاره کرد که وی با تعبیر «رُوی» آن را نقل کرده:

«روایت شده که وقتی آل الله و آل رسول او در شهر شام بر یزید وارد شدند او خانه ای به آن اختصاص داد و آن ها در آن به سوگواری می پرداختند مولای ما امام حسین علیه السلام دختری سه ساله داشت که از روز شهادت پدرش او را ندیده بود. فراق پدر بر او بسیار سخت و ناگوار بود هر آن گاه که بهانه ی پدر می گرفت و از زنان آل الله او را طلب می کرد، ایشان وعده اش می دادند که پدرت فردا می آید این ماجرا ادامه داشت تا شبی از شب ها پدر را در خواب دید و شروع به گریه و بی تابگی کرد. زنان نیز با شنیدن گریه و بی تابگی وی شروع به شیون کردند بر صورت شان لطمه زدند و خاک بر سر افشاندند. یزید که از خواب برخاسته بود علت شیون و گریه را جویا شد؟ به او گفتند دختر کوچک حسین پدرش را در خواب دیده و بهانه ی او را گرفته است یزید گفت سر پدرش را برای وی، ببرید تا به آن آرامش و تسلی یابد سر شریف امام علیه السلام را که با دستمالی حریر در طبقی پوشیده بود آوردند و در برابرش نهادند و پرده از آن برداشتند. آن دخترک گفت: این سر کیست؟ گفتند سر پدرت. است آن را از طبق برداشت و در آغوش گرفت و می گفت: پدر جان! چه کسی تو را با خونت خضاب کرد؟ پدر جان! چه کسی رگ های تو را برید؟ پدر جان چه کسی مرا در کودکی یتیم کرد؟ پدر جان پس از تو ما به چه کسی دل بیندیم؟ پدر جان! چه کسی از یتیم نگهداری می کند تا بزرگ شود؟ پدر جان! چه کسی پاسدار زنان رنجور است؟ پدر جان! چه کسی نگه دار بیوه های اسیر است؟ پدر

جان چه کسی نوازش گر چشم های گریان است؟ پدر جان! پناه دهنده ی دور افتادگان غریب کیست؟ پدر جان! چه کسی نوازش گر مو های پریشان است؟ پدر جان! برای ناکامی ما پس از تو چه کسی هست؟ پدر جان! برای غریبی ما پس از تو چه کسی هست؟ پدر جان! کاش من فدای تو می شدم پدر جان! کاش پیش از این نابینا می شدم. پدر جان کاش من در خاک شده بودم و محاسن تو را خون آلود نمی دیدم... آن گاه دخترک دهانش را بر دهان شریف پدر گذاشت و شیون شدیدی کرد و از هوش رفت وقتی که تکانش دادند، دیدند که روحش از دنیا جدا گردیده است» (1)

ص: 139

1- طریحی المنتخب، 140-141. «لما قدم آل الله و آل رسوله علی یزید فی الشام أفرد لهم داراً و كانوا مشغولين باقامة العزاء و إنه كان لمولانا الحسين عليه السلام بنتاً عمرها ثلاث سنوات، و من يوم استشهد الحسين عليه السلام ما بقيت تراه فعظم ذلك عليها و استوحشت لأبيها و كانت كلما طلبته يقولون لها: غداً يأتي و معه ما تطلبين إلى أن كانت ليلة من الليالي رأت أباه بنومها، فلما انتبت صاحت و بكت و انزعجت فهجعوها و قالوا: لما هذا البكاء و العويل؟ فقالت: أتوني بوالدي و قرّة عيني و كلما فهجعوها ازدادت حزناً و بكاءً، فعظم ذلك على أهل البيت، فضجوا بالبكاء و جدوداً الأحران، و لطموا الخدود و حثوا على رؤوسهم التراب و نشروا الشعور و قام الصياح فسمع یزید سيحتهم و بكاء هم، فقال: ما الخبر؟ قالوا: ان بنت الحسين الصغيرة رأت أباه بنومها، فانتبهت و هي تطلبه و تبكي و تصيح، فلما سمع یزید ذلك، قال: ارفعوا رأس أبيها و حطوه بين يديها؛ لتنظر إليه و تتسلى به. فجاءوا بالرأس الشريف اليها مغطى بمنديل ديبقى، فوضع بين يدها و كشف الغطاء عنه، فقالت: ما هذا الرأس؟ قالوا لها: رأس أبيك. فرفعته من الطشت حاضنة له، و هي تقول: يا أباه! من ذا الذي خضبك بداسك؟ يا أبته! من ذا الذي أیتمنى علی صغر سني؟ يا أبته من بقى بعدك نرجوه؟ يا أبته! من للتيمة حتى تكبر؟ يا أبته! من للنساء الحاسرات؟ يا أبته! من للأرامل المسبيات؟ يا أبته! من للعيون الباكيات؟ يا أبته! من للضائعات الغريبات؟ يا ابته! من للشعور المنشرات؟ يا أبته! من بعدك؟ و اخيبتنا يا أبته! من بعدك؟ و اغربتنا يا أبته ليتني كنت الفدى، يا أبته! ليتني كنت قبل هذا اليوم عمياً يا أبته! ليتني و سدت الثرى و لا أرى شيبك مخضباً بالدماء. ثم انها وضعت فمها على فمه الشريف، و بكت بكاءً أشديداً حتى غشى عليها، فلما حرکوها، فإذا بها قد فارقت روحها الدنيا».

رضی بن نبی، قزوینی از عالمان قرن یازده و دوازده قمری است وی کتابش را در شرح لهوف سید بن طاووس با تکیه بر منابعی نظیر لهوف، بحار الانوار امالی صدوق، الارشاد مفید المنتخب، طریحی، مشیر الاحزان مقاتل الطالبین، مناقب ابن شهر آشوب، تسلیة المجالس حائری کرکی، در 1118 ق تألیف کرد. (1) وی در این کتاب همان متن گزارش فخر الدین طریحی را نقل کرده است. (2)

13. محرق القلوب

اشاره

کلمات بزرگان و ارباب تراجم و رجال در شأن علمی و تقوای ایشان جایی برای بحث باقی نگزارده است. (3) مولی محمد مهدی، معروف به

ص: 140

1- قزوینی، رضی، تظلم الزهراء، 5-6

2- همان، 279-280.

3- مولی حبیب الله کاشانی در لباب الالقاب: «خاتم الحكماء و المجتهدين و هو مصنف كتاب جامعة الاصول اعنى الملا مهدی النراقی الآتی ذکره». در جای دیگر: «العارج اعلى المراقی الحاج الملا مهدی بن ابی ذر بن الحاج محمد القمی النراقی کان عالما عیالوما محققا استاد الكل فی الكل جامعاً لجميع العلوم العقلية ماها را حاذقاً فی العلوم الشرعية کاشفا عن اسرار دقائق لم یطلع علیها من قبله مبیناً لقواعد حقائق لم یؤسیها سوا. فلو قال قائل انه بحر العلوم علی الحقيقة لما کان هذا القول متجاوزاً بل تکلم بالحقیقة و لو قال قائل انه العلامة لما استحق الملامة و لقبه بعض الافاضل بخاتم الحكماء و المجتهدين و هو فی محله در جای دیگر و حکایات مشقته فی التحصیل و تحمله للفقر و الفاقة و صبره علی نوائب الدهر و الحوادث الجمة معروفة و ریاضاته و عباداته مشهورة حتی أن بعض الصوفیة ادعی انه من مشایخ السلسلة ترویجا لعقیده الفاسدة کلا انه کان رئیس الحكماء الالهیین و اعلم الفقهاء و المجتهدين و اصل الزهاد و قدوة العابدین و لعمری انه کان ناصر الملة و الدین بل آية من آیات الله داعیا الی الحق المبین.» روضات الجنات: «العالم البارع و الفاضل الجامع قدوة خیل اهل العلم بفهمه الاشرافی مولانا مهدی بن ابی ذر الکاشانی النراقی، کان من ارکان علمائنا المتأخرین، و اعیان فضلائنا المتبحرین، مصنفاً فی اکثر فنون العلم و الکمال، مسلماً فی الفقه و الحکمة و الاصول و الاعداد و الاشکال.» روضات الجنات به نقل از مولی احمد نراقی در اجازه اش برای بعضی از بزرگان معاصرش: «والدی و استادی و من الیه فی جمیع العلوم العقلية و النقلية استنادی، کشاف قواعد الاسلام، و حلال معاهد الاحکام، ترجمان الحكماء و المتالیهین، و لسان الفقهاء و المتکلمین، الامام الهمام، و البحر القمقام الیم، الذاکر، و السحاب الماطر، النراقی فی نفایس الفنون الی اعلى المراقی مولانا محمد بن مهدی بن ابی ذر النراقی». علامه سید محمد حسین طباطبایی: «نراقیان (ملا مهدی و پسرش ملا احمد) از علمای بزرگ اسلام و ناشناخته اند.»

محقق و فاضل نراقی از عالمان و دانشمندان قرن دوازدهم قمری است. از استادانش در ایران ملا جعفر بیدگلی، مولی اسماعیل خواجویی محمد زمان کاشانی، محمد مهدی هرنندی و در عراق و نجف وحید بهبهانی و شیخ یوسف بحرانی را می توان نام برد. او پس از سال ها تحصیل به مقام استادی رسید و با نگارش کتاب های فراوانی در موضوعات فقه، اصول فلسفه کلام و تاریخ خدمات علمی ماندگاری به یادگار گذاشت. از جمله آثارش می توان به کتاب محرق القلوب در مقتل فارسی اشاره کرد، که در بیست مجلس تدوین شده است. در مجلس هفتم از کتابش آورده است:

«آری»، در مصیبت او آسمان و زمین بلکه جمیع مخلوقات حضرت رب العالمین گریستند و بر محنت او نالیدند، چگونه چنین نباشد و حال آن که مروی است که آن حضرت را دختری

بود سه ساله و از روزی که پدر او شهید شد، شایق ملاقات پدر بود و از مفارقت او بی طاقتی می کرد و مکرر از زنان می پرسید که پدر من کجاست؟ ایشان در جواب می گفتند که پدر سفر رفته است فردا می آید؛ تا این که شبی پدر خود را در خواب، دید چون بیدار شد گریه آغاز کرد و صیحه می زد و می گفت: **بِوَالِدَيَّ وَ قُرَّةَ عَيْنِي**: بیاورید پدرم را و نور دیدگان مرا، تا او را بینم که دیگر طاقت فراق ندارم

هر چند اهل بیت او را تسلی می دادند فائده ای نمی کرد و گریه و فغان او زیاد تر می شد و می گفت پدرم حال در نزد من بود کجا رفت؟

اهل بیت که این حال را از وی، دیدند ماتم آن حضرت را از سر گرفتند و روهای خود را خراشیدند و مقنعه ها را از سر کشیدند و موها پریشان کردند و خاک بر فرق خود ریختند و زاری و فغان می کردند.

فغان و صیحه ی ایشان به گوش یزید پلید رسید: پرسید چه رو داده است؟ گفتند امام حسین علیه السلام را دختر صغیره ای است در این وقت پدر خود را در خواب دیده و از خواب بیدار شده می گرید و پدر خود را می طلبد و به این سبب ماتم را بر اهل بیت تازه کرده.

یزید گفت: سر پدرش را به نزد وی، ببرید شاید که تسلی برای او حاصل شود.

پس سر مبارک سرور شهیدان را بر طبقی گذارده و مندیلی از استبرق بر روی او افکندند و به نزد آن طفل آورده و در پیش روی او گذاشتند. آن طفل: گفت این چیست؟ گفتند آن

چیزی است که تو طلب می کنی مندیل را برداشت سری دید مانند آفتاب تابان گفت: این سر کیست ؟

اهل بیت ناله و زاری و فریاد بر آوردند و گفتند که این سر پدر تو است.

آن طفل چون نگاه کرد سر پدر خود را شناخت بر فرق خود زد و آن سر را برداشته بر سینه ی خود چسبانید و گفت: یا اَبَتاه من ذا الذی خصّ بک بدمائک ؟ یا اَبَتاه من ذا الذی قطع وریدک ؟ یا اَبَتاه من ذا الذی اَیتمنی علی صغیر سنی ؟ یا اَبَتاه من بق بعدک نرجوه ؟ یا اَبَتاه من للیتیمه حتی تکبر ؟ یا اَبَتاه من للنساء الحاسرات ؟ یا اَبَتاه من للأرامل المسییات ؟ یا اَبَتاه من للعیون الباکیات ؟ یا اَبَتاه من للضائعات الغریبات ؟ یا اَبَتاه من للشعور المنشرات ؟ یا اَبَتاه من بعدک و اخیبتنا!

یا اَبَتاه من بعدک و اغربتنا ! یا اَبَتاه لیتنی کنت لک الفدی . یا اَبَتاه لیتنی کنت قبل هذا الیوم عمیا . یا اَبَتاه لیتنی و سدت الثری و لا أری شیبک مخضبا بالدماء: ای پدر چه کسی محاسنت را به خون خضاب کرده است؟ ای پدر چه کسی رگ های گردنت را بریده است؟ ای پدر! چه کسی مرا در کودکی یتیم کرد؟ ای پدر! امید ما بعد از تو به چه کسی باشد؟ ای پدر! چه کسی سرپرستی دختر یتیم تو را به عهده می گیرد تا بزرگ شود؟ ای پدر! چه کسی این زن های سر برهنه را سرپرستی کند؟ ای پدر! چه کسی از این زنان بیوه و اسیر حمایت کند؟ ای پدر! چه کسی بر چشم های اشک بار ما رحم کند؟ ای پدر! چه کسی برای گم شدگان غریب دل سوزی کند؟ ای پدر! چه کسی موی پریشان ما را شانه بزند؟ ای پدر! پس از تو حامی ما کیست ؟ وای بر ناامیدی وای بر غریبی ای پدر! کاش من فدای تو

می شدم ای پدر! کاش نابینا می شدم و این روز را نمی دیدم آن گاه دهان بر دهان پدر شهید و مظلوم خود نهاد و آن قدر گریست تا بی هوش شد. وقتی که او را تکان دادند دیدند که جان سپرده و روح پاک او به ملکوت اعلی پیوسته است.

اهل بیت آن حضرت چون آن حالت را مشاهده نمودند تجدید عزا و ماتم کرد و به صورت خود می زد و می گریستند و در آن روز این قدر مرد و زن گریستند که هرگز کسی در هیچ وقتی آن مقدار گریه کنندگان ندیده بود و مخدرات اهل بیت متذکر امام حسین علیه السلام و واقعه ی کربلا شدند. هر یک به نوعی نوحه می نمودند.» (1)

تحلیل گزارش

وی در مقدمه ی اول از کتابش آورده است:

«بدان که مشهور در میان علما و فقها امامیه آن است که در احکام مستحبه و مکروه، بر موعظه و قصص و اخبار ضعیفه عمل می توان نمود؛ یعنی هر گاه حدیث ضعیفی دلالت کند فلان حکم سنت است و عمل کردن او موجب ثواب است یا فلان امر مکروه است و ترک آن فلان ثواب است و کسی به سبب آن حدیث ضعیف آن فعل را به جا آورد یا ترک کند، حق تعالی آن ثواب را به او کرامت می فرماید و هم چنین هر گاه خبر ضعیفی در احوال و قصص امم سابقه رسیده باشد جایز است

ص: 144

1- نراقی ملا، مهدی محرق القلوب، نسخه خطی 89941، کتابت شده در 22 ذی الحجه: 1251ق؛ ر.ک کامل، بهائی، ج 2، ص 178؛ معالی السبطين، ج 2، ص 170؛ روضة الشهداء، ص 484؛ محرق القلوب، ص 372

که خطبای ناقلین آن نقل نمایند و در باب اخبار صحیحه از ائمه راشدین صلوات الله علیهم اجمعین صادر شده؛ پس عمل کننده به اخبار ضعیفه در امور مذکور فی التحقق عمل به این اخبار صحیحه کرده است و از این معلوم شد که جایز است نقل اخبار ضعیفه و غیر معتبره که در حکایات و وقایع پیغمبر صلی الله علیه و اله و اهل بیت او رسیده که هر گاه خبر ضعیفی دلالت کند بر آن که گریه بر امام حسین علیه السلام فلان قدر ثواب دارد و کسی آن خبر را بشنود به نیت به آن ثواب رسیدن گریه کند حق تعالی آن ثواب را به او کرامت می فرماید» (1).

14. مصائب المعصومین الاربعه عشر

ملا- عبد الخالق یزدی از عالمان قرن سیزدهم قمری است. وی از شاگردان شیخ احمد احسائی بود و در فقه اصول و کلام مقامی عالی داشت آقا بزرگ تهرانی در طبقات اعلام الشیعه تألیفات او را دلیل بر وسعت اطلاعات و کثرت دانش وی می داند کرسی تدریسش در حرم رضوی دایر بود و شاگردانی تربیت کرد. از آثارش می توان به بیت الاحزان فی مصائب سادات الزمان الخمسة الطاهرة من ولد عدنان و نیز مصائب المعصومین الاربعه عشر اشاره کرد. (2) وی کتاب مصائب المعصومین را در ماه شعبان سال 1241 ق نگاشت. (3) یزدی در این کتاب با عبارت پردازی خود همچون دیگر گزارش های مشابه به ماجرای خرابه شام پرداخته است

ص: 145

1- همان.

2- دهخدا، لغت نامه ذیل واژه ی، یزدی به نقل از ریحانة الادب، 333/4.

3- یزدی، عبد الخالق، مصائب المعصومین نسخه ی خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره 10655.

محمد ابراهیم جوهری هروی از شاعران و مرثیه سرایان قرن سیزدهم قمری است وی به تشویق و سفارش ملا محمد صالح و آقا صالح خانبان که از فضلا و سر شناسان قزوین بودند کتاب طوفان البكاء را جهت استفاده ی ذاکران و مداحان اهل بیت علیهم السلام، در مجالس سوگواری نگاشت. گر چه این متن از معروف ترین مقتل های فارسی است و نظم و نثری روان و منسجم دارد اما همچون دیگر آثار این دوره در برخی از گزارش ها از مآخذ و منابع معتبر بهره نبرده است. جوهری آورده است:

(به سند صحیح مروی است که زبیده دختر سه ساله ی حسین، از روزی که به درد مفارقت پدر گرفتار و سیلی خور دست کفار گردید، شب و روز می گریست و با هیئت ماتم زده :گفت یاران پدرم در کجا رفته است؟ این بی کسان :گفتند پدرت به سفر رفته است فردا می آید؛ تا آن شب که پدر را در خواب دید و از خواب بیدار شد گریبان عمه اش زینب را گرفته و می گفت عمه جان پدرم را می خواهم.

زبایم بی وفایی کی گمان بود *** پدر با من به غایت مهربان بود

مگر عمه ز من رنجیده بایم *** که کرد از آتش فرقت کبابم

ای عمه جانم! پدر بزرگوام اگر به سفر رفته بود مراجعت فرمود و مرا دل داری نمود و نوازش فرمود؛ همین لحظه در بر من بود و غبار ملال از آینه ی خاطر من زدود... از مکالمات آن طفل یتیم داغ اهل بیت تازه گردید فهمیدند که پدر بزرگوام خود را در خواب دیده هر چند سعی و دل جوئی نمودند ساکت

نشد و قرار نگرفت. ناچار صدای ناله ی آن بی کسان ماتم دار اوج گرفته به فلک دوار رسید. یزیدِ سنگدل عنید از خواب بیدار شد پرسید که باز چه فریاد و فغان است. گفتند ای یزید، دختر سه ساله ای از مظلوم کربلا مانده و امشب به رؤیا پدر را در خواب دیده الحال پدر را می خواهد و می گوید: «آتونی بوالدی و قره عینی: بیاورید پدرم را و نور دیده ام». یزید گفت: زییده طفل، است، مرده و زنده را امتیاز نمی دهد سر پدرش را برای او ببرید بلکه تسلی یابد و سر مبارک مظلوم کربلا را در میان ظرف طلایی گذاشته داخل خرابه ی اسیران نمودند... چون آن ظرف طلا در مقابل آن طفل بی پدر گذاردند، پرسید که این چیست؟ اهل بیت گفتند نور دیده آن چیزی است که طلب نمودی چون سر پوش از روی برگرفتند، چشم آن طفل بر محاسن به خون خضاب پدرش افتاد و هر دو دست بر سر زد و عرض کرد: «یا ابتاه من ذا الذی ایتمنی علی صغر سنی...» پس آن طفل لب بر لب پدر گذاشته، جان نثار پدر بزرگوار گردید. صدای خروش اهل بیت حرم، ساکنان ملاً اعلی را از اوراد بازداشت یزید ولد الزنا را دل بی رحم بسوخت و حکم کرد که اسیران آل محمد را از خرابه به حرم سرای وی آورند». (1)

16. مهیج الاحزان

حسن بن محمد علی یزدی از عالمان قرن سیزدهم قمری است. از زندگی و فعالیت های علمی وی اطلاعی در دست نیست. نام کتابش مهیج الاحزان و موقد النیران فی قلوب اهل الایمان است که گویا در

ص: 147

سال 1259 ق نگارشش را به انجام رسانده است. وی در این کتاب بدون اشاره به گفتگوی دختر چهار ساله با پدرش در مجلس دهم آورده است:

«از حمید بن مسلم نقل شده: من با عسگر پسر زیاد بودم و نظر می کردم به سوی آن طفل که بر روی دست سید الشهداء شهید شد؛ ناگاه دیدم از خیمه زنی بیرون آمد نورانی که نورش نور آفتاب را فرو می نشاند پا بر دامن زنان گاهی می افتاد و گاهی بر می خاست و می گفت وا ولداه! وا قتیلا! وا مهجة قلباه! تا آمد به نزد آن طفل و خود را بر روی آن انداخت و دخترانی چند از خیمه بیرون دویدند و خود را بر روی نعش آن طفل شهید انداختند. سید الشهداء با قوم در گفت و گو بود چون این را دید به همان حال به سوی آن زن رفت و او را موعظه و نصیحت کرد و به مدارا و ملاطفت او را به خیمه برگردانید. از کسانی که دور و برم بودند پرسیدم این زن کیست؟ گفتند: ام کلثوم و آن دختران فاطمه و سکینه و رقیه می باشند».⁽¹⁾

17. کنز المصاب

محمد ابراهیم، اصفهانی متخلص به، ساغر از شاعران عارف و شیرین کلام دوره ناصری است که در سبک عراقی می سرود. کنز المصاب او به زبان فارسی در دسترس است که در آن طی مجالسی به تاریخ اهل بیت علیهم السلام، به ویژه امام حسین علیه السلام و سرگذشت کربلا و حوادث پس از آن پرداخته است. وی در شرح حال رقیه بنت الحسین علیه السلام در ذیل عنوان «وفات رقیه خاتون علیه السلام» آورده است:

ص: 148

«مروی است که حضرت سید الشهداء را دختری بود سه ساله ، که او را رقیه می نامیدند. اگر کسی حالت آن دخترک مظلومه را به چشم دل نظر کند تا زنده است بر او می گرید و کلماتی جان سوز که در مفارقت پدر بزرگوار خود می گفت، اگر کسی به گوش هوش بشنود اگر دلش از سنگ سخت تر ، باشد جگرش پاره پاره خواهد شد. گویند از روزی که پدر بزرگوارش را شهید کردند، بس که شوق و میل ملاقات پدر داشت، با بی صبری و بی طاقتی همواره از این و آن می پرسید که پدر من در کجاست؟ ایشان جواب می دادند که فردا می آید. تا آن که در شام شوم که در آن جا اهل بیت را منزل داده ، بودند شبی پدر بزرگوار خود را در خواب دید و چون بیدار شد و پدر را ندید دل از دست داد و صیحه و ناله و زاری و گریه می کرد و می گفت: آتونی بوالدی و قره عینی ... هر چند اهل بیت او را تسلی می دادند فایده نمی کرد و گریه و فغان زیاد تر می شد و می گفت:

حالی بود پدر با من و من بودم شاد *** به کجا رفت و چرا برد مرا باز زیاد

اهل بیت علیهم السلام که آن حالت را از آن صغیره ی مظلومه مشاهده کردند، در تجدید (حزن) ، ماتم و مصیبت را برپا نمودند و مقنعه ها از سر کشیدند و رخسارها خراشیدند و گیسوان پریشان و خاک غم بر افشانیدند و ناله و زاری و فغان بر عرش اعلی رسانیدند، چنان اوج گرفت صدای ناله و شیون آن بی کسان که به گوش یزید پلید رسید. پرسید: چه واقعه ای

روی داده؟ گفتند: امام حسین علیه السلام را صغیره ای است در این وقت پدر مظلوم خود را در خواب دیده و از خواب بیدار شده به بهانه ی پدر می گرید و پدر را می طلبد؛ به این جهت ماتم و مصیبت اهل بیت تازه و بی آرام شده است. یزید زنازاده گفت: سر پدرش را به او نمایم شاید آرام گیرد و ساکت شود. پس سر سرور شهیدان را بر طبقی گذاشته و مندیلی از استبرق به رویش انداخته و نزد آن کودک یتیم آوردند».

18. انوار المجالس

محمد حسین شهرابی ارجستانی قمشه ای مشهور به گریان از واعظان و روحانیان اواخر قرن سیزدهم قمری است از زندگی و فعالیت های علمی و اجتماعی وی اطلاعی در دست نیست. کتابی از او به سبک کشکول باقی مانده که انوار المجالس نام دارد و شامل مجالسی در بیان اخلاقیات و مسائل عبادی در چهارده باب و یک صد و بیست مجلس است، که هر مجلس به ذکر مصائب امام حسین علیه السلام و دیگر اهل بیت پایان میابد وی به قول صحیح فرزندان امام حسین علیه السلام را شش پسر و چهار دختر می داند که نام دختران او را برخی رقیه و یا زبیده نیز خوانده اند وی درباره ی ماجرای خرابه و وفات دختر سه ساله آورده است:

«اهل بیت رسول خدا در آن شب ها نه شمعی نه چراغی، نه آب و نه طعامی و نه فرش و نه لباسی، غمگین نشستند، شغل ایشان تعزیه داری بر شهیدان کربلا بود، تا آن که زبیده خاتون دختر سه ساله ی سید الشهداء، شبی از فراق پدر بزرگوار بسیار گریه کرد و اهل بیت او را تسلی می دادند و می گفتند پدر تو در سفر است و فردا می آید. او قرار نمی گرفت و با گریه می گفت:

یقین دانم یتیمم نیست بابم *** که این سان از فراق وی کبابم

اگر می بود باب من به دنیا *** کجا بودی خرابه منزل ما

شبی پدر بزرگوار را در خواب دید چون از خواب بیدار شد صیحه می زد و می گریست اهل حرم از او سؤال نمودند که چرا قرار نمی گیری؟ می گفت: «ایتونی بوالدی» آل بیت دانستند که پدر را در خواب دیده و در عالم رؤیا به وصال باب بزرگوار رسیده آن چه وی را تسلی می دادند گریه اش زیاده می، شد اهل بیت یک دفعه صدای وا حسیناه و قره عیناه به فلک دوار رسانیدند، از گریه دور آن طفل را فرا گرفته به عزاداری مشغول شدند همه موهای خود را پریشان نموده خواهران بی برادر و دختران بی پدر و زنان بی شوهر خاک آن خرابه را به سرهای خود می ریختند و طپانچه به رخسار خود می زدند، با آن صغیره هم آواز گردیدند. شب ساکنان هفت آسمان به گریه در آمدند و شامیان به آن سخت دلی در خانه های خود آواز ایشان را می شنیدند و بر غریبی ایشان گریه می کردند طاهر بن حارث گوید در همان شب که اهل بیت غریب حسین در خرابه صدا به شیون بلند نمودند من در نزد یزید پلید بودم چون خواب بر او مستولی شد، به من گفت ای طاهر بیا، بنشین تا من سر خود را زمانی در دامن تو نهاده آرام گیرم پس من نشستم آن لعین سر خود را در دامن من نهاده چنان چه به خواب رفت دیدم سر مظلوم کربلا، در طشت طلا نزدیک یزید بود چون برخی از شب گذشت ناگاه صدای شیون دل سوزی شنیدم که دل من از جا کنده شد و به حال

ص: 151

صاحب آن آواز رقت کردم دیدم چنان لرزه بر آن سر بریده ی در طشت نهاده افتاد که چهار ارج بلند شد و در هوا ایستاد؛ به یک بار شنیدم از خرابه که اسیران آل محمد در آن بودند چون نزدیک خانه ی یزید بود. طاهر می گوید ناگاه دیدم سر حسین در حالتی که در هوا بود می فرمود «اللهم هولاء اولادنا و اکبادنا و هولاء اصحابنا». از این حالت وحشت و اضطراب بر من دست داد و آغاز ناله و افغان نمودم از شدت افغان اسیران در خرابه یزید ملعون از خواب بیدار شد و سر مظلوم هم چنان در هوا ایستاد، بود به یزید فرمود: ای پسر معاویه آیا من پسر پیغمبر تو نبودم؟ آیا در حق تو بدی کرده بودم؟ آیا حلال خدا را حرام و حرام او را حلال دانسته بودم که این گونه ظلم و ستم بر من و عیال من روا داشتی؟ تن مرا بی سر به خاک کربلا انداختی و سر مرا شهر به شهر آوردی و عیال و اطفال مرا که حرم پیغمبر تو بودند مانند اسیران کفار در خرابه جای دادند. از سخنان آن مظلوم لرزه بر اندام یزید ملعون افتاد و گفت: خدا لعنت کند ابن مرجانه را که به اولاد رسول خدا چنین نمود؛ من به این خفت و خواری راضی نبودم».

19. مخزن البكاء

ملا- محمد صالح برغانی در صفحات متعددی از کتاب مخزن البكاء نام حضرت رقیه علیه السلام را آورده است. همچنین شهادت حضرت در خرابه ی شام را این گونه بیان کرده:

«ای شیعه اگر تصور نمایی آن حالاتی را که بر آن اسیران در

آن شهر شام وارد آمد هر آینه دلت کباب و چشمت پیوسته سیراب خواهد بود و عیش و راحت را بر خود حرام خواهی نمود و چگونه در رخت خواب استراحت می نمایی و حال آن که آن اسیران محترمه در خرابه شام علی الدوام مشغول گریه و آه و ناله می باشند، خصوصاً به ملاحظه ی روایتی که صاحب منتخب ذکر فرموده است که چون آل الله و آل رسول الله وارد شام شدند یزید خانه به جهت ایشان قرار داد و آن بزرگواران در آن منزل مشغول عزاداری بودند. حضرت امام حسین علیه السلام یک دختر سه ساله داشت...» (1)

وی همچنین بدون ذکر منبع گزارش حمید بن مسلم را نیز آورده است.

20. انوار الشهادة

شیخ محمد حسن کثنوی یزدی حائری (م 1297ق)، از عالمان قرن سیزدهم قمری است. وی مشهورترین کتابش را در مقتل فارسی با عنوان انوار الشهادة در سی و یک فصل در سال 1285ق، دوازده سال قبل از مرگ نگاشت. وی در این کتاب در بیان اسامی فرزندان امام حسین علیه السلام رقیه را نام برده است (2) و حکایاتی را درباره ی او نقل کرده است:

1. در فصل چهاردهم در مطلب سوم درباره ی وداع رقیه ی صغیره می نویسد:

«هلال بن نافع می گوید که من در میان دو صف لشکر ایستاده بودم و نگاه می کردم فرأیت صغیرة باکیه جائت و

ص: 153

1- برغانی محمد صالح، مخزن البكاء، 150.

2- کثنوی، یزدی محمد حسین انوار الشهادة ص 146.

اخذت بذیل ابیها، فقالت یا ابنا انظر الی فانی عطشان: دیدم دختر کوچکی آمد و دامن امام مظلوم را گرفت و گفت ای، پدر مرا دریاب که بسیار تشنه ام حضرت نگاهی به صورت آن طفل کرد و گریست و فرمود صبر کن ای نور دیده، الله یسقیك فانه: وکیلی خدا تو را آب خواهد داد پس به درستی که او وکیل وکیلی من است دست او را گرفته به خیمه ها برگردانید هلال می گوید پرسیدم این طفل کیست و چه نام دارد؟ شخصی: گفت رقیه دختر سه ساله ی امام حسین است. آن ملعون می گوید: در آن وقت دل من بسیار سوخت بر آن صغیره». (1)

2. شخص شامی می گوید:

«وقتی که سر حسین را در مجلس یزید پلید گذاشتند و آن حرام زاده شروع کرد به چوب زدن بر آن سر مقدس دیدم دخترک سه ساله را دست های خود را بالا- می بُرد و بر سر و صورت خود می زد و می گفت: «یا ابنا لیتنی کنت عمیاء و لا اراک بهذه الحال» ای کاش کور شده بودم و تو را به این حال نمی دیدم «یا لیتنی مت قبل هذا الیوم و لا اری رأسک مخضبا بالدماء و مضروبا برمح الاعداء» آن شامی می گوید: پرسیدم این دختر کیست؟ گفتند دختر مظلوم امام حسین است». (2)

3. در کتاب عوالم العلوم و بعض کتب دیگر روایت نموده است که:

«در میان اسیران دختر کوچکی از امام حسین علیه السلام باقی مانده بود

ص: 154

1- الکنی و الالقاب، ج 2، ص 224؛ الولؤ و المرجان، ص 168.

2- همان، ص 96.

و اسم او بنا بر قولی رقیه علیها السلام بود و سه سال از عمر شریفش گذشته بود و آن حضرت بسیار او را دوست می داشت و آن دخترک بعد از شهادت پدرش در شب و روز بسیار گریه می کرد، که از گریه ی او دل اهل بیت مجروح می شد و دائماً از اهل بیت سؤال می کرد که پدر من کجا رفته و چرا از من دوری نموده اهل بیت در جوابش گفتند که پدرت در سفر رفته فردا می آید و با وجود این آرام نمی گرفت و به وعده ها تسکین به هم نمی رسانید و شب و روز در خرابه ی شام از فراق امام می گریست تا این که شبی از شب ها در عالم رؤیا پدرش را دید و گله ی درد اسیری و مهجوری را به پدر خود می نمود که ناگاه از خواب بیدار شد». (1)

21. اکسیر العبادات فی اسرار الشهادت

یکی از علمای برجسته ای که ماجرای شهادت حضرت رقیه علیها السلام را، مطابق نقل منتخب طریحی روایت کرده، مرحوم فاضل دربندی است. (2)

ص: 155

1- همان، ص 148.

2- عالم خبیر که در سال 1408 ق در محله ی دربند تهران متولد شد. ایشان از محضر برزگانی چون ملا محمد صالح برغانی و برادر ایشان شهید ثالث و شیخ جعفر کاشف الغطاء بهره برد تا در علوم مختلف چون فقه و اصول و حدیث و رجال صاحب نظر شد. وی به کثرت اشک و تألم و لطمه زدن در عزای امام حسین علیه السلام معروف بود. محدث قمی در مورد، ایشان چنین صفاتی بر شمرده: «ملا آقا بن عابد رمضان علی بن زاهد شروانی حائری، استاد، فقیه، دانشمند کلامی، محقق و مدقق جامع معقول و منقول، عارف به فقه و اصول که دارای تألیفاتی است مانند خزائن الاحکام شرح بر منظومه سید مهدی بحر العلوم در فقه، المسائل التمرینیه که فن جدیدی در آموزش قواعد فقه و اصول است خزائن الاصول در فنون ادله عقلیه و قواعد، دینی رساله ی عملیه، العناوین فی الاصول، حجیة الاصول المثبتة باقسامها الفن الاعلی فی الاعقادات، اسرار الشهادة الجوهره فی الاسطرلاب، الاکسیر و سعادت ناصری»

این دانشمند در کتاب «اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات» ماجرای شهادت حضرت رقیه علیها السلام را مانند منتخب طریحی نقل کرده سپس می نویسد:

«این که گفته شده یزید برای تسلی خاطر حضرت رقیه علیها السلام دستور داد: سر بریده پدرش را نزد او ببرید درست نیست؛ زیرا منظور یزید تسلی خاطر، نبود بلکه می خواست دل اهل البیت علیهم السلام را بسوزاند و آن ها با دیدن سر بریده بی تاب و هلاک شوند و عاشورای دیگری در شام به وجود آید قصد او فقط این نبود که تنها حضرت رقیه علیها السلام از شدت مصیبت از دنیا برود، بلکه می خواست همه ی اهل البیت علیهم السلام جان بسپارند. آن ها از یک سو شهادت حضرت رقیه علیها السلام را، از سوی دیگر سر بریده امام حسین علیه السلام را و از سوی سوم غسل دادن و کفن کردن پیکر مطهر حضرت رقیه را که با دیدن آن به یاد بدن های پاره پاره و بی غسل و کفن شهیدان کربلا افتادند به راستی عاشورای دیگری در آن جا پدید آمد صدای گریه ی اهل البیت علیه السلام آن چنان بلند شد که مردم شام و اطراف آن فهمیدند همگی نزدیک آمده و گریه را سر دادند موجب شد تا احساسات مردم بر ضد یزید به جوش آید آن ها علیه یزید سخن می گفتند. این ماجرا یزید علیه اللعنة را وحشت زده کرد. او در ظاهر خود را تبرئه می کرد و قتل امام حسین علیه السلام و شهدای کربلا را به گردن ابن زیاد می انداخت و به ناچار اهل بیت علیهم السلام را از آن زندان و بازداشتگاه آزاد کرد».⁽¹⁾

در انتها در بیان تحلیل چرایی اقدام یزید در فرستادن سر امام

ص: 156

1- شیروانی حائری، ملا، آقا اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات، ص 333.

حسین علیه السلام نزد رقیه بنت الحسین علیه السلام آورده است:

«کسی که تأمل کند در کفر و شدت قساوت و عناد و دشمنی یزید نسبت به اهل بیت علیهم السلام را به خوبی در می یابد که مقصود او از فرستادن سر امام حسین علیه السلام نزد کودک یتیم تسلی و آرامش دادن وی نبوده، بلکه قصد هلاک آن دخترک را داشته است و می خواسته در دمشق نیز حالات و مصایب غم انگیز عاشورا را برای اهل بیت دوباره یادآوری و بازسازی، نماید تا در این حالت نه تنها آن کودک یتیم کوچک، بلکه تمامی اسیران و اهل حرم امام حسین علیه السلام هلاک شوند»⁽¹⁾.

22. اعیان الشیعه

سید محسن امین از عالمان و مجتهدان قرن سیزدهم قمری است. وی از سادات نسل زید بن علی السجاد علیه السلام است، که در سال 1284ق در جبل عامل لبنان به دنیا آمد. دائرة المعارف بزرگ اعیان الشیعه از آثار ماندگار وی است. سید محسن امین در این کتاب مطلبی درباره ی خرابه ی شام و ماجرای رقیه بنت الحسین علیه السلام نیاورده؛ اما در ذیل عنوان رقیه بنت الحسین علیه السلام آورده است:

«مشهدی در محله ی عماره ی دمشق به رقیه بنت الحسین علیه السلام

ص: 157

1- شیروانی حائری، ملا آقا، اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات، 613/3-615. «أقول: ان من تأمل فی شرك كفر یزید و زندقته و شدة قساوة قلبه و كثرة بغضه و عنده لأهل البيت علیه السلام، علم أن مقوله من انفاذ الرأس، إلى أهل البيت فی الحبس و السجن لم یکن أن تتسلی به تلك الصغیرة المظلومه یوم عاشوراء فی الطف بل إن ذلك الكافر الزندیق كان یترجیب فعله ذلك و بهلاك تلك الیتیمة الصغیرة المظلومة هلاك جمع من الحرم و السبایا...».

نسبت داده شده است و خدا به صحت این انتساب آگاه تر است».

او در ادامه درباره ی سابقه ی بنای این بارگاه می نویسد:

«میرزا، اصغر خان، وزیر دولت، ایران این بنا را در سال 1323ق بازسازی کرده است و بر بالای دریش این تاریخ به همراه اشعاری آمده است: که این قبر رقیه از آل احمد است».⁽¹⁾

23. حر المصائب و کنز الغرائب

شیخ محمد جعفر کلیری تبریزی معروف به مولی جعفر روضه خوان تبریزی از روحانیان و واعظان قرن سیزدهم قمری است از زندگی و فعالیت های اجتماعی و علمی وی اطلاعی در دست نیست. کتابش در موضوع مقتل با عنوان بحر المصائب و کنز الغرائب در چهار جلد در تبریز به همت کارخانه ی کربلایی عبد الحسین چاپ سنگی شده است. وی در جلد چهارم آورده است:

«در هنگامی که صیادان جور و ستم غزالان محنت و غم، کبوتران حرم سید امم را در زنجیر الم در زندان خرابه محبوس کردند، طفلی صغیر و کودکی اسیر فاطمه نام در سن سه یا چهار سالگی وجود داشت که به جهت صغر سن گویا شهادت پدرش را نمی دانست... سر پدر را برای طفل آوردند

ص: 158

1- امین، سید محسن، اعیان الشیعه، 34/7. «ینسب الیها الدمشق و مشهد مزور بمحلة العمارة من دمشق الله أعلم بصحته جدده المیرزا علی اصغر خان وزیر الصدارة فی ایران عام 1323 و قد أرخت ذلك بتاريخ منقوش فوق الباب اقول فیه من ابیات: وَقَدْ أَرخْتها تزهو سناء / بقبر رقیة من آل احمد»

پس از درد دل های فراوان «فوضعت فمها علی فمه الشریف و بکت بکاءً شدیداً» پس از آن طفل بی دل چنان آه از دل بر کشید، که زمین و آسمان لرزید و جان به جان آفرین تسلیم کرد، پس جناب زینب علیها السلام بی اختیار دوید او را حرکت داد ولی متوجه شد روح از بدن طفل مفارقت کرده...» (1).

24. ریاض القدس

صدر الدین بن محمد حسن قزوینی از روحانیان و واعظان قرن چهاردهم قمری است. وی آثار فراوانی تألیف کرده است. معروف ترین کتابش ریاض القدس المسمی بحدائق الانس در روزگار مشروطه یکی از منابع مهم روضه خوانی بوده است. مؤلف در این کتاب مفصل به شرح ماجرای خرابه شام پرداخته است. وی در ذیل عنوان «شرح احوال بنت الحسین علیه السلام در خرابه» آورده است:

«چون اولاد رسول و زراری فاطمه ی بتول را در خرابه ی شام منزل و مقام دادند آن غریبان ستمدیده و آن اسیران داغ دیده، صبح و شام برای جوانان و شهیدان در ناله و نوحه بودند و ساعاتی آسوده نبودند عصر ها که می شد آن اطفال خردسال یتیم در درب خرابه صف می کشیدند می دیدند مردم شامی خرم و خوشحال دست اطفال خود را گرفته، آب و نان تحصیل کرده و به خانه های خود می روند آن اطفال خسته مانند مرغان، پر شکسته دامن عمه را می گرفتند که ای عمه مگر ما خانه نداریم؟ مگر ما بابا نداریم؟ علیا مکرمه می فرمود: چرا

ص: 159

1- ری شهری، محمد دانشنامه امام حسین، ج 1، ص 390 به نقل از شبلینجی، نور الابصار ص 195؛ رقیه بنت الحسین در انساب و تاریخ ص 176

نور دیدگان خانه های شما در مدینه و بابای شما به سفر رفته آن طفلان نالان می گفتند:

مگر کسی که سفر رفت بر نمی گردد *** مگر که شام غریبان سحر نمی گردد

در میان آن خانم کوچک ها، دخترک ها، دخترکی بود از امام فاطمه نام درد هجران کشیده و زهر فراق دوران چشیده گرسنگی ها و تشنگی ها خورده رنج سفر و داغ پدر و برادر، دیده بر بالای شتر برهنه کعب نیزه و تازیانه ها خورده دل از دنیا سیر شده و از عمر و زندگی بیزار گشته، مختصر، یتیمی و در به دری بر آن دختر صغیره مظلومه خیلی اثر کرده، گرد یتیمی بر سر و صورتش نشسته در یک شب از شب های منزل خرابه هم و غم در دل آن صغیره مستولی شد آرزوی جمال پدر کرد او پدر را خیلی دوست می داشت. چنان چه شیخ ربانی شیخ حسن دهستانی می گوید:

كان الحسين له ابنة صغرى اسمها *** كاسم البتول الطهر اكرم بضعة

كملت ثلاث سنين و ليكن عقلها *** عقل الكوامل من خيار العترة

داشت حسين آن شه نيكو خصال *** دخترکی فاطمه و چار سال

بس که حضرت سید الشهداء مادرش زهرا را دوست می داشت هر دختری که خدا به حضرت می داد فاطمه نام می نهاد

چنانچه پسرهایش را علی نام می‌گزارد، نهایت آن که از برای امتیاز لقبی می‌داد علی اکبر علی اوسط، علی اصغر فاطمه صغری فاطمه کبری و سکینه این دختر مظلومه سه ساله یا چهار ساله هم فاطمه نام داشته اگر چه بر حسب ظاهر صغیر بود اما عقلش عقل مخدرات با کفایت بود. سید الشهداء این دختر را خیلی می‌خواست «فالسبط مشعوف بها حبا فمأ زالت لدیه یشمها کالورده»؛ یعنی محبت این دختر در سودای دل امام منزل گرفته بود همیشه در کنار پدر می‌نشست و دم به دم امام عالم آن دختر شیرین زبان را مثل دسته ی گل در بغل می‌گرفت می‌بوسید و می‌بوید و شب‌ها هم در بغل امام می‌خوابید. از کجا معلوم می‌شود؟ از آن جایی که چون بر سر نعش پدر می‌آید و فرق خود را از خون گلوی پدر رنگین می‌نماید، عرض می‌کند: یا ابه اذا اظلم اللیل فمن یحمی حمای، بابا جان! حالا که شب می‌شود من در بغل که بخوابم؟» (1)

سپس در ادامه به نقل از گفتار پدرش آورده است:

«مرحوم‌والد در ریاض از بعض آورده است: در مؤلفات اصحاب به طریق اطناب، حال پر اختلال آن دختر را نقل می‌نماید. هر چند همه ی ارباب مقتل مثل مرحوم سید در لهوف و غیره فی غیره ذکر می‌کنند، لکن واقعه دل سوزی به این طریق است که آن صاحب توفیق می‌نویسد که در روز عاشورا بعد از شهادت اقارب و احباب امام همام میان خیام آمد به جهت تققد و وداع مخدرات با احترام «و کان للحسین بنت عمرها ثلاث سنوات

ص: 161

فجعل يقبلها ورق تشققت شفتاها من العطش» می فرماید در میان آن خیل پردگیان حضرت را دختری بود سه ساله ، پیش آمد دید پدر اراده ی سفر دارد دامن پدر گرفت و حضرت وی را در بر گرفت ، شروع کرد صورت از گل نازک تر آن دختر را بوسیدن و لب هایی که از تشنگی مثل غنچه ی بی آب پژمرده شده بود مکیدن و در دامن نشاندن ، تسلی می داد و آن دختر مظلومه رو به پدر کرد و گفت: «یا ابتاه العطش العطش فإنّ الظما قد أحرق قلبی»، بابا تشنه ام خیلی تشنه ام که عطش جگر مرا آتش زده ... آن طفلک باز دامن پدر گرفت و گفت: «یا أبه این تمضی عنا»؟ بابا از نزد ما بی کسان کجا می روی و چرا دور می شوی؟ ما را کسی غیر از تو نمانده فرمود: «اجلسي عند الخيمه لعلى اتيك بالماء»، نور دیده! همین جا در خیمه بنشین شاید بروم و برایت آب .بیاورم این بفرمود عازم میدان شد «حتى دنى نحو القوم و كشفهم عن المشرع»، خود را به لشکر زد مردم را مثل جراد منتشر نمود و خود را از کنار شریعه به آب رسانید. لشکر فریاد کردند ای حسین تو آب می آشامی و عرب ها به خیمه ی عیالت ریختند. حضرت با آن که می دانست آن خبر اصلیت ندارد، مع هذا آب نخورده به جای آب تیر به دهان خورده، مرکب تاخت روی به خیام آورد آن دختر دید پدر از دور مرکب می تازد می آید، از جا جست و پیش دوید و دو دست زیر بغل گرفته با زبان شیرین عرض کرد: «یا أبه هل آتینی بالماء»، بابا جان آب از برای من آوردی؟ آه وا مصیبتاه از خجالت امام فرمود: نه نور دیده صبر کن شاید بار دیگر بروم .بیاورم دو مرتبه روی به معرکه آورد، دیگر آن دختر روی پدر را ندید، لیکن وقتی که خیل

اسیران و جمله زنان بزرگ و کوچک به قتل گاه شهیدان آمدند و کنار گودی قتل گاه امام آمدند کشته ی امام را در خون غلتان دیدند، «فراه جثته بلا رأس فتقطعن علیه و یکثرن بالبکاء»، دیدند بدنی بی سر افتاده جای درستی ندارد همه خود را به روی نعش رنگین می کردند و هم چنین علیا مکرمه زینب که با حسرات قطرات عبرات از دیده می بارید... زینب آن دختر صغیره را در دامن گرفته بود با آستین پیراهن صورت دختر را گرفته بود مبادا چشم آن معصومه ی مظلومه به کشته ی خون آغشته ی پدر بیفتد آن حالت ببیند و آن دختر از آن عقل و شعوری که داشت می دانست که چه خبر شده و برای چه جلوی چشم او را می گیرند می فرمود: «دعوني اقبله و اطلب منه ما وعدني به» یعنی وا گزارید مرا تا بوسه از جمال پدر بردارم و به من وعده ای که داده مطالبه کنم. زن ها می گفتند نور دیده، «لاتراه [لاترینه] الآن و غداً یأتی و معه ما تطلبین»، یعنی پدر را نمی بینی رفته و فردا می آید آب از برایت می آورد و حاصل الکلام آن روز گذشت، لیکن همه روزه احوال پدر می پرسید و زار زار می گریست که «این ابی و والدی و المحامی عنی»، کجاست پدر من تاج سر من پناه گاه من؟ هر نحو بود زن ها او را آرام می کردند تا آن که از کربلا به کوفه و از کوفه به شام بردند. در این بین راه از رنج شتر سواری بسیار آه زاری داشت و گاه گاه به خواهرش سکینه خاتون می گفت: «یا أخت قد ذابت من السیر مهجتی» خواهر این شتر که مرا خون داده، دل و جگرم آب، شده آخر از این ساریان بی رحم درخواست کن ساعتی شتر ها را نگاه دارد یا آهسته راه ببرد که ما مردیم از ساریان پیرس

ما کی به منزل می رسیم؟ «ویلاه من مصائب آل الرسول زراری فاطمة البتول»، اما چون به شام خراب رسیدند مجلس یزید دیدند و ویرانه منزل کردند. دل نازک آن دختر در خرابه ... دید نه فرش و نه چراغی نه آبی و نه غذایی روز برابر آفتاب شب زنان در گریه و زاری اند و آبی آسوده نیستند. در یک شبی شور دیدن پدرش بر سرش زد در کنج خرابه زانو بغل گرفت، سر بی کس بر زانو، نهاد از هجران پدر و غربت اشک ریخت و با خیال پدر درد دل می کرد... از این مقوله با خیال پدر گفتگو داشت تا آن که خسته شد سر روی غمناک نهاد آن قدر گریه کرد که زمین از اشک چشمش گل شد در این اثنا وی را خواب، ربود در عالم واقعه دید سر پدر میان طشت طلا در پیش روی یزید، است با چوب دستی خود بر لب و دندان پدر م یزند «و الرأس یستغیث الی رب السماء» آن صغیره ی مظلومه از دیدن سر پدر و خوردن چوب به فزع و جزع، درآمد با وحشت از خواب بیدار شد «تبکی و تقول وا أبتاه و اقره عیناه و احسیناه»، چنان صیحه کشید که خرابه نشینان پریشان شدند فریاد می کرد ای پدر غریب، من ای طبیب درد های من عمه و خواهران به گرد وی حلقه زدند و سبب ضجه و اضطراب وی را پرسیدند. آن صغیره می گفت: «ایتونی بوالدی و قره عینی»، الان پدرم را بیاورید نور چشم مرا حاضر، کنید تا توشه از جمالش بردارم، «لانی رأیت رأسه بین یدی یزید...»، عمه ها الان در خواب دیدم که سر بریده ی پدرم در حضور یزید است دارد چوب بر لب های وی می زند و آن سر با خدا می نالد من سر بابایم را می خواهم آن اسیران هر چه خواستند ساکت کنند ممکن

نشد بلکه دم به دم ناله اش بیش تر و زاری اش زیاد تر می شد. چون زنان نتوانستند وی را ساکت کنند امام زین العابدین بیمار برخاست، پیش آمد خواهر را در بر گرفت و به سینه ی خود چسبانید و تسلی می داد که نور دیده! صبر کن آرام بگیر از گریه، دل ما را مسوزان آن مظلومه آرام نمی گرفت و لاینقطع نوحه می کرد... آن قدر گریه کرد روی دامن امام زین العابدین «حتی غشی علیها و انقطع نفسها»، تا آن که غش کرد و نفس وی قطع شد. امام بیمار به گریه درآمد اهل بیت رسالت به شیون درآمدند «فضجوا بالبكاء و جدّوا الأحزان و حثوا علی رؤوسهم التراب و لطموا الخدود و شقوا الجيوب». آن ویرانه از ناله ی اسیران یک بقعه گریه شد دختر بیهوش افتاده، مخدرات در خروش بر سر می بردند و سینه می کوبیدند، خاک به سر می کردند گریبان می دریدند که صدای ایشان در بارگاه به سمع یزید رسید». (1)

آن گاه صدر الدین قزوینی به نقل از نسخه ای مجهول آورده است:

«وفی نسخة من اللیل طاهر بن عبدالله دمشقی گوید: سر یزید روی زانوی من بود برای او نقل می گفتم سر پسر فاطمه هم میان طشت بود همین که صدای شیون از خرابه بلند شد دیدم سر پوش از سر طبق به کنار رفت سر بلند شد تا نزدیک بام قصر به صوت بلند فرمود: «اختی اسکتی ابنتی» خواهرم! زینب دختر مرا ساکت کن... طاهر گوید: پس دیدم آن سر برگشت رو به یزید کرد فرمود یا یزید من با تو چه کرده بودم

ص: 165

که مرا کشتی؟ و عیالم را خرابه نشین کردی؟ یزید از این ندا و آن صدا سر برداشت پرسید طاهر چه خبر است؟ گفتم ظالم نمی دانم در خرابه اسیران را چه اتفاق افتاده که اسیران در جوش و خروش اند و دیدم سر مبارک حسین را که از طشت بلند شد و چنین و چنان گفت یزید غلام فرستاد برو خبری بیاور غلام آمد احوال پرسى کرد، گفتند دختری صغیره از امام در خواب جمال پدر دیده آرام ندارد. بس که گریه کرده، افتاده غش کرده غلام آمد واقعه را به جهت یزید نقل کرد. آن پلید گفت: «ارفعوا رأس أیها إلیها»! بیایید سر پدرش را ببرید و به وی بدهید تا آرام بگیرد... پس آن سر مطهر را در میان طشت نهادند رو به خرابه آوردند که ای گروه اسیران سر حسین آمد... «فجاؤوا بالرأس الشریف هو مغطی بمنذیل دیق فکشف الغطاء عنه»! سر مطهر را گرفتند آوردند در حضور آن مظلومه نهادند در حالتی که پرده بر روی آن سر مطهر بود. پرده را برداشتند، آن معصومه پرسید ما هذا الرأس این سر بریده ی کیست؟ گفتند این سر بریده ی بابایت حسین است. «فانکبت علیه تقبله و تضرب علی رأسها و وجهها حتی امتلأ فمها بالدم!...» (1).

سپس به نقل از کتاب المنتخب طریحی گفتگوی دختر خردسال با سر بریده ی پدر را با ادبیاتی آمیخته به عربی آورده است. در پایان می نویسد:

«اسیران در آن خرابه ی ویران چنان شیون و افغان نمودند که تمام همسایگان خبردار شدند و رو به خرابه آوردند تا ببینند بر سر ایشان چه آمده همه با دختران فاطمه به گریه 1

ص: 166

درآمدند، مثل روز قتل امام حسین عزا برپا کردند. محض خاطر خدا رفتند غسله آوردند و کافور و کفن حاضر نمودند، تخته آوردند آن معصومه را برهنه کردند، روی تخته انداختند. غسله مشغول غسل دادن و زنان مشغول سر و سینه زدن، بعد از غسل در همان پیراهن پاره کفن کردند، تنها آخر شهید بود کفن شهید لباس تن اوست در میان همان خرابه دفن کردند. زینب تا به در خرابه رسید سر از محمل بیرون آورد و رو به زنان شام، نمود یک امانتی از ما در این خرابه ماند جان شما جان، امانت گاه گاهی سر قبرش بیاید و آبی بر مزارش، پاشید چراغی روشن کنید». (1)

25. ذریعة النجاة فی المقتل

مولی محمد رفیع خاتون آبادی گرمودی از عالمان و بزرگان قرن چهاردهم است. وی همچون پدرش شیخ الاسلام منطقه ی خود در آذربایجان بود. کتاب معروفش را به نام ذریعة النجاة فی المقتل در 1302 ق نگاشت. وی در این کتاب ماجرای دختر سه ساله ی امام حسین علیه السلام را به روایت طریحی در منتخب به صورت کامل گزارش کرده است، ولی نامی از آن دختر نبرده است. (2)

26. شعشة الحسينية

شیخ محمد جواد یزدی خراسانی از عالمان قرن چهاردهم قمری است. وی در کتابش شعشة الحسينية که نگارش آن را در سال 1319 ق آغاز

ص: 167

1- ریاض القدس، صفحه 329

2- گرمودی، محمد رفیع، ذریعة النجاة فی المقتل، ص 262 - 264.

کرده آورده است:

«منقول است که طفلی از حضرت امام حسین علیه السلام در خرابه ی شام از دیدن سر پدر بزرگوارش از دنیا رفت ، و لکن در نام او که زبیده است یا رقیه یا زینب یا سکینه بوده باشد اختلاف است».

او هم چنین به نقل از کتاب ریاض الاحزان آورده است که اسم او فاطمه بوده است. (1)

27. الایقاد

سید محمد علی شاه عبد العظیمی از عالمان قرن چهاردهم است وی کتب بسیاری در رشته های متعدد تألیف کرده است، که در طبقات اعلام الشیعه ذکر شده است. از جمله آثارش کتاب الایقاد فی وفیات النبی و الزهراء و الائمة علیهم السلام به زبان عربی است که در آن چنین آورده:

«حضرت رقیه مکرر می گفت: «ایتونی بوالدی و قره عینی»، پدرم و نور چشمم را نزد من بیاورید هر بار که حاضران می خواستند آرام کنند گریه و اندوهش شدید تر می شد و همه اهل البیت علیهم السلام را محزون و گریان می کرد. صدای گریه آن ها به گوش یزید که در کاخ خود بود رسید از مأمورین: پرسید چه خبر است؟ یکی از حاضران به او گفت: دختر کوچک حسین علیه السلام امشب پدرش حسین علیه السلام را در خواب دیده و از زمانی که بیدار شده پدر را می طلبد و گریه می کند. یزید گفت: سر بریده پدرش را نزدش ببرید و پیش رویش بگذارید

ص: 168

تا آن را بنگرد و خاطرش آرام گیرد. مأموران سر را در میان ظرفی (مثل سینی) نهادند و حوله ای بر روی آن انداختند و آن را پوشاندند؛ سپس نزد حضرت رقیه علیها السلام آوردند و کنارش نهادند حضرت رقیه علیها السلام سر را برداشت و به سینه اش چسباند؛ آن گاه با گریه، جان سوز خطاب به سر چنین گفت:

یا ابتاه! من ذا الذی خَصَّبَكَ بدمانك؟ یا ابتاه! من ذا الذی قَطَعَ وریدك؟ یا ابتاه! من ذا الذی ایتمنی علی صغر سنی؟...

بابا! چه کسی تو را به خونت رنگین کرد؟ بابا! چه کسی رگ های گردنت را برید؟ بابا! چه کسی مرا در این خردسالی یتیم کرد؟ .. سپس لب هایش را بر لب های پدرش حسین نهاد و آن چنان، گریست، که همان لحظه بیهوش شد و وقتی او را حرکت دادند، دریافتند که از دنیا رفته است». (1)

شایان ذکر است که وی از اهالی نجف اشرف بود و کتاب های منتخب کتب الرجال، اللؤلؤ فی اخبار البرامکه و الايقاد فی وفيات المعصومین علیهم السلام از تألیفات اوست. (2) هم چنین وی در الايقاد فی وفيات المعصومین علیهم السلام، که در 1330 ق در نجف انتشار یافت (3) آورده است:

«حسین علیه السلام دختر کوچکی داشت که او را دوست می داشت و او هم امام را دوست داشت گفته شد که نام وی رقیه بود؛ سه سال داشت و در شام در میان اسیران بود...». (4)

ص: 169

1- الايقاد، ج 2، ص 324

2- زرکلی، الاعلام، 302/6.

3- تهرانی آقا بزرگ، الذریعه، 503/2 .

4- الايقاد، 179

اشاره

شبلنجی از عالمان سنی مذهب قرن سیزدهم قمری است وی در کتاب نور الابصار درباره ی مزار این کودک چنین گزارش کرده است:

«برخی شامی ها به من خبر دادند که برای خانم رقیه دختر امام علی کرم الله وجهه در دمشق شام آرامگاه هست که زمانی به دیوار های قبرش آسیب وارد شد؛ اما کسی به خاطر هیبت آن خانم جرئت نکرد وارد قبر، شود تا این که شخصی از خاندان اهل بیت علیهم السلام به نام سید مرتضی وارد قبر شد و پارچه روی آن انداخت و جنازه را در پارچه پیچید و آن را بیرون آورد و همگان دیدند که دختر کوچک نابالغی است. این مطلب را به یکی از بزرگان گفتم او نیز به نقل از بعضی مشایخ خود آن را برایم روایت کرد». (1)

استدراک

لیب بیضون در ذیل عنوان قصه ی اصلاح و تعمیر قبر سیده رقیه علیها السلام آورده است:

«این حکایت ثابت شده حقیقی و واقعی است اگر چه در تفصیل آن در بین گزارش ها اختلاف کمی به چشم می آید».

سپس وی چهار روایت از شبلنجی، حاج حسن سلیم سالم، یکی از عارفان محلی دمشق و محمد هاشم خراسانی درباره ی این ماجرا بیان کرده و در پایان آورده است:

ص: 170

1- ری شهری، محمد دانشنامه امام حسین علیه السلام، 390/1؛ به نقل از شبلنجی، نور الابصار، 195

«اگر این حادثه و رخداد در زمان سلطان عبد الحمید عثمانی واقع شده باشد باید گفت که این ماجرا حدود 1300 ق اتفاق افتاده است و ذکر سال 1280 اشتباه می باشد». (1)

29. منتهی الآمال

محدث قمی از عالمان قرن چهاردهم در منتهی الآمال، همان نقل جناب علاء الدین طبری را آورده و می نویسد: (2)

«... طفل: پرسید عمه! مگر ما خانه نداریم؟ فرمودند: چرا عزیزم خانه ما در مدینه در مدینه است. بلافاصله پرسید عمه! پدرم کجاست؟ فرمود به سفر رفته طفل دیگر سخن نگفت، به گوشه خرابه رفته زانوی غم بغل گرفت و با غم و اندوه به خواب رفت پاسی از شب گذشت. ظاهراً در عالم رؤیا پدر را دید. سراسیمه از خواب، بیدار شد، مجدداً سراغ پدر را از عمه گرفت و بهانه جویی نمود، به گونه ای که با صدای ناله و گریه او تمام اهل خرابه به شیون و ناله پرداختند خبر را به یزید رساندند دستور داد سر بریده پدرش را برایش ببرند رأس مطهر سید الشهداء علیه السلام را در میان طبق جای داده وارد خرابه کردند و مقابل این دختر قرار دادند سر پوش طبق را کنار زد سر مطهر سید الشهداء علیه السلام را، دید سر را برداشت و در آغوش کشید. بر پیشانی و لب های پدر بوسه زد و آه و ناله اش بلند تر شد گفت پدر جان چه کسی صورت شما را به خونت رنگین کرد؟ پدر جان چه کسی رگ های گردنت را بریده؟ پدر جان چه کسی مرا در کودکی یتیم کرد؟ پدر جان

ص: 171

1- بیضون، لیبب، موسوعة كربلا، 20/2 در 624

2- منتهی الآمال، ج 1، ص 317

یتیم به چه کسی پناه ببرد تا بزرگ بشود؟ پدر جان کاش خاک را بالش زیر سرم قرار می دادم ولی محاسنت را خضاب شده به خونت نمی دیدم دختر خرد سال حسین علیه السلام آن قدر شیرین زبانی کرد و با سر پدر ناله نمود تا خاموش شد. همه خیال کردند به خواب رفته. وقتی به سراغ او آمدند، از دنیا رفته بود. شبانه غسله، آوردند او را غسل دادند و در همان خرابه مدفون نمودند». (1)

35. دمع السجوم

ابو الحسن شعرانی در ترجمه و توضیح نفس المهموم محدث قمی همان بیان وی را کامل آورده است:

«کامل بهائی از کتاب حاویه نقل کرده است... و حسین را دخترکی خردسال بود چهار ساله... گفت این چیست؟ گفتند سر پدربت آن دخترک را دل از جای برکنده شد و فریادی زد و بیمار شد در همان روزها در دمشق درگذشت. و این روایت در بعض کتب مفصل تر آمده است...». (2)

31. جنات الخلود

حسن بن خلیل خوبی این کتاب را به فارسی نوشته و بیش تر مطالب آن مربوط به زندگی نامه ی پیامبران تاریخ اسلام، خلفا و ائمه ی اطهار (علیهم السلام) است. این کتاب به نام شاه سلطان حسین صفوی تألیف شده و شروع تألیف آن 1125 ق است و در برخی از نسخه ها تاریخ اتمام کتاب 1128 ق ذکر شده است.

ص: 172

1- نفس المهموم، ص 46

2- شعرانی میرزا ابو الحسن دمع السجوم ترجمه ی نفس المهموم، 416-417

مؤلف در مجلس دهم از کتاب به نقل از حمید بن مسلم می نویسد:

«من با عسگر پسر زیاد بودم و نظر می کردم به سوی آن طفل که بر روی دست سید الشهداء شهید شد، ناگاه دیدم از خیمه زنی بیرون آمد نورانی که نورش نور آفتاب را فرو می نشاند. پا بر دامن زنان گاهی می افتاد و گاهی بر می خاست و می گفت وا ولداه وا قتیلاه وا مهجة قلباه تا آمد به نزد آن طفل و خود را بر روی آن انداخت و دخترانی چند از خیمه بیرون دویدند و خود را بر روی نعش آن طفل شهید انداختند، سید الشهداء با قوم در گفت و گو بود. چون این را دید به همان حال به سوی آن زن رفت و او را موعظه و نصیحت کرد و به مدارا و ملاحظت او را به خیمه برگردانید از کسانی که دورم بودند پرسیدم این زن کیست؟ گفتند: ام کلثوم و آن دختران، فاطمه و سکینه و رقیه می باشد».

32. کنز المصاب

محمد ابراهیم اصفهانی در این کتاب که ظاهراً شروع تألیف آن در 1370 ق بوده است، به ذکر احوال حضرت رقیه علیها السلام علامه در خرابه ی شام در فراق بابا و گریه و ناله ی همراهان آن حضرت و شهادت وی پرداخته است. (1)

33. بحر المصاب و کنز الغرایب

شیخ محمد جعفر کبیری تبریزی مؤلف کتاب شهادت رقیه علیها السلام در خرابه شام را بنابر روایت صاحب «ابواب الجنان» و ابن نما و سید بن طاووس نقل می کند. وی در جلد چهارم کتاب می نویسد:

ص: 173

«در هنگامی که صیادان جور و ستم غزالان محنت و غم و کبوتران حرم سید امم را مقید زنجیر الم در زندان خرابه محبوس کردند، طفلی صغیر و کودکی اسیر فاطمه، نام در سن سه یا چهار سالگی وجود داشت که به جهت صغر سن گویی شهادت پدرش را نمی دانست... سر پدر را برای طفل آوردند، پس از درد دل های فراوان فوضعت فمها علی فمه الشریف و بکت بکاءاً شدیداً، پس آن طفل بی دل چنان آه از دل برکشید که زمین و آسمان لرزید و جان به جان آفرین تسلیم کرد، پس جناب زینب علیها السلام بی اختیار دوید او را حرکت داد، ولی متوجه شد روح از بدن طفل مفارقت کرده...» (1)

34. مصائب المعصومین

شیخ عبد الخالق بن عبد الرحیم یزدی تألیف کتاب مصائب المعصومین را در اول شعبان 1241 ق به پایان رساند. وی در این کتاب حضرت رقیه علیها السلام را در میان اسرا نام برده و ماجرای خرابه ی شام و شهادت آن حضرت را نقل کرده است. (2)

35. جواهر الايقان و سرمایه ی ایمان

این کتاب تألیف ملا آقا دربندی است. وی هنگام نقل شهادت حضرت علی اصغر و وداع امام حسین علیه السلام با اهل حرم، نام حضرت رقیه علیها السلام را آورده است. (3) این کتاب در سال 1288 ق در تهران به صورت سنگی

ص: 174

1- بحر المصائب و کنز الغرائب، ج 4، ص 410-486.

2- مصائب المعصومین علیهم السلام، ص 360 - 403.

3- دربندی، ملا، آقا اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات، ص 533

36. ماتمکده

مولی قربان رمضان دشتی رودباری، قزوینی متخلص به بیدل این کتاب را در 1282 ق تألیف کرده است. وی به نام شریف رقیه و شهادت آن علیا مخدره در خرابه ی شام تصریح کرده است. (1) او در جایی از کتابش این موضوع که برخی صغیره خرابه شام را زییده گفته اند تکذیب کرده است. (2)

37. مفتاح الجنه للنار جنه

مولی مقدس زنجانی این کتاب را در 1285 ق تألیف کرده است. وی در انتهای مجلس یازدهم کتاب از دختر صغیره ی امام حسین علیه السلام نام برده. همچنین در انتهای مجلس سی و سوم به داستان وداع او با امام حسین علیه السلام اشاره کرده است. در مجلس سی و ششم نیز به تفصیل مطالبی در ذکر مصائب دختر صغیره نقل کرده است.

38. انوار الشهاده

شیخ محمد حسین بن علی یزدی در 1285 ق این کتاب را تألیف کرده . او کتاب های بسیاری همچون میزان الحق در رد عامه، حقوق آل محمد، هدایة الأسماء ، انوار الهدایة و رسالة في العصمة را نیز تألیف کرده است. وی درباره ی حضرت رقیه علیها السلام هم نوشته است:

«در کتاب «عوامل العلوم» و برخی کتب دیگر روایت نموده

ص: 175

1- ماتمکده، ص 130 و 149 و 154 و 207 و 214

2- ماتمکده، 151.

است که در میان اسیران دختر کوچک از امام حسین علیه السلام باقی مانده بود و اسم او بنا بر قولی رقیه بود و از عمر شریفش سه سال گذشته بود و آن حضرت او را بسیار دوست می داشت آن دخترک بعد از پدرش در شب و روز بسیار گریه می کرد که از گریه او دل اهل بیت مجروح می شد». (1)

39. اعیان الشیعه

سید محسن امین عاملی، فقیه، مورخ، ادیب، دانشمند خاتم مجتهدان، شام، شاعر، رهبر شیعیان و مرجعی بزرگ بود. در 1284 ق در جبل عامل در جنوب لبنان متولد شد. پدرش سید عبد الکریم نام داشت و نسبش به زید بن علی بن الحسین علیه السلام می رسید. وی در 1377 قمری و در 87 سالگی وفات یافت اعیان الشیعه جامع ترین تذکره و یا دائرة المعارف در احوال رجال شیعه و عقاید تشیع اعم از اصول و فروع است در این کتاب درباره حضرت رقیه علیها السلام می نویسد:

«رقیه بنت الحسین:» ينسب اليها قبر و مشهد مزور بمحلة العمارة من دمشق الله اعلم». (2)

40. ناسخ التواريخ

این کتاب تألیف میرزا محمد تقی، لسان الملک معروف به سپهر از علما و فضلاى عصر قاجار متوفی به سال 1297 ق است. در این کتاب تاریخ جهان را از هبوط حضرت آدم آغاز کرده و سپس انبیا علیهم السلام و سلاطین و امت های گذشته را معرفی می کند تا به دوران اسلام می رسد. وی برای

ص: 176

1- انوار الشهادة، صفحه 242

2- اعیان الشیعه، ج 7، 34

هر یک از ائمه یک جلد از کتاب را اختصاص داده است. در این کتاب در مورد رقیه علیها السلام و مکالماتش با حضرت زینب علیها السلام و رحلتش در خرابه و غسل دادش توسط زینب و ام کلثوم علیهما السلام مطالبی ذکر شده:

«آن دختر سه ساله بود، بعضی نامش را زینب و بعضی رقیه علیها السلام و بعضی سکینه علیها السلام دانسته اند و عده ای نوشته اند به دستور یزید عمارتی ساختند و واقعه ی روز عاشورا و حال شهدا و اسیری اسرا را در آن جا نقش زدند اهل بیت علیهم السلام را به آن جا وارد کردند و اگر این خبر مقرون به صدق، باشد حالت اهل بیت و محنت ایشان را در مشاهده ی این عمارت جز حضرت احدیت نخواهد دانست. پس آن دختر سیّد مختار و نبیره ی اول کردگار، در آن خرابه ی بی چراغ در شب تاریک بر روی خاک و ریگ بماند. علی الصّباح به اذن یزید علیه اللّٰعنة آن غریبه را در خرابه دفن کردند. (1)

41. مصائب الهداه

سید صدر الدین تنکابنی در کتاب مصائب الهداه مختصراً زندگی نامه ی اهل بیت علیهم السلام و مقتل چهارده معصوم را بیان کرده و وقتی به زندگی نامه ی امام حسین می رسد وقایع شام را بررسی می کند و ماجرای حضرت رقیه را به نام فاطمه صغیره ذکر می کند. (2)

42. سر الاسرار

عبد الرّحیم کرمانشاهی (1232 - 1305ق) مؤلف کتاب ارزشمند سر الاسرار فی مصیبة ابی الائمة الاطهار درباره حضرت رقیه مطابق با

ص: 177

1- سپهر میرزا محمد تقی خان، ناسخ التواریخ، ج 2، ص 456.

2- تنکابنی، سید صدر الدین حسین، مصائب الهداة وقائع الشام چاپ سنگی، 1331.

نقل منتخب و روضه الشهدا مطالبی ذکر می کند و می نویسد:

«خواهر محترم چشم برادر را معیوب، دید غش کرده و از دنیا رفت هاجر مادر حضرت اسماعیل سرخی اثر کارد در گلوی فرزندش را دید سه روز در دنیا بود و سپس رحلت کرد فریاد از حالت زنان و سایر دختران از مشاهده ی این واقعه! و از حالت آن مظلومه (رقیه)؟!» (1)

43. عمدة المصائب

آخوند ملا، احمد مشهور به منظور تألیف کتاب عمدة المصائب را در 1300ق به پایان رساند. او رفتن اسرا به شام و خرابه نشینی و شهادت علیا مخدره حضرت رقیه و یا همان فاطمه صغیره را همراه با اشعار سوزناک عربی و فارسی و متن مقاتل قدیمی بیان کرده و نیز اشاره کرده که رقیه همان زبیده است. او در خاتمه می گوید:

قبر آن حضرت با این که در بلاد اعدای ولایت است اما زیارت گاه دوست و دشمن است و مردم زیادی در بقعه ی منوره ی حضرت رقیه برای زیارت حاضر می شوند». (2)

44. ذریعة النجاة

میرزا رفیع گرمودی تألیف کتاب ذریعة النجاة في المقتل را در 1302ق به پایان برد و در 1304ق به چاپ رساند وی در کتابش نقل می کند که حضرت سید الشهدا دختری سه ساله به نام رقیه داشته اند و اشاره ای هم

ص: 178

1- کرمانشاهی، عبد الرّحیم، سرّ الأسرار، ص 355

2- عمدة المصائب، ج 2، ص 356/357

45. مصباح الحرمین

این کتاب تألیف مولی عبد الجبار بن زین العابدین الشکوئی، از علمای قرن چهاردهم قمری و از اهالی قفقاز است که در 1321ق آن را نگاشته است صاحب مصباح الحرمین می نویسد:

«طفل سه ساله امام حسین شبی از شب ها پدر را در عالم رؤیا دید و از دیدنش شاد گردید و در ظلّ مرحمتش آرمید و فلک ستیزه جو این نوع استراحت را برای آن صغیره نتوانست ببیند. چون آن محترمه از خواب بیدار شد و پدر خود را ندید شروع به گریه کرد. هر چه اهل البیت او را تسلی دادند آرام نشد، سبب گریه از او پرسیدند آن مظلومه در جواب گفت: اینَ اَبی ایتُونی بوالدی و قُرَّةَ عینی یعنی کجاست پدر من بیاورید پدر مرا و نور چشم مرا پس آن مصیبت زدگان دانستند، که آن یتیم پدر را در خواب دیده است هر چند تسلی دادند آرام نشد خود اهل البیت نیز منتظر بهانه برای گریه، بودند لذا گریه سکوت شب را شکست. همه با آن صغیره هم آواز شده، مشغول گریه و زاری و ناله شدند پس موهای خود پریشان نموده و سیلی به صورت ها می زدند و خاک خرابه را بر سر خود می ریختند و صدای گریه ایشان چندان بلند گردید که به گوش یزید پلید کافر رسید.»

ادامه ی گزارش مانند نقل کتاب منتخب التواریخ اثر طاهر بن عبد الله دمشقی است

ص: 179

ملا محمد حسین شهبازی اردستانی در کتاب انوار المجالس که در 128ق تألیف آن به پایان رسیده جریان شهادت حضرت رقیه را چنین نقل می کند:

«جناب سید الشهدا را دختری است سه ساله و او پدر خود را به خواب دیده... تا این که سر پدر را برای او آورند. پس از بسیاری شکایت بیهوش شد چون به هوش آمد آن سر مطهر را برداشت و به سینه چسباند و آن قدر گریه کرد که ساکت گردید. چون او را حرکت دادند دیدند مرغ روحش از قفس تن بر شاخسار طوبی آشیان گرفت.» (1)

47. مزامیر الاولیا

سید محمد باقر مجتهد زاده گنجوی (متوفای 1335 ق) این کتاب را نگاشته و خط مرحوم علامه میر جهانی در نجف اشرف در 1353ق چاپ شده است. در این کتاب احوال حضرت رقیه در شام و شهادت آن علیا مخدره شرح داده شده و هنگام ذکر وداع امام حسین با اهل حرم نام حضرت رقیه همراه با بانوان حرم بیان شده است. (2)

48. تاریخ کربلا

عبد الجواد کلید دار این کتاب را در 1349ق تألیف کرده است. در مقدمه ی آن کلماتی از صاحب، الغدیر، شیخ عبد الحسین امینی در

ص: 180

1- انوار المجالس، ص 285

2- مزامیر الاولیاء، 1/29/105/126/127/163/200/211/222.

تجلیل از کتاب و مؤلف، آمده که بخشی از آن چنین است:

«... فکتاب تاریخ کربلاء و حائرها کنفس بقعتها الکریمه ضالة الفقیه و طلبه المحدث و بغیة الباحث و أمنیة اهل الدین... و لمثل هذا فلیعمل العاملون و السلام علیکم و رحمة الله و بركاته . النجف، غرة الشعبان 1386ق محبتکم عبد الحسین الامینی.»

مؤلف در کتاب چنین آورده است «قبر سیده رقیه بنت الحسین در وسط شام نزدیک بازار بزرگ است.» (1)

49. تحفه الحسینیه

فاضل بسطامی این کتاب را در 1274ق تألیف کرده . مؤلف روایت منقول از منتخب را درباره ی شهادت حضرت رقیه علیها السلام نقل می کند و سپس می نویسد:

«در بعضی از کتب مراثی مثل لسان الذاکرین و غیره بیان شده است که این صغیره رقیه نام بود در بعضی کتب مراثی مسمی به زینب است. گویا حضرت سید الشهداء به جهت زیادتى محبت خود به علیا جناب زینب آن دختر را مسمی به زینب نموده است.» (2)

همچنین زیر عنوان «فی بکاء یتیمه الحسین علیه السلام لفراق أیها (علیهم السلام)» ماجرای شهادت حضرت رقیه علیها السلام را در خرابه ی شام بیان می کند. (3)

ص: 181

1- تاریخ کربلا، ص 94.

2- تحفة الحسینیه ، 389

3- فاجعة العظمی، 205/204.

در مورد مرقد مطهر حضرت می نویسد:

«بعضی از صالحان گفته اند: قبر شریف حضرت رقیه علیها السلام ویران شده بود؛ از این رو عده ای تصمیم گرفتند بدن مطهر آن حضرت را از قبر بیرون آورده و قبر را به طور اصولی و محکم بازسازی کنند اما از هیبت حضرت رقیه علیها السلام کسی جرئت نکرد وارد قبر شود و جنازه را بیرون آورد تا این که یکی از منسوبان به خاندان امامت به نام «سید بن مرتضی» اعلام آمادگی کرد و وارد قبر شد. او پس از آن که پارچه ای روی کفن و بدن مطهر حضرت رقیه علیها السلام انداخت و آن را با پارچه پیچید، دریافت که آن حضرت دختر کوچکی است و پشتش بر اثر ضربات بسیار مجروح شده است فاذا هی بنت صغیره و کان متنها مجروحاً من کثره الضرب (1) او دختر کوچکی بود که کمرش از شدت ضربه مجروح شده بود».

50. الوقایع و الحوادث

*الوقایع و الحوادث (2)

محمد باقر ملبوبی (متوفی 1376 شمسی) در کتاب الوقایع و الحوادث چنین نقل می کند:

ص: 182

1- فاجعه العظمی، ص 204 و 205

2- وی فرزند شیخ محمد نقی ملبوبی است که در 1308 ش در شهر اراک به دنیا آمد و در 1373 ش در شهر قم از دنیا رفت و در قبرستان باغ بهشت این شهر آرام گرفت. وی از محضر اساتیدی چون آیات عظام بروجردی امام خمینی مرعشی نجفی، گلپایگانی بهره برد. به سبب دقت علمی و خوش سلیقگی مؤلف در تألیف کتاب الوقایع و الحوادث هم عصرانش همچون آیت الله گلپایگانی و آیت الله مرعشی نجفی توجه خاصی به این کتاب کردند، به طوری که مرحوم گلپایگانی بیش از 500 دوره ی آن را خریداری کرد و در میان طلاب رایگان پخش کرد تا آن ها استفاده کنند. (مقدمه ی جلد هشتم الوقایع و الحوادث)

«هلال بن نافع که از سربازان دشمن بود می گوید: من پیشاپیش صف ایستاده بودم دیدم امام حسین علیه السلام پس از وداع با اهل البیت علیهم السلام خود به سوی میدان می آید. در این هنگام ناگاه چشمم به دخترکی افتاد که از خیمه بیرون آمد و با گام های، لرزان دوان دوان به دنبال امام حسین علیه السلام شتافت و خود را به آن حضرت رسانید. آن گاه دامن حضرت را گرفت و صدا زد: یا ابا انظرنی فانی عطشان: بابا جان! به من بنگر من تشنه ام. شنیدن این سخن کوتاه ولی جگر، سوز از زبان کودکانه تشنه کام، مثل آن بود که بر زخم های دل داغدار امام حسین علیه السلام نمک پاشیده باشند. سخن او آن چنان امام حسین علیه السلام را منقلب ساخت که بی اختیار اشک از دیدگانش جاری شد با چشمی اشکبار به آن دختر فرمود: الله یسقیك فانه وکیلی دخترک می دانم تشنه هستی خدا تو را سیراب می کند زیرا او وکیل و پناه گاه من است هلال می گوید: پرسیدم این دخترک که بود و چه نسبتی با امام حسین علیه السلام داشت؟ به من پاسخ دادند: او رقیه علیها السلام دختر سه ساله ی امام حسین علیه السلام است.» (1)

51. وقایع عاشورا

آیت الله سید محمد تقی مقدم از علمای معاصر در کتاب وقایع عاشورا می نویسد:

«در بعضی از روایات آمده است حضرت سکینه علیها السلام در روز عاشورا به خواهر سه ساله اش (حضرت رقیه) گفت: بیا دامن پدر را بگیریم و نگذاریم برود و کشته شود. امام حسین علیه السلام

ص: 183

با شنیدن این سخن بسیار اشک ریخت و آن گاه رقیه علیها السلام صدا زد بابا! مانعت نمی شوم. صبر کن تا تورا ببینم امام حسین علیه السلام او را در آغوش گرفت و لب های خشکیده اش را بوسید. در این هنگام آن نازدانه ندا در داد که: العطش العطش فأن الظماء قد أحرقتی: بابا بسیار تشنه ام شدت تشنگی جگرم را آتش زده است. امام حسین علیه السلام به او فرمود: کنار خیمه بنشین تا برای تو آب بیاورم. آن گاه امام حسین علیه السلام برخاست تا به سوی میدان، برود باز هم رقیه علیها السلام دامن پدر را گرفت و با گریه گفت: یا ابه این تمضی عنا؟ بابا جان! کجا می روی؟ چرا از ما بریده ای؟ امام یک بار دیگر او را در آغوش گرفت و آرام کرد و سپس با دلی پر خون از او جدا شد». (1)

52. فاجعه الطف

سید محمد کاظم قزوینی (2) در این کتاب می نویسد:

ص: 184

- 1- مقدم، سید محمد تقی، وقایع عاشوراء ص 455
- 2- علامه سید محمد کاظم قزوینی در 12 شوال 1348 ق از دنیا رفت. وی چنین وصیت کرده بود: «بدن مرا موقتاً در حسینیه ام (حسینیه حضرت زینب علیها السلام در قم) به طور امانت در خاک بسپارید زیرا وصیت اصلی ام در این زمینه این است که هر زمان شرایط عراق مساعد شد بدن مرا از قبر بیرون بیاورید و به نجف منتقل کنید و در هنگام دفنم در قم کتاب «فاطمه زهرا من المهد الی الحد» که یکی از تألیفاتم می باشد را روی سینه ام قرار دهید». ورثه به وصیت او عمل کردند و هنگامی که شرایط عراق مساعد شد و حسینیه را جهت توسعه ی حرم خراب کردند بدنش را بعد از 15 سال از قبر بیرون آوردند و دیدند صحیح و سالم است. از تألیفات او می توان به کتاب فاطمه الزهرا من المهد الی اللحد و موسوعه ی امام صادق علیه السلام دره 6 جلد اشاره کرد. (مقدمه موسوعه ی امام صادق علیه السلام جلد یک)

«در آخرین وداع امام حسین علیه السلام با آرام ساختن فرزند گران قدرش حضرت سجاد به خیمه بانوان حرم پیامبر آمد و با زبان پر مهر و بزرگواری همه را به نام ندا داد که:

یا سکینه و یا فاطمه و یا رقیه و یا صفیه و یا زینب و یا ام کلثوم علیکن منی السلام فهذا الاخر الاجتماع وقد قرب منکن الاجتماع (1)
دخت گران مایه ام سکینه جان! دخت ارجمندم فاطمه جان! دختر عزیزم رقیه، صفیه ... خواهر قهرمانم زینب عزیز، خواهر گران قدرم ام کلثوم....»

53. الدمعة الساکبة

کتاب الدمعة الساکبة فی احوال النبی و العترته الطاهرة (2)، تألیف محمد باقر بن عبد الکریم بهبهانی متوفی (1285 ق) است. درباره ی سه ساله ی امام حسین علیه السلام در این کتاب آمده است:

«برای مولانا الحسین علیه السلام دختری بود که سنش سه ساله و در واقعه کربلا حضور داشت... و همیشه پدر خویش را می خواست و سراغ بابا می گرفت و به او می گفتند فردا می آید تا این که شبی از شب ها پدر را در خواب می بیند...» (3)
وی باقی ماجرا را مانند دیگر مقاتل نقل می کند.

ص: 185

1- قزوینی، سید محمد کاظم، ترجمه ی فاجعه الطف (در وقایع روز تاریخ عاشورا)، ص 291
2- وی انگیزه ی خود از نوشتن این کتاب را اختصار کتاب های فضایل و مقاتل و نادرستی کتاب های طولانی در این زمینه یاد کرده است.

3- بهبهانی محمد باقر بن عبد الکریم، الدمعة الساکبة، 141/5. ملا حبیب الله شریف کاشانی، تذکرة الشهداء، 193.

حاج شیخ محمد باقر مجتهد بیرجندی (1) (1276-1352ق) در این کتاب درباره صغیرهی امام حسین علیه السلام می نویسد:

«در روز پنجم صفر به نقل از میرزا احمد کرمانی در جامعه و فی المنتخب ذلک من دون تعیین یوم - فیه توفی طفل من الاسراء فی دار یزید لعنه الله علیه» (2)

55. المجالس

در کتاب ثمرات الحیات به نقل از شیخ طریحی در المنتخب، داستان جان گداز ورود اهل بیت به شام و اسکان ایشان در خرابه را متذکر می شود و می نویسد:

«اما گمان نمی کنم به اهل البیت سخت تر از آن شبی گذشته باشد، که آن دختر سه ساله پدر را در خواب دید و از خواب بیدار شد سراغ پدر را گرفت.»

نویسنده داستان طاهر بن حارث را به نقل از کتاب المجالس تا آن جا که صدای طفل در خرابه بلند شد و سر مطهر سید الشهداء علیه السلام میان

ص: 186

1- شخصیت علمی وی در بین بزرگان زبان زد بوده و در 22 سالگی از علما و بزرگان نجف اخذ اجتهاد کرده. تسلط او بر علوم مختلف بالاخص فقه عام و عام خاص را رجالیون تحسین کرده اند و او را ملای عریض و طویل معرفی کرده اند او به فرزند خود گفته بود: «برای من میسر است بدون مراجعه به کتب مهمات فقه را از طهارت تا دیات با اشاره به فتوای معظم فقها در هر مسئله بنویسم». برای مطالعه ی بیش تر درباره ی زندگی وی به مقدمه کتاب کبریت احمر مراجعه کنید.

2- مجتهد بیرجندی محمد، باقر وقایع الشهور، ص 411

طشت طلا به لرزه درآمد نقل می کند.

مطلب مهمی که در کتاب ثمرات الحیات به نظر می رسد این است که نویسنده حکایت طاهر بن حارث را از کتاب المجالس شهید ثالث شهاب الدین تستری خراسانی متوفای 997 ق و همچنین از کتاب مشکات الانوار نقل می کند شهید ثالث حکایت مذکور را از کتب معتبر نقل کرده است؛ لذا وجود طفلی از امام حسین علیه السلام و جان دادن او در خرابه مستند به کتب معتبر قدیمی بوده که در دسترس بزرگان شیعه بوده و فی الحال بدان دسترسی نداریم.

56. تذكرة الشهداء

ملا حبیب الله شریف کاشانی (م1340ق) از عالمان و فقیهان کثیر التالیف است. او حدود دویست تألیف دارد و همان طور که از آثار وی پیداست او جامعیت در معقول و منقول داشته است. وی در تذکره ی الشهداء می نویسد:

«نقل شده که آن حضرت را دختر سه ساله ای بود که در خرابه شام از مشاهده سر بریده پدر وفات کرد.»

57. منتخب التواریخ

اشاره

عالم جلیل القدر سید هاشم خراسانی (1352ق) در منتخب التواریخ چنین می نویسد:

«طاهر بن عبدالله دمشقی می گوید: من ندیم آن لعین بودم و اکثر شب ها برای او صحبت می کردم و او را مشغول می نمودم شبی سر نحس او را در دامن گرفتم آن لعین به خواب رفت و

ص: 187

سر نورانی سید الشهداء علیه السلام در آن وقت در طشت طلا- در مقابل ما بود چون ساعتی گذشت دیدم که ناله اهل حرم محترم امام حسین علیه السلام، از خرابه بلند شد. آن لعین در خواب و من در اندوه بودم که آیا چه ظلم و ستم بود که یزید بدمآب به اولاد ابو تراب نمود؟ به طرف طشت نظر کرده دیدم که از چشم های امام حسین علیه السلام اشک جاری شده است، تعجب کردم! پس دیدم لب های مبارکش به حرکت، آمده به آواز اندوهناک و ضعیفی از آن دهان معجز بیان، بلند گردید و گفت: اللهم هولاء اصحابنا: خداوندا اینان اولاد و جگر گوشه من هستند و این ها اصحاب منند طاهر گوید: چون این حال را از آن حضرت مشاهده کردم وحشت و دهشت بر من غلبه کرد شروع به گریه کردن کردم به بالای عمارت یزید آمدم خیال می کردم شاید یکی از اهل بیت رسول خدا صلی الله علیه و آله فوت شده ، که مرگ او باعث این همه ناله و ندبه شده است. وقتی بالای قصر رسیدم دیدم تمامی اهل بیت اطهار علیهم السلام طفل صغیری را در میان گرفته اند و آن دختر خاک به سر می ریزد و با ناله و فغان می گوید یا عمته و یا اخت ابی این ابی این ابی عمه! و ای خواهر پدر بزرگوار من! کجاست پدر من؟ کجاست پدر من؟ پیش یزید برگشتم. دیدم آن بدبخت بیدار شده به طرف سر حسین بن علی علیه السلام نگاه می کند و از کثرت وحشت و دهشت و خوف و خشیت مانند برگ بید بر خود می لرزد از من سبب گریه اهل بیت علیهم السلام را پرسید و گفت سر را نزد آن صغیره بگذارید باشد که با دیدن آن تسلی یابد. ملا زمان یزید سر حضرت سید الشهداء علیه السلام را برداشته به در خرابه

آمدند چون اهل بیت علیهم السلام دانستند که سر امام حسین علیه السلام را آورده اند، تماماً به استقبال آن سر شتافتند و سر امام حسین علیه السلام را از ایشان گرفته و اساس ماتم را از سر گرفتند چون نظر آن صغیره بر سر مبارک افتاد پرسید ما هذا الراس؟ این سر کیست؟ گفتند: هذا رأس ابیک: این سر مبارک پدر توست. پس آن مظلومه آن سر مبارک را از طشت برداشته و در برگرفت و شروع به گریستن نمود و گفت پدر جان! کاش من فدای تو می شدم، کاش قبل از امروز کور و نابینا بودم و کاش می مردم و در زیر خاک می بودم و نمی دیدم محاسن مبارک تو به خون خضاب شده است. پس این مظلومه دهان خود را بر دهان پدر بزرگوار خود گذاشت و آن قدر گریست که بیهوش شد. چون اهل بیت علیهم السلام آن صغیره را حرکت دادند دیدند، که روح مقدسش از دنیا مفارقت کرده است چون آن بی کسان این وضع را، دیدند صدا به گریه و زاری بلند کردند و عزای غم و زاری را تجدید نمودند آن دختری که در خرابه شام از دنیا رحلت فرموده، از صبایای خود حضرت سید الشهداء علیه السلام بوده، چون مزاری که در خرابه شام است، منسوب به این مخدره و معروف به مزار رقیه علیها السلام است.» (1)

بازسازی قبر مطهر حضرت رقیه علیها السلام به نقل منتخب التواریخ

عالم جلیل، شیخ محمد علی شامی که در جمله ی علما و محصلین نجف اشرف است به حقیر فرمود:

«جدّ امّی بلا واسطه ی من جناب آقا سید ابراهیم دمشقی

ص: 189

که نسبی منتهی می شود به سید مرتضی علم الهدی و سن شریفش از نود افزون بوده و بسیار شریف و محترم بودند سه دختر داشتند و اولاد ذکور نداشتند. شبی دختر بزرگ ایشان جناب رقیه بنت الحسین علیه السلام را در خواب دید که فرمود: به پدرت بگو به والی، بگوید، میان قبر و لحد من آب افتاده و بدن من در اذیت است بیاید و قبر و لحد مرا تعمیر کند. دخترش به سید عرض کرد و سید از ترس اهل تسنن به خواب ترتیب اثر نداد. شب دوم دختر وسطی سید باز همین خواب را دید به پدر گفت و او هم چنان ترتیب اثری نداد شب سوم دختر کوچک ترسید همین خواب را دید و به پدر گفت، ایضاً ترتیب اثر نداد شب چهارم خود، سید مخدّره را در خواب دید که به طریق عتاب فرمودند: چرا والی را خبردار نکردی؟! صبح سید نزد والی شام رفت و خوابش را برای والی شام نقل کرد. والی امر کرد علما شام از شیعه و سنی بروند و غسل کنند و لباس های نظیف در بر کنند. آن گاه به دست هر کس قفل درب حرم مقدس باز شد همان کس برود قبر مقدس را نبش کند و جسد مطهرش را بیرون بیاورد تا قبر مطهر را تعمیر کنند. بزرگان شیعه و سنی در کمال آداب غسل نموده و لباس نظیف در بر کردند؛ قفل به دست هیچ یک مگر به دست مرحوم سید ابراهیم باز نشد. بعد هم که به حرم مشرف شدند هر کس کلنگ بر قبر می زد کارگر نمی شد تا آن که سید مزبور کلنگ را گرفت و بر زمین زد و قبر کنده شد. بعد حرم را خلوت کردند و لحد را شکافتند دیدند بدن نازنین مخدّره میان لحد قرار دارد و کفن آن مخدّره ی مکرمه صحیح و سالم

می باشد، لکن آب زیادی میان لحد جمع شده است. سید بدن شریف مخدّره را از میان لحد بیرون آورده، بر روی زانوی خود نهاد و سه روز همین قسم بالای زانوی خود نگه داشت و متصل گریه می کرد، تا آن که لحد مخدّره را از بنیاد تعمیر کردند. اوقات نماز که می شد سید بدن مخدّره را بر بالای شیء نظیفی می گذاشت و نماز می گزارد بعد از فراغ باز بر می داشت و بر زانو می نهاد تا آن که از تعمیر قبر و لحد فارغ شدند. سید بدن مخدّره را دفن کرد و از کرامت این مخدّره در این سه روز سید نه محتاج به غذا شد و نه محتاج آب و نه محتاج به تجدید وضو؛ بعد که خواست مخدّره را دفن کند، سید دعا کرد خداوند پسری مسمّی به سید مصطفی به او مرحمت فرماید در پایان والی تفصیل ماجرا را به سلطان عبد الحمید عثمانی نوشت و او هم تولیت زینبیه و مرقد شریف رقیه و مرقد شریف امّ کلثوم و سکینه علیه السلام را به سید واگذار نمود و فعلاً آقای حاج سید عباس پسر آقا سید مصطفی، پسر سید ابراهیم سابق الذکر، متصدّی تولیت این اماکن شریف است.»

سید هاشم خراسانی سپس می گوید:

«گویا این قضیه در حدود سنه هزار و دویست و هشتاد اتفاق افتاده است»⁽¹⁾.

نکته ی مهمی که در انتهای این نقل وجود دارد این است که این جریان مربوط به سال 1280 ق است و نزدیکی این جریان به زمان حیات

ص: 191

1- همان

مؤلف خود بر اعتبار این نقل می افزاید همین جریان در مقتل جامع مقدم با توضیحات بیش تری نقل شده از جمله این که:

«بدن مطهر را دیدند که در پارچه ی سیاهی کفن شده و یک زنجیر کوچکی هم به گردن آن بانو بود آن سید از شدت گریه غش می کند چون او را به هوش می آورند قضیه زنجیر را به مردم می گوید و می فرماید ببینید ظلم بنی امیه را صدای ضجه و ناله از مردم بلند می شود».

(1)

نأید جریان از طریق کرامت بی بی حضرت رقیه علیها السلام

آیت الله سید هادی خراسانی در کتاب معجزات و کرامات ماجرای را نقل می کند که مؤید جریان فوق الذکر است:

«روی پشت بام خوابیده بودیم که ناگهان مار دست یکی از خویشان ما را، گزید وی مدتی مداوا کرد ولی سود نبخشید. آخر الامر جوانی به نام سید عبد الامیر نزد ما آمد و گفت: کجای دست او را مار گزیده است؟ چون محل مار زدگی را به او نشان داد بلافاصله دستی به آن موضع زد و بکلی محل گفت درد خوب شد. سپس من نه دعایی دارم و نه دوايي؛ فقط کرامتی است که از اجداد ما به ما رسیده است هر سَمی که از زنبور یا عقرب یا مار باشد اگر آب دهان یا انگشت به آن بگذاریم خوب می شود جهتش نیز این است که جدّ ما در شام موقعی که آب بر قبر شریف حضرت رقیه علیها السلام افتاد، جسد حضرت رقیه علیها السلام را سه روز روی دست گرفت تا قبر شریف را

ص: 192

تعمیر کردند و از آن جا این اثر در خود و اولادش مانده است».(1)

هر دو ماجرا در قرون اخیر رخ داده است و اگر اشکال بگیرند که مستند به خواب بوده است می گوئیم بله اگر تنها مستند به خواب و مقدمات آن همه حدسی بود این اشکال وارد بود ولی در کتب تاریخی ذکر شده که قبر را می شکافند و می بینند که قبر مطهر از آب پر شده است. لذا جریان حسی بوده و نقل به مشاهده شده است.

58. منتخبات التواریخ لدمشق.

محمد ادیب تقی الدین حصنی حسینی (1358ق) که زمانی متولی حرم حضرت رقیه علیها السلام بوده است در کتابش چنین می نویسد:

«سیده رقیه دختر امام حسین علیه السلام در باب الفرادیس شام دفن شده است».(2)

59. الامام الحسین علیه السلام و اصحابه السلام

شیخ علی فضل قزوینی (م 1367ق) در این کتاب درباره ی حضرت رقیه و چگونگی دفن آن حضرت در شام مفصل سخن گفته است و نیز ماجرای سفیر روم، که از زمان معاویه تا زمان یزید در شام بوده را از تاریخ افرنج و تاریخ روم نقل کرده:

«زمانی که اسرا در شام، بودند، محل کار من هر روز از جلو کاخ یزید و از کنار خرابه بود. یک روز که خواستم محل

ص: 193

1- خراسانی سید هادی کرامات و معجزات ص 6

2- حصنی حسینی، تقی الدین منتخبات التواریخ لدمشق، ص 45

کار بروم، وقتی نزدیکی خرابه رسیدم دیدم جمعیت زیادی اطراف خرابه تجمع کرده بود و هر کس تلاش می کرد که داخل خرابه را ببیند مردم با نوک پا ایستاده بودند تا بلند قد شوند و داخل خرابه را ببینند از مردی سؤال کردم که این تجمع و این تلاش برای چیست؟ در جواب گفت طفلی از اسرا از دنیا رفته راوی می گوید من هم جلو آمدم داخل خرابه را نگاه کردم دیدم دختر بچه روی زمین افتاده و حولها نسوة و صبیان ینوحون و ییکون فرق قلبی من هذه المنظره: اطراف آن طفل زنان و کودکان فریاد می کشند و ناله می کنند از این منظره قلبم شکست رد شدم و به محل کارم رفتم. عصر که مراجعه کردم، دیدم هم چنان مردم اطراف خرابه جمعند و همان زنان و کودکان، اطراف جنازه آن دختر بچه گریه می کنند».

پس از نقل این ماجرا قزوینی می گوید:

«از این ماجرا استفاده می شود که یزید نه اجازه دفن این کودک را داد تا به قبرستان مسلمانان دفن شود و نه کفنی فرستاد و نه سدر و کافور فرستاد. بلکه گفت یا در همین خرابه دفن کنند یا در قبرستان غیر مسلمانان؛ شاهد این قضیه ماجرای سید مرتضی موسوی است که وقتی قبر حضرت را باز کرد تا از آب که در قبر رسیده جلوگیری کند، وقتی جنازه ی حضرت رقیه را برداشت دید با لباس دفن شده است».⁽¹⁾

ص: 194

1- فضل قزوینی، شیخ علی، الامام الحسین و اصحابه، ج 3، ص 41، با تحقیق محقق سید احمد حسین، اشکوری چاپ عتبه حسینیہ چاپ اول، 1437ق / 2015م.

بیدل قزوینی این کتاب را نگاشته و در 1316 ق سید محمد حسین خوانساری آن را بازنویسی کرده است. در این بازنویسی در مجلس چهارم از مجلس سی و یکم، ورود اهل بیت به شام و ماجرای شهادت حضرت رقیه نقل شده. است چاپ سنگی این کتاب در کتابخانه ی آیت الله حائری در مدرسه فیضیه در دسترس است

61. الدروس البهیه

سید حسن لواسانی (م1400ق) در کتاب الدروس البهیه فی مجمل احوال الرسول و العتره النبویه می نویسد:

«یکی از دختران امام حسین علیه السلام به نام رقیه علیها السلام از شدت گریه و اندوه و گرمای شدید و گرسنگی، در خرابه شام از دنیا رفت و در همان جا به خاک سپرده شد. قبرش در آن جا معروف و زیارت گاه است».⁽¹⁾

62. الايام الشامیه

شیخ محمد امین امینی (1382 ه. ق) در کتاب الايام الشامیه من عمر النهضه الحسینیة ماجرای حضرت رقیه را در ذیل بحث شام ذکر می کند و به نقد و بررسی دیدگاه مخالفان وجود آن حضرت می پردازد و در این باره ادله ای نیز ذکر می کند.⁽²⁾

ص: 195

1- لواسانی، سید حسن الدروس البهیه فی مجمل احوال الرسول و العتره النبویه ص 71

2- امینی، محمد امین، الايام الشامیه من عمر النهضة الحسینیة، ص 256، بیروت، دار الاضواء، 1427ق.

محدث قمى مى گوید:

«و فى كامل البهائى نقلا عن كتاب الحاوية: ان نساء أهل بيت النبوة أخفين على الاطفال شهادة آبائهم وقلن لهم ان آباءكم قد سافروا الى كذا و كذا و كان الحال على ذلك المنوال حتى أمر يزيد بان يدخلن داره و كان للحسين عليه السلام بنت صغيرة لها اربع سنين قامت ليلة من منامها و قالت: أين أبى الحسين عليه السلام فأتى رأيته الساعة في المنام مضطربا اضطرابا شديدا. فلما سمعت النسوة ذلك بكين و بكى معهن سائر الاطفال و ارتفع العويل فانتبه يزيد من نومه و قال : ما الخبر؟ ففحصوا عن الواقعة و قصوا عليه فأمر أن يذهبوا برأس ابئها إليها ، فأتوا بالرأس الشريف و جعلوه في حجرها، فقالت ما هذا؟ قالوا: رأس ابيك، ففزعت الصبية و صاحت فمرضت و توفيت في أيامها بالشام.

روى هذا الخبر في بعض التأليفات بوجه أبسط و فيه: فجاؤوا بالرأس الشريف إليها مغطى بمنديل ديبقى، فوضع بين يديها و كشف الغطاء عنه فقالت: ما هذا الرأس؟ قالوا: إنه رأس أبيك . فرفعته من الطست حاضنة له و هي تقول: يا أبتاه من ذا الذى خضبك بدمائك، يا أبتاه من ذا الذى قطع و ريديك، يا أبتاه من ذا الذى أيتمنى على صغر سني ، يا أبتاه من بقى بعدك نرجوه يا أبتاه من لليتيمة حتى تكبر - و ذكر لها من هذه الكلمات إلى أن قال: - ثم إنها وضعت فيها على فمه الشريف و بكت بكاء شديدا حتى غشى عليها، فلما حركوها فإذا هي قد فارقت روحها الدنيا. فلما رأى أهل البيت ما جرى عليها أعلوا بالبكاء و استجدوا العزاء، و كل من حضر من أهل دمشق فلم ير ذلك اليوم الا باك و باكية . انتهى (1)

ص: 196

کامل بهائی از کتاب حاویہ نقل کرده است کہ زنان اهل بیت نبوت شہادت پدران را از کودکان نھان می داشتند و بہ آن ہا می گفتند: پدر شما سفر کردہ، تا این کہ یزید آن ہا را بہ خانہ ی خود طلبید. دختر چہار سالہ حسین علیہ السلام شبی از خواب برخاست و گفت: پدرم بہ کجا رفت؟ اکنون او را در خواب دیدم کہ نگران و پریشان بود. زنان از شنیدن این سخن گریان شدند و کودکان دیگر ہم بہ گریہ افتادند و شیون بلند شد یزید از خواب بیدار شد و گفت چہ خبر است؟ از واقعہ تحقیق کردند و بہ او خبر دادند، آن لعین دستور داد کہ سر پدر را برای او ببرند سر را آوردند و در دامنش گذاشتند. گفت این چیست؟ گفتند سر پدر توست، آن کودک ہراسان شد و صیحہ کشید و بیمار شد و در دمشق وفات کرد. این خبر در بعضی مؤلفات چنین نقل شدہ: دستمال دیقی روی سر انداختند و آن طبق را جلوی آن کودک نھادند پردہ از آن برگرفت و گفت این سر کیست؟ گفتند: سر پدرت؛ آن را از میان طشت برداشت و بہ سینہ گرفت و می گفت: پدر، جان چہ کسی تو را با خونت خضاب کردہ است؟ چہ کسی رگ های گردنت را بریدہ؟ چہ کسی مرا بہ این کودکی یتیم کردہ؟ پدر جان، بعد از توبہ چہ کسی امیدوار باشیم؟ پدر، جان چہ کسی یتیم را نگہداری کند تا بزرگ شود؟ و از این سخنان با او گفت تا آن کہ لب بر لب او نھاد و سخت گریست، تا از ہوش رفت و چون او را حرکت دادند روحش پرواز کردہ بود و اهل بیت از ماجرای او آواز بہ گریہ برداشتند و عزا را با اهل دمشق از سر گرفتند».

محدث قمی (1) در پی این مطلب قصیده‌ی بلند بالایی در مصیبت حضرت آورده است که در بخش اشعار ذکر خواهیم کرد.

سخنی با اهل علم

مرحوم محدث قمی خبر حضرت رقیه را در دو کتاب نفس المهموم و منتهی الآمال، از کامل بهایی و از سایر کتب نقل کرده است. وی با نقل اکاذیب و تحریفات مخالف بوده است و در مفاتیح الجنان و منتهی الآمال به شدت با اهل تحریف مقابله کرده است در منتهی الآمال خطاب به اهل منبر می گوید:

«از اکاذیب منتحله و حکایات ضعیفه‌ی مظنونۃ الکذب که در جمله‌ای از کتب غیر معتبره، بلکه از کتبی که مصنف آن‌ها از متدینین نیستند نقل نکنید». (2)

ایشان در صفحات بعد می گوید:

«و از این جهت از مرحوم فقیه زاهد، ورع جناب حاج ملا محمد ابراهیم کلباسی - طاب ثراه - نقل شده چنان چه در شفاء الصدور است، که وقتی یکی از فضلائی با دیانت اهل منبر در محضر آن جناب گفت در ذیل قصه‌ای که سید الشهداء علیه السلام فرمود: یا زینب! یا زینب! آن فقیه، ورع بی محابا در ملا عام به آواز بلند فرمود دهانت بشکنند...» (3)

ملاحظه کنید که علمای ما چه دقتی داشته اند تا اخبار مصون از

ص: 198

1- منتهی الآمال، ج 1، ص 528

2- منتهی الآمال، ج 1، ص 565

3- همان، ص 567

تحریف به ما برسد محدث قمی همچنین در مفاتیح الجنان می گوید: (1)

«شیخ ما در کتاب لؤلؤ و مرجان (2) فرموده. این کلمات که متضمن چند دروغ واضح است علاوه بر جسارت ارتکاب بر، بدعت جسارت افزودن بر فرموده ی امام علیه السلام چنان شایع و متعارف شده... کم کم این کلمات در مجموعه هایی که در زیارات و ادعیه احمقان از عوام جمع می کنند و گاهی اسمی بر آن می گذارند جمع شده و به چاپ رسیده و منتشر گشته و از این مجموعه احمق به آن مجموعه احمق نقل گردیده و کار به جایی رسیده که بر بعضی طلبه مشتبه شده...»

وی در ادامه می گوید:

«به حال خود گذاشتن عوام در امثال این امور جزئی و بدعت های مختصره؛ مثل غسل او ایس قرن و آتش ابو الدرداء تابع و مخلص حقیقی معاویه و روزه صمت که در روز سخن نگویند و غیر آن، که احدی بر مقام نهی بر نیامده سبب تجری شده، که در هر ماه و سال پیغمبر و امام تازه پیدا می شود و دسته دسته از دین خدا بیرون می روند، انتهی کلامه رفع مقامه.

خوب تأمل کن در فرمایش این عالم جلیل که مطلع است بر مذاق شرع مقدس چگونه این مطلب همی عظیم و عقده ای بزرگ در دل او گردیده؛ چون می داند مفسد این کار را بر خلاف آنان که از علوم اهل بیت علیهم السلام محروم و بی بهره ماندند و به

ص: 199

1- مفاتیح الجنان در زیاد کردن بر فقرات زیارت وارث

2- منظور میرزای نوری صاحب لؤلؤ و مرجان است.

دانستن ضغثی از اصطلاحات و الفاظ اکتفا کردند که امثال این مطالب را چیزی ندانند بلکه تصحیح و تصویب نموده و عمل برونق آن نمایند لا جرم کار به جایی رسد که کتاب مصباح المتهجد و امثال این کتب متروک و مهجور شود و این مجموعه های احمقانه شایع شود که در دعای مجیر که از دعا های معتبره مرویه است در هشتاد موضع آن کلمه بعفوک زیاد کنند و کسی انکار نکند و در دعای جوشن که مشتمل بر صد فصل است برای هر فصلی یک خاصیتی وضع کنند و با بودن این همه زیارات مأثوره زیارت مفعجه جعل کنند (1) و با بودن این همه دعا های معتبره مرویه با مضامین عالی و کلمات فصیحه بلیغه دعایی بی ربط در کمال برودت جعل نمایند و نام او را دعای حبی گذارند و از کنگره عرش آن را نازل نمایند و چندان فضیلت برای او وضع نمایند که انسان را متحیر و سراسیمه نماید؛ از جمله آن که العیاذ باللله جبرئیل به حضرت رسول صلی الله علیه و آله از جانب حق سبحانه و تعالی گفته باشد... مثلاً منتهی الآمال این حقیر را تازه طبع کردند، بعضی از کتاب آن به سلیقه خود در آن تصرفاتی نموده از جمله در احوال مالک بن یسر ملعون نوشته از دعای امام حسین علیه السلام هر دو دست او از کار افتاده بود الحمد لله در تابستان مانند دو چوب خشک می گردید الحمد لله و در زمستان خون از آن ها می چکید الحمد لله و بر این حال خسران مآل بود الحمد

ص: 200

1- البته این که زیارت مفعجه جعلی است محل بحث و تأمل است و این جا کلام محدث قمی بدون دخل و تصرف آمده است تا روشن شود که وی تا به مطلبی یقین و یا ظن شرعی پیدا نمی کرد آن مطلب را نقل نمی کرد.

لله در این دو سطر عبارت چهار لفظ الحمد لله کاتب موافق سلیقه خود جزء کرده و نیز در بعضی جاها بعد از اسم جناب زینب یا ام کلثوم به سلیقه خود لفظ خانم زیاد کرده، که زینب خانم و ام کلثوم خانم گفته شود، که تجلیل از آن مخدرات شود و حمید بن قحطبه را چون دشمن داشته بواسطه بدی او حمید بن قحبه نوشته و لکن احتیاط کرده قحطبه را نسخه بدل او نوشته و عبد ربه را صلاح دیده عبد الله نوشته شود و زحر بن قیس که به حاء مهمله است، در هر کجا بوده به جیم نوشته و ام سلمه را غلط دانسته و تا ممکنش بوده ام السلمه کرده الی غیر ذلك و غرضم از ذکر این مطلب در این جا دو چیز بود یکی آن که این تصرفاتی را که این شخص کرده به سلیقه خود این را کمال دانسته و خلافتش را ناقص فرض کرده و حال آن که همین چیزی که او کمال دانسته باعث نقصان شده...».

بنابراین محدث قمی با این همه دقت و وسواس در نقل بی شک ماجرای حضرت رقیه را در دو کتاب منتهی الآمال و نفس المهموم از منابع معتبر و موثق نقل کرده است.

ص: 201

علم انساب مقدّم بر تاریخ است و آن چه مورد توجه است این است که ابتدا جایگاه علم انساب و ارزش آن و روش انتساب اولاد در این علم بدانیم و سپس به بحث در مورد این موضوع از منظر انساب پردازیم.

1. گزارش های نسب شناسی چگونه باور پذیر و مستند می شوند؟

شاید این پرسش مطرح شود که اگر ما گزارش نسابه ی قرن ششم قمری به نام ابن فندق بیهقی را بپذیریم آیا برای باور پذیری گزارش او یا همان خبر واحد نیازمند به ذکر سلسله سند نسب شناسی نیستیم؟ در پاسخ می گوئیم که از قدیم علما و دانشمندان مسلمان در حیطه ی احکام دینی خصوصاً واجبات و محرمات، در کتاب های رجال و درایه و علم الحدیث ادله را بررسی می کرده اند تا در استنباط های خویش متقن ترین اجتهاد را ارائه کنند. لذا در واجبات و محرمات بحث های حدیثی، لغوی رجالی و فقهی فراوانی داشته اند، اما در مستحبات و آموزه های اخلاقی برای نتیجه گیری از یک روایت قائل به «تسامح در ادله ی سنن» بوده اند و عمل فقها و مجتهدان را به روایتی ضعیف جبران کننده ی ضعف سندی آن روایت دانسته اند. بدیهی است که

بررسی اسنادی آن گونه که در داده های فقهی موضوعیت داشته در دیگر علوم اسلامی و انسانی و گزارش های تاریخی مطرح نبوده است؛ زیرا قرار بر این نبوده که مثلاً از گزاره ای، تاریخی حکم دینی برداشت شود و چنان چه از این گزاره ها در بحث های فقهی استفاده می شده، تنها به اعتبار مؤید بحث بوده است.

از سویی در برخی از رشته ها اعتبار گزارش های آن رشته به صورت جزئی و افرادی لحاظ نمی شده و در اصطلاح با آن ها برخورد اجازه ای از سوی مجیز به مجاز می شده است. از این رو در تاریخ علوم اسلامی بارها شنیده ایم که شخصی در رشته ای خاص و یا در نقل روایات از استادش یا شخصی دیگر اجازه ی نقل حدیث و گزارش داشته است. این اجازه ی کلی در سلسله سند مجیزها به مجازها نمایان گر وثاقت راویان و طرفین نقل خبر بوده است بنابراین در نقل گزارش های نسب شناسی لزوماً شیوه بر چنین ضابطه و معیاری استوار نبوده که؛ مثلاً فلان نسابه برای نقل یک شجره به سند متصل از نسابه ی ماقبل خودش استدلال کند. اصلاً چنین شیوه ای در نسب شناسان مرسوم نبوده است (1) بلکه وثاقت و اطمینان نسب شناس از صحت و درستی سیادت یک فرد و انطباق آن با منابع نسب شناسی و جریده ها و مشجرات محلی کفایت می کرد که دیگر نسابه ها نیز بر آن قول خاص اطمینان کنند. با این حال چنین وثاقتی به این معنا نبود که نسابه ی فعلی هر آن چه را نسابه ی پیشین ذکر کرده ذکر کند، زیرا هر نسب شناسی این حق را داشت که در نگارش کتابش به معیارهای خاص نسب شناسی خویش عمل کند و چه بسا از

ص: 205

1- یکی از سنت های رایج بین نسب شناسان سنت روایت گری متن کتاب های انساب و قرائت آن بوده است تا ضمن پاسداشت این متون از خطاها و اشتباهات، این منابع به صاحبان اهل فن و خبر هاش انتقال داده شود.

آوردن نامی که نزد نسابه ی پیشین یا جریده های گذشته یقینی بود به عللی همچون خردسال بودن بی نسل، بودن مشهور نبودن و دیگر مسائل سلیقه ای خودداری کند.

ابن فندق بیهقی در یکی از فصل های آغازین لباب الانساب با عنوان «فی ذکر من صنف فی علم الانساب فی البلدان» پس از ذکر سی و شش تن از نسابه های معروف در زمان خودش در عبارتی موجز و کامل آورده است: «فهؤلاء العلماء الثقات المشهورون بهذا الفن، والله تعالی اعلم»، که نمایان گر این است که وی هر آن چه در کتابش از اسامی و نسب سادات ذکر کرده از تتبع فراوان وی بوده است بنابراین اگر ابن فندق در قرن ششم قمری به نام رقیه بنت الحسین علیه السلام تصریح کرده است ثبت چنین گزارشی مبتنی بر شهرتی خاص است که ابن فندق آن را از متون و مشجرات صحیح و مورد وثوق پیش از خود برداشت کرده است که یقیناً آن متون در دسترس ما نیست در بدینانه ترین گمانه، می توان گفت که گزارش ابن فندق درباره ی نام رقیه نشان دهنده ی آن است که در زمانه ی وی مشهور بوده که امام حسین علیه السلام دختری به نام رقیه داشته است. وی بر این گزارش مشهور محلی اعتماد کرده و آن را گزارش کرده است، بی گمان چنین شهرتی بسیار ارزشمند است.

در مجموع می توان گفت که در کیفیت ثبوت نسب نزد تبار شناس سه راه هست:

1. شناخت خط نسابه ی موثق

2. بینه ی شرعی یا گواهی دو مرد مسلمان عادل آزاده

3. شناسایی پدر یا پسر و اقرار عاقل بر خویشتن (1)

ص: 206

1- اذکابی، پرویز مقاله ی تبار شناسی در ایران گنجینه شهاب، ج 1، ص 338.

از طرفی دقت در کارکرد های (1) ذیل در فهم موضوع اثبات نسب نزد نسب شناسان، بسیار راه گشاست:

1. شهادت در صحت نسب به موجب قوانین شرعی است.

2. شناسایی انساب بر اساس خبر است نه معاینه و مشاهده.

3. مراد مشاهده ی سندی و عینی است و این شهادت، خبری، شهادة الاستفاضه نام دارد.

4. جراید نقیبان که در واقع سجل احوال طالبیان بوده و اطلاعات مندرج در آن ها تحت نظر نقیبان بلاد ثبت می شده است.

5. نسابه ها اطلاعات مربوط به مناطق مختلف را در جراید بررسی می کردند.

6. از مجموع مفاد جراید شجره نامه ها تدوین می شد.

7. شجره سازی یا تشجیر، فن مستقلی بود که گروهی در آن مهارت داشتند.

8. نسب نویسی بر دو نوع بوده مشجر و مبسوط.

9. احکام تبار شناسان در مورد نسب با این اصطلاحات بیان می شود

الف. درست تبار (صحیح النسب): آن که نزد تبار شناس ثابت شده با نسخه ی اصل و قول بر آن از مشایخ نسابان و عالمان مشهور به امانت و علم و فضل و عقل واری شده باشد.

ب. پذیرفته تبار (مقبول النسب): آن که نزد برخی از تبار شناسان ثابت و نزد دیگری ناشناخته باشد؛ پس با گواهی دو تن عادل مقبول می شود.

ج. نپذیرفته تبار (مردود النسب): آن که به قبیله ای ادعا کند و از ایشان نباشد. سپس که بطلان او دانستند دعوی او را رد کنند و او بیرون از خاندان سیادت باشد.

ص: 207

د. نامی تبار (مشهور النسب) که به سیادت اشتهار یافته، اما نسب خود نشناسد پس حکم وی در نزد تبار شناس معلوم و نزد همگان مجهول است.

2. اهمیت نسب شناسی در چیست؟

نسب شناسان از قرون اولیه در قلمرو حکومت های اسلامی در ثبت تبار و نسل سادات نبوی تلاش کرده اند اینان با ثبت آمار سادات و پراکندگی جمعیتی ایشان در باروری مباحث تاریخ نگاری، نقش مؤثری ایفا کرده اند به بیان دیگر انساب یا علم الانساب شاخه ای از علم تاریخ بوده و اکنون نیز کما بیش هست؛ ولی امروزه بیش تر یکی از رشته های مردم شناسی یا قوم نگاری به شمار می رود که روش هایی بر آن مترتب است.... تبار شناسی شاخه ای از علم تاریخ به شمار می آید یا دست کم بخشی از موارد بررسی و تحقیقات این رشته را فراهم می کند؛ بلکه بعضی از علمای انساب این طور گفته اند که انساب مقدم بر تاریخ است چرا که به منزله ی ثبت احوال در ادوار مختلف بوده، است، که نمونه ای از آن در تاریخ قبل از اسلام جد چهارم نبی اعظم صلی الله علیه و اله جناب قصی بن کلاب است، که در دار الندوة ثبت موالید و نسب می کرده است.

در این باره ابن عنبه داوودی می گوید:

«علم تاریخ و انساب و لطایف نکات و آداب از مهمات معارف و جلال عوارف است چه تفحص اوضاع عالم و تعرف احوال بین آدم و شناختن آن چه میان آدمیان است از مناسب و آن چه واقع شده است از غرایب و عجایب موجب وقوف بر امور خلق و معرفت حکمت خلق است.

ص: 208

لیکن ابن خلدون مغربی تاریخ دان بر این امر اشکال نموده ظاهراً حسب آن که پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله، از آن تعبیر به علم لا ینفع و جهل لا یضر فرموده است معتقد است که نسب شناسی دانشی است که فرا گرفتن آن سودی به ما نمی بخشد و نداشتن آن زیانی به ما نمی رساند... که این مطلب مردود است؛ چرا که طبق احکام واصله و صادره، بسیاری از آن احکام مترتب بر سیادت و مختص بر سادات است و لازمه ی آن رجوع به این علم می باشد؛ لذا فرا گرفتن آن علم لا ینفع و جهل لا یضر نمی باشد و آن چه که رسول اعظم و نبی اکرم صلی الله علیه و آله در مورد آن شخص عرب و آشنایی وی با اشعار جاهلیت و نسب عرب فرموده است، مؤول است و الا در مورد سیادت و احکام مربوط به آن امر مشکل و وقوع در حرام و مشتبهات واقع می شود لذا جهل آن باعث ضرر است و کلام نبوی مؤول است و تأویل آن از حوصله ی این اوراق خارج است و خلاف مقصود می باشد».

3. اصل اول در اعتبار سنجی

این مطلب از آن رو مهم است که در دو گزاره ی متفاوت، از کتاب های انساب و کتاب های تاریخی درباره ی ثبت نامی از فرزندان اهل بیت و سادات اصل اولیه در اعتبار سنجی این گونه از گزاره ها، تقدّم و اتقان، گزاره در کتاب های انساب است. از سویی در بین کتاب های انساب نیز نسب شناسان هر یک بر اساس اقلیم محدوده ی جغرافیایی، جریده ها و مشجرات نسب شناسی خود در بسیاری از نسل ها، گزاره های متفاوتی را نقل کرده اند. بر این اساس نباید در تحلیل و داوری این گزاره های متفاوت عجلانه قضاوت کرد؛ زیرا گاهی نسابه ای با بهره گیری از

جریده و مشجره ای، خاص به اختیار خودش گزاره ای را نقل کرده که دیگر نسابه ها از آن بی بهره مانده اند و آن را ثبت نکرده اند.

مطلب مهم دیگر این که همیشه یاد نکردن از یک نام در یکی از کتاب های انساب به معنای انکار آن نیست؛ زیرا فرهنگ نوشتاری و رسم غالب نسب شناسان در ثبت گزاره ها این بوده که نام مردان و ذکور را می آورده اند و از نامبرد دختران پرهیز می کرده اند. هم چنین گاهی تنها عدد فرزندان ذکور و اناث (دختر و پسر) را می آورده اند و پس از آن فقط نام فرزندان ذکور را تصریح می کرده اند و اصولاً از آوردن نام دختران و زنان و خردسالان به ویژه دختران کوچک در تألیفات خویش پرهیز داشته اند. با این حال گاهی برخی از نسب شناسان به خلاف معمول در کتاب ها و تألیفات، خویش به همه ی طبقات اعم از مرد زن، بزرگ، کوچک و... اشاره و تصریح کرده اند بی گمان نقل قول این گونه از نسب شناسان چنان چه همراه با قدمت زمانی و تاریخی، باشد از اعتبار و ارزش خاصی در تحلیل ها و پژوهش ها برخوردار است

4. طریقه ی نسبت در انساب

گزارش های فریقین در انساب چنین حکایت می کند که تمام تقوی ها در دنیا رضوی هستند ولی هر رضوی تقوی نیست هر رضوی در دنیا موسوی هست ولی هر موسوی رضوی نیست هر موسوی در دنیا باقری هست ولی هر باقری موسوی نیست هر باقری در دنیا حسینی هست ولی حسینی در دنیا باقری نیست هر حسینی در دنیا فاطمی هست ولی هر فاطمی در دنیا حسینی نیست. هر فاطمی در دنیا علوی هست ولی هر علوی در دنیا فاطمی نیست هر علوی در دنیا طالبی هست ولی هر طالبی

در دنیا علوی نیست تمام هاشمی ها از نسل عبدالمطلب هستند اما از هاشم عقب تر وجود ندارد (1)

کسی که از فرزندان جعفر پسر امام هادی نیست تقوی نیست کسی که از فرزندان امام هادی و امام موسی ابن امام جواد نیست رضوی نیست کسی که از فرزندان امام رضا و ابراهیم اصغر و عباس و اسماعیل و محمد و عبدالله و حسن و جعفر اصغر و اسحاق و حمزه و زید و حسین و هارون از فرزندان امام کاظم نیست موسوی نیست کسی که از اولاد امام کاظم و اسماعیل اعرج و محمد دیباج و اسحاق مؤتمن علی عرضی از فرزندان امام صادق نیست باقری نیست کسی که از اولاد امام باقر و عبدالله باهر و زید شهید ثمر الاشرف و حسین اصغر و حسن اطلس از فرزند امام سجاد نباشد حسینی نیست کسی که از فرزندان امام حسن و امام حسین نباشد فاطمی نیست کسی که از فرزندان امام حسن و امام حسین و محمد حنفیه و عباس سقا و عمر اطرف از فرزندان امام علی بن ابی طالب نباشد علوی نیست کسی که از فرزندان امام علی و جعفر و عقیل بن ابی طالب نباشد طالبی نیست.

5. حضرت رقیه علیها السلام در انساب

در علم انساب نیز مثل تاریخ، در مورد دختران حضرت سید الشهدا علیه السلام اختلافاتی به چشم می خورد؛ عده ای برای حضرت پنج دختر ذکر کرده اند عده ای چهار دختر و عده ای سه دختر بیهقی هم سه دختر ذکر کرده، ولی در بیش تر نقل ها سه دختر و چهار دختر گزارش شده است.

ص: 211

1- الرفاعی، سید فتحی عبد القادر ابو السعود، موسوعة انساب آل بیت النبوی، ج 3، ص 57، بیروت، دار، العربیه، چاپ اول، 2009.

1. ابو مخنف در کنز الانساب (م 157 ق)

* ابو مخنف در کنز الانساب (م 157 ق) (1)

این کتاب در مورد انساب چهارده معصوم علیهم السلام و اولاد امجاد ایشان نوشته شده است نویسنده وقتی به عدد اولاد سید الشهداء می رسد از حضرت رقیه به فاطمه ی صغیره یاد می کند و ماجرای جان دادن او را در شام ذکر می کند.

در مقدمه ی ترجمه کتاب آمده است:

«چنین گوید مصنف این کتاب ابو مخنف بن لوط بن یحیی خزاعیه رحمه الله علیه و این کتاب را کنز الانساب و بحر المصاب نام کرده و کاتب این کتاب حضرت امام جعفر صادق علیه السلام است، که به دست خود نوشته بودند و بعضی به خط حضرت امام حسن عسگری علیه السلام بوده است... و سید ابو طاهر بن جعفر بن عمران بن... ابن حضرت امام محمد تقی علیه السلام این کتاب شریف را به ولایت عجم آورد و کار گذشت که حضرت سید طاهر در شهر سبزوار به جوار رحمت حق پیوست. و این کتاب به لفظ عربی بوده، حضرت سید مرتضی علم الهدی رحمه الله علیه از عربی به فارسی در آورد...»

2. ابن فندق در لباب الانساب

یکی از کتاب های ویژه ی نسب شناسی با شاخصه های مورد نظر کتاب لباب الانساب نوشته ی ظهیر الدین ابو الحسن بیهقی، معروف به ابن

ص: 212

1- ابو مخنف (منسوب)، کنز الانساب، ترجمه سید مرتضی علم الهدی، کتابخانه ی آستان قدس رضوی چاپ، سنگی شماره 975 (در مورد مقتل ابو مخنف و اعتبار آن باید گفت که همین که در دوره های بعد از این کتاب در کتب معتبره مطلبی نقل شده در مورد اعتبار آن کفایت می کند؛ از جمله در کتاب المجدی و کتاب الفخری و لباب الانساب ابن فندق از این کتاب نقل شده است).

فندق بیهقی و فرید خراسان است. وی به قول مشهور در 490 ق در روستای ششتمد سبزوار به دنیا آمد. اقامت گاه خانواده ی ابن فندق در ده سیوار از توابع و الشستان، بُست در افغانستان کنونی بوده است. نسب وی از سوی پدر به خاندان حاکمیان و فُنْدُقِیَان می رسد. این دو خاندان نسب خود را به خُزَیْمَة بن ثابت انصاری «ذو الشهادتین»، صحابی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله که از قبیله ی اوس بود می رسانند. از این رو در برخی منابع به لقب اوسی انصاری و خُزَیْمی نامیده شده اند. نسب ابن فندق از سوی مادر به خاندان بیهقیان می رسد نیای بزرگ، او فندق بن ایوب پس از آن که از سوی محمود غزنوی به منصب قضا در نیشابور گمارده شد به آن شهر مهاجرت کرد، اما اندکی بعد استعفا داد و در ناحیه ی بیهوق در ده سر مستانه سکنی گزید. جدش شیخ الاسلام ابو سلیمان محمد بن فندق، قاضی و خطیب نیشابور بود. به سخن خود ابن فندق، خاندانش اهل علم بودند و بر [جاده ی سنت و شریعت] با توجهات سلاطین از احترام ویژه ای برخوردار بودند. مادر وی نیز افزون بر حفظ قرآن کریم، بر وجوه گوناگون تفسیر آگاهی داشت. ابن فندق در 507 ق با خیام دیدار کرد و از محضرش بهره برد. وی هم چنین از 514 تا 516 ق در نیشابور از استادانی چون احمد بن محمد معدانی نویسنده ی السامی فی الاسامی، ابو جعفر، مقری امام جامع نیشابور و نویسنده ی ینابیع اللغة امام محمد فزاری و امام حسن بن یعقوب قاری بهره برد. ابراهیم بن محمد خزاز و علی بن عبدالله بن هیشم نیشابوری نیز استادان او در علم کلام بودند. ابن فندق پس از مرگ پدرش در ذی حجه 518 ق به مرو رفت و فقه را نزد ابو سعید یحیی بن عبد الملک صاعدی آموخت. وی در حدود 521 ق در مرو در مدرسه ی ابی سعد و مسجد جامع مجلس وعظ داشت. سپس به دیدار همشهری اش شهاب الدین محمد بن مسعود مختار که از جانب سلطان سنجر حاکم ری بود رفت و میان این

دو پیوند خویشاوندی برقرار شد در جمادی الاول 526 ق قاضی بیهق شد و مدتی در این شغل ماند در شوال همان سال به ری رفت و تا جمادی الاول سال بعد در آن جا به یادگیری حساب و جبر و مقابله پرداخت سپس دانش خود را در این زمینه در خراسان نزد عثمان بن جادو کار تکمیل کرد. در 530 ق نزد قطب الدین محمد مروزی رفت و حکمت را از وی فرا گرفت و تا 532 ق نزد او ماند ابن فندق نهج البلاغه را نزد حسن بن یعقوب بن احمد نیشابوری ریاضیات را نزد احمد بن حامد نیشابوری، حدیث را نزد اسماعیل بن ابی بکر بیهقی، ابو الغنائم حمزه حسینی و محمد بن فضل صاعدی و نسب شناسی را نزد علی بن محمد حسینی ونکی آموخت. وی در رمضان 537 ق به نیشابور بازگشت و در آن جا با استقبال ابو الفتح ناصر الدین طاهر بن فخر الملک (وزارت 528 - 548 ق)، وزیر سلطان سنجر (حکومت 511 - 552 ق) و دیگر بزرگان شهر روبه رو شد. در مدت اقامتش در نیشابور روزهای خاصی از هفته در چند مدرسه ی مشهور مجلس وعظ داشت. در صفر 543 ق که ابن فندق نزد سلطان سنجر حضور داشت، دیمتریوس پادشاه بخارا (گرجستان کنونی) با فرستادن نامه پرسش هایی به دوزبان عربی و سریانی - احتمالاً در مباحث مذهبی - مطرح کرد. او این پرسش ها را به درخواست سلطان سنجر به همان زبان ها پاسخ گفت، که نشانه ی تسلط او به آن زبان هاست. ابن فندق سرانجام در 565 ق در زادگاهش، روستای ششتمد بیهق درگذشت. (1)

از ویژگی های کم نظیر و علمی شخصیت ابن فندق، تسلط وی بر تاریخ نگاری و داده های کهن علم انساب است وی علاوه بر آن که کتاب تاریخ بیهق را به زبان فارسی نگاشت به زبان عربی نیز کتاب فوق العاده

ص: 214

1- تریان امن درباره ی ابن فندق بیهقی و تاریخ بیهقی اقتباس از انجمن پژوهش ایران شهر تاریخ انتشار 24

معتبر و ارزشمند لباب الانساب را مبتنی بر جریده های محلی و منابع نسب شناسی پیش از قرن ششم، تألیف کرد.

نظریه ی ابن فندق یکی از جامع ترین دیدگاه ها درباره ی تعداد فرزندان امام حسین علیه السلام است. وی ابتدا در جدولی (1) با عنوان «اولاد الحسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام من البنین و البنات و زوجاته» به نام ده نفر از فرزندان امام حسین علیه السلام تصریح می کند و می نویسد:

«علی اکبر که مادرش ام لیلادختر ابو مره نوه ی، ابوسفیان بود علی اصغر [امام سجاد علیه السلام] که مادرش شهربانو، دختر یزدگرد (ساسانی) بود. عبد الله که مادر او نیز شهربانو بود. جعفر که مادرش ملومه دختر قضاعه بود و ابراهیم [در این دو اختلاف است] و محمد... [دخترانش عبارتند از:] فاطمه که مادرش ام اسحاق دختر طلحه بود. سکینه که مادرش، رباب دختر امرؤ القیس بن عدی بود. زینب که در کودکی درگذشت و مادرش شهربانو دختر یزدگرد بود. ام کلثوم که در کودکی درگذشت و مادر او نیز دختر یزدگرد بود». (2)

ابن فندق در صفحات بعد ذیل عنوان «الطبقة السابعة» بازماندگان

2 بیهقی، ابو الحسن علی لباب الانساب، ج 1، ص 349 - 350.

«علی الاکبرامه لیلی ابی مره حافدة ابی سفیان، علی الاصغر امه شهربانو بنت یزدجرد، شهریار، عبدالله امه شهربانو ایضاً، جعفر امه ملومه بنت قضاعه، ابراهیم فیهما اختلاف و النسابون بینهم [لعل الصحيح: و النسابون بینهم اختلاف فی امه] محمد، فاطمة امها ام اسحاق بنت طلحة، سکینه امها الرباب بنت امرؤ القیس بن عدی، زینب ماتت صغيرة امها شهربانو بنت یزدجرد، ام کلثوم ماتت صغيرة امها ایضاً شهربانو بنت یزدجرد».

ص: 215

1- درباره ی این جدول و دیگر جداول آمده در کتاب لباب الانساب در سطرهای بعدی بیشتر توضیح داده می شود

2- بیهقی، ابو الحسن علی لباب الانساب، ج 1، ص 349 - 350. «علی الاکبر امه لیلی ابی مره حافدة ابی سفیان، علی الاصغر امه شهربانو بنت یزدجرد، شهریار، عبدالله امه شهربانو ایضاً، جعفر امه ملومه بنت قضاعه، ابراهیم فیهما اختلاف و النسابون بینهم [لعل الصحيح: و النسابون بینهم اختلاف فی امه] محمد، فاطمة امها ام اسحاق بنت طلحة، سکینه امها الرباب بنت امرؤ القیس بن عدی، زینب ماتت صغيرة امها شهربانو بنت یزدجرد، ام کلثوم ماتت صغيرة امها ایضاً شهربانو بنت یزدجرد».

از نسل امام حسین علیه السلام را نام می برد:

«... و از فرزندان او جز زین العابدین علیه السلام، فاطمه سکینه و رقیه باقی نماند». (1)

برآیندها

از دو گزارش ابن فندق مطالب ذیل برداشت می شود:

1. در هیچ یک از کتاب های انساب قبل و بعد از قرن ششم چنین جامعیتی در اسامی فرزندان امام حسین علیه السلام دیده نمی شود (2) بر این اساس ضرورت دارد در تحلیل های تاریخی خود به جامعیت این دیدگاه بیش از پیش اهمیت داده و آن را نظریه ای مستقل در باب معرفی فرزندان امام حسین علیه السلام بدانیم و از مطابق انگاری آن با دیگر دیدگاه ها پرهیز کنیم.

ص: 216

1- همان، ج 1، ص 355 «الطبقة السابعة الحسينية والحسنية والعباسية والعلوية والعمرية العلوية و ممن بقى من الجعفرية والعقيلية و العباسية . اما الحسينية، فهم من اولاد الحسين بن على عليهما السلام، لم يبق من اولاده الا زين العابدین عليه السلام و فاطمة و سکينة و رقیة...».

2- سر السلسلة العلوية: «و اعقب الحسين بن على من ابن و ابنتين»؛ ابو الحسن على عمرى المجدى فى انساب الطالبين، ص 281: «و ولد الحسين بن على بن ابى طالب، علیاً الاکبر، و جعفرًا، و علیاً، الاصغر و عبدالله و فاطمة و سکينة»؛ صفى الدين ابن الطقطقى الحسنى الاصيلى فى انساب الطالبين، ص 143: «و له خمسة اولاد: على الامام زين العابدین عليه السلام و على الاکبر قتل بالطف و على الاصغر اصابه سهم بکربلاء فمات، و عبد الله قتل مع ابيه بکربلاء و جعفر امه من قضاة»؛ محمد کاظم يمانى موسوى النسخة العنبرية فى انساب خير البرية، ص 45 - 47: «و له من الولد عشرة، ستة ذکور و اربع اناث. فالذکور: على الاکبر و على الأوسط و على الاصغر و محمد و عبد الله و جعفر... و الإناث: زينب و سکينة و فاطمة و ام عبد الله... و لم يعقب من ولد الحسين عليه السلام غير سکينة و فاطمة و على السجاد عليه السلام».

2. به نام رقیه بنت الحسین علیه السلام در کنار دیگر خواهرانش تصریح شده است.

3. از گزارش دوم ابن فندق دو گمانه برداشت می شود:

الف. رقیه نیز همانند دو خواهر دیگرش، سکینه و فاطمه، پس از عمری طولانی وفات کرده است؛ البته چنین گمانی صحیح نیست زیرا چنان چه این گونه بود یقیناً نام وی در منابع تاریخی از شهرت بیش تری برخوردار بود.

ب. رقیه به همراه برادرش امام زین العابدین علیه السلام و دو خواهرش سکینه و فاطمه پس از واقعه ی جان سوز کربلا و به شهادت رسیدن امام حسین علیه السلام، تنها بازماندگان از نسل و اولاد امام حسین علیه السلام بوده اند.

به نظر می رسد گمانه دوم (ب) به واقعیت نزدیک تر باشد، چون از دقت در گزارش اول ابن فندق چنین استفاده می شود که ابتدا وی به صورت جامع و بر اساس داده های نسب شناسی موجود در نزدش به ذکر فرزندان امام حسین علیه السلام پرداخته است. آن گاه در طبقه ی هفتم از مباحث خود با اضافه کردن نام رقیه بازماندگان از این عده را پس از شهادت امام حسین علیه السلام فهرست کرده است ارزش و اهمیت گزارش ابن فندق آن گاه بیش تر آشکار می شود که وی برخلاف برخی از منابع انسابی و تاریخی که باقی ماندگان از اولاد امام حسین علیه السلام را یک پسر (امام زین العابدین) و دو دختر (سکینه و فاطمه) می دانند بازماندگان را چهار تن می داند. با کمی دقت در اصطلاحات نسب شناسی جمع بین این دو نظریه ممکن است؛ زیرا بین تعبیری همچون «اعقب»، «لم یعقب»، «لم یبق» و «بقی» تفاوت است. ظاهراً اگر منظور بیان ادامه ی نسل و احفاد باشد از «اعقب» و مشتقات آن استفاده می شود؛ همان گونه که خود ابن فندق در دو

«العلویة منسوبة الى علی بن ابی طالب علیه السلام، و له اولاد كثيرة إلا أنّ العقب منهم من خمس بنین و من ابنتین زینب و ام کلثوم» (1)

و چنان چه هدف بیان کلی بازماندگان اعم از نسل دار و غیر نسل دار، باشد از تعبیری همچون «بقی» و مشتقات آن استفاده می شود رسم غالب نسب شناسان این است که از ذکر نام افراد بی نسل و اطفال به ویژه دختران کوچکی که از آن ها نسلی باقی نمانده و از دنیا رفته اند خودداری می کنند.

ابن فندق می نویسد: «چون مقصود از نگاشتن این کتاب ذکر و بیان انساب بود ذکر اسامی نسل داران و معقبین نسبت به غیر معقبین در اولویت قرار گرفته است و چنان چه ما اسم غیر معقبین را نیز آورده ایم تنها به این علت بوده که کسانی به دروغ خود را به ایشان منتسب نساژند». (2)

بنابراین آن عده از نسب شناسان و تاریخ نگاران، که اعقاب و ادامه دهندگان نسل امام حسین علیه السلام را یک پسر و دو دختر دانسته اند، به این علت نام رقیه را ذکر نکرده اند که پس از عاشورا و اسارت اهل بیت و شهادت دختر کوچک امام حسین علیه السلام در شام تنها همان سه فرزند ادامه دهنده ی نسل امام بوده اند. (3) اما نکته سنجی و دقت نظر ابن فندق

ص: 218

1- لباب الانساب، ج 1، ص 353

2- همان، ج 1، ص 338. «و لما كان المقصود من هذا الكتاب ذكر الانساب، فذكر من له نسب و عقب اولی من ذکر من لا عقب له، إلا أنا نذكر من لا عقب له حتى لا ينتسب إليه أحد، و الله أعلم».

3- مازندرانی، ابن شهر آشوب، المناقب، ج 4، ص 77: «ابناء علیّ الأكبر الشهيد امه بره بنت عروة بن مسعود الثقفي، و علیّ الإمام و هو علی الأوسط و علیّ الأصغر و هما من شهر بانویه و محمد و عبد الله الشهيد من ام الرباب بنت امرئ القیس و جعفر و امه قضاعیة و بناته: سکینه امها رباب بنت امرئ القیس الکندیة و فاطمة و امها ام إسحاق بنت طلحة بن عبدالله و زینب. و أعقب الحسين علیه السلام من ابن واحد و هو زین العابدین علیه السلام و ابنتین»؛ المفید، الارشاد، ص 368: «و كان للحسين علیه السلام ستة اولاد علیّ بن الحسين الاکبر کنيته ابو محمد و امه شاه زنان بنت کسری یزدجرد. و علی بن الحسين الاصغر قتل مع ابيه باطف... امه لیلی بنت ابی مرة بن عروة بن مسعود الثقفي و جعفر بن الحسن علیه السلام لا بقية له امه قضاعیة و كانت وفاته في حياة الحسين علیه السلام، و عبد الله بن الحسين علیه السلام قتل مع ابيه صغيراً جائه سهم و هو فی حجابیه... و سکینه بنت الحسين علیه السلام و امها الرباب بنت امرئ القیس بن عدی کلبية و هی ام عبد الله بن الحسين علیه السلام، و فاطمة بنت الحسين علیه السلام و امها ام اسحاق بنت طلحة بن عبدالله تیمیة»؛ ابن ابی الثلج، بغدادی، تاریخ الائمة (مجموعه نفیسه، ص 18): «ولد للحسين بن علی علیه السلام علیّ الاکبر الشهيد مع ابيه و علی سید العابدین و محمد و عبدالله الشهيد مع ابيه و جعفر و زینب و سکینه و فاطمة»؛ ابن الخشاب، موالید الائمة و وفیاتهم (مجموعه نفیسه)؛ ابی نصر، بخاری، سر السلسله العلویة: «اعقب الحسين بن علی من ابن و ابنتین» ابو الحسن علی عمری، المجدي في انساب الطالبین، ص 281: «و ولد الحسين بن علی بن ابی طالب علیاً الاکبر، و جعفرأ، و علیاً، الاصغر، و عبد الله و فاطمة و سکینه» صفی الدین ابن الطقطقی الحسني الاصيلی فی انساب الطالبین، ص 143: «و له خمسة اولاد: علی الامام زین العابدین علیه السلام و علیّ الاکبر قتل بالطف، و علیّ الاصغر اصابه سهم بکربلاء فمات، و عبد الله قتل مع ابيه بکربلاء و جعفر امه من قضاعة»؛ کاظم یمانئ موسوی، النفخة العنبرية فی

انساب خير البرية ، ص 45 - 47: «وله من الولد عشرة ، ستة ذكور و اربع إناث. فالذكور: علي الاكبر و علي الاوسط و علي الاصغر و محمد و عبد الله و جعفر... و الإناث: زينب و سكينه و فاطمه و ام عبد الله ... و لم يعقب من ولد الحسين عليه السلام غير سكينه و فاطمه و علي السجاد عليه السلام».

باعث شد که وی با تعبیر «لم یبق»، گویا پس از استدراک مطلبی مهم این بار در گزارش دومش با تکمیل تعداد فرزندان امام حسین علیه السلام [شش پسر و پنج دختر] باقی ماندگان از فرزندان امام را یک پسر و سه

ص: 219

ویژگی های نگارشی لباب الانساب

اشاره

شیوه ی نگارشی ابن فندق در لباب الانساب، در نگاه اول بسیار مبهم و پیچیده است. وی بر خلاف دیگر کتاب های نسب شناسی هم زمان و پیشین خود، با آوردن عبارات و تلفیق آن ها در جداول گوناگون، اهداف و اغراض خاصی را دنبال می کرده است اما با دقت و مطالعه ی دقیق این کتاب می توان اذعان کرد که وی علاوه بر نگارش داده های میدانی برآمده از سفرها و ملاقات های با سادات و نقیبان مختلف و هم چنین دسته بندی شفاهیات معتبر در زمانه اش از کتابخانه ی گراسنگ نسابه ی خراسان ابو الحسن علی بن نقی حسنی فراوان بهره برده است. وی در این باره می نویسد:

«اگر این سید عالم و نسابه نبود و کتاب هایش در دوره ی فترت و کوری برآمده از فتنه های زمانه نبود بی شک در زمانه ای که هیچ کتاب و کتابخانه ای در نیشابور باقی نمانده بود هیچ نسبی از آل رسول محفوظ نمی ماند، چه آن که من خواسته باشم کتابم را بنگارم...» (1)

این سخن ابن فندق نشان دهنده ی آن است که وی تا چه اندازه تلاش داشته تا گزارش های نسب شناسی اش مستند و دقیق باشد.

ص: 220

1- لباب الانساب، ج 1، ص 332 «وقد اعانني على التأليف هذا الكتاب... و لو لا هذا السيد الامام العالم النسابة و كتبه، تيسر في تلك الفتنة العميا التي لم يبق فيها بنيشاور بيوت كتب، و لا واحد ممن يعرف نسبه فضلاً عن نسب آل رسول الله صلى الله عليه و آله تأليف هذا الكتاب. و لكنني دخلت بسببه و وسائل ما عنده من الكتب بيوت هذه المقاصد من ابواب فجراه الله في الدارين احسن الجزاء...».

شاید وی در برخی از موارد پس از درج جداول و گزارش های خود به مطلبی جدید دست می یافته که آن را در عبارات بعدی تکمیل و استدرک می کرده است. از سویی ظاهراً وی ابتدا جداول را به (1) سفارش نقیب النقباء سید عماد الدوله زیاری حسینی (2)، طراحی کرده است و سپس در کنار مشجرات و جداول ترسیم شده، مطالب کتابش را آورده است. (3) از این رو بدیهی است چون وی کتابش را با جداولی از پیش طراحی شده در مدت اقامت ده ساله اش (4) نزد سید عماد الدوله تدوین و تألیف کرده در برخی از موارد داده های درج شده در جداول با متن نوشتارش متفاوت باشد. آن گونه که ابن فندق در آغاز (5) و

ص: 221

-
- 1- همان، ج 2، ص 729. «فلا جرم شجرت علی موجب اشاره أنساب بني هاشم تشجيراً و وضعت لها جداولاً...»
  - 2- همان، ج 1، ص 475 «ملك السادات نقيب النقباء الشرق والغرب، المرتضى امير المؤمنين ابو الحسن علی ابن جلال الدين محمد بن عماد الدين ابی محمد یحیی بن رکن الدین ابی منصور بن هبة الله بن سید النقباء ابی الحسن علی بن اشرف السادة ابی جعفر الزاهد محمد بن سید الاجل ابی علی محمد بن النقیب الامیر ابی الحسین محمد بن السید الاجل شیخ العترة نقیب النقباء رئیس الرؤساء ابی محمد یحیی بن ابی الحسین محمد بن ابی جعفر الزاهد بن محمد زیارة بن عبد الله المفقود بن الحسن المكفوف بن الحسن الافطس بن علی بن علی زین العابدین بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام».
  - 3- همان، ج 1، ص 473 «لما كان کتابي هذا علی جهة كتب الانساب عصابة، و علی فم المشجرات تاجاً، جعلته بین جداول مصنفاتی بحراً مؤاجاً».
  - 4- همان، ج 1، ص 180. «و لما ان عجبتي [حجبتی] الفتنة العمياء الصماء بنیشابور عن مجانمی (مغانمی) اقامت عشر سنين فی ظلال لطائف المجلس العالی النبوی العمادی».
  - 5- همان، ج 1، ص 180. «و اشتغلت بابتداء هذا الكتاب يوم السبت في اواخر جمادى الآخر سنة ثمان و خمسين و خمس مائة».

فرجام (1) کتابش متذکر می شود جلد اول کتابش را در سه ماه و اندی به پایان برده است اما به نظر ما ابن فندق در هنگام تدوین کتابش از جداولی استفاده کرده، که شاید پیش تر آن ها را به سفارش سید عماد الدوله زیاری فراهم آورده است. شاید برخی از نقادان به چنین شیوه ای از نگارش نقد داشته باشند؛ ولی باید دقت کرد که به ظن قوی ابن فندق که جلد نخست کتابش را در رمضان سال 558 ق به اتمام رسانده است (2) با توجه به احتمال نگارش جلد دوم از کتابش، که هم اکنون از آن محروم هستیم و همچنین سال وفاتش (565 ق)، هرگز فرصت بازنگری و یکسان سازی مطالب را نداشته است بنابراین طرح شبهه هی تضاد بین دو گزارش ابن فندق منتفی است و باید شکرگزار باشیم که نسخه ای از این کتاب در گنجینه ی خطی کتابخانه ی آستان قدس رضوی به عنوان ام النسخ محافظت می شود.

در بین کتاب های انساب این دو گزارش ابن فندق تکرار نشده است. (3) از این رو باید بررسی شود که چرا آرا و دیدگاه های ابن فندق در آثار پس از وی بازتاب نداشته است؟ احتمال عدم دسترسی نسابه ها به لباب الانساب بسیار بعید است؛ ولی این احتمال دور از ذهن نیست که نسابه های بعدی در قرون هفتم و هشتم همچون مروزی و فخر رازی از مستندات نسابه های پیش از ابن فندق که وی نیز از آن ها کم و بیش بهره برده استفاده کرده اند و کم تر به آرای نسب شناسی ابن فندق و

ص: 222

1- همان، ج 2، ص 729. «وقد فرغت من إتمام المجلد الأول من كتاب الأول من كتاب لباب الانساب و الألقاب و الاعقاب فی شهر الله المبارک رمضان سهة ثمان و خمسين و خمس مائه».

2- همان، ج 2، ص 729

3- به خصوص که در سال های اخیر با مقدمه و تحقیق علامه نساب آیت الله العظمی مرعشی نجفی چاپ شده است.

لطایف نسبی وی توجه کرده اند. (1) با این حال شاید بتوان گفت در بین کتاب های سیره و تاریخ نزدیک ترین گزارش به گزارش ابن فندق، از آن کمال الدین ابو سالم شافعی (652 - 582 ق) است که پس از نام بردن نه فرزند امام حسین (6 پسر و 3 دختر) تصریح می کند که امام چهارم دختر به نام های سکینه زینب و فاطمه داشته و نام دختر چهارم را به علتی نامعلوم ذکر نمی کند. (2) بنابراین چنین استنباط می شود که منظورش رقیه و یا ام کلثوم بوده است؛ زیرا در هیچ کتاب معتبری (3) به غیر از همان

ص: 223

1- ر.ک شوشتری، مرتضی نسب شناسان مسلمان، ص 290: «در واقع ابو الغنائم دمشقی مهم ترین منبع نسب شناسان خراسانی مانند نویسندگی لباب نویسندگی شجره ی مبارکه و مروزی نویسندگی الفخری است. دلیل این امر می تواند مسافرت های فراوان وی به شهر های مختلف ایران و رواج نسخ متعددی از کتاب او در این سرزمین باشد»

2- مطالب السؤل، ص 73.

3- منظور ما منابع متقدم تاریخی است و گرنه در منابع معاصر و متأخر اسامی بی مدرک فراوانی آمده است که هرگز در تحلیل های ما مورد استناد نیست از این نمونه ر.ک: معالی السبطين، ج 2، ص 214 و علی ربانی، خلخالی ستاره ی درخشان شام ص 195: «با ملاحظه ی کتب و اقوال گوناگون مجموع فرزندان که به آن امام مظلوم نسبت داده شده هشت دختر است که فاطمه ی کبری و فاطمه ی صغری و زبیده و زینب و سکینه و آن دختر که در خرابه وفات کرد که بعضی نامش را زبیده و بعضی رقیه گفته اند و ام کلثوم و صفیه باشند» و در چند سطر بعد پس از نام بردن سیزده پسر برای امام حسین علیه السلام چون از بی مدرکی این اسامی در منابع معتبر باخبر است ادامه می دهد: «مرحوم آیت الله حاج میرزا حبیب الله کاشانی رحمه الله، پس از ذکر مطالب فوق می گوید: اعتقاد مؤلف آن است که بر تقدیر صحت مآخذ این تعدد در اسم بوده نه در مسمی، زیرا آن حضرت به قلت اولاد معروف بوده است، پس تواند بود که دو اسم یا زیاد تر از اسامی مذکور برای یک تن باشد و نیز محتمل است که بعضی از این ها نبیره های آن بزرگوار باشند؛ چنان که محتمل است که بعضی از آن ها منسوبان او از بنی هاشم باشند».

پنج نام برآمده از دو گزارش ابن فندق نامی دیگر ثبت نگردیده است. اربلی (م 692 ق) نیز در بین اقوال نظریه ی کمال الدین را پسندیده است. (1)

3. محمد کاظم یمانی موسوی

وی در کتابش می نویسد:

«وله من الولد عشرة ستة ذكور و اربع اناث فالذکور علی الاکبر و علی الاوسط و علی الاصغر و محمد و عبدالله و جعفر و الاناث زینب و سکینه و فاطمة و ام عبد الله ... و لم یعقب من الولد الحسین غیر سکینه و فاطمة و علی السجاد (2) امام حسین علیه السلام ده فرزند داشت شش پسر و چهار دختر. پسرانش علی اکبر و علی اوسط و علی اصغر و محمد و عبدالله و جعفر بودند و دختران زینب و سکینه و فاطمه ام عبدالله ... بعد از شهادتش تنها سه فرزند از ایشان باقی ماند سکینه ، فاطمه و امام سجاد.»

4. ابن ابی الثلج

وی در تاریخ الائمه علیهم السلام می نویسد:

«ولد للحسین بن علی علیه السلام علی اکبر الشہید مع ابيه و علی سید

ص: 224

1- اربلی، علی بن عیسی کشف الغمة فی معرفة الأئمة ، ج 2، ص 38 - 39 . «التاسع فی أولاده علیه السلام قال کمال الدین کان له من الأولاد ذکور و اناث عشرة ستة ذکور و اربع اناث فالذکور علی الاکبر و علی الاوسط و هوزین العابدین و سیاتی ذکره فی بابہ ان شاء الله و علی الاصغر و محمد و عبد الله و جعفر فاما علی الاکبر فانه قاتل بین یدی ابيه حتى قتل شهيدا و اما علی الاصغر فجاءه سهم و هو طفل فقتله و قيل ان عبد الله قتل أيضا مع ابيه شهيدا و اما البنات فزینب و سکینه و فاطمة هذا قول مشهور و قيل کان له اربع بنین و بنتان و الأول أشهر» .

2- التحفة العنبریه فی انساب خیر البریه، ص 45 - 47

العابدين و محمد و عبدالله الشهيد مع ابيه و جعفر و زينب و سكينه و فاطمة (1) فرزندان امام حسين علي اكبر كه همراه پدرش شهيد شد علي سيد العابدين و محمد و عبدالله كه همراه پدرش شهيد شد و جعفر و زينب و سكينه و فاطمه بودند».

5. سيد منصور انباز الاشهب

وي در كتاب بحر الانساب براي سيد الشهدا عليه السلام دو دختر ذكر مي كند، يكي فاطمه صغيره و ديگري سكينه عليها السلام

6. سيد حسين ابوسعيد الموسوي

وي نيز در كتاب المشجر الوافي براي امام حسين عليه السلام دو دختر ذكر مي كند به نام هاي فاطمه و سكينه (2)

7. شيخ محمد حسين كاشف الغطاء

*شيخ محمد حسين كاشف الغطاء (3)

وي در كتاب الانساب المشجرة براي سيد الشهدا سه دختر ذكر مي كند كه يكي از آن ها رقيه عليها السلام است.

8. علي بن محمد بن علي راشد

وي در كتاب المواهب يكي از دختران سيد الشهدا را فاطمه صغيره مي داند. (4)

ص: 225

1- مجموعه ي نقيسه، ص 18

2- الموسوي، سيد حسين ابو سعيد المشجر الوافي، ص 15؛ مؤسسه احياء المكتب الاسلاميه مؤسسة، البلاغ چاپ نهم 2004 ميلادي

3- كاشف الغطاء، محمد حسين، الانساب المشجرة، باب اولاد الحسين، ص 72

4- راشد علي بن محمد بن علي المواهب اللطيفه في الانساب الشريفه، باب اولاد الحسين

9. عمر بن یوسف بن رسول

وی در کتاب طرف الاصحاح هنگام ذکر تعداد فرزندان حضرت می نویسد: «و الاناث زینب و سکینه و فاطمة هذا القول المشهور و قيل كان له اربعة بني و بنتان» (1)

10. عبدالله سراج الدين الرفاعي

وی در کتاب صحاح الاخبار برای سید الشهداء تا سه دختر ذکر می کند که یکی از آن ها فاطمه ی صغیره است. (2)

11. ابو سلیمان بناکتی

وی در کتاب روضة اولی الالباب، هنگامی که به حالات سید الشهداء علیه السلام می رسد برای آن حضرت دو دختر ذکر می کند که یکی از آن دو حضرت رقیه است:

«الحسین بن علی علیه السلام و کنیه اش ابو عبدالله بود روز پنجشنبه چهارم ماه شعبان سنه اربع از هجرت به مدینه در وجود آمد و پنجاه و شش سال و پنج روز عمر یافت و او را شش فرزند بود چهار پسر و دو دختر پسران علی اکبر علی اصغر جعفر و عبدالله و دختران سکینه و فاطمه صغیره مادرش فاطمه ام اسحاق بنت طلحه بن عبدالله تمیمی، بود در شام مدفون است و خود آن دختر نیز در همان شام کنار مسجد اموی مدفون است» (3)

ص: 226

1- عمر بن یوسف بن رسول، طرف الاصحاح فی معرفة الانساب، مطبوعات جامع علی عربی دمشق، ص 71

2- الرفاعي، عبدالله سراج الدين صحاح الاخبار فی نسب السادة الفاطمية الاخيار، تحقیق سید محمد رشید فاضل الحاج عوید السلیم الرفاعي السامرائی، باب اولاد الحسین علیه السلام، چاپ نجف

3- بناکتی، ابو سلیمان روضة اولی الالباب فی معرفة التواریخ و الانساب، ص 75 با تحقیق دکتر جعفر شعار، تهران، 1348 انجمن اشعار ملی

12. محمد بن احمد بن عميد الدين الحسيني نجفي

وی برای حضرت دو دختر ذکر می کند اول سکینه را نام می برد و بعد می گوید:

«فاطمه الصغیره امها ام اسحاق بنت طلحه بن عبدالله».⁽¹⁾

13. اپل کولند

وی از دانشمندان غربی مسیحی در قرن هفتم است، که اکثر آثارش درباره ی جغرافیای جهان و ساکنان کشور هاست. او هنگام بحث درباره ی مدفونین در شام از حرم حضرت رقیه نام می برد و می نویسد:

«ایشان حضرت رقیه دختر خردسال امام حسین است که به دنبال واقعه کربلا در شهر دمشق در اسارت وفات یافت این آستان در شمال شرقی مسجد اموی واقع است».⁽²⁾

14. عادل العلوی

وی در کتابش المعالم الاثرية، مدفونین در شام و دمشق را نام برده است و یکی از مدفونین را حضرت رقیه دانسته و عکس هایی از ضریح مطهرش را در پایان کتاب آورده است.⁽³⁾

ص: 227

1- حسین نجفی، عمید الدین المشجر الکشاف لتحقیق اصول السادة الاشراف، جلد یک ص 922، با استدراکات مرتضی حسینی زبیدی صاحب تاج العروس، تحقیق عارف احمد عبد الغنی، چاپ اول 1422 ه. ق دمشق.

2- اپل کولند سرزمین و مردم سوریه، ص 133، ترجمه فریبرز مجیدی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، 1342

3- عادل العلوی، المعالم الاثرية فی الدمشق و السوریه، الفصل الثالث، نسب الحسن و الحسین، ص 132 دار المعرفة بیروت، 1424 ق.

15. سید فتحی العبادي الرفاعي

وی در کتابش موسوعة انساب آل البيت النبوة، دیدگاه اعلامی حائری را تأیید می کند و می گوید: سید الشهدا علیه السلام دختری به نام رقیه داشته که در شام مدفون است. (1)

16. آیت الله سید مرتضی نجفی مرعشی

وی در کتاب شمس الضحی هنگامی که فرزندان حضرت را نام می برد بیان می کند که یکی از فرزندانش حضرت رقیه است که در شام مدفون است. (2) شایان ذکر است که وی نیز مانند برادر بزرگوارش، سید شهاب الدین در علم انساب متبحر بوده است.

17. علامه مجلسی

علامه مجلسی در کتاب بحار الانوار و نیز جلاء العیون به این موضوع اشاره کرده ولی در کتاب صراط النجاة، که در انتهای کتاب بحر المصائب و کنز الغرائب ملا محمد جعفر تبریزی چاپ شده است، ماجرای حضرت رقیه را به نثر و نظم و به زبان فارسی ذکر کرده است. (3)

18. سید تاج الدین العاملی

وی در کتاب التتمة فی تواریخ، اولاد الائمة علیهم السلام، تعداد فرزندان امام

ص: 228

-
- 1- الرفاعي، السيد فتحي عبد القادر ابي السعود سلطان العبادي، موسوعة انساب آل البيت النبوة، ج 3، ص 57، بيروت دار المعرفة
  - 2- النجفی المرعشی، سید مرتضی شمس الضحی فی مناقب النبی و الائمة الهدی علیهم السلام چاپخانه ی تبریز ص 162
  - 3- تبریزی، ملا محمد جعفر، بحر المصائب و کنز الغرائب، ج 4، صراط النجاة که از تألیفات علامه مجلسی رحمه الله است ص، 362، چاپ سنگی بی تا.

حسین علیه السلام را شش نفر می داند و می گوید «و فاطمه من ام اسحاق».(1)

19. سید جعفر بحر العلوم

کتاب تحفه العالم شرح خطبه کتاب معالم الاصول است. مؤلف ضمن بحث وقتی از باب «الکلام یجر الکلام» به حالات سید الشهدا علیه السلام می رسد برای آن حضرت چهار دختر ذکر می کند:

«سکینه، زبیده، زینب علیها السلام و فاطمه بنت الحسین و امها ام اسحاق بنت طلحة بن عبد الله» (2)

20. شیخ ابوالحسن شریف فتونی عاملی

وی در کتاب تهذیب چنین آورده است:

«و اولاده الذین لم یزل لهم اعقاب و هم خمسة ابناء و ثلاث بنات اما الابناء فهم الأول علی الاکبر الثانی علی اصغر الثالث محمد الرابع عبد الله الخامس جعفر و اما البنات: فاولی زینب الثانیة سکینه الثالثة فاطمه»:(3) فرزندان حضرت که از آن ها فرزندی باقی نمانده است هشت تن اند: پنج پسر و سه دختر اما پسران: اول علی اکبر، دوم علی اصغر سوم، محمد چهارم عبدالله و پنجم جعفر است اما دختران: اول، زینب، دوم سکینه و سوم فاطمه است.

ص: 229

-
- 1- العاملی، سید تاج الدین بن علی بن احمد الحسین التتمة فی تواریخ اولاد الائمة، 76، قم مؤسسه ی بعثت، چاپ اول، 1412ق.
  - 2- بحر العلوم، سید جعفر، تحفة العالم فی شرح خطبة المعالم، ج 1، ص 606، با تحقیق احمد علی مجید حلی شریف اعلمی مطبوعات، چاپ اول، 1433ق.
  - 3- فتونی، عاملی، شریف بن محمد طاهر، تهذیب حدائق الالباب فی الانساب، ص 177 با تحقیق سید مهدی رجائی مکتبة آیت الله مرعشی نجفی، 1431ق.

21. شیخ محمد حسین اعلمی حائری

حائری در کتاب تراجم اعلام النساء شرح حال زنان مؤمن شیعه را جمع آوری کرده است وقتی به نام رقیه می رسد او را رقیه بنت الحسین بن علی علیه السلام می نامد و بعد ماجرای ملا هاشم خراسانی را ذکر و تأیید می کند. (1)

22. ملا محمد تقی شوشتری

وی صاحب کتاب معروف قاموس الرجال است. او در جلد دوازدهم کتاب رساله ای دارد به نام رساله فی التاریخ النبوی و الآل، که در آن جا می گوید: و اولاده ستة... فاطمه من ام اسحاق (2)، یکی از دختران حضرت فاطمه است.

23. علی اکبر دهخدا

علی اکبر دهخدا در کتاب لغت نامه می نویسد:

«رقیه رقی ی (اخ) بنت الحسین علیه السلام. به نقل بیش تر اهل منبر وی همان است که در خرابه شام شبی پدرش امام حسین علیه السلام را در خواب دید و بیدار شد و از حضرت زینب پدرش را خواست. همه اسرا در خرابه به شیون درآمدند و یزید آن ناله و گریه را شنید و سبب، پرسید جریان را گفتند دستور داد سر امام را به خرابه بردند همین که رو پوش از سر مطهر برداشتند و چشم

ص: 230

1- اعلمی حائری محمد حسین، تراجم اعلام النساء، ج 2، ص 103، بیروت، مؤسسه اعلمی، چاپ اول، 1407ق. «ورد فی کتاب ائمه آل البيت» ان امام الحسین بن علی العقب ستة ذكور و ثلاث اناث و هم علی اکبر علی الاوسط و علی اصغر و جعفر و عبدالله الرضیع و ابوبکر و فاطمه و سکینه و زینب. كما ذکر العلامة محمد حسین الحائری الاعلمی ان للحسین بن علی ابنته اسمها رقیة و هی مدفونة بالشام» (موسوعة انساب آل بیت النبوی، ج 3، ص 57).

2- شوشتری، محمد تقی، قاموس الرجال، ج 12، رساله فی التاریخ النبوی و الآل، ص 82

دختر بر سر پدر، افتاد چنان به شتاب دگرگون گشت که از شدت گریه و اضطراب روح از بدنش جدا شد، ولی حاج شیخ عباس قمی در ذکر آن واقعه در منتهی الآمال به رقیه بودن نام آن دختر اشاره نکرده است» (1)

24. دائرة المعارف تشیع

رقیه (54 یا 56 - 61 ق)، دختر سید الشهدا ابی عبدالله الحسین علیه السلام. ولادت او در مدینه رخ داد در سن سه سالگی و به روایت بعضی تا هفت سالگی همراه پدرش سید الشهدا در محرم 61 ق وارد کربلا-گشت. تبار شناسان کتب انساب قدیمی که فرزندان ابی عبدالله الحسین علیه السلام را نام برده اند از حضرت رقیه نام نبرده اند. (2) در بعضی از نسخه های کتاب (اللہوف فی قتلی الطفوف)، سید ابن طاووس می نویسد:

«هنگامی که ابی عبدالله الحسین علیه السلام اشعار معروف خود را با صدای بلند می خواندند که:

یا دهرُافٍ لک من خلیلٍ *** کم لك بالاشراق والاصیل

حضرت زینب علیها السلام کبری و سایر زنان حرم ناله و گریه و زاری سر دادند. امام علیه السلام دستور صبر و شکیبایی داده و فرمودند: یا اختاه یا ام کلثوم و انت یا زینب و انت یا رقیه .... لذا نام رقیه

ص: 231

-
- 1- دهخدا علی اکبر، لغت نامه دهخدا با تحقیق دکتر سید جعفر شهیدی و دکتر معین ماده رقیی، ص، 589، تهران، مهر ماه 1342، چاپخانه دانشگاه تهران، دانشکده، ادبیات چاپ مؤسسه لغت نامه دهخدا، ج 8، ص 12206
  - 2- البته مؤلف تتبع کافی نداشته است و صرفاً نظر او در مورد وجود رقیه بنت الحسین سلام الله علیهما بیان شده است.

در روز عاشورا از امام علیه السلام را شنیده شده است. از کهن ترین منابع که نام حضرت رقیه یاد شده است قصیده ی سیف بن عمیره نخعی کوفی از اصحاب امام جعفر صادق و امام کاظم علیهما السلام است طریحی این قصیده را در منتخب خود نقل می کند و در ابیات آن دو بار نام حضرت رقیه علیها السلام آمده است:

و عبیدکم سیف فتی ابن عمیرة *** عبد لعبد عبید حیدر قنبر

و سکینة عنا السکینة فارقت *** لما ابتدیت بفرقة و تغیر

ورقیة الحسود لضعفها *** و غدا ليعذرہا الذی لم یعذر

و لام کلثوم بجد جدیدها *** لثم عقیب دموعها لم یکرر

لم انسها و سکینة و رقیة *** بیکیه بتحسر و تزفر

بعضی از مورخین بر این باورند که مادرش شاه زنان (دختر یزدگرد) و رقیه خواهر تنی امام زین العابدین علیه السلام بوده است و بعضی دیگر مادرش را ام اسحاق می خوانند. ارباب مقاتل می نویسند حضرت زینب کبری و سایر زنان خاندان عصمت علیهم السلام پس از شهادت رجال کودکان را وعده می دادند که پدر شان به سفر رفته است. پس از ورود اسیران کربلا به شهر دمشق و در منزلی جنب کاخ یزید حضرت رقیه شبی در خواب پدر خویش را مشاهده می کند و از خواب بیدار می گردد و می فرماید پدرم حسین علیه السلام در کجاست، اینک او را در خواب دیدم و بی تابی می کند. اهل بیت علیهم السلام همگی سخت پریشان شدند و به گریه و شیون پرداختند سپس صدای آنان در نیمه شب سکوت محله را شکست یزید از صدای زنان از خواب بیدار شد و سؤال کرد این ناله و شیون چیست؟ به او واقعه

را خبر دادند یزید دستور داد سر مطهر بریده ی پدرش را نزد رقیه ببرید شاید او تسکین یابد. سر شریف امام علیه السلام را در درون طبق نزد او بردند هنگامی که حضرت رقیه علیها السلام پوشش روی طبق را کنار زد و چشمانش به سر شریف بریده ی پدرش افتاد سر مبارک را در آغوش گرفت، آن قدر ناله کرد و گریست تا این که به ملکوت اعلی پیوست بسیاری از شعرای شیعه به زبان های مختلف این حادثه را به نظم کشانده اند. از جمله نظم فارسی است در سی و پنج بیت با مطلع:

یکی نو غنچه ای از باغ زهرا *** بچست از خواب نوشین بلبل آسا

بگفت ای عمه بابایم کجا رفت *** بُد این دم در برم دیگر چرا رفت

مرا بگرفته بود ایندم در آغوش *** همی مالید دستم بر سر و گوش

حجازی بانوان دل شکسته *** به گرداگرد آن کودک نشسته

ز آه و ناله و از بانگ و افغان *** یزید از خواب بر پا شد هراسان

بگفتا کاین فغان و ناله از کیست *** خروش گریه و فریاد از چیست

حضرت سجاد پس از وفات این کودک هفت (1) ساله او را غسل داده اند و کفن نموده اند و در همان منزل مسکونی که در شرق

ص: 233

1- البته گذشت که حضرت رقیه علیها السلام بنا بر قول اصح چهار ساله و یا سه ساله بوده است.

کاخ یزید واقع بود به خاک سپرده اند آستانه ی وی امروز یکی از زیارتگاه های معروف شیعیان جهان در شهر دمشق در شمال شرقی مسجد مشهور اموی است و دیوار سنگی کهن کاخ یزید در ضلع غربی این آستانه مطهر تا عصر حاضر خودنمایی کند. این آستانه از باشکوه ترین مساجد شهر دمشق به حساب می آید. در تاریخ 23 ربیع الثانی 1405ق، کلنگ بنای جدید برای بازسازی آن توسط دکتر محمد الخطیب، وزیر اوقاف دولت سوریه به زمین زده شد و در 1419 ق کلیه تزیینات پایان یافت این آستانه مطهر در زمینی به مساحت 2890 متر مربع شامل حرم شریف و رواق جنوبی و شرقی به مساحت 750 متر مربع است و تمامی کف حرم مطهر لغایت ارتفاع دو متر از دیوار ها با سنگ لیمویی گران قیمت تزیین یافت. سپس باقی دیوار ها و سقف رواق ها آینه کاری به شکل هندسی و تمامی حرم مطهر و سقف آن با کاشی کاری معرق تزیین شده است و در وسط حرم مطهر قبر شریف قرار دارد بر روی مرقد مطهر صندوق خاتم سپس ضریح نقره ی کوچک و به فاصله ی هفتاد سانتی متر ضریح دوم نقره قرار دارد و بر روی ضریح گنبد بزرگ از داخل آینه کاری و از خارج با سنگ سفید و سیاه نقش بسیار زیبایی را تشکیل می دهد و در قسمت شمال و غرب درب خروجی به داخل کوچه باز می گردد و در سمت جنوب حرم سه درب طلا با مینا کاری به داخل صحن شریف منتهی می گردد که محل رفت و آمد زائرین حرم می باشد و این صحن به شکل بسیار زیبایی نظر هر تازه واردی را به خود جلب می کند. تمامی مواد تزیین آن از ایران به شام حمل شده و به دست هنرمندان

ایرانی بنا و تزئین گشته است. نخستین امام جماعت شیعی این آستانه حضرت آیت الله سید حسن شیرازی، مؤسس حوزه ی علمیه ی زینبیه بود. وی در 1400 ق در بیروت توسط حزب بعث عراق ترور شده و به شهادت رسید». (1)

25. آیت الله العظمی مرعشی نجفی

وی در کتاب اللباب ابن فندق، که با تحقیق خود ایشان چاپ شده بیان ابن فندق را درباره ی آن حضرت تأیید کرده و هم چنین در جلد یازدهم کتاب احقاق الحق و نیز در جلد بیست و هفتم همان کتاب نام فاطمه صغیره را ذکر کرده است.

26. آیت الله العظمی شبیری زنجانی

وی در جواب سؤالی که درباره ی حضرت رقیه علیها السلام از وی شده گفته است:

«آن چه از انساب و تاریخ و شهرت قوی استفاده می شود این است که وجود دختر سه ساله یا به نام رقیه و یا به نام فاطمه ی صغیره مسلّم است». (2)

27. سید مهدی رجایی

وی در کتاب المعقبون برای سید الشهداء علیه السلام هشت پسر و دو دختر ذکر می کند: پسران علی اکبر، ابوبکر، سجاد محمد علی اصغر

ص: 235

1- دائرة المعارف تشیع، ماده رقی؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 34؛ اعلام النساء المؤمنات، ص 350؛ تراجم اعلام النساء، ج 2، ص 103؛ ریاحین الشریعة، ج 3، ص 309 و ج 4 ص 254؛ ستاره ی درخشان شام حضرت رقیه؛ منتخب التواریخ، ص 386؛ اسرار الشهادة، ص 406

2- مقاله ای درباره ی حضرت رقیه که در سایت حضرت رقیه موجود است.

نتیجه گیری

از مجموع آن چه در دو فصل گذشته ذکر کردیم می توان نتیجه گرفت:

1. به شهادت جمعی از علمای تاریخ و انساب حضرت سید الشهداء علیه السلام به جز حضرت سکینه و حضرت فاطمه یک یا دو دختر دیگر نیز داشته اند.
2. به تصریح ابن فندق بیهقی این دو دختر در کودکی از دنیا رفته اند. قرائن تاریخی نیز همین معنا را تأیید می کند چون اثری از ازدواج و نسل آنان در تاریخ نیست.
3. به تصریح ابن فندق دست کم یکی از آن دو دختر به نام رقیه، پس از حضرت سید الشهداء علیه السلام زنده بوده است.
4. در اشعار سید الشهداء و حضرت زینب و ام کلثوم و نیز مرثیه هایی چون اشعار سیف بن عمیره در کنار حضرت سکینه اشاره به رقیه نامی شده است که از نسل حضرت فاطمه ی زهرا علیها السلام و عزادار حضرت سید الشهداء علیه السلام بوده است.
5. تمام اهل انساب اسم او را رقیه فاطمه و یا فاطمه ی صغیره ثبت کرده اند و مؤیدات تاریخی و روایی نیز در این باره وجود دارد عالم سنی قاسم مأمونی، در کتاب الحاویة فی مذمات معاویه، حکایت دختر خردسال حضرت سید الشهداء علیه السلام را نقل می کند، که در اثر دیدن سر پدر در شام رحلت کرده است. این مطلب را طبری نیز در کامل از قاسم

ص: 236

1- رجایی سید مهدی المعقبون من آل ابوطالب، مؤسسه ی عاشورا، چاپ اول 1427 ق. در تصویری که در سایت دفتر آیت الله علوی بروجردی در این مورد منتشر شد ایشان دیدگاه ابن فندق را تأیید کرده است.

مأمونی روایت کرده است. همین مضمون را زواری در لوامع و ملا حسین کاشفی در قرن نهم و دهم از کتابی با نام کنز الغرائب و نیز شیخ طریحی در قرن یازدهم مرسللاً با کمی تفاوت نقل می کنند.

6. بدیهی است که بدن این مخدّره ی مجلّله باید در یکی از مقابر دمشق مدفون باشد.

7. درباره ی تعداد فرزندان امام حسین علیه السلام اختلاف است، چه رسد به نام آن بزرگواران و چنان چه گذشت؛ به سبب علاقه ی حضرت به پدر و مادر بزرگوارش، نام فرزندان را علی و فاطمه می گذاشت. در خصوص سن حضرت علی اکبر اختلاف بسیار است بعضی سن ایشان را سه سال و بعضی چهار سال نقل کرده اند؛ ولی کسی اصل وجود ایشان را انکار نکرده هم چنین عبدالله رضیع طفلی را که در روز عاشورا متولد و شهید شد کسی انکار نکرده است. بنابراین نمی توان وجود حضرت رقیه علیها السلام را به سادگی نادیده گرفت. به نظر می رسد این انکارها ریشه در افکار این تیمیه دارد و کسانی قصد دارند تا به این بهانه اسارت اهل بیت و ستم هایی که برایشان رفته را انکار کنند و عده ای از دوستان نیز غافلانه آب در آسیاب دشمن می ریزند!

ص: 237

در اشعار کهن و متون مهم از شخصیت ها و بزرگان از خود سید الشهداء علیه السلام تا عصر حاضر مطالبی وجود دارد که عقل ها را حیران چشم ها را، گریان قلب ها را، سوزان جگر ها را بریان و خون ها را خروشان می کند.

ما در این نوشتار به اختصار به چهار دسته از اشعار اهل بیت و بزرگان اشاره می کنیم.

الف) اشعار اهل بیت علیهم السلام

1) اشعار امام حسین علیه السلام

2) اشعار امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام

3) اشعار ام کلثوم علیها السلام

ب) اشعار اصحاب.

اشعار سیف بن عمیره و جایگاه او در میان رجال و انساب و نقد دیدگاه برخی از معاصرین در این باب

ج) اشعار عربی: از محدثین، مورخین خطباء و شعرای بزرگ، از قرن سوم تا عصر حاضر.

د) اشعار فارسی

ص: 240

«و أقبل عمر بن سعد لعنه الله حتى دنا منه عليه السلام. فقال عليه السلام: يا عمر انت بنفسك و عزمت على قتلى اتيت لكي تقتلني؟!»!

(1)

ثم قال: فغضب عمر بن سعد لعنه الله ، ثم قال لرجل عن يمينه انزل و يحك إلى الحسين فأرحه . فنزل إليه خولى بن يزيد الأصبحي لعنه الله فاجتز رأسه و قيل بل جاء إليه شمر و سنان بن أنس و الحسين عليه السلام بأخر رمق يلوك لسانه من العطش و يطلب الماء. فرفسه شمر لعنه الله برجله و قال يا ابن أبى تراب ألسنت تزعم أن أبك على حوض النبي يسقى من أحبه. فاصبر حتى تأخذ الماء من يده. ثم قال لسنان اجتز رأسه قفاه. فقال سنان: و الله لا أفعل فيكون جده محمد صلى الله عليه و اله خصمي.

فغضب شمر لعنه الله و جلس على صدر الحسين و قبض على لحيته و هم بقتله . فضحك الحسين عليه السلام فقال له: أتقتلني و لا تعلم من أنا. فقال: أعرفك حق المعرفة أمك فاطمة الزهراء و أبوك على المرتضى و جدك محمد المصطفى و خصمك العلى الأعلى أقتلك و لا أبالى (2)

ايا شمر خاف الله و احفظ قرابتي *** من الجدد منسوباً الى القائم المهدي

ص: 241

1- معالى السبطين، ج 2، ص 37؛ قمقام زخار، ج 2، ص 460

2- بحار الانوار، ج 45، ص 56؛ العوالم، ج 17، ص 300

ایا شمر تقتلنی و حیدرة ابی *** و جدی رسول الله اکرم مهتدی

و فاطمة امی و الزکی والدی *** و عمی هو الطیار فی جنة الخلدی

انادی الا یا زینب یا سکینه *** ایا ولدی من ذا یكون لکم بعدی

الا یا رقیة یا ام کلثوم انتم *** و دیعة ربی الیوم قد قرب الوعد

ایا شمر ارحم ذا العلیل و بعده *** حریما بلا کفل یلی امرهم بعدی

سیبکی لکم جدی و اسعد من بکی *** علی رزئکم و الفوز فی جنة الخلد

سلام علیکم ما امر فراقکم *** فقوموا لتودیعی فذا آخر العهد (1)

در معالی السبطین آمده است: «عمر سعد - که لعنت خدا بر او باد- پیش آمد تا به امام علیه السلام نزدیک شد؛ امام علیه السلام فرمود: «عمر! تو خود آهنگ کشتنم داری؟! آمده ای تا مرا بکشی؟!» عمر برافروخت و به شخصی که در جانب راست او بود گفت: وای بر تو! بشتاب نزد حسین علیه السلام و او را آسوده ساز! خولی بن یزید اصبحی - که خدا لعنتش کند - در قتلگاه فرود آمد و سر مبارک امام علیه السلام را از تن جدا کرد.

و برخی گفته اند: در حالی که امام علیه السلام دیگر رمقی نداشت و سخت تشنه بود شمر و سنان نزدش آمدند؛ شمر با پا بر امام علیه السلام زد و گفت: ای فرزند ابو تراب! آیا گمان نداری که پدرت دوستانش را از حوض پیامبر صلی الله علیه و آله و سیراب می کند؟ صبر کن تا از دست او آب بنوشی! سپس به سنان گفت: از

ص: 242

1- اسرار الشهادة، ص 426؛ موسوعة کلمات الامام الحسین، ص 511، مؤسسه تحقیقات باقر العلوم وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی، قم، چاپ اول، 1373؛ ادب الحسین، ص 46؛ اسرار الشهادة، ص 426؛ دیوان اهل بیت ص 1377؛ بحار الانوار، ج 45، ص 56؛ عوالم، ج 17، ص 300؛ فرهنگ جامع سخنان امام حسین ترجمه علی مرید، ص 574، پژوهش گاه باقر العلوم چاپ ششم، پاییز 1386

قفا سرش را جدا کن! سنان گفت به خدا نخواهم کرد، مباد که جدش محمد دشمنم. شود شمر برآشففت و بر سینه ی امام حسین علیه السلام نشست و محاسن آن حضرت را در مشت گرفت و خواست تا او را بکشد؛ امام علیه السلام تبسمی کرد و فرمود: «مرا می کشی و نمی دانی که من کیستم؟!» شمر گفت: تو را خوب می شناسم؛ مادرت فاطمه ی زهرا علیها السلام، پدرت علی مرتضی علیه السلام و جدت محمد مصطفی صلی الله علیه و اله و دادخواست خدای برین والا مرتبه است؛ تو را می کشم و از کشتنت باک ندارم!

امام علیه السلام (گویی با دو زبان حال که در یکی شمر و در دیگر خاندانش را مخاطب قرار داد) فرمود:

«ای شمر! از خدا بترس و حرمت پیوند مرا به جدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و تا مهدی - قائم آل محمد صلی الله علیه و آله - نگه دار.

ای شمر! مرا می کشی با این که پدرم حیدر، جدم آن گرامی ترین ره یافته ی حق رسول خدا صلی الله علیه و آله، مادرم فاطمه ی زهرا علیها السلام، برادرم امام حسن مجتبی علیه السلام و عمویم جعفر طیار در بهشت برین است؟!!

ندا می کنم: هان ای زینب! ای سکینه! ای کودکانم! پس از من چه کسی بر سر خواهید داشت؟!!

هان ای رقیه! ای ام کلثوم! (آری) شما همه امانت پروردگارم بودید که اکنون لحظه ی واگذاری شما به او فرا رسیده .است.

ای شمر! به آن بیمار و آن خاندان بی سرپرستی، که پس از من

تنها او سرپرست شان باشد رحم کن (و ای آل الله)! جدم رسول خدا صلی الله علیه و آله بر شما خواهد گریست و هر که بر مصیبت شما بگرید، سعادت مند است و در بهشت برین رستگار خواهد شد. سلام بر شما چه سخت است فراق شما! اینک برخیزید و با من وداع کنید که این آخرین دیدار است».

2. اشعار امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام

بحرانی علامه مجلسی و قندوزی نقل می کنند:

«رأيت في بعض الكتب المعتبرة (روى مرسلًا) عن مسلم الجصاص قال: دعاني ابن زياد لإصلاح دار الإمارة بالكوفة فبينما أنا أخصص الأبواب وإذا أنا بالزعمات قد ارتفعت من جنبات الكوفة فاقبلت على خادم وكان يعمل معنا فقلت: مالي أرى الكوفة تضجّ؟ قال: الساعة أتوا برأس خارجي خرج على يزيد، فقلت: من هذا الخارجي؟ فقال: الحسين بن علي عليه السلام، قال: فتركت الخادم حتى خرج ولطمت وجهي حتى خشيت على عيني أن تذهبا وغسلت يدي من الجصّ و خرجت من ظهر القصر و أتيت إلى الكناس . فبينما أنا واقف و الناس يتوقّعون وصول السبايا و الرؤوس إذ قد أقبلت نحو أربعين شقّة تحمل على أربعين جملا فيها الحرم و النساء و أولاد فاطمة ، و إذا بعلي بن الحسين عليهما السلام على بعير بغير وطاء، و أوداجه تشخب دما، و هو مع ذلك يبكي و يقول:

يا امة السوء لا سقيا لربكم *** يا امه لم تراعي جدنا فينا

لواننا و رسول الله يجمعنا *** يوم القيمة ما كنتم تقولونا

تسironا على الاقتاب عاريه *** كاننا لم نشيد فيكم دينا

بني امية ما هذا الوقوف على *** تلك المصائب لا تبلون داعينا

تصفقون علينا كفكم فرحا *** وانتم في فجاج الارض تسبوننا

اليس جدى رسول الله و يلکم *** أهدي البرية في سبل المضلينا

يا وقعة الطف قد أورثتني حزنا *** و الله يعهتك استار المسيينا

قال: و صار أهل الكوفة يناولون الأطفال الذين على المحامل بعض التمر و الخبز و الجوز، فصاحت بهم امّ كلثوم و قالت: يا أهل الكوفة إنّ الصدقة علينا حرام و صارت تأخذ ذلك من أيدي الأطفال و أفواههم و ترمى به إلى الأرض، قال: و إذا هم أتوا بالرؤوس يقدمهم رأس الحسين و هو رأس زهري قمرى أشبه الخلق برسول الله و لحيته قد نصل عنها الخضاب و وجهه دارة قمر طالع و الريح تلعب بلحيته يمينا و شمالا، فالتفتت زينب فرأت رأس أخيها فضربت رأسها بمقدم المحمل حتى رأينا الدم يخرج من تحت قناعها و جعلت تقول:

يَا هِلَالًا لَمَّا اسْتَتَمَ كَمَا لَا *** غَالَهُ خَسْفُهُ فَأَبْدَا غُرُوبًا

مَا تَوَهَّمْتُ يَا شَقِيْقَ فُؤَادِي *** كَانَ هَذَا مُقَدَّرًا مَكْتُوبًا

يَا أَخِي فَاطِمَ الصَّغِيرَةَ كَلِمَهَا *** فَقَدْ كَادَ قَلْبُهَا أَنْ يَذُوبًا

يَا أَخِي قَلْبُكَ الشَّفِيقُ عَلَيْنَا *** مَا لَهُ قَدْ فَسَى وَ صَارَ صَلِيبًا

يَا أَخِي لَو تَرَى عَلِيًّا لَدَى الْأَسْرِ *** مَعَ الْيَتِيمِ لَا يُطِيقُ وَجُوبًا

كُلَّمَا أَوْجَعُوهُ بِالضَّرْبِ نَادَاكَ *** بِذُلِّ يَغِيضُ دَمْعًا سَكُوبًا

يَا أَخِي ضُمَّهُ إِلَيْكَ وَ قَرَّبَهُ *** وَ سَكَنَ فُؤَادَهُ الْمَرْعُوبًا

مَا أَذَلَّ الْيَتِيمَ حِينَ يُنَادِي *** بِأَبِيهِ وَلَا يَرَاهُ مُجِيبًا

در برخی کتاب های معتبر دیدم که از مسلم جصاص (گچکار) روایت شده است:

ابن زیاد مرا برای تعمیر دار الاماره در کوفه خواسته بود. مشغول گچ کاری در ها بودم که سر و صدا هایی از اطراف کوفه شنیدم به خادمی که با ما کار می کرد گفتم چرا کوفه پر سر و صداست؟ گفت هم اینک سر یک شورشی را که بر ضد خلیفه خروج کرده می آورند. گفتم آن خارجی کیست؟ گفت حسین بن علی. او را وا گذاشته بیرون آمدم و چنان بر صورت خویش زدم که ترسیدم چشمانم نابینا شود. گچ دست هایم را شستم از پشت قصر بیرون شدم به میدان گاه آمدم ایستاده بودم و مردم منتظر رسیدن اسیران و سر بودند که چهل محمل آمد که بر چهل شتر بود و زنان اهل بیت و فرزندان فاطمه علیها السلام میان آن ها بودند امام زین العابدین هم بر شتر بی کجاوه ای سوار بود و در حالی که رگ های گردنش پر از خون بود می گریست و این اشعار را می خواند:

ای امت بد که هرگز مباد سرزمین تان سیراب شود و ای امتی که حق پیامبر را درباره ی ما رعایت نکردید!

اگر روز قیامت ما و رسول خدا را یک جا جمع کنند چه می گوئید؟

ای بنی امیه! این چه وضعی است که بر این مصیبت های ما آگاهید و کاری نمی کنید از خوشحالی کف می زنید و در روی زمین ما را به اسیری می برید.

وای بر شما! مگر جدم رسول خدا صلی الله علیه و آله نیست که مردم را از راه گمراهی به حق هدایت کرد؟

ای واقعه ی عاشورا! مرا به غم نشاندی و خدا پرده ی بدکاران را خواهد درید.

گوید: کوفیان به کودکانی که بر محمل‌ها سوار بودند، نان و خرما و گردو می‌دادند. ام‌کلثوم بر سر آنان فریاد کشید: ای مردم کوفه! صدقه بر ما حرام است و آن‌ها را از دست و دهان کودکان می‌گرفت و به زمین می‌انداخت. در حالی که او مشغول سخن گفتن با زنان، بود صدای شیونی برخاست. دیدند سرهای شهداست که می‌آورند و سر مطهر حسین علیه‌السلام پیشاپیش، سرهاست تابان همچون ماه و شبیه به پیامبر خدا محاسن او مشکی و خضاب زده و چهره اش درخشان مثل ماه که باد موهای حضرت را این سو و آن سو می‌زد زینب علیه‌السلام نگاه کرد و سر پر خون برادر را دید پیشانی خود را به چوبه‌ی محمل زد خون را دیدم که از زیر مقنعه اش بیرون می‌زد و با نوایی سوزناک خطاب به آن سر می‌گفت:

ای هلالی که به کمال نرسیده! خسوف و غروب کردی.

ای پاره‌ی دلم! فکر نمی‌کردم که این هم مقدر و مکتوب بود. ای برادر با این فاطمه خردسال حرف بزن نزدیک است دلش آب شود.

ای برادر! چرا دل مهربانت با ما نامهربان شده است؟

ای برادر! کاش علی را هنگام اسارت همراه یتیمان می‌دیدی که طاقت نداشت؛

هر چه با تازیانه او را می‌زدند با اشکی ریزان و مظلومانه تو را صدا می‌زد.

ای برادر! او را به خودت بچسبان و به آغوش گیر و دل ترسانش را آرامش بخش

چه قدر خوار است یتیمی که پدرش را صدا می‌زند ولی جوابی

شایان ذکر است که این شعر در مصادر دیگری هم آمده است. (1) کلمه ی مهمی که در این شعر وجود دارد فاطمه الصغیره است و فاطمه ی صغیره همان طور که گفتیم همان حضرت رقیه علیها السلام بوده است.

چند توهم و جواب آن ها

در میان مقتل نویسان کسی به جریان مسلم جصاص اشکال وارد نکرده و این جریان جزء مشهور ترین جریان های تاریخی است؛ اما بعضی به این روایت هم از نظر سند و هم از نظر دلالت اشکال وارد کرده اند. ما ابتدا بیان ایشان را نقل می کنیم سپس به نقد می پردازیم:

1. با این که علامه مجلسی ادعا کرده که این روایت را از کتابی معتبر آورده است با این حال نامی از آن کتاب نبرده و احتمالاً وی این روایت را از کتاب المنتخب طریحی نقل کرده است. البته در کتاب نور العین فی مشهد الحسین علیه السلام منسوب به ابراهیم بن محمد شافعی اشعری، معروف به ابو اسحاق اسفراینی (م 417 یا 418 ق) این گزارش خلاصه وار و با عبارات و اشعاری متفاوت آمده است اما در هیچ جای آن داستان سرکوفتن حضرت زینب علیها السلام بر چوب محمل و جاری شدن خون از زیر مقنعه اش دیده نمی شود. هم چنین در این گزارش به اشعار منسوب به

ص: 248

1- بحار الأنوار (ط-بیروت)، ج 45، ص 114؛ ینایع المودة لذوی القربی، قندوزی جلد 3 ص 86-88؛ مستدرک سفینة البحار شیخ علی نمازی، شاهرودی، جلد 5 ص 479 نفس المهموم ص 416؛ عوالم، ج 11، ص 372؛ منتخب طریحی ص 263 التظلم الزهراء، ص 249؛ موسوعة شهادة المعصومین علیهم السلام لجنة الحديث في معهد باقر العلوم صلوات الله علیه 337/2؛ المجالس الفاخرة فی مصائب العترة الطاهرة سید شرف الدین، 314 - 316؛ زفرات الثقلین، ج 1، ص 269؛ قصه کربلا، ص 420.

حضرت زینب علیها السلام و نیز نام فاطمه صغیره اشاره نشده است. (1) از سویی به نظر برخی از محققان کتاب نور العین نمی تواند از اسفرائینی باشد؛ زیرا منابع متعددی که به شرح حال اسفرائینی و آثار وی پرداخته اند، هیچ کدام این اثر را در شمار آثار وی نیاورده اند. البته معاصران و متأخرانی همچون اسماعیل پاشا، (2) آقا بزرگ تهرانی (3) و الیان سرکیس (4) این اثر را از او دانسته اند بر این اساس چون این روایت در منابع و کتاب های پیش از المنتخب مفصل نیامده روایتی مجهول است و در دیدگاهی دقیق تر می توان گفت که شاید صدر این روایت صحیح باشد اما ذیل آن از جمله ماجرای سرکوفتن حضرت زینب علیها السلام و اشعار منتسب به حضرت زینب علیها السلام بعد ها جعل و اضافه شده است.

2. این روایت روایتی مرسل است. روایات مرسل چنان چه همراه با قراین برآمده از شهرت و تواتر معنوی، نباشد نمی تواند معتبر باشد. تضاد و تعارض محتوایی و نقلی بین دو گزارش طریحی و اسفرائینی می تواند قرینه ای باشد بر احتمال جعل و کذب بودن این روایت مشهور که به قاعده ی رُبّ شهرة بلا، اصل مشهور گردیده است. از سویی ابو الحسن شعرانی پس از نقل این روایت در اشکال به محدث قمی آورده است:

«مؤلف در منتهی الآمال در صحت روایت مسلم جصاص تردید

ص: 249

1- اسفرائینی، ابراهیم، نور العین فی مشهد الحسین علیه السلام، 72؛ هم چنین با این که خبر مسلم جصاص در نگاشته ی منسوب به سید بن طاووس به نام المصراع الشین فی قتل الحسین علیه السلام آمده است اما در آن هیچ اثری از داستان سرکوفتن حضرت زینب علیها السلام بر چوب محمل و جاری شدن خون از زیر مقنعه اش دیده نمی شود و اشعار مورد استدلال نیز وجود ندارد.

2- بغدادی اسماعیل، پاشا، هدیه العارفین، 8/1

3- تهرانی آقا بزرگ، الذریعه، 72/17

4- الیان، سرکیس، معجم المطبوعات العربیه، ج 1، ص 436

کرده است؛ برای این که در کتب معتبره قدیمه که به دست ما رسیده است ذکر این قصه نیست و در این باره همان را گوئیم که در قصه طفلان مسلم و عروسی قاسم گفتیم و همه کتب قدیمه به ما نرسیده است و قرینه بر کذب این ها نداریم»⁽¹⁾.

همین متفاوت بودن همراه با حذف و اضافه شدن بین دو گزارش طریحی و اسفراینی مهم ترین قرینه ای است که به ضمیمه ی فقدان این گزارش در دیگر منابع تاریخی و روایی گمانه جعلی بودن آن را بیش از پیش تقویت می کند همو در ادامه آورده است:

«بلی اگر شرط نقل حدیث وجود یقین بود و از کتب معتبره یقین حاصل می شد بایستی به همان اکتفا کنیم؛ اما هر دو مقدمه ممنوع است نه یقین شرط است و نه از کتب معتبره قدیمه یقین حاصل می شود بلی ظنی که از آن ها حاصل می شود قوی تر از ظن دیگر است»⁽²⁾.

در این باره باید گفت که فرض چنین است که این خبر به همراه اضافات و جعلیات از کتاب نور العین اسفراینی در کتاب المنتخب طریحی، به شکلی متفاوت گزارش شده است. بدیهی است که در چنین فضایی نه تنها ظنی معتبر بر صدق گزاره های موجود در این خبر برداشت نمی شود بلکه پس از شبهه و شک در اصل این خبر ظن قوی بر عدم اعتبار آن موضوعیت پیدا می کند.

3. این روایت افزون بر ضعف، سندی دچار تضاد و ضعف در گزاره های محتوایی است:

ص: 250

1- شعرانی، ابو الحسن دمع السجوم ترجمه ی کتاب نفس المهموم، 361 - 362.

2- همان، 362.

3-1. درباره ی چگونگی مرکب کاروان اهل بیت علیهم السلام، از کربلا تا شام اختلاف است آیا ایشان بر شترانی بی کجاوه و محمل سوار بوده اند یا آن که بر شتران محاملی ساده و چوبین بیهیچ سایبانی بدون نرمینه و متکایی بوده است (1) که اهل بیت علیهم السلام در مسیر اسارت خود از کربلا تا شام مکشوف و عیان در دید رهگذران بوده اند و از گرمای روز و سرمای شب در امان نبوده اند دینوری این محامل را محفوظ و مستور دانسته است. (2) ولی در بسیاری از منابع تعابیر «علی محامل بغیر وطاء» (3) و «المحامل» (4) دیده می شود بر این اساس می توان در جمع بندی این اقوال گفت که به احتمال فراوان اهل بیت علیهم السلام بر شترانی مجهز به محمل هایی چوبین و ساده سوار بوده اند از این رو از این لحاظ به خبر مسلم جصاص آن گونه که محدث قمی آورده است اشکالی وارد نیست وی آورده است:

«ذکر محامل و هودج در غیر خبر «مسلم جصاص» نیست».

در حالی که با مراجعه به برخی از متون روایی و تاریخی خلاف این نظر اثبات می شود. بنابراین، گرچه از این لحاظ نمی توان به این روایت اشکال کرد، ولی از جهتی دیگر اشکال و ایراد در محتوای این روایت وارد است که آیا به راستی پذیرفتنی است که چنین عملی از حضرت زینب علیها السلام سر بزند؟ شخصیتی که در کلام امام سجاد علیه السلام از او به «عالمه

ص: 251

1- همان، 342: «و زنان را سوار کردند بی دوشکچه و میان آن همه دشمن با روی باز و امانت های پیغمبر را مانند اسیران ترک و روم و در سخت تر مصیبت و اندوه شان می بردند»

2- دینوری، الاخبار الطوال، 260

3- ابن اعثم، الفتوح، 127/5

4- الصدوق، الامالی، 152؛ سید بن طاووس، اللهوف، 174.

غیر معلمه» (1) و در سخن ابن عباس با تعبیر «عقیلتنا زینب» (2) یاد شده است. آیا می‌توان باور کرد که با آن همه سفارش‌های امام حسین علیه السلام مبنی بر شکیبایی و حفظ آبروی اهل بیت و خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله، چنین رفتار و عملی در آن لحظه‌ی حساس از وی صادر شود؟ با این حال به استناد آن چه در برخی از گزارش‌های معتبر آمده است (3) یقین داریم که در ماجرای اسارت اهل بیت علیهم السلام به کوفه و شام آن چنان بر اهل بیت علیهم السلام، به ویژه حضرت زینب علیها السلام، سخت گذشته است که بیقراری ایشان به اوج خود رسیده تا شاید دل‌های خفته و عصیان زده‌ی شامیان را بیدار سازد از این رو از این جهت بر این روایت اشکال وارد نیست و چنان چه ایرادی وارد باشد به جهات دیگر است که پیش تر به آن اشاره شد.

3-2. نهی ام کلثوم بنت علی علیه السلام از گرفتن هدایا و طعام مردم کوفه، به چه علت بوده است؟ شکی نیست که گرفتن صدقات واجبه بر اهل بیت و سادات از نسل ایشان حرام است؛ (4) ولی آن گونه که از این

ص: 252

1- طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، 305/2: (قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا عَمَّةَ اسْكُتِي فِي الْبَاقِي مِنَ الْمَاضِي عِتْبَارًا وَأَنْتِ بِحَمْدِ اللَّهِ عَالِمَةٌ غَيْرُ مُعَلَّمَةٍ فَهَمَّةٌ غَيْرُ مُفْهَمَةٍ إِنَّ الْبِكَاءَ وَالْحَنِينَ لَا يَرُودَانِ مَنْ قَدْ أَبَادَهُ الدَّهْرُ).

2- بحرانی اصفهانی، عبدالله عوالم العلوم و المعارف، 11، ق / 957: «وقول ابو الفرج: زینب العقیلة هی التي روی ابن عباس عنها كلام فاطمة في فلك فقال: حدثني عقیلتنا زینب بنت علی علیه السلام»

3- سید بن طاووس، اللهوف، 104: «ثم وضع رأس الحسين عليه السلام بين يديه وأجلس النساء خلفه لئلا ينظرن اليه فرأى علي بن الحسين عليه السلام فلم يأكل بعد ذلك أبداً و أمّا زینب فإنها لما رأتة هوت إلى جيبها فشقتته ثم نادت بصوت حزين يفرغ القلوب يا حسيناه يا حبيب رسول الله يا ابن مكة و منى يا ابن فاطمة الزهرا سيدة النساء يا ابن بنت المصطفى. قال الراوى فأبكت و الله كل من كان في المجلس و يزيد عليه لعائن الله ساكت».

4- خویی سید ابو القاسم، مصباح الفقاهه، ج 1، ص 524: «و أما الصدقة التي تحرم علی بني هاشم فهي الصدقة الخاصة، أعنى بها الزكاة المفروضة».

روایت برداشت می شود هدایا و صدقات کوفیان، صدقاتی مستحبی بوده که هیچ منعی در دریافت آن ها نیست بنابراین یا باید این روایت را به لحاظ مشکل سندی اش باطل بدانیم و یا این که (1) بگوییم:

«احتمال دارد که هدف آن حضرت از نپذیرفتن عطایای مردم کوفه و منع اسیران از گرفتن آن ها با فرض کراهت این بوده که به مردم بفهماند که اعضای این کاروان مردمانی عادی نیستند؛ بلکه خاندان پیامبرند که خداوند دوستی با آن ها و پیروی از آن ها را واجب کرده و یزید بن معاویه و ابن زیاد با ارتکاب این جنایت در حق خاندان پیامبر علیهم السلام از فرمانش سرپیچی کرده اند؛ تا بدین وسیله بزرگی جنایت و عمق فاجعه ای که کوفیان برای رضایت خاطر یزید و ابن زیاد مرتکب شده اند روشن گردد».

3 - 3. ظاهراً این روایت با برخی دیگر از گزارش های روایی، در تضاد است؛ زیرا مشهور این است که سر امام حسین علیه السلام را بلافاصله به وسیله ی خولی و حمید بن مسلم نزد ابن زیاد فرستادند مگر این که در احتمالی بعید بگوییم منظور این روایت این است که سر های مقدس را هنگام ورود کاروان به کوفه از قصر آورده اند.

3-4. به فرض صحت این روایت باز هم از این روایت نمی توان برداشت

ص: 253

1- همان، 533/1: «أقول: لا دليل على حرمة مطلق الصدقات على الهاشميين، وإنما تحرم عليهم الصدقة الخاصة، أعني زكاة المال و البدن، ولا يبعد أن تحريم عليهم أيضا الصدقات التي تعطى لدفع البلاء و ردّ القضاء، فإنّ في ذلك مذلة و مهانة لا تناسب الذرية الطاهرة. و من هنا كانت زينب الكبرى عليها السلام لتأخذ الطعام من أطفال أبي عبدالله عليه السلام و ترميه الى أهل الكوفة و تقول: ويلكم يا أهل الكوفة إن الصدقة علينا حرام».

کرد که منظور از فاطمه صغیره همان رقیه بنت الحسین علیه السلام است و فاطمه ی صغیره کسی نیست، مگر فاطمه صغری بنت الحسین علیه السلام که گاهی به این عنوان خطاب شده است.

پاسخ توهم اول

1. مکرر گفته شد که شهرت در همه جا حجت است و این روایات از وقتی که صادر شده اند تمام بزرگان مقتل نویس از مرحوم شوشتری تا مرحوم قمی آن را ذکر کرده اند و از آن زمان کسی نه این ها را رد کرده و نه بر آن ها اشکال کرده صد ها منبری و روضه خوان مجتهد و غیر مجتهد این ها را ذکر و نقل کرده اند. بنابراین عمل اصحاب و بزرگان جابر سند است.

2. صاحب عوالم و قندوزی و نمازی روایت را مرسله نقل نمی کنند و می گویند در کتاب معتبری دیده اند (1) و از علامه مجلسی هم نقل نمی کنند.

3. آن که گفته اند در شأن حضرت زینب نیست که سر خود را به چوب محمل بزند؛ این سؤال پیش می آید که آیا این عمل حضرت زینب علیها السلام خلاف شریعت و یا مرّوت است؟

روایات بسیاری در باب جزع بر سید الشهداء علیه السلام وارد شده، که مبنا و مأخذ فقهی در این باب شده و هم چنین سیره ی سلف از بزرگان و فقها بر این امر بوده است و از مصادیق جزع شقّ جیب و ضرب خدود و رفع صوت و ادماء است.

بنابراین کسی که این عمل را خلاف شأن حضرت زینب علیها السلام می داند سخنش در تعارض با روایات استحباب جزع بر سید الشهداء علیه السلام است.

ص: 254

1- ینابیع الموده 86/3؛ عوالم 372/17؛ مستدرک سفینه البحار 479/5؛ زفرات الثقلین 266/1.

4. این که گفته اند این روایت متضاد است؛ زیرا خولی سر را جلو تر به کوفه برده باید گفت در کتب تاریخی آمده است که عبید الله بن زیاد دستور داد سر حضرت را بیرون کوفه آوردند و با جمع اسیران وارد کوفه کردند و این قضیه در تاریخ معروف است.
5. و این که گفته اند فاطمه ی صغیره همان رقیه علیها السلام نیست، از مباحث قبل نادرستی این مطلب به خوبی روشن گردید و بحث حول این مطلب تکرار مکررات است.
6. باقی موارد اشکال نیز به جهت سخیف بودن اشکال خود دلیل بر رد خود است و نیازی به بحث درباره ی آن نیست.

پاسخ توهم دوم

گفته اند که حضرت زینب علیها السلام برای امام حسین علیه السلام جزع کردند، چرا این کار را برای پدر شان امیر المؤمنین علیه السلام نکردند؟

در جواب ایشان روایت امام صادق علیه السلام را نقل می کنیم:

(حدثنا عبد الله بن الفضل الهاشمی قال قلت لأبي عبد الله جعفر بن محمد الصادق علیه السلام: يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ كَيْفَ صَارَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ يَوْمَ مُصَيَّبِيَّةٍ وَغَمٍّ وَجَزَعٍ وَبُكَاءٍ دُونَ الْيَوْمِ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَالْيَوْمِ الَّذِي مَاتَتْ فِيهِ فَاطِمَةُ (عليها السلام) وَالْيَوْمِ الَّذِي قُتِلَ فِيهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عليه السلام) وَالْيَوْمِ الَّذِي قُتِلَ فِيهِ الْحَسَنُ (عليه السلام) بِالسَّمِّ؟

فقال: إِنَّ يَوْمَ الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامِ أَعْظَمُ مُصَيَّبِيَّةٍ مِنْ جَمِيعِ سَائِرِ الْأَيَّامِ وَذَلِكَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكِسَاءِ الَّذِي كَانُوا أَكْرَمَ الْخَلْقِ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى كَانُوا خَمْسَةً فَلَمَّا مَضَى عَنْهُمْ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَقِيَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَفَاطِمَةُ وَالحَسَنُ وَالحُسَيْنُ (عليه السلام) فَكَانَ فِيهِمْ لِلنَّاسِ عَزَاءً وَسَلْوَةً فَلَمَّا مَضَتْ فَاطِمَةُ عَلَيْهِ السَّلَامِ

كَانَ فِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ لِلنَّاسِ عَزَاءً وَ سَلْوَةً فَلَمَّا مَضَى مِنْهُمْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ لِلنَّاسِ فِي الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ عَزَاءً سَلْوَةً فَلَمَّا مَضَى الْحَسَنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ لِلنَّاسِ فِي الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَزَاءً وَ سَلْوَةً فَلَمَّا قُتِلَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمْ يَكُنْ بَقِيَ مِنْ أَهْلِ الْكِسَاءِ أَحَدٌ لِلنَّاسِ فِيهِ بَعْدَهُ عَزَاءً وَ سَلْوَةً فَكَانَ ذَهَابُهُ كَذَهَابِ جَمِيعِهِمْ كَمَا كَانَ بَقَاؤُهُ كَبَقَاؤِهِ جَمِيعِهِمْ فَلِذَلِكَ صَارَ يَوْمُهُ أَعْظَمَ مُصِيبَةٍ: (1)

از عبد الله بن فضل هاشمی نقل شده که گفت: محضر ابا عبد الله، جعفر بن محمد صادق علیه السلام عرضه داشتم: ای فرزند رسول خدا چگونه است که روز عاشورا روز مصیبت و حزن و جزع و گریه گردید و نه روزی که در آن رسول خدا صلی الله علیه و سلم قبض روح شد یا روزی که فاطمه علیها السلام در آن از دنیا رحلت کرد یا روزی که امام حسن علیه السلام در آن به وسیله ی سم شهید شد؟ امام علیه السلام فرمود: روز امام حسین علیه السلام مصیبتش از تمام روزها بزرگ تر است زیرا اصحاب کسا که کریم ترین مخلوقات و شریف ترین آن ها نزد خدایند، پنج تن هستند. وقتی نبی اکرم صلی الله علیه و اله از بین ایشان رحلت کردند امیر المؤمنین و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام ماندند، پس مردم به ایشان تسلی یافتند و وقتی فاطمه علیها السلام از بین شان، رفت مردم به امیر المؤمنین و حسن و حسین علیهم السلام تسلی و آرامش یافتند و وقتی امیر المؤمنین علیه السلام از دنیا رفت مردم به حسنین علیهما السلام تسلی یافتند؛ اما وقتی امام حسن علیه السلام از دنیا، رفت مردم به امام حسین علیه السلام تسلی یافتند و وقتی ایشان شهید شد از اصحاب کسا احدی باقی نمانده بود که مردم به او تسلی یابند پس رفتن امام حسین علیه السلام از دنیا مانند این بود

ص: 256

که تمام اصحاب کسا از دنیا رفته اند چنان که بقای آن حضرت همچون بقای جمیع آن ها بود بود. لذا روز شهادت آن حضرت از نظر مصیبت از تمام روزها بزرگ تر است».

3. اشعار در مورد ام کلثوم

اشاره

و ام کلثوم تدعو و هي باكية *** بدمع هاطل كالعارض الفتن

اخى اخى بعد موتك يا حسين لقد *** اجحت ابسى كيس الروم في المدين

الفاطمة الصغرى تنوح على الحسين *** نوح كتيب القلب ذى سخن

و تستغيث اباه يا اباه ترى *** من ذايجوا يرمى فيرحمن

وزينب اخته للخذ لاطمة *** تشكوا اليه بقلب موجع حزن

يا ليتني قبل هذا اليوم في جدت *** و الاراك خضيب الشيب و الذقن

و ام کلثوم می گریست و قطرات اشک مانند باران از دیده ها می بارید و گفت: برادرم حسین پس از شهادت تو مرا مانند اسیران روم در شهر ها می برند. فاطمه صغری با دلی محزون و نگران بر حسین نوحه و ناله می کند و پدر خود را می خواند و می گوید ای پدر کیست که بر یتیمی و بی کسی من رحم کند و زینب خواهر او بر روی خود می زند و با دلی محزون و سوخته می گوید: کاش پیش از این مرده بودم و صورت و محاسن و (چانه) تو را به خون آغشته نمی دیدم. (1)

ب. اشعار اصحاب

قصیده ی سیف بن عمیره

یکی از منابعی که در کتب مقاتل برای اثبات وجود حضرت رقیه علیها السلام

ص: 257

به آن اشاره شده قصیده ی سیف بن عمیره است. در کتاب معجم رجال الحديث آمده:

(نجاشی گفت: سیف بن عمیره ی عمیره ی نخعی، عربی، کوفی ثقة و مورد اعتماد از امام صادق و امام کاظم علیهما السلام روایت نقل می نمود و در اسناد روایات اسم او بسیار آمده است؛ تقریباً به 279 روایت می رسد)؛

هم چنین حلی در خلاصه الاقوال ابن داود در رجال و علامه مجلسی در وجیزه به وثاقت وی تصریح کرده اند. ابن ندیم در الفهرست وی را از آن دسته از مشایخ شیعه می داند که فقه را از ائمه علیهم السلام روایت کرده اند.

شیخ طوسی در رجال وی را صاحب کتابی می داند که در آن از امام صادق علیه السلام روایت کرده است و سید بحر العلوم در الفوائد الرجالیة فهرستی از روایان شهیر شیعه را (همچون محمد بن ابی عمیر و یونس بن عبد الرحمن) که از وی روایت کرده اند بیان کرده است.

این قصیده را می توان قدیمی ترین منبعی دانست که در آن به نام رقیه علیها السلام تصریح شده است ابن عمیره (1) یا سیف بن عمیره ی نخعی کوفی را از اصحاب امام صادق و امام کاظم علیهما السلام دانسته اند (2) که رجال شناسان شیعه بر وثاقتش تصریح کرده اند. (3)

ص: 258

1- امین، محسن، اعیان الشیعه، 269/2

2- النجاشی، رجال، 189؛ الطوسی، رجال، 222 و 337؛ البرقی، رجال، 141؛ ابن داود رجال، 108؛ حلی، خلاصه الاقوال، 160؛ التفرشی، نقد الرجال، 388/2؛ سید علی، بروجردی طرائف المقال، 311/1.

3- خویی معجم رجال الحديث، 382/9: «قال النجاشی: سیف بن عمیره النخعی، عربی، کوفی، ثقة، روی عن أبي عبد الله وأبي الحسن عليهما السلام، له كتاب يرويه جماعات من أصحابنا، أخبرني الحسين بن عبيد الله، عن أبي غالب الزراري عن جدّه و خال أبيه محمد بن جعفر، عن محمد بن خالد الطيالسي عن سيف بكتابه». أقول: كلمة (ثقة) في عبارة النجاشي غير موجودة في بعض النسخ، لكنها موجودة في نسخة ابن داود من القسم الأول و السيد التفرشي، و المولى عناية الله القهبائي؛ و كذلك في الخلاصة على ما نقل عنه الميرزا في رجاله الكبير. و قال الشيخ: «سيف بن عميرة، ثقة، كوفي، نخعي، عربي، له كتاب، أخبرنا به عدة من أصحابنا، عن محمد بن علي بن الحسين بن بابويه، عن أبيه و محمد بن الحسن، عن سعد بن عبد الله، عن أحمد بن محمد، عن علي بن الحكم، عن سيف بن عميرة. و عدّه في رجاله تارة من أصحاب الصادق عليه السلام، قانلاً: (سيف بن عميرة النخعي الكوفي)، و (أخرى) من أصحاب الكاظم عليه السلام، قانلاً: (سيف بن عميرة، له كتاب روی عن أبي عبد عليه السلام). و عدّه البرقي في أصحاب الصادق عليه السلام، قانلاً: (سيف بن عميرة النخعي، عربي، كوفي)، و في أصحاب الكاظم عليه السلام، قانلاً: (سيف بن عميرة). و قال ابن شهر آشوب في المعالم: (سيف بن عميرة، ثقة، من أصحاب الكاظم عليه السلام، واقفي له كتاب) (انتهى). روی عن أبي بكر الحضرمي، و روی عنه علي بن الحكم. كامل الزيارات الباب 2، في ثواب زيارة رسول الله صلى الله عليه و آله، الحديث 5: روی عن أبي بكر الحضرمي، و روی عنه فضالة بن ايوب تفسير القمي: سورة المائدة، في تفسير قوله تعالى: وَ مَا عَلِمْتُمْ مِنَ الْجُورِاحِ مُكَلِّبِينَ... و طريق الصدوق إليه: محمد بن الحسن صلى الله عليه و آله عن محمد بن الحسن الصفار، عن أحمد بن محمد بن عيسى، عن علي بن سيف، عن أخيه الحسين بن سيف، عن أبيه: سيف بن عميرة النخعي و الطريق كطريق الشيخ إليه صحيح، فإن الأظهر أن الحسين بن سيف ثقة؛ مرحوم مامقاني می گوید: «عده الشيخ رحمه الله في رجاله من اصحاب الصادق عليه السلام بالعنوان المذكوره اخرى من اصحاب الكاظم قانلاً سيف بن عميرة له كتاب في ابن عبيدالله قال في الفهرست سيف بن عميرة ثقة كوفي نخعي عربي له كتاب اجزنا به عدة من اصحابنا عن محمد بن علي بن الحسين ابن بابويه عن ابيه و محمد بن

الحسن عن سعد بن عبدالله عن احمد بن محمد بن علي بن الحكم عن سيف بن عميرة». تنقيح المقال 28/34؛ شلوع 94/4. مجلسى
اول رحمه الله و ما كان فيه عن سيف بن عميرة النخعي كوفي ثقة من اصحاب الصادق و الكاظم عليهما السلام الخلاصة النجاشي روى
عنه محمد بن خاله الطاسي النجاشي ثقه له كتاب في الصحيح من طريق ابن بابويه عن علي بن الحكم عن الفهرست روضة المتقين، 14/
146 تمام رجاليين شيعه او را توثيق کرده اند و هيچ يك به او اعتنايي نکرده اند.

قصیده ی سیف در حدود 106 بیت است (1) در این جا بیت هایی که نام آن دُرْدانه را آورده ذکر می کنیم:

ورقية رق الحسود لضعفها *** وغدا ليعذرهما الذي لم يعذر

ولأم كلثوم يجد جديدها *** لثم عقيب دموعها لم يكرر

لم أنسها و سكينه و رقية *** بيكينة بتحسر و تزفر

يدعون أمهم البتولة فاطماً *** دعوى الحزين الواله المتحير

يا أمنا هذا الحسين مجدلاً *** ملقى عفيراً مثل بدر مزهر

في تربها متعفراً و مضمخاً *** جثمانه بنجيع دم أحمر (2)

- حضرت رقيه عليها السلام کسی بود که حسودان برای ضعف و ناتوانیش دل سوزاندند. این عده فردای قیامت مجبور به عذرخواهی از او می شوند هر چند که هیچ عذری برای آن ها وجود ندارد...

- حضرت ام کلثوم نیز هر لحظه صورت اشک آلودش را با پارچه ای پاک می کند...

- من هیچ گاه ام کلثوم و سکینه و رقيه عليهم السلام را فراموش نمی کنم که برای امام حسین با آه و ناله ی حسرت گریه می کردند...

- آن ها مادر شان حضرت فاطمه عليها السلام را با حال محزون و سرگردان و حیران صدا می زدند...

- ای مادر این حسین (فرزند توست) که همچون ماه روشن بر روی خاک افتاده و بدنش با خون سرخ شده است.

- (ای مادر این حسین توست که) با پیکری برهنه و پر خون در خاک

ص: 260

1- المنتخب، ج 2، ص 444 - 448

2- طریحی نجفی، فخر الدین، المنتخب 2/444/448؛ محسن امین، اعیان الشیعه 7/326؛ سید جواد شبر ادب الطف او شعراء الحسین

196/1؛ محمد صادق کرباسی، دائرة المعارف الحسينیه دیوان القرن الثانی 103

افتاده و بدنش با خون سرخ گشته است...

در این چند بیت نکته های مهمی وجود دارد:

نکته ی اول

شاعر درد عمیقش را این گونه بیان کرده حضرت رقیه علیها السلام آن چنان ضعیف شده بود که آدم حسود که آرزو دارد دیگران نعمت های شان را از دست بدهند نیز دلش برای او می سوزد چه رسد به انسان دل سوز و مهربان و سپس از حزن و اندوه ام کلثوم و زینب علیهما السلام سخن می گوید؛ از این شعر به وضوح مشخص می شود که جریانی بسیار حزن انگیز روی داده چنین قلب ها را به درد آورده است.

نکته ی دوم

اشاره

لم أنسها و سكينه و رقية يبکينه بتحسر و تزفر *** يدعون أمهم البتولة فاطماً:

من هیچ گاه ام کلثوم و سکینه و رقیه علیهم السلام را فراموش نمی کنم که برای امام حسین علیه السلام با اه و ناله و حسرت گریه می کردند...

آن ها مادر شان حضرت فاطمه علیها السلام را با حالتی محزون و سرگردان و حیران صدا می زدند....

در این قسمت از شعر روشن است، که مقصود رقیه علیها السلام دختر امیر المؤمنین همسر مسلم بن عقیل علیه السلام نیست؛ زیرا وی از همسر دیگر امیر المؤمنین علیه السلام بوده است و این بهترین دلیل است که منظور شاعر از رقیه علیها السلام دختر امام حسین است که مادر بزرگش فاطمه اطهر است. این قصیده را طریحی در المنتخب، (1) سید محسن امین در اعیان

ص: 261

1- طریحی نجفی المنتخب ص المنتخب، ص 422 - 448؛ سید محسن امین، اعیان الشیعه، 326/7؛ سید جواد شبر، ادب الطف او شعر الحسین، 196/1؛ محمد صادق کرباسی، دائرة المعارف الحسينیه، لندن 102

الشیعة، جواد شبر در ادب الطف و محمد صادق کرباسی در دائرة المعارف الحسينیه نقل کرده اند.

شیخ طریحی کیست؟

شیخ فخرالدین طریحی اسدی در 979 قمری در نجف اشرف به دنیا آمد تقریباً همه ی ارباب معاجم و رجال بر ثقه بودن وی اتفاق نظر دارند و او را به زهد و ورع و شدت تمسک به دین و عمل به اوامر شرع و دوری از زر و زیورهای دنیا می شناسند.

هر چند شرح حال وی در قسمت مقاتل ذکر شد، لکن به کلام برخی از علما نیز در مورد او اشاره می کنیم.

کلام برخی علما درباره ی او

1. شیخ عبدالله اصفهانی در ریاض العلماء: «طریحی عابد ترین و با ورع ترین اهل زمانش بود».
2. شیخ حر عاملی در أمل الأمل: «همانا او فاضل و زاهد و با ورع و عابد و فقیه و شاعر جلیل القدری بود».
3. شیخ حسن بلاغی: «او ادیب و فقیه و محدث عظیم الشأن و جلیل القدر و رفیع المنزلة بود».
4. شیخ عباس قمی در الکنی و الألقاب: «او عالم فاضل و محدث با ورع و زاهد و عابد و فقیه و شاعر جلیلی بود». (1)

ص: 262

1- مقدمه ی مجمع البحرين، ج 1؛ الأمل، ج 2، ص 214؛ لؤلؤ البحرين، ص 66؛ الروضة النضرة، ص 434؛ أعیان الشیعه، ج 8، ص 395؛ روضات الجنات، ج 5، ص 349 و 352؛ الکنی و الألقاب، ج 2، ص 448.

اهتمام ایشان به دقت در نقل روایات بالاتر از حد تصور ماست و کسانی که در این باره آگاهی دارند به خوبی می دانند، که بیش تر روایات بر ائمه علیهم السلام عرضه شده و از صحت اصل روایت و یا مضامین آن پرسش شده است.

در این جا نمونه هایی از دقت در نقل روایت را ذکر می کنیم:

روایت اول

(عَنْ سَهْلِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الرَّيَّانِ عَنْ يُونُسَ قَالَ: سَأَلْتُ الْخَرَّاسَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقُلْتُ: إِنَّ الْعَبَّاسِيَّ ذَكَرَ أَنَّكَ تُرَخِّصُ فِي الْغِنَاءِ فَقَالَ: كَذَبَ الزَّنْدِيقُ مَا هَكَذَا. قُلْتُ لَهُ سَأَلَنِي عَنِ الْغِنَاءِ، فَقُلْتُ لَهُ إِنَّ رَجُلًا أَتَى أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَسَأَلَهُ عَنِ الْغِنَاءِ فَقَالَ: يَا فُلَانُ إِذَا مَيَّرَ اللَّهُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ فَأَتَى الْغِنَاءُ. فَقَالَ: مَعَ الْبَاطِلِ. فَقَالَ: قَدْ حَكَمْتُ). (1)

... یونس از امام رضا علیه السلام پرسید: عباسی گفته که شما در گوش دادن به غنا رخصت دادید: فرمود این زندیق دروغ، گفته به او این چنین، نگفتم درباره ی غنا از من پرسید به او گفتم مردی نزد امام باقر علیه السلام آمد و درباره ی غنا از او پرسید امام علیه السلام فرمود: ای فلان! اگر خداوند حق و باطل را جدا کند، غنا در کدام گروه است؟ عرض کرد: باطل. فرمود: خودت حکم کردی».

در این روایت عباسی فهم خاص خودش را از کلام امام رضا علیه السلام نقل می کند و فهم غلط خود را به امام نسبت می دهد و برای همین امام علیه السلام فهم عباسی را با شدت رد می کند و نمی پذیرد.

ص: 263

(عَنْ يَحْيَى بْنِ عُبَادَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: تَوَخَّذْ جَرِيدَةً رَطْبَةً قَدَرِ ذِرَاعٍ فَتَوَضَّعْ وَأَشَارَ بِيَدِهِ مِنْ عِنْدِ تَرْفُوتِهِ إِلَى يَدِهِ تَلَفٌ مَعَ ثِيَابِهِ قَالَ وَقَالَ الرَّجُلُ: لَقَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَعْدُ فَسَأَلْتُهُ عَنْهُ. فَقَالَ: نَعَمْ قَدْ حَدَّثْتُ بِهِ يَحْيَى بْنَ عُبَادَةَ). (1)

در این روایت یحیی بن عباده از امام علیه السلام درباره ی گذاشتن چوب درخت خرما همراه بدن میت می پرسد. سپس شخصی دیگر از امام سؤال می کند: آیا شما به یحیی بن عباده درباره ی چوب درخت خرما این چنین فرموده اید؟ و امام می فرماید آری من به او گفتم....

(عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْمُبَارَكِ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَدِيثٌ يُرْوَى أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى أَحَبُّكَ فَقَالَ لَهُ أَعَدَّ لِلْفَقْرِ جَلْبَابًا فَقَالَ لَيْسَ هَكَذَا قَالَ إِنَّمَا قَالَ لَهُ أَعَدَدْتُ لِفَاقَتِكَ جِلْبَابٍ يَعْنِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ): (2) احمد بن مبارک گوید: مردی به امام صادق علیه السلام عرض کرد: حدیثی نقل می شود که شخصی به امیر المؤمنین علیه السلام گفت: من تو را دوست دارم حضرت به او گفت: پوششی برای تهی دستی آماده نما

امام صادق علیه السلام در پاسخش فرمود: این چنین که فهمیدی نیست. امام به او فرمود که برای روز فقرت جامه ای آماده کرده ای یعنی با محبت من برای روز قیامت سپری

1- الکافی (ط - الإسلامية)، ج 3، ص 152

2- معانی الأخبار، ص 182.

نام سیف بن عمیره در کتاب شریف کافی حدود 151 مرتبه، در کتاب من لا یحضره الفقیه حدود هشت، مرتبه در کتاب تهذیب الاحکام حدود 124، مرتبه در وسائل الشیعه حدود 313 مرتبه و در بحار الانوار حدود 153 مرتبه آمده است و در منابع دیگر نیز ذکر شده است.

نمونه ای از روایات سیف

اشاره

در این جا چند روایت نقل می کنیم تا دقت و احتیاط سیف بن عمیره در نقل روایات و عظمت شخصیت وی بیش تر آشکار شود.

روایت اول

(عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَوْلَيْدِهِ اتَّقُوا الْكُذْبَ الصَّغِيرَ مِنْهُ وَالْكَبِيرَ فِي كُلِّ جِدٍ وَهَزَلٍ فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا كَذَبَ فِي الصَّغِيرِ اجْتَرَى عَلَى الْكَبِيرِ أَمَا عَلِمْتُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَصْدُقُ حَتَّى يَكْتُبَهُ اللَّهُ صِدْقًا وَمَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَكْذِبُ حَتَّى يَكْتُبَهُ اللَّهُ كَذَابًا): (1)

سیف بن عمیره از شخصی که برایش نقل کرده می گوید: امام باقر علیه السلام فرمود: علی بن حسین علیه السلام به فرزندانش می فرمود: از دروغ کوچک و بزرگ، جلدی و شوخی بپرهیز، زیرا آن کس که دروغ کوچکی گفت به دروغ بزرگ نیز جرئت پیدا می کند. آیا نمی دانید که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: بنده پیوسته راست می گوید تا خدا او را صدیق (راست گو) می نویسد و پیوسته

ص: 265

دروغ می گوید تا خدا او را کذاب (و دروغ گو) می نویسد».

روایت دوم

(عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) أَنَّهُكَ عَنْ خَصَّةٍ لَمَتَيْنِ فِيهِمَا هَلَكَ الرَّجَالِ أَنَّهُكَ أَنْ تَدِينَهُ اللَّهُ بِالْبَاطِلِ وَتُقْتَى النَّاسَ بِمَا لَا تَعْلَمُ) (1)

سیف بن عمیره از مفضل بن یزید نقل می کند، که امام صادق علیه السلام به من فرمود: تو را باز می دارم از دو صفت که هلاک مردان و شخصیت ها در آن است باز می دارم از این که با روش باطلی دین داری کنی و ندانسته به مردم فتوی دهی».

روایت سوم

(عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ فَضْلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي مَرَضَةٍ مَرَضَ هَا لَمْ يَبْقَ مِنْهُ إِلَّا رَأْسُهُ. فَقَالَ: يَا فَضِيلُ إِنِّي كَثِيرًا مَا أَقُولُ مَا عَلَى رَجُلٍ عَرَفَهُ اللَّهُ هَذَا الْأَمْرَ لَوْ كَانَ فِي رَأْسِ جَبَلٍ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمَوْتُ. يَا فَضِيلُ إِنَّ النَّاسَ أَخَذُوا يَمِينًا وَشِمَالًا وَإِنَّا وَشِدَعَتْنَا هُدَيْنَا الصِّدْقَ وَالْمُسْتَقِيمَ * يَا فَضْلُ يَلِ بْنِ يَسَارٍ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَوْ أَصَبَ بَحٌّ لَهُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ كَانَ ذَلِكَ خَيْرًا لَهُ وَ لَوْ أَصْبَحَ مُقَطَّعًا أَعْضَاؤُهُ كَانَ ذَلِكَ خَيْرًا لَهُ. يَا فَضْلُ يَلِ بْنِ يَسَارٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَفْعَلُ بِالْمُؤْمِنِ إِلَّا مَا هُوَ خَيْرٌ لَهُ. يَا فَضِيلُ بِنِ يَسَارٍ لَوْ عَدَلَتِ الدُّنْيَا عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ جَنَاحَ بُعُوضَةٍ مَا سَقَى عَدُوَّهُ مِنْهَا شَرْبَةً مَاءٍ. يَا فَضِيلُ بِنِ يَسَارٍ إِنَّهُ مَنْ كَانَ هَمُّهُ هَمًّا وَاحِدًا كَفَاهُ اللَّهُ هَمَّهُ وَمَنْ كَانَ هَمُّهُ فِي كُلِّ وادٍ لَمْ يُبَالِ اللَّهُ بِأَيِّ وادٍ هَلَكَ). (2)

ص: 266

1- الكافي (ط - الإسلامية)، ج 2، ص 338

2- الكافي (ط - الإسلامية)، ج 2، ص 246

سیف بن عمیره از فضیل بن یسار نقل می کند که گفت: خدمت امام صادق علیه السلام و رسیدم در بیماری اش که او را لاغر و نحیف کرده بود و جز سرش باقی نمانده بود فرمود:

ای فضیل! من بسیار می گویم کسی را که خدا به امر (تشیع) آشنا کرد اگر بر سر کوهی باشد تا مرگش برسد، زیانی بر او نیست. ای فضیل بن یسار! مردم راه راست و چپ پیش گرفتند و ما و شیعیان ما به صراط مستقیم هدایت شدیم.

ای فضیل بن یسار! اگر میان مشرق و مغرب (تمام دنیا) از آن مؤمن باشد خیر اوست و اگر اعضایش را تکه تکه کنند خیر اوست. ای فضیل بن یسار! خدا جز خیر و خوبی برای مؤمن انجام نمی دهد. ای فضیل بن یسار! اگر دنیا نزد خدای عز و جل به اندازه بال مگسی ارزش داشت شربت آبی از آن به دشمنش نمی نوشاند ای فضیل بن یسار! کسی که هدف و همش یک چیز (رضای خدا) باشد خدا هدفش را کارگزاری می کند و کسی که همش به همه سو متوجه، باشد خداوند متعال باک ندارد که در کدام وادی هلاک شود».

حقیقتاً، روایاتی که این مرد ثقه و جلیل القدر نقل کرده، بیان کننده این است که چقدر در نقل حدیث دقت داشته است و یقیناً شعری که او برای حضرت رقیه علیها السلام سروده مدرک دقیق و مهمی است.

وی همان طور که از دیدگاه رجالین اشاره شد، شخصیتی پر آوازه است که در میان رجالین شیعه جایگاه مهمی دارد و نامش در کتاب های غیر شیعه نیز آمده است. (1) بسیاری از روایات فقهی، اخلاقی

ص: 267

1- ابن ماکولاء اکمال الکمال، 281/6؛ المزی، تهذیب الکمال، 327/12؛ الذهبی، میزان الاعتدال، 256/22؛ ابن حجر، تهذیب التهذیب، 408/1.

و اعتقادی به ویژه زیارت عاشورا (1) و برخی از علائم ظهور از وی نقل شده است (2) فرزندانش به نام های علی و حسین از اصحاب امام رضا علیه السلام بوده اند (3) و از حضرت روایت نقل کرده اند. او از مصنفان و راویان دارای تألیف بوده است (4) و روایات و احادیثش را جمعی از مشاهیر راویان ثقه نقل کرده اند. (5) گر چه از او دیوان شعری باقی نمانده و کسی وی را شاعر معرفی نکرده است به فرض اثبات تک قصیده ی ارزشمندش در مدح و رثای امام حسین علیه السلام این گمانه مطرح می شود که شاید دیوان یا دیگر اشعارش در رخداد های پس از قرن دوم هجری از بین رفته باشد مطلع این قصیده چنین است:

جل المصاب بمن اصبنا فاعذری *** یا هذه و عن الملامة فاقصری

درباره ی قصیده ی سیف بن عمیره (6) بعضی اشکال کرده اند که طریحی نجفی (متوفای 1085ق) بدون هیچ گونه استنادی پس از ذکر عنوان «القصیده لسیف بن عمیر» این شعر را به صورت کامل آورده است (7)

ص: 268

-
- 1- طوسی مصباح المتجهد، 781
  - 2- طبرسی، اعلام الوری بأعلام الهدی، 2/284.
  - 3- النجاشی، رجال، 278؛ طوسی، رجال، 361.
  - 4- ابن ندیم محمد بن اسحاق، کتاب الفهرست، 403 وی در فن پنجم از مقاله ی ششم، خود که درباره ی اخبار علما و کتاب های فقهای شیعه است می نویسد: «این اشخاص بزرگان شیعه اند که فقه را از ائمه علیهم السلام روایت نموده و ما بدون رعایت ترتیب به ذکر شان می پردازیم و از آن جمله است ... کتاب سیف بن عمیره النخعی».
  - 5- سید بحر العلوم القوائد الرجالیه، 36/3
  - 6- امین محسن، اعیان الشیعه، 326/7؛ سید جواد، شبر، ادب الطف او شعراء الحسین 196/1؛ محمد صادق الکرباسی دائرة المعارف الحسینیة، دیوان القرن الثاني، 102.
  - 7- طریحی، نجفی فخر الدین المنتخب، 448-444/2.

و در برخی از نسخ خطی موجود از کتاب المنتخب اثری از این قصیده نیست و به جای آن قصیده‌ی شیخ علی شهنشینی آمده است. تاکنون به لحاظ معتبر ندانستن کتاب منتخب و مردود دانستن گزارش‌های ذکر شده در آن این قصیده و استناد آن به سیف بن عمیره، مردود تلقی شده است؛ اما به نظر ما با توجه به نوع چیدمان واژه‌ها سبک سرایش و نیز محسنات ادبیات این قصیده احتمالاً این اثر متعلق به سیف بن عمیره نخعی کوفی نیست، بلکه متعلق به هم‌نام وی شیخ سیف بن عمیره است که نسل به نسل در مراسم سوگواری شیعیان عراق به ویژه نجف و کربلا خوانده می‌شده است. دلیل این ادعا وجود این قصیده (1) در کتابی دیگر با عنوان منتخب المراثی اثر عبد الوهاب طریحی نجفی است. این کتاب در تاریخ 14 رجب 1073 ق کتابت شده (2) و در بردارنده‌ی 120 قصیده‌ی معروف از فقیهان عارفان و شاعران مشهور عرب است، که در رثای امام حسین علیه السلام و واقعه عاشورا و سایر اهل بیت علیهم السلام سروده‌اند.

آیا کسی درباره‌ی این قصیده اشکال و شبهه‌ای مطرح کرده است؟

بعضی از معاصران در انتساب این قصیده به سیف اشکال کرده و می‌گویند که نبودن این قصیده‌ی مهم در منابع متقدم باعث می‌شود که ما در انتساب این اثر به سیف بن عمیره نخعی کوفی احتیاط کنیم و بایسته است در هست شناسی ادبی این، شعر منتسب به قرن دوم هجری و مقایسه‌ی آن با دیگر اشعار این قرن توسط ادیبان و زبان‌شناسان عرب

ص: 269

1- در این نسخه‌ی خطی تعداد ابیات 108 بیت است.

2- طریحی نجفی، عبد الوهاب، منتخب المراثی، 291؛ در حاشیه‌ی کتاب آمده است: «تم الكتاب بعون الملك الوهاب بقلم عبد الوهاب طریحی النجفی فی الیوم الرابع عشر فی شهر رجب المرجب سنة 73 بعد الألف فی الحلة النجف».

این قصیده را می توان از جنبه های گوناگون مورد تحلیل قرار داد؛ زیرا چنان چه انتساب این شعر به سیف بن عمیره کوفی قطعی و یقینی شود نشان دهنده ی ادبیات شیعی در قرن دوم هجری است و نیز نشان می دهد که شاعر تلاش کرده که ماجرای کربلا، شهادت و مظلومیت امام حسین علیه السلام و خانواده و یارانش نقش حضرت زینب علیها السلام در سرپرستی از زنان و کودکان و نیز مشقت ها و سختی های دوران اسارت در کوفه و شام را به آیندگان انتقال دهد. بنابراین بایسته است که این ادبیات عاشورایی را به عنوان مکمل مقتل نگاری های منشور بدانیم.

به باور کسانی که این قصیده را از سیف بن عمیره نحعی کوفی می دانند شاعر در این قصیده یا همان مقتل منظوم خویش، به خوبی توانسته است در دوره ی بنی عباس و سپری شدن حدود یک قرن از ماجرای غم انگیز کربلا، فرهنگ و باورداشت عمومی مردمان به ویژه شیعیان زمانه ی خود را از این حادثه ی تلخ آشکار کند. وی در بیت 94 از قصیده ی خود بر صحت محتوای ابیاتش که همان بیان مصیبت های پیامبر صلی الله علیه و آله و آل اوست، تأکید ورزیده و گویا خواسته قصیده اش را از تفسیر و تأویل های صرفاً ادبی و هنری برهاند و در هنری ترین ابیاتش (1) روایت گر صحیح ترین و یقینی ترین اخبار راویان کربلا باشد. (2) سیف بن عمیره شاعری و مرثیه خوانی برای امام حسین علیه السلام را موجب کرامت و سربلندی خود می داند و بازگویی این مظلومیت را جبران کننده ی

ص: 270

1- و أليكم يا سادتي وأحبتي *** شعر كنظم الدرّأو كالجوهر حَبَّتْ أَلْفَاظاً فَجَاءَتْ دَرَّةٌ *** هَدَّبَتْهَا بِجَوَانِحِي وَتَفَكَّرَ

2- أَلْبَسْتُهَا حُلَّ الْمَعَانِي فَاعْتَدَرْتُ *** تَسْبِي الْعُقُولِ بِمَسْمَعٍ وَبِمَنْظَرٍ هَذَا مَصَابِ لِلنَّبِيِّ وَآلِهِ *** يَوْمَ الطُّفُوفِ جَرَى بِصَحَّةٍ مَخْبِرِ

با وجود آن که سیف بن عمیره از فقیهان و اصحاب امام صادق و کاظم علیهما السلام بوده است آیا پذیرفتنی است که این قصیده ی مهم و ارزشمند را در محضر امامان خویش انشاد نکرده باشد؟ گر چه اثبات چنین گمانه ای نیازمند دلیل است اما با پیگیری سرگذشت شاعران و خلق و خوی، ایشان می توان تصور کرد که به احتمال فراوان سیف بن عمیره قصیده اش را برای امامانش و یا برخی از خواص شیعه قرائت کرده است؛ همان گونه که بعد ها شاعر ولایی، دعبل خزائی قصیده ی مشهورش را نزد امام علی بن موسی الرضاء علیه السلام انشاد کرد و از آن حضرت مفتخر به دریافت صله گردید.

شاعر در این قصیده به نام چهار بانوی حاضر در کربلا، زینب، ام کلثوم، رقیه و سکینه علیهم السلام تصریح می کند و سرگذشت دیگر زنان و دختران را به صورت گذرا با تعبیری همچون: «بنات احمد، بناتنا، محصنات، احوال النساء و اطفال صغر» گزارش کرده است. وی تا بیت 52 به کلیات مصیبت عظیم کربلا اهمیت گریه برای این مصیبت شهادت امام حسین علیه السلام و یاران و فرزندان و فرزند شیرخوار ابا عبدالله حضور امام زین العابدین علیه السلام و دلیر مردی اش وداع امام حسین علیه السلام و درخواست لباس کهنه نوحه و، عزاداری جن ها و ماجرای اسارت رفتن اهل حرم اشاره می کند. باقی ابیات را با روایت گری قهرمان کربلا، زینب کبری ادامه می دهد و در سوگواره ی خویش از زبان حضرت زینب فریاد می زند که ای برادر آیا سزاوار و شایسته است که خانه ی امیه و فرزندانش آباد باشد و سرزمین و دیار نسل فاطمه خراب؟ آیا می توان اجماع بنی امیه را در کار غم و اندوه دختران احمد

ص: 271

1- آرثی الحسین بها و أرجو منکم یوم *** یوم الطفوف جری بصحة مخبر و العفو عما قد جنیت من الخطاء *** و جرائم لولا کم لم تغفر

مشاهده و تصور کرد؟ آیا دختران و پسران بنی امیه در امنیت و پوشش باشند و دختران ما هیچ پناهی نداشته باشند؟ من شکایتم را به پیشگاه تو آورده ام؛ تو در حوادث سخت پناه ما بودی اینک با رفتن تو دشمنان به خواسته و مراد خویش رسیده اند. روزگاری در سرزمین جدت رسول الله در امنیت و ستر بودیم ولی کار به جایی رسید که پوشش و مقنعه های ما را نیز گرفتند و به تاراج بردند. در آستانه جدایی تو و ما و آشوب های، زمانه آرامش از وجود سکینه رخت بریست دشمنان حسودت بر ضعف رقیه علیها السلام دل می سوزانند و ایشان که هیچ عذری را پذیرا نیستند، عذر اندوه و غم رقیه علیها السلام را بر پدرش می پذیرند. ام کلثوم هر لحظه اندوهش تجدید می شود و به همراه سکینه و رقیه علیها السلام مادر شان فاطمه را حزین و غمگین در حالی که سرگردان هستند به فریاد می خوانند

شاعر در بیت 72 به نام سکینه در بیت 73 به نام رقیه و در بیت 75 به نام سکینه و رقیه علیهما السلام در کنار یکدیگر اشاره کرده است:

و سکینه عنها السکینه فارقت *** لما ابتدیت بفرقة و تغیر

و رقیه (سلام الله علیها) رقی الحسود لضعفها *** و غدا لیعذرهما الذی لم یعذر

لم أنسها و سکینه و رقیة *** یبکینه بتحسّر و تزفر

استدلال

از قرینه آوردن شاعر و هم جواری نام سکینه و رقیه چنین برداشت می شود که شاعر به نام دو دختر امام حسین علیه السلام به نام های سکینه و رقیه علیهما السلام تصریح کرده است.

ممکن است این پرسش مطرح شود که چه دلیلی وجود دارد که این رقیه دختر امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام نباشد که احتمالاً در

کربلا حضور داشته است.

در پاسخ گفته می شود که به سه قرینه و مؤید این گمانه مردود است:

1. قرینه هم جواری نام رقیه علیها السلام و سکینه این برداشت را به ذهن متبادر می کند که هر دو دختران امام حسین علیه السلام باشند.
2. در بیت 76 شاعر مادر ام کلثوم و سکینه و رقیه علیهم السلام را حضرت فاطمه علیها السلام معرفی می کند. از سویی شکی نیست که نام مادر رقیه بنت علی بن ابی طالب علیه السلام ام حبیب تغلیبه است.
3. در بیت 73 کلمه ی «لضعفها»، شرح حال رقیه ای را می نماید که گرفتار ضعف است و جثه ای کوچک دارد.

نقد قصیده

اشاره

همان گونه که در سطر های پیشین اشاره شد با بررسی دقیق اشعار موجود از شاعران قرن دوم تا یازدهم هجری سبک شعری این قصیده را با دیگر اشعار قرن دوم هجری متفاوت یافتیم؛ بنابراین این قصیده سروده ی سیف بن عمیره نخعی کوفی نیست این ادعا از سه منظر محتوایی ادبی و ساختاری قابل اثبات است:

الف. نقد محتوایی

در این قصیده بیان مصیبت جلی و آشکار است و شاعر بی هیچ دغدغه و احساس خطری، مکنونات قلبی خویش را بیان کرده است؛ در حالی که می دانیم در آغاز دوران خلافت عباسیان (سال 132 هجری)، خلفایی همچون منصور دوانیقی و هارون الرشید چگونه علویان و شاعران مرثیه سرا و عاشورایی را آزار می دادند. بنابراین فرصت چنین مرثیه سرایی آشکار و طولانی ای در این قرن وجود نداشته و همان طور که می دانیم

ص: 273

اشعار و مرثیه های این دوران کوتاه و گذرا هستند.

اگر کسی بگوید که احتمال دارد شاعر این قصیده را در دوره ی امام صادق علیه السلام، که آزادی علمی بیشتری وجود داشت سروده باشد؛ در پاسخ گوئیم که بسیار بعید است قصیده ای با این مضامین آشکار در دوره ی نهضت علمی امام صادق علیه السلام، سروده شده باشد و گزارشی از آن در آثار و منابع ثبت نشده باشد.

و اگر کسی ادعا کند که برخی از قصاید قرن دوم هجری به کلی مفقود شده و یا خبری از آن ها ثبت نگردیده و یا چیزی به جز مطلع و تک مصرعی از آن همچون قصیده ی سفیان بن مصعب عبدی، در دست نیست؛ در پاسخ می گوئیم که قیاس قصیده ی منسوب به سیف بن عمیره نخعی با این موارد ادعایی باطل است زیرا:

1. گاهی اثری مفقود شده و یا آن که خبری در مورد آن در منابع تاریخی و حدیثی ثبت نشده ولی دست کم نام شاعرش در منابع متقدم آمده است؛ اما در هیچ گزارشی از سیف بن عمیره به عنوان شاعر یاد نشده است.

2. گاهی اثری مفقود شده ولی مطلع آن در منابع حدیثی معتبر و متقدم ثبت شده که چون راوی ادامه ی آن اثر یا شعر را نیآورده یقین می شود که ابیاتی دیگر داشته که به دست ما نرسیده است مثلاً شیخ کلینی (1) به نقل از عده ای از اصحاب و سهل بن زیاد روایت کرده است:

ص: 274

1- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، 496/15: «سهل بن زیاد، عن محمد بن الحسين، عن أبي داود المسترق، عن سفیان بن مصعب العبدی، قال: دخلت علی أبي عبد الله علیه السلام، فقال: «قولوا لأُم فروة: تجيء فتسمع ما صنع بجدها». قال: فصاحت و صحن النساء، فقال أبو عبد الله علیه السلام: «الباب الباب» فاجتمع أهل المدينة علی الباب، قال: فبعث إليهم أبو عبد الله علیه السلام: «صبي لنا غشي عليه» کلینی، محمد بن یعقوب، ترجمه رسولی محلاتی، الروضة من الکافی، 18/2، حقوق دانان 263 منقول از کتاب رقیه بنت الحسین مولف محمد حسن پاکدامن

«به محضر امام صادق علیه السلام شرفیاب شدم. حضرت فرمود: به ام فروه (1) (2) بگویند بیاید و بشنود که با جدش چه کردند! سفیان گوید: ام فروه آمد و در پس پرده نشست. سپس امام صادق علیه السلام به من فرمود: برای ما مرثیه بخوان، گوید: گفتم: «ای ام فروه! نثار کن اشک ریزانت را». ام فروه که این بیت را شنید شیون کرد و زنان دیگر هم که در خانه بودند صدای شیون شان بلند شد. امام صادق علیه السلام فرمود: در خانه را! در خانه را! (شاید مقصود این باشد که در را ببندید که دشمنان نفهمند در این جا مجلس سوگواری حسین علیه السلام بر پا شده) پس مردم مدینه بر در خانه جمع شدند (که ببینند چه خبر است) امام صادق علیه السلام شخصی را نزد آنان فرستاد و او به مردم گفت: بچه ای از ما غش کرده بود و زن ها بدان خاطر شیون کردند».

درباره ی سیف بن عمیره و قصیده اش چنین گزارشی ثبت نشده و سابقه ی اسنادی و کتبی آن به قرن یازدهم هجری به بعد می رسد.

3. گاهی اثر و سروده ای نه شاعرش به عنوان شاعر بودن مشهور است، نه خبر کلی از انعکاس و بازتاب داشته است در این حالت، منطقی ترین

ص: 275

1- «ام فروه دختر امام صادق علیه السلام است و مادر مادرش فاطمة بنت الحسین علیه السلام است. چنان چه مفید رحمه الله در ارشاد فرموده و مقصد حضرت از این که فرمود: «ما صنع بجدها» جد مادری او حضرت حسین بن علی علیهما السلام بوده و از این روایت می توان فهمید که کار سخت گیری حکومت مدینه و مخالفین در امر سوگواری بر حسین بن علی علیه السلام تا چه حد بوده است».

2- همان.

1- نگارنده ی کتاب رقیه بنت الحسین محمد حسن، پاکدامن پس از درخواست از استاد ادیب، عرب آقای ابو ابراهیم علی، بصری مدیر سابق گروه کلام بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی که سابقه ی دیرینی در نقد آثار و اشعار عربی دارد عین نوشتار وی را که به زبان عربی با عنوان «حول القصيدة الرائية المنسوبة الى سيف بن عميرة» نگاشته، است در این جا ذکر می کند: «بسم الله الرحمن الرحيم. يدل النقد الداخلي لهذا النص الشعري أنّ القصيدة ليست لسيف بن عميرة الراوي الأمامين الصادق و الكاظم عليهما السلام. و الذي يظهر أنّ وفاته كانت في النصف الثاني من القرن الثاني و ثمة قرائن متعددة في داخل هذا القصيدة تستبعد نسبة القصيدة الى سيف هذا و قرائن أخرى تنفي هذا النسبة: 1. انه من غير المعهود في القرن الثاني أن يرثي الامام الحسين عليه السلام بقصائد طويلة كهذا التي يبلغ طولها (106) أبيات أو (108) أبيات في رواية أخرى. 2. إنّ لغة القصيدة و أسلوبها الشعري لا يشبه الاسلوب الشعر الذي كان سائداً في القرن الثاني و لا لغته، بل إنّ لغتها و أسلوبها يماثلان ما كان عليه الشعر الرثائي إبان القرون المتأخرة، كالقرن العاشر و ما بعده. و في القصيدة مواضع تشير إلى ذلك. 3. إن قائل هذا القصيدة ينص في البيتين قبل الأخيرين على أنه القصيدة لأنه يرجو أن يكرمه أهل البيت يوم القيامة لاعوض ذنوبه و معاصيه، و هذا النمط من التعامل من الحسين عليه السلام في قول الشعر طلباً للغفران إنما حدق في القرون المتأخرة، و له في شعر هذه القرون أمثلة كثيرة (تلاحظ مقالت: ظاهرة الزيارة في ديوان الشعر الحسيني، لكتاب هذا الكلمات). أما في القرنين الأول و الثاني فكان قول الشعر في رثاء سيد الشهداء مبعثه ارحزن على مصابه و الفجيع على رزيته في كربلاء، و قد يلمح فيه أحياناً الميل إلى أخذ الثأر، دونما تفكير في العوض و الأجر و الثواب و غفران الذنوب. 4. و ثمة مسألة مهمة جدا تكشف أنّ قائل هذا القصيدة غير سيف بن عميرة أذ ورد في أحد أبياتها (البيت الخامس من آخر القصيدة) اسم شاعر مجهول (حبر) في سياق الافتخار بهذا القصيدة و التفوق بها، حيث قال: سادت إذا قرئت على أمثالها *** نظم يعيب جرو و الحبر و جرو هو الحطيئة الشاعر الجاهلي المعروف، و حبر اسم شاعر مجهول لعله مات في القرن الأول؛ و لا يصح أن يفتخر الشاعر بتفوقه على شاعر مغمور غير مشهور، فلا بد أن يكون افتخاره بتفوقه على شاعر الشهير الآخر أبي تمام الطائي، و الثابت أنّ ولادة الحبري كانت سنة (206 ق) و وفاته سنة (284 ق)، أي أنه عاش و مات في القرن الثالث، في حين كانت وفاة ابن عميرة في أواخر القرن الثالث على أبعد تقدير، فلم يدرك البحري و لا سمع باسمه. 5. و ما يختصر عناء البحث و يحل مسألة القصيدة منذ البداية أنّ الشاعر قد ذكر اسم في القصيدة بقوله في البيت الأخير: و عبید کم سيف فتی ابن عميرة *** عبد لعبد عبید حیدر قنبر فإنه عرف نفسه بأن اسمه سيف، و هو (فتی ابن عميرة) أي و لو ابن عميرة، فعميرة إذا جدّه لا أبوه؛ و هذا التشبه في الاسم حمل بعضهم على نسبة القصيدة الى سيف بن عميرة الراوي في القرن الثاني و أما النقد الخارجي للقصيدة فإنه يستبعد نسبتها للسيف بن عميرة أيضاً، ذلك أنّ أحداً من المصادر المتقدمة لم يذكر هذه القصيدة، و لو كان لسيف الراوي لاشتهرت، و إنّما كان أول من ذكرها الطريحي من المتأخرين. و لعل قائلها من معاصري الطريحي، أو ممّن تقدم عليه بقليل، و الحمد لله رب العالمين على بصری در دیدار حضوری با استاد، ادیب جناب قیس، العطار از پژوهش گران ممتاز نحله ی ادبی صاحب نظر در نگارش های زبان عربی حوزه علمیه مشهد درباره ی این قصیده پرسش کردم و وی پاسخ داد: «مطلع قصیده قدیمی نیست محسنات بدیعیه موجود در این قصیده مربوط به سده های متأخر می باشد شیوه قصه گویی تاریخ تفصیلی کربلا و حوادث پس از آن در مقایسه با دیگر آثار شاعران قدیمی همچون دعبل خزاعی نمایان گر این است که این قصیده نمی تواند مربوط به سيف بن عمیر نخعی کوفی باشد؛ چه این که با سیر در این قصیده بلند به کاربرد و استعمال اصطلاحاتی از علوم همچون حقیقت مجاز و نیز استعمالات لغویه عرفی شده و در سده های متأخر دست می یابیم که با کمی دقت به خوبی می توان قضاوت و داوری نمود که این قصیده از فردی همنام سيف بن عميرة راوی به اشتباه به نام

وی مشهور گردیده است». (به نقل از محمد حسن پاکدامن)

قصیده احتمال انتساب این قصیده به سیف بن عمیره نخعی کوفی، بیش از پیش ضعیف می شود.

ص: 277

1. اگر از چند استثنای شعر بلند در قرون سوم (1) و میانی (2) هجری چشم پوشی کنیم، یقیناً اوج رواج اشعار طولانی و بلند، یا به اصطلاح اشعار عاشورایی طوال در طی قرون هشت تا یازده به ویژه یازده هجری بوده است.

2. سبک شعری اشعار طوال و، بلند مربوط به قرون سوم و میانی هجری هرگز مشابه قصیده ی منسوب به سیف بن عمیره نخعی نیست.

3. شیوه ی اختتام قصیده ی سیف بن عمیره کاملاً مشابه چیدمان و اختتام آثار قرون هشتم تا یازدهم به ویژه دهم و یازدهم هجری است. در این شیوه شاعر در پایان سروده ی خویش، همچون یک رسم غالب، به عناصری نظیر تواضع شاعر (عبد بودن) فخر فروشی ادبی به شاعران پیش از خود نام آوری نام شاعر با تعبیری همچون (فتی) و توسل به اهل بیت علیهم السلام برای نجات از گرفتاری های دنیا و آخرت اشاره کرده است. (3)

ص: 278

1- منظور برخی از قصاید بلند دعبل خزاعی متوفی 246 ق است که مثلاً قصیده ی ثانیه ی وی 121 بیت دارد. بی گمان نمی توان دوره ی زندگی وی را با شاعران زمان امام صادق و امام کاظم علیهما السلام مقایسه کرد، زیرا وی در زمانه ی پس از هارون الرشید و اختلاف بین مأمون و، امین همچون بسیاری دیگر از علویان و شاعران از آزادی نسبی بیشتری برخوردار بوده است.

2- ر.ک: دیوان القرن العاشر، 10/2-166. قصیده ی 606 بیتی حلبی حائری متوفی 635 ق که بر اساس گزارش های مقتل ابو مخنف، مقتلی منظوم را خلق کرده است.

3- ر.ک: دیوان القرن الحادی عشر، اشعار علی بن حسین السبعی، متوفای قرن یازدهم؛ محمد بن حماد ازدی متوفای 1030 ق؛ احمد بن عبد الرؤف جد حفصی متوفای قرن یازدهم؛ یحیی یزیدی، متوفای 1076 ق؛ سید نعمان اعرجی حسینی، متوفای قرن یازدهم؛ احمد بن حاجی، بلادی متوفای 1010 ق؛ عبد الوهاب بن محمد علی طریحی متوفای قرن یازدهم؛ محمد بن سمین، حلی متوفای قرن یازدهم؛ شیخ محمود طریحی، نجفی متوفای اوائل سده ی یازدهم؛ دیوان القرن العاشر ناصر بن مسلم، فقیه متوفای قبل از سال 1000 ق و ....

4. در این گونه آثار در مقایسه با آثار قرون اولیه بیشتر با عدم رعایت قواعد ادبیات عرب به منظور حفظ وزن شعری مواجه ایم. (1)

5. کاربرد ترکیب‌ها و واژه‌های «أخی، یا اخی، عبدکم، فتی، مراثنی، دُر و...» در آثار قرن هشتم تا یازدهم فراوان دیده می‌شود.

6. از قرن نهم هجری به بعد اسامی، رقیه، سکینه، فاطمه، فاطمه ی صغیره، ام کلثوم و زینب در مضامین شعری کاربرد فراوان داشته است.

ج. نقد ساختاری

گرچه فخرالدین طریحی شاعر این قصیده را سیف بن عمیره می‌داند اما عبد الوهاب طریح، نجفی در نسخه ی خطی منتخب المراثی از او با عنوان شیخ سیف بن عمیره علی الله عنه یاد کرده است. تعبیر «شیخ» در معرفی شاعر این قصیده نشان دهنده ی این احتمال است که شاعر فردی نزدیک به زمانه ی تدوین نسخه ی خطی منتخب المراثی (1073ق) بوده است با سیری در این مجموعه به دست می‌آید، که تعبیر شیخ برای عالمان و روحانیان شاعر در قرون هشتم تا یازدهم هجری، کاربرد داشته است.

هیچ اطلاعی از زندگی و فعالیت های علمی و ادبی شاعر این قصیده نداریم و تنها بر اساس تحلیل ادبی استاد ابو ابراهیم علی بصری می‌توان حدس زد که شیخ سیف از شاعران و عالمان نامشهور قرن یازدهم هجری بوده که جدش عمیره نام داشته؛ همان گونه که خودش با آوردن ترکیب «سیف فتی ابن عمیره» به آن اشاره کرده است. مؤید و

ص: 279

1- همان گونه که در قصیده ی سیف بن عمیره نیز اشکالاتی ادبی و نحوی به چشم می‌آید مثلاً، رک دیوان القرن الثانی بیت 76، «یدعون امهم البتولة فاطمه» صحیح آن بود که: شاعر بگوید: «ید عین امهن» ولی چون وزن شعر جور در نمی‌آمده آن را به این شکل آورده است

قرینه‌ی این گمانه‌ی نزدیک به یقین این است که با پیگیری آرا و دیدگاه‌های مجامع ادبی معاصر عربی و کتاب‌های تدوین شده در این زمینه در می‌یابیم که هیچ اشاره‌ای به این قصیده نشده است. (1) با این حال شگفت است که مؤلف دائرة المعارف الحسينیه که در مجلداتی از اثرش به تحلیل و واکاوی و ارائه‌ی دیوان اشعار حسینی و عاشورایی شاعران عرب زبان در قرون مختلف پرداخته بدون در نظر گرفتن گفته‌های خویش در آغاز و انجام دیوان تنظیمیاش برای قرن دوم هجری این قصیده را به نقل از المنتخب طریحی از سیف بن عمیره دانسته است. آن‌گاه پس از این توضیح در پاورقی که منظور از سیف بن عمیره همان سیف بن عمیره‌ی راوی است تمام ابیات آن را آورده است. تردیدی نیست که وی به گزارش طریحی در منتخب اعتماد ورزیده و بدون دقت این قصیده را از آثار قرن دوم هجری تلقی کرده است. (2) در نقد این گزینش خطا باید این پرسش را مطرح کرد، که به چه قرینه‌ای می‌توان قصیده مندرج در کتاب منتخب طریحی را به سیف بن عمیره نخعی کوفی منتسب کرد؟ جز این است که فخر الدین طریحی با عنوان «القصيدة لسيف بن عمير» ابیات آن را آورده است؟ بدیهی است که از این عنوان نمی‌توان برداشت کرد که طریحی مراد و منظورش همان سیف بن عمیره نخعی کوفی بوده است و چه بسا برای وی و مردمان زمان هاشم شخصیت سیف بن عمیره و به تعبیری شیخ سیف بن عمیره مشهور و آشکار بوده است؛ ولی به مرور ایام شیخ سیف بن عمیره از اعلام قرن دهم

ص: 280

1- ر.ک: العشاش الطیب دیوان اشعار الشیع الی القرن الثالث / التاسع.

2- با این حال، نگارنده (محمد حسن پاکدامن) در ایام توقف حضرت آیه الله فاضل میلانی در مشهد به واسطه‌ی ایشان نامه‌ای را برای نویسنده و مؤلف دایرة المعارف الحسينیه ساکن کشور انگلستان ارسال کردم و در آن ضمن بیان ادله‌ی دیدگاه خود، خواستار ارسال نظریه‌ی نهایی ایشان شدم که تا کنون ایشان سکوت کرده اند.

و یازدهم هجری با سیف بن عمیره نخعی کوفی راوی از اعلام قرن دوم هجری اشتباه گرفته شده است. چنانچه امروزه به داده ها و گفتمان نقد ادبی پیرامون این قصیده اعتماد نکنیم راه برون رفت از این اشتباه تاریخی ناممکن است.

برآیند ارزیابی قصیده

بر این اساس به محوریت قرینه های موجود این قصیده از آثار قرن دوم هجری نیست و استدلال به آن درباره ی موضوع بحث ما، بی ثمر است. با این حال این قصیده را می توان در ردیف اشعار قرون هشتم تا یازدهم هجری قرار داد که در آن به نام رقیه بنت الحسین علیه السلام تصریح شده است. (1)

نقد و بررسی اشکال مطروحه

ابتدا لازم است روایاتی درباره ی دقت در نقد ها ذکر کنیم و سپس به نقد دیدگاه پردازیم.

مذمت تکذیب شخص مورد اطمینان

«قال أمير المؤمنين عليه السلام: (لَيْسَ مِنَ الْعَدْلِ الْقَضَاءُ عَلَى الثَّقَّةِ بِالظَّنِّ) (2)

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: داوری با گمان بر افراد مورد اطمینان دور از عدالت است».

و در جایی دیگر امیر المؤمنین علیه السلام فرمود:

ص: 281

1- محمد حسن، پاک دامن رقیه بنت الحسین در انساب و تاریخ، 96/80

2- نهج البلاغه، حکمت 220

(أيهما الناس من عرف من أخيه وثيقة في دين و سداد طريق فلا يسمعن فيه أقاويل الرجال أما إنه قد يرمى الرامي و تخطئ السهام و يحيك الكلام و باطل ذلك بيور و الله سميع و شهيد (ألا إنه ما بين الحق و الباطل) إلا أربع أصابعه و وضعها بين اذنه و عينه ثم قال ابطال أن تقول سمع و الحق أن تقول رأيت): (1)

ای مردم! آن کس که از برادرش اطمینان و استقامت در دین و درستی راه و رسم را سراغ دارد، باید به گفته ی مردم درباره او گوش ندهد آگاه باشد گاهی تیرانداز تیری می افکند و تیرها به خطا می رود سخن نیز این چنین است درباره ی کسی چیزی می گویند که واقعیت ندارد و گفتار باطل تباه شدنی است و خدا شنوا و گواه است بدانید که میان حق و باطل جز چهار انگشت فاصله نیست.

(پرسیدند معنای آن چیست؟) امام علیه السلام انگشتان خود را میان چشم و گوش گذاشت و فرمود: باطل آن است که بگویی شنیدم و حق آن است که بگویی دیدم».

در روایت دیگر فرمود:

(عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي كَلَامٍ لَهُ ضَعَّ أَمْرَ أَخِيكَ عَلَى أَحْسَنِهِ حَتَّى يَأْتِيكَ مَا يَغْلِبُكَ مِنْهُ وَ لَا تَتَّظُنَّ بِكَلِمَةٍ خَرَجَتْ مِنْ أَخِيكَ سُوءًا وَأَنْتَ تَجِدُ لَهَا فِي الْخَيْرِ مَحْمِلًا): (2)

از امام صادق علیه السلام روایت شده که امیر المؤمنین علیه السلام در ضمن

ص: 282

1- وسائل الشیعة، ج 16 ، ص: 379؛ (نهج البلاغه، خطبه ی 141)

2- الکافی (ط - الإسلامية)، ص: 362

سخنی از (سخنان) خود فرمود: هیچ گاه به سخنی که از (دهان) برادرت بیرون می آید گمان بد مبر، در صورتی که برای آن سخن محمل خوبی می یابی

و نیز خداوند سبحان در قرآن کریم می فرماید:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ) (1)

ای کسانی که ایمان آورده اید اگر فاسقی خبری آورد تحقیق کنید و زود باور نکنید که از روی نادانی مردمی را به رنج اندازید، بعد هم پشیمان خواهید شد».

بنابراین اگر خبری از شخصی مورد اعتماد و ثقه، مانند سیف بن عمیره به ما رسید جایز نیست در خبر او شک و تردید کنیم؛ زیرا ممکن است به جز در کتاب هایی که به نظر ما غیر علمی است در جای دیگر هم نقل شده باشد.

محور اول

این که گفته اند در این قصیده روضه به صورت مکشوف بیان شده است و در آن زمان مراسم عزاداری مخفیانه برگزار می شد. بنابراین قصیده مربوط به آن زمان نیست؛ این برداشت به چند جهت ناتمام است.

اولاً: این برداشت مخالف است با روایاتی که از عصر امام سجاد، امام باقر و امام صادق به ما رسیده؛ زیرا روضه ها در آن زمان چهره به چهره و در زمان سفر افراد همراه حضرت خوانده می شد و حضرت جمالاتی را می فرمودند که

ص: 283

دل‌ها را کباب می‌کرد و روضه‌ها را مکشوف می‌خواندند معروف است که روزی حضرت سجاد علیه السلام اما از کنار قصابی می‌گذشت دید که قصاب گوسفندی را سر می‌برد. حضرت از قصاب سؤال کرد که آیا به گوسفند آب داده‌ای یا. خیر قصاب با تعجب جواب داد: یا بن رسول الله مگر من این قدر بی‌رحم هستم که گوسفند را تشنه سر ببرم در این هنگام حضرت شروع به گریه کرد قصاب سؤال کرد که چرا گریه می‌کنید حضرت فرمود: در کوفه فرزند رسول خدا را به اندازه‌ی گوسفند حرمت نگذاشتند و او را تشنه سر بریدند. آن زمان گاهی در خانه‌ها به صورت پنهان برگزار می‌شد و زنان و مردان در منزل امام معصوم جمع می‌شدند و مراسم را برگزار می‌کردند البته گاهی هم به صورت علنی برگزار می‌شد ممکن است این اشعار غیر رسمی و در قالب سفر سیف با حضرت نزد ایشان خوانده شده باشد؛ بنابراین نمی‌شود گفت چون احتمال دارد علنی خوانده نشده باشد، پس قصیده مربوط به سیف نیست.

ثانیاً ممکن است که قصیده نزد حضرت علنی خوانده شده باشد و در اسناد وجود داشته باشد ولی ما ندیده‌ایم. بسیاری از مقاتل خطی در کتابخانه‌های ترکیه سوریه هند عراق و حتی در قم و مشهد موجود است که ما آن‌ها را بررسی نکردیم. شاید مرحوم طریحی به جهت اختصار و معروف بودن راوی نام او را حذف کرده باشد و ما از آن بی‌خبریم

ثالثاً همان‌طور که می‌دانیم سید محسن امین در اعیان الشیعه، جواد شبر در ادب‌الطف و محمد صادق کرباسی در دائرةالمعارف الحسينیه قصیده را مستقل نقل کرده‌اند. بنابراین ممکن است این بزرگان قصیده را جای دیگر دیده باشند و از آن جا نقل کرده باشند؛ بر فرض که از طریحی هم نقل کرده باشند این احتمال را می‌دهد که آن‌ها نسخ مهم‌تری را دیده باشند؛ به خصوص محمد صادق کرباسی که درباره‌ی

سید الشهدا سلام الله علیه ، کتاب های زیادی را از گوشه و کنار دنیا جمع آوری کرده است، ممکن است نسخه ی مهم تری را دیده باشد یا کتابی جز طریحی را دیده باشد.

محور دوم

این که گفته اند سبک قصیده های بلند در مرثی مربوط به قرن هشتم تا یازدهم است و بیت پایانی قصیده نیز مربوط به سبک اشعار قرن یازدهم است این استدلال به چند دلیل ناتمام و خلاف احتیاط در پژوهش است:

اگر کتاب صبح اعشی فلقشندی و الاغانی ابی الفرج و مجموعه دواوین عرب که بیش از 160 جلد است را بررسی کنیم به این نتیجه می رسیم که این گمانه که قصیده های بلند و سبک پایانی آن مربوط به قرن هشتم تا یازدهم است درست نیست؛ مثلاً دیک الجن و دعبل که برای سید الشهدا و اهل بیت علیهم السلام در قرن دوم و سوم مرثیه ی بلند سروده اند از صدر اسلام و قبل از آن در میان عرب سرودن قصیده ی بلند در مصیبت ها رایج بوده است.

ثانیاً این که گفته اند تعبیر اخی مربوط به اشعار قرن یازدهم است نیز درست نیست؛ زیرا در نثر حضرت زینب و شعر وی در مجلس ابن زیاد و یزید و نیز در اشعار معصومان این تعبیر دیده می شود از جمله در شعر سید الشهدا درباره ی برادرش امام حسن مجتبی علیه السلام تعبیر اخی دیده می شود. در زیر به چند نمونه از کاربرد این کلمه اشاره می کنیم:

در بعضی نقل ها آمده است که سید الشهدا علیه السلام در مرثی برادرش حضرت عباس این جملات را فرمود:

(أَحَقُّ النَّاسِ أَنْ يُبْكِيَ عَلَيْهِ فَتَى أَبْكِي الْحُسَيْنَ بِكَرْبَلَاءِ

در بعضی نقل ها از امام حسین با امام سجاد چنین آمده است که حضرت در باب موعظه فرمود:

(عَلَيْكَ بِصَرْفِ نَفْسِكَ عَنْ هَوَاهَا فَمَا شَيْءٌ أَلَدُّ مِنَ الصَّلَاحِ فَلَيْسَ أَخُو الرَّزَانَةِ مَنْ تَجَافَى وَلَكِنْ مَنْ تَشَمَّرَ لِلْفَلَاحِ) (1)

در موعظه ی دیگران حضرت سید الشهدا علیه السلام چنین فرمود:

(أَخِي قَدْ طَالَ لُبْتُكَ فِي الْفَسَادِ وَبِئْسَ الزَّادُ زَادَكَ لِلْمَعَادِ) (2)

برادرم عمرت بر فساد گذشت و این برترین نوشته به سوی آخرت است.

سید الشهدا صدای عباس را شنید که فرمود:

(يَا إِخَا اِدْرِكْ إِخَاكَ يَنَادُ وَيَقُولُ وَآخَاهُ وَاعْبَاسُ وَامْهَجَةٌ قَلْبَاهُ وَصَرَخَتْ زَيْنَبُ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَقَالَتْ يَا إِخَا وَاعْبَاسَا) (3)

وقتی سید الشهدا صدای عباس را شنید که می گوید برادر برادرت را، دریاب از جا بلند شد و گفت وای برادرم عباس میوه قلبم و زینب فریاد کنان از جا بلند شد و گفت وای برادرم عباسم.

و وقتی سید الشهدا بالای سر حضرت عباس آمد چنین فرمود:

ص: 286

1- دیوان اهل البيت 31/2 دیوان الحسين بن علي، ج 4، ص 121 جمال الخواطر في عجائب الكون و غرائب النوار در 10/3 مشكاة الادب ناصري، ص 204، این شعر به امام سجاد علیه السلام نیز نسبت داده شده است.

2- دیوان اهل البيت، ج 8، ص 31؛ دیوان الحسين بن علي، ص 131 جمال الخواطر في عجائب الكون و غرابه النوادير 11/3 مشكات الادب، چاپ ناصري 205

3- بیرجندی، کبریت احمر ص 459؛ معالی السبطين 441؛ دیوان اهل البيت، ص 399

اخى يا نور عينى يا شفيقى *** فلى قد كنت كالركن الوثيق

يا ابن اخى نصحت اخاك *** سقاك الله كاساً من رهيق

يا قمراً منيراً لكنت عونى *** على كل النوائب في المفيق (1)

محور سوم

اشاره

این که گفته اند چون عبد الوهاب طریحی قصیده را منتسب به شیخ سیف بن عمیره می داند نمی تواند قصیده منتسب به سیف بن عمیره باشد این هم به دلایلی ناتمام است

تمام مقتل نویسان و مورخان که قصیده را ذکر کرده اند آن را منسوب به سیف بن عمیره دانسته اند مثل مرحوم سید محسن امین جواد شبر و محمد صادق کلباسی و همگی یا آن را مستقل ذکر کرده اند و یا از طریحی نقل کرده اند و کسی به نسخه ی عبد الوهاب نجفی توجه نکرده است و نیز همه ی مداحان و خطبای بزرگ که در مجلس مراجع تقلید و بزرگان هم منبر رفته اند این قصیده را خوانده اند و کسی به آن ها اعتراضی نکرده است.

این که گفته اند تعبیر شیخ برای عالمان و روحانیان شاعر در قرون هشتم تا یازدهم هجری کاربرد داشته است این هم به جوهری ناتمام است:

اولاً عبد الوهاب طریحی ممکن است به جهت عظمت و بزرگ دانستن مرحوم سیف عمیره او را به لقب شیخ سیف بن عمیره یاد کرده باشد همان طور که بسیاری از بزرگان را با لقب شیخ ذکر کرده است، در حالی که آن ها جزء کسانی اند که مسلماً قرن اول یا دوم یا سوم می زیسته اند.

ثانیاً در کتب علم رجال وقتی سلسله اسناد راوی ها را بررسی کنیم،

ص: 287

می بینیم که لقب شیخ برای بسیاری از بزرگان پیش از قرن هشتم حتی در عصر ائمه به کار رفته است.

ثالثاً در کتب مقتل از حمید بن مسلم نقل شده وقتی که دختر سید الشهداء دامن پیراهنش آتش گرفته بود و به سمت بیابان می دوید وی خودش را به کودک می رساند تا آتش دامنش را خاموش سازد در این حال کودک به او می گوید: ای شیخ راه نجف کجاست. لقب شیخ را که آن دختر کوچک به کار برده گویای این نکته است که آن قدر رایج بوده است که همه کس حتی اطفال به کار می برده اند.

ج. اشعار عربی

این اشعار در کتب تاریخ و شعر عربی به شکل پراکنده نقل شده است که اگر آن ها را جمع آوری کنیم کتابی مستقل خواهد شد. اولین شعر سروده ی شیخ صالح عبد الوهاب (1) است که طریحی و ملا مهدی نراقی آن را نقل کرده اند:

ص: 288

1- شیخ صالح عبد الوهاب معروف به ابن عرندس حلی است علامه سماوی در الطلیعه در وصف وی می گوید: «او دانشمند فاضل انسان متقی و پرهیزگاری بوده، من در نوشتار های او چیزی به جز فضایل اهل بیت ندیدم». یکی از قصاید او معروف به قصیده ی زاییه است که در وصف قصیده گفته می شود: «لم تقرأ فی مجلس لا و حضره الغایب: در هیچ مجلسی آن قصیده خوانده نشد مگر این که حضرت حجت در آن مجلس حضور یافت». شیخ فخر الدین طریحی و ملا مهدی نراقی (در محرق القلوب) بخشی از قصاید او را آورده اند. علامه امینی در الغدیر وی را جزء شعرای قرن هفتم می داند و قصیده ی غدیریه او را ذکر کرده است. وی در 840 قمری در حله از دنیا رفت و قبر او زیارتگاه خاص و عام است. الغدیر فی الکتاب و السنه و الادب ج 7 ص 25؛ الطلیعه من شعراء شیعه ج 1 ص 120؛ ادب الطف، ج 4 ص 384؛ مشهر الشعراء الشیعه، ج 2 ص 312؛ تاریخ الحله ج 2 ص 105 تا 107.

سروده شیخ صالح عبد الوهاب:

و الطهر فاطمة الصغرى تنوح على *** الحسين نوح كئيب القلب ذي شجن

و تستغيث أباه يا أباه ترى *** من ذا وجود على يتمى فيرحمني

و زينب أخته للخد لاطمة *** تشكوا اليه بقلب موجع حزن

يا ليتني قبل هذا اليوم في جدث *** و لا أراك خضيب الشيب و الدقن

و ام كلثوم تدعو و هي باكية *** بدمع هاطل كالعارض الهتن

أخى أخى بعد صونى يا حسين لقد *** أصبحت أسبى كسبى الروم في المدن

يا ليت عين رسول الله ناظرة *** الى و الفاجر الملعون يسلبني

يا ليت عين امير المؤمنين أبى *** بين الأعادي بهذا اليوم تنظرني

حسرى مجردة واولتاه فلا *** أرى كفيلا بهذا اليوم يكفلني

و تستغيث الى الزهراء فاطمة *** بنت النبي و دمع العين كالمزن

يا ام قومی من الأجدات نادبة *** على الحسين مقيم الفرض و السنن

يا ام قومی انظري رأس الحسين أخى *** كالبدر يشق فوق الذابل اللدن

يا ام قومی انظري السجاد معتقلا *** يساق نحويزيد الفاجر اللكن

فيالها حسرة لا تنقضى ابداً *** متى نرا حجة الرحمن ذى المنن (1)

- فاطمه صغرى با دلی محزون برای حسین ناله میکرد و پدر خود را می خواند و می گفت ای پدر! کیست که بر یتیمی و بی کسی من رحم کند.

- و زينب خواهرش بر روی خود می زد و با دل محزون شکایت می کرد و می گفت: ای برادر کاش من پیش از این مرده بودم و محاسن تو را خون آلود نمی دیدم.

ص: 289

- و ام کلثوم می گریست و قطرات اشک مانند باران از دیده می بارید و می گفت ای برادر ما از پرده نشینان بودیم حال ما را در شهر ها به اسیری می برند؛ هم چنان که اهل روم و فرنگ را به اسیری می برند.
- کاش چشم رسول الله مرا می دید در حالی که کافر ملعون مرا غارت کرد.
- کاش چشم پدرم امیر المؤمنین، مرا در این روز در میان دشمنان می دید.
- کاش پدرم مرا نمایان می دید که هر چند زاری می کنم هیچ پناهی نمی یابم.
- و مادر خود فاطمه را ندا می داد در حالتی که اشک از دیده اش مانند باران جاری بود و می گفت: ای مادر! از قبر برخیز و برحسین خود گریه کن و نوحه کن.
- ای مادر! برخیز و ببین که سر حسین مانند ماه تابان بر سر نیزه ای باریک و نرم می درخشد.
- ای مادر! برخیز و نگاه کن زین العابدین بیمار را که مانند اسیران به جانب یزید فاجر می برند.
- ای وای از حسرتی که از ما زایل نخواهد شد تا صاحب الامر ظهور کند.

1- سید محسن امین و قاضی نور الله شوشتری حالات او را چنین گزارش کرده اند: «ابا الحسن علی بن عبد العزیز بن ابی محمد الخلیعی الخلیعی الموصلی، متوفای 750 ق. او مردی فاضل و در فنون علمی صاحب نظر بود». وی دیوان شعری دارد در رثای اهل بیت علیهم السلام که یکی از اشعار او همین شعر مذکور است که جناب شیخ فخری الدین طریحی و ملا مهدی نراقی آن را نقل کرده اند. شعر دیگری از او در وصف امیر المؤمنین علیه السلام نقل شده که هم قاضی نور الله شوشتری و هم سید محسن امین آن را نقل کرده اند که به بیان دو سطر از آن بسنده می کنیم: سارت بانوار علمک اسیر و حدثت عن جلالک اسور *** و المادحون المجدون غلطوا و بالغوا فی ثناک و اعتذروا اعیان الشیعه، جلد 8 صفحه 396؛ مجالس المومنین، جلد 6 صفحه 158، چاپ آستان قدس رضوی قاضی نور الله شوشتری در مورد ولادت خلیعی این داستان عجیب را نقل کرده است: «پدر او حاکم موصل بود و ناصبی و دشمن خاندان نبوت بود چون مادر او ایضاً ناصبی، بود پسر برای او متولد نمی شد و به مقتضای عقیده ی شوم خود نذر کرده بود که اگر خدای متعال به او پسری داد به شکرانه ی آن او را بر آن دارد که همیشه زائران امام حسین علیه السلام را که از ولایت شام و جبل عامل می آمدند و عبور شان از موصل واقع می شد را قتل نماید و چون لطف متناهی الهی متعلق به هدایت آن گروه شده بود پس از مدتی جمال الدین متولد شد و چون به مرتبه رجال، رسید مادر او را از مضمون نذر خود آگاه ساخت و لاجرم او به فرموده ی مادر در عقب جماعتی از زوار کربلا که از موصل عبور کرده بودند رفت و چون به، مصیب که موضعی است نزدیک به کربلا رسید و غبار آن سرزمین به مشام او درآمد و دید که زوار از آب فرات عبور نمودند همان جا توقف کرد تا در وقت معاودت زوار ایشان را بکشد و در آن جا به برکت وصول غبار آن خاک پاک در خواب دید که قیامت قائم شده و او را به دوزخ می برند و چون به دوزخ بردند آتش دوزخ بر تصرف او متوقف شد و مالک دوزخ به آتش خطاب کرد که چرا در مواخذه ی او توقف می کنی؟ او در جواب گفت غبار کربلا بر او نشسته و در اندرون او جا کرده اگر او را بشویند من در او تصرف توانم کرد لاجرم به شستن او مبادرت نمودند و به اراده ی الهی آن غبار به تمامی از او دور نشد. در این مرتبه نیز چون آتش در او تصرف نمود دیگر باره مالک به آتش خطاب و عتاب کرد و آتش همان جواب سابق را گفت آخر جمال الدین در آن اثناء از هول عتاب مالک از خواب بیدار شد و از عقیده ی صب و بغض خاندان بگشت و مؤمن گردید و خلع لباس اهل ظاهر نموده و مجاور آستان ملائک پاسبانی امام حسین علیه السلام گشت و چون طبع او قدرت تمام در شعر داشت به مداحی اهل بیت علیهم السلام اشتغال نمود. از جمله قصاید او همین قصیده ای است که در ضمن آن به مصیبت حضرت رقیه علیها السلام پرداخته است. مجالس المومنین، جلد 6، صفحه 157 و 158 آستان قدس رضوی

يا عين ابكى لا لخلو الربيع و الدمن *** باكى الرزايا سوى الباكي على السكن
 واسى نبى الهدا فيما اصيب به *** و ساعدى البضعة الزهرا على الحزن
 و قابليها بأرض الطف صارخة *** على القتل الغريب النازح الوطن
 و النوح من نادبات الجن مرتفع *** و قلبها موجع بالشكل و المحن
 لهفى على فاطم الصغرى مقرحة *** بالدمع اجفانا مسلوقة الوسن
 لهفى على قول مولاتى و قد نظرت *** شلو الحسين بلا غسل و لا كفن
 ملقى على الارض عارى الجسم منعفر *** الجبين مختضب الاوداج و الذقن
 أين الحماة و أين الناصرون لنا *** واخييتا جار دهرى و اعتدى زمنى (1)

- ای چشم! گریه کن اما نه از برای مفارقت یاران و اوطان ، که گریه کننده بر وطن غیر از گریه کننده بر مصایب و محن . است
- ای چشم! مواسات کن هادی امت و شفیع قیامت را در آن چه به او رسیده و یاری کن فاطمه ی زهرا را در حزن و اندوهی که دامن گیر او شده .
- و هم زبان شو با او در زمین کربلا ، که نوحه می کند بر کشته ی افتاده دور از وطن .
- و عزا و نوحه از نوحه کنندگان جن بلند شده و دل های ایشان از

ص: 292

- و احزنا بر فاطمه صغری که از گریه و بی خوابی چشم های او مجروح شده.

- و او ایلا از آن زمان که نگاه فاطمه بر جسد پدرش افتاد که برهنه و بی غسل و کفن در حالی که جبین مبین او به خاک چسبیده و خون از حلقوم او جاری بود بر زمین افتاده بود.

- پس در آن وقت فاطمه گفت: آه کجا رفتند یاران و یاوران و فریاد رسندگان ما آه که روزگار غدار بر ما جور و جفا کرد.

لهفی علی السید السجاد معتقلاً*** فی أسرهم مستذلاً ناحل البدن

إذا شکی أسمعوه أقبح سبهم*** وإن دنی قنوه فاضل الرسن

و احسرتا بکریم السبط مشتهراً*** کالبدر یشرق فوق الذابل اللدن

فیالها محنة عمت مصیبتها*** و یالها حسرة فی قلب ذی شجن

و تستحث بنات المصطفی ذلاً*** علی المطایا الی الاطراف و المدن

کأنی بالبتول الطهر واقفة*** فی الحشر تشکو الی الرحمن ذی السنن

تأتی و قد ضمخت ثوب الحسین دما*** من نحره و هی تبدی أعظم الشجن

تدعوا ألا این مسمومی و یا أسفی*** علی قتیلی و یا کربی و یا حزنی

- و احسرتا بر سید سجاد که او را به خواری و زاری اسیر کرده، به غل و زنجیر بسته اند.

- اگر از درد و الم شکایت می کرد آن کافران او را دشنام می دادند و اگر به ایشان نزدیک می شد باقیمانده ی ریسمان و زنجیر را به اعضای او می بستند تا بند او محکم تر شود.

- و احسرتا بر سبط رسول الله که سر او بر بالای نیزه مانند ماه شب

چهارده می درخشد.

- ای وای از محنتی که مصیبت آن عام است و به همه ی عالمیان رسیده و وای از حسرتی که حزن و اندوه آن به هر دل رسیده.

- و دختران مصطفی عجز و لابه می کنند و ایشان را به خواری و زاری بر شتران سوار کرده و به اطراف شهر ها می گردانند.

- و گویا می بینم فاطمه ی زهرا، را که در عرصه ی محشر به سوی پروردگار شکایت می کند.

- به محشر می آید، در حالی که جامه ی خون آلود حسین با اوست و فغان می کند.

- و خواهد گفت: کجایی ای فرزند زهر نوشانیده ی من وای و اندوه من بر فرزند سر از تن بریده ام

سروده ی زاهی

*سروده ی زاهی (1)

شخصیت وی در تاریخ آن قدر مهم است که علامه امینی در سراینندگان، غدیر وی را در سراینندگان قرن چهارم ذکر می کند و او را

ص: 294

1- زاهی علی بن اسحاق بن خلف، منسوب به زاه یکی از قریه های نیشابور است. معجم البلدان ماده ی زه ی. ابن خلکان می گوید: «وی قصیده های نیکو و نمکین می سرود». خطیب در تاریخ بغداد وی را یاد می کند و می گوید: «او تشبیه و دیگر صنایع شعری را نیکو می دانست و گمان می کنم که شعر اندک و پخته می گفت و پنبه فروشی می کرد و دکانی در قطیعه الربیع داشت» عمید الدوله ابو سعید بن عبد الرحیم در طبقات الشعرا می گوید: «زاهی در صفر 318 ق متولد شد و در جمادی الآخر 352 ق در بغداد درگذشت. اشعار وی در چهار جزء موجود است و بیش تر آن در مورد اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه و آله است».

از معالم علما می شمارد که با مودتش به اهل بیت علیهم السلام اجر رسالت را ادا کرده است. (1)

ابن شهر آشوب این قصیده را از وی نقل کرده است:

وأضحى بكم كربلاء مغرباً *** لزهـر النجوم إذ غدّرت

كأنّي بزینب حول الحسین *** و منها الذوائب قد نُثرت

تمرغ في نحره شعرها *** و تبدى من الوجد ما أضمرت

ص: 295

1- أبو القاسم علی بن إسحاق بن خلف القطان البغدادي النازل بالكرخ في قطیعة الربیع الشهیر بالزاهی شاعر عبقری تحیز من شعره إلى أهل بیت الوحی، و دان بمذهبهـم، و أدى بمودتهم أجر الرسالة، فكان أكثر شعره الواقع في أربعة أجزاء فيهم مدحا و رثاء بحيث عد في (معالم العلماء) في طبقة المجاهدين من شعرائهم، و صافا، فلم يزل فيه يكافح عنهم و يناطح، و ينازل و يناضل، و لذلك لم يلف نشورا بين من كان يناوئهم أو لا يقول بأمرهم، فحسبوه مقلا من الشعر كما في (تاریخ بغداد) و غيره، غير أن جزالة شعره، و جودة تشبيهه و حسن تصويره، لم يدع لأرباب المعاجم منتدحا من إطرأه. أبو القاسم علی بن إسحاق بن خلف قطن بغدادی که در محله ی کرخ در قطعه زمين ربیع سکونت داشت و به زاهي شهرت یافته بود شاعر فوق العاده ای بود که در اشعارش جانب اهل بیت وحی را گرفته به، مذهب شان متدين شده و با مهر شان پاداش رسالت را می پرداخت. از این رو بیش تر اشعارش که در چهار بخش شکل می گرفت درباره مدح و رثای آنان بود تا جایی که در «معالم العلماء» او را در عداد شعرای مجاهد توصیف کرده اند. پیوسته در راه آنان به مبارزه می پرداخت و با دشمنان شان دست و پنجه نرم می کرد و در میدان نبرد با آنان هم نبرد می طلبید از این رو با بد خواهان اهل بیت و آن ها که عقیده به ولایت شان نداشتند آمیزش و اختلاط نمی کرد و همین امر باعث شد بر طبق آن چه «تاریخ بغداد» و دیگران آورده اند او را کم شعر، پندارند ولی روان بودن شعر و حسن تشبیه و زیبایی تصوراتش تذکره نویسان را مجبور به تعریف و تمجیدش کرده است برای تتبع بیش تر در شرح حال این عالم به کتب، الغدير، اعیان الشیعه، مناقب و معالم العلماء ابن شهر آشوب، الکنی و الالقب شیخ عباس قمی، تحفه الرضویه شیخ عباس قمی، مجالس المومنین قاضی نور الله، یتیمه الدهر ثعالبی، مرأت الجنان یافعی، بحار الانوار و فیات ابن خلکان دائر المعارف تانی اعلام زرکلی، تاریخ بغداد خطیب، منتظم ابن جوزی، سیر الاعلام ذهبی، انساب سمعانی، هدیه العارفین للباشا نجوم الزاهره ابن تغری البدایه و النهایه ابن کثیر رجوع شود.

وفاطمة عقلها طائر *** إذ السوط في جنبها أبصرت

وللسبط فوق الثرى شبيهة *** بفيض دم النحر قد عفرت

ورأس الحسين أمام الرفاق *** كغرة صبح إذا أسفرت (1)

- به خاطر شما خاندان، پیامبر، کربلا غروب گاه اختران ولایت گردیده است.

- گویا من زینب را در کنار حسین علیه السلام می بینم در حالی که گیسویش پریشان است

- و فاطمه عقلش (از شدت مصیبت) به طیران آمده است، آن گاه که تازیانه را در برابرش می بیند.

- و نواده ی پیامبر بر روی خاک افتاده در حالی که محاسنش با خون گلویش رنگین است.

- و سر مطهر حسین علیه السلام پیشاپیش همراهان مانند طلیعه ی صبح است، آن گاه که آشکار شود.

ابن شهر آشوب هم چنین نقل می کند، که در ذیل آن قصیده چنین آمده است:

وقد برز النساء مهتكات *** يجززن الشعور من الأصول

يسرن مع اليتامى من قتيل *** يخضب بالدماء إلى قتيل

فطورا يلتثمن بنى على *** و طورا يلتثمن بنى عقيل (2)

وفاطمة الصغيرة بعد عز *** كساها الحزن أثواب الذليل

تنادى جدها يا جد إنا *** طلبنا بعد فقدك بالذحول (3)

- همانا بانوان حرم گیسو کنان بیرون آمدند، در حالی که حرمت ایشان هتک گردیده است و ایشان گیسوان خود را کنده بودند.

ص: 296

1- عوالم العلوم، ج 17، ص 551 - 552.

2- همان.

3- همان.

- در حالی که با یتیمان از کنار کشته ای آغشته به خون به سوی کشته ای دیگر روانند.

- آن منورات گاهی پسران علی علیه السلام و گاهی پسران عقیل را می بوسند.

- و حزن و اندوه بر فاطمه صغیره که بعد از دوران عزت جامه ی ذلت بر او پوشانده اند.

- جدش را چنین ندا می دهد: پس از فقدان تو ما گرفتار کینه ی دشمن شدیم.

سروده ی سید محسن امین عاملی

*سروده ی سید محسن امین عاملی (1)

تمسك بالولاء آل طه *** بحبهم غداً في الخلد تسعد

و هذا باب حطة فادخلوها *** و انتم ركع الله سجداً

له ذو الرتبة العليا على *** وزير الصدر في ايران جدد

لا تنسى بقعه طهرت و طابت *** با زكى حفرة و بخير مرقد

فزرها و استجر و اسال فقيرا *** يماط الذنب و الحسنات تصعد

و قد ارختها تزهو سناء *** بقبر رقية من آل احمد (2)

- به ولایت آل طه تمسک کن با دوستی و محبت ایشان فردای قیامت سعادت مند خواهی شد.

ص: 297

1- ابو محمد باقر سید محسن بن سید عبد الکریم امین عاملی از علمای شیعه در 1284 ق و 1865 م در روستای شقراء از توابع بخش حنین در جبل العامل دیده به جهان گشود و در 1371 ق و 1952 م، در 85 سالگی در دمشق کنار حرم حضرت زینب علیها السلام از دنیا رفت و در آن جا به خاک سپرده شد. استادان او آخوند خراسانی صاحب کفایه، حاج آقا رضای همدانی و سید احمد کربلابی بودند برای اثبات اهمیت و جایگاه او نزد اهل بیت همان داستانی که درباره ی بازسازی حرم حضرت رقیه علیها السلام در این کتاب می آوریم کافی است. از آثار علمی معروف اوست اعیان الشیعه، کشف الارتیاب، لواعج الاشجان فی مقتل الامام الحسین علیه السلام، الدر النظیم فی مرآة السبب الشهدی المجالس السنیه فی مصائب و مناقب العتره النبویه. علی خاقانی، شعراء الغری جلد 7، صفحه 255؛ اعیان الشیعه، جلد 18، صفحه 261 تا 263.

2- اعیان الشیعه، ج 7، ص 34 مزارات اهل البیت و تاریخ ها، ص 225

- و این درگاه محل حاجت است پس در حالی که برای خدا رکوع و سجده می کنید داخل شوید- عالی جناب علی نخست وزیر ایران آن را تجدید بنا کرده است.

- نورانی ترین بارگاه که پاک ترین قبر و بهترین آرامگاه است را فراموش نکن.

- پس آن را زیارت کن و به آن پناه جوی و از آن فقیرانه مسئلت کن که در قیامت گناهت را پاک می کند و حسنات را افزونی می بخشد.

- آن را به تاریخ در آوردیم بدان با قبر رقیه علیها السلام از آل احمد نورانی و درخشان خواهی شد.

سروده ی سید حسن صدرا

*سروده ی سید حسن صدرا (1)

اذکرون اذا رجعهم الی الشام *** ففی الشام زینب و رقیه

ص: 298

1- فقیه، اصولی، محدث و از مراجع تقلید شیعه، مشهور به سید حسن صدر کاظمی است. وی از علمای دینی بسیاری اجازه ی روایت دریافت کرد و کتاب تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام با موضوع نقش شیعیان در تأسیس علوم اسلامی و کتاب الشیعه لفنون الاسلام از کتب مشهور اوست. وی در جمعه 29 رمضان 1270 ق، در شهر کاظمین به دنیا آمد. هنگام غروب پنج شنبه 11 ربیع الاول 1354، ق، در کاظمین از دنیا رفت و در یکی از حجره های صحن کاظمین علیهما السلام در کنار پدرش به خاک سپرده شد به مناسبت در گذشت او از سوی سید ابو الحسن اصفهانی سه روز عزای عمومی اعلام شد. جرجی زیدان تاریخ نویس معروف در کتاب تاریخ الادب اللغه العربیه نوشته است: شیعه طایفه کوچکی بود آثار قابل اعتنایی نداشت و اکنون شیعه ای در دنیا وجود ندارد وقتی این خبر به سید حسن صدر رسید با آقا بزرگ تهرانی و شیخ محمد حسین کاشف الغطاء با هم هم پیمان شدند تا به معرفی شیعه بپردازند. سید حسن صدر کتاب تأسیس الشیعه را نوشت، آقا بزرگ تهرانی کتاب الذریعه را نوشت و کاشف الغطاء نقدی بر تاریخ الأدب اللغه العربیه را نوشت. گلشن، ابرار جلد 3 صفحه 602؛ مقدمه ی الشیعه لفنون الاسلام صفحه 8؛ اعیان الشیعه جلد 5 صفحه 225

و اذا لاحت القباب فرشوا *** دمعی و احملا فوادى تحیه

انافي لندن صدري للسبايا *** و اليها قد شردتی امیه (1)

- آن گاه که به شام برگشتید مرا یاد کنید زیرا در شام زینب و رقیه اند.

- و آن گاه گنبد های نمایان اشک هایم را نثار کنید و دلم را به عنوان ارمغان ببرید.

- بدانید من در لندنم ولی قلبم با اسیران است و مرا آواره ی اسرا قرار داده است.

سروده ی شیخ حسین عبد السید النصار

*سروده ی شیخ حسین عبد السید النصار (2)

ثم اليك قصه الرقيه *** بنت الحسين الطفلة الزكية

رأت أباهما السبط في المنام *** في المجلس هناله في الشام

قالت لهن إني رأيت ابي *** أريده الساعة يا عمتي

قالت بها إن اباك في سفر *** و انه غائب ليس في حضر

و بعدها اتوا برأس الطاهر *** للطفلة و النسوة الحرائر

و اعتنقت رأس ابيها الغالي *** بكت بدمع له كاللثالي

ثم على رأس أبيها قد قضت *** رقيه نحيها هكذا مضت (3)

ص: 299

1- الفرطوسی ، الشيخ فهد السیده رقیة صوت الحق بنت سید الشهداء ، 164 کاظمیه بغداد 143؛ السیده رقیة بنت الحسین، ص 10 .
2- وی از علمای معاصر است و در 1430 ق مجموعه ی حادثه عاشورا که به زبان عربی است و از مهم ترین کتب تاریخی انساب روایی جغرافیایی است به شعر درآورده. اسم کتاب او «موسوعة الالوف فی نظم تاریخ الطفوف» است و عتبه الحسینیة آن را در 1432 ق چاپ کرده است.

3- النصار، شیخ حسین عبد السید موسوعة الالوف فی نظم تاریخ الطفوف، 505/3؛ الحسینیة کربلا.

- اینک داستان دختر پاک، حسین رقیه علیها السلام را بازگو می‌کنم. پدرش سبط پیامبر را در زندان شام در خواب دید و به بانوان گفت من پدرم را دیدم عمه جان همین حالا او را می‌خواهم.

- عمه اش به او گفت پدرت این جا نزد ما نیست و در سفر است. سپس سر مطهر را برای آن دخترک و بانوان آزاده آوردند. او سر پدر بزرگوارش را در آغوش گرفت و با اشکی همچون دانه های گوهر بر او گریست.

- سپس رقیه علیها السلام در کنار سر پدر جان داد و به این حال درگذشت.

سروده ی الفرطوسی

*سروده ی الفرطوسی (1)

ص: 300

1- شیخ عبد المنعم فرطوسی شاعر اهل بیت در 1335 ق در نجف اشرف به دنیا آمد. فقه و اصول را در محضر سید محمد باقر احسانی و آیت الله خویی آموخت و در 1404 ق در نجف از دنیا رفت و در کنار حرم امیر المؤمنین علیه السلام به خاک سپرده شد. آن چه که بیش از همه موجب شهرت او شده دو چیز است: یکی خطابه ی قرای او و دیگری کتاب ارزشمندش به نام ملحمه ی اهل بیت که هشت جزء است و ابیات آن بیش از چهل هزار بیت است که یکی از آن ها همین قصیده ی مشهور است (مجله الموسم ج 9، ص 198) آثار و تألیفات: شیخ فرطوسی علاوه بر فعالیت ادبی، خود در زمینه های متنوع معرفتی هم فعالیت داشت که بارز ترین آن ها علوم دینی است در حوزه ی فقه اصول، منطق و علوم عربی کتاب های ارزشمندی تألیف کرد هر کس که این آثار را مطالعه کند تسلط کامل و توانایی بر تر شیخ فرطوسی را در نوآوری علمی و دستاورد ادبی، او به وضوح درک می‌کند. تألیفات شیخ فرطوسی از این قرار است: 1. دیوان فرطوسی: سه جلد است که نخستین بار در سال 1957م، در انتشارات «الغریء الحدیثة» در نجف به چاپ رسید و در سال 1966م به چاپ مجدد رسید فرطوسی از دیوان خود چنین یاد می‌کند «دسته پراکنده ای از عواطف و احساسات که در این برگ ها به نظم می‌کشم و احساسات شعله ور که در این صفحات می‌نگارم که تلاش های ادبی من حاصل بیست و پنج سال از زندگی احساساتم است. بر این زندگی ادبی بهاری گذشت که تلاش، ادبی در آن به قدر جوانمردی و نشاط است و قیام عاطفه در آن مانند حمله ی گردباد می باشد شبح غنچه را در خیال می‌پرورانم و به او سلام می‌دهم و ترانه های بلبل را تصور می‌کنم و با او مشاعره می‌کنم به همراه نسیم جاری می‌شوم و در نغمه ذوب می‌گردم به خاطر منظره به وجد می‌آیم و شیفته خنده های ماه می‌شوم منظره جذاب مرا جادو می‌کند و از آن نمی‌گذرم مگر آن که وصفش کنم و در این بخش پربار بهترین های آن را جمع کردم و این من هستم که در این صفحه ها قلب و عقلم را بر تو عرضه می‌کنم» (همان: ج 1: 29) تعداد ابیات دو جلد دیوان به همراه ابیات مقدمه 7385 بیت می‌شود که شامل بیش از صد و هشتاد قصیده و قطعه ی شعری است تمام شعر های شیخ فرطوسی در این دیوان نیست، بلکه او گلچینی از دستاورد های ادبی خود را در این دیوان آورده است و قصائد دیگرش در روزنامه و مجلات به چاپ رسیده و برخی دیگر هم از دست رفته است. فرطوسی خود دیوانش را خود جمع آوری کرده است و مقدمه ای برای آن نوشته که در مقدمه به مراحل زندگی و تحصیل پرداخته است. در چاپ اول محمد علی بلاغی مسئول مجله الاعتدال در نجف بر آن مقدمه نوشته و در چاپ دوم جمع ادبی «الرابطة الأدبیه» نجف این کار را انجام داده است. فرطوسی دیوان خود را در 7 باب تقسیم کرده است که باب اول: (من وحی العقیده): که شامل قصائد دینی و اشعار او در مدح اهل بیت علیهم السلام است. وی در علوم مختلف از جمله فقه اصول ادبیات و منطق صاحب اثر می‌باشد که به جهت اختصار بیان نمی‌کنیم

وی قصیده ی مفصلی در رثای سید الشهدا علیه السلام سروده است:

و هذه زينب بالأمس تحسبها *** في غوطة الشام من اسرى فلسطين

و هذه الروضة الزهرا مشهدها *** كأنها جنة تجلى بتزيين

و ولی رقیه علیها السلام قد لنت و *** فی خرابته الشام ابراد المساکین

و هاهو المجدد یحني في دمشق علی *** قبر الیتیمه تیجان السلاطین

- این زینب است که دیروز در سرزمین آباد شام او را از اسیران فلسطین می پنداشتند و این روضه ی منور که بارگاه اوست همچون بهشتی آراسته است و این رقیه علیها السلام است که در خرابه ی ،شام، جامه ی مسکنت اندام کرده ی خویش را در بر گرفته است و آن شکوه است که تاج پادشاهان را در دمشق در برابر این دخترک یتیم خم می کند.

ص: 301

سروده ی اسماعیل خلیل أبو صالح

*سروده ی اسماعیل خلیل أبو صالح (1)

اخبريني يا روضة في الشام *** كيف نلت بها رفيع المقام

طفلة لم تناهز الحلم لكن *** هي فرع من دوحه للكرام

من ابوها من جدها من اخوها *** سائلها لها انحن بالاحترام

وهي من جدها تسامى علواً *** وفخاراً على جميع الانام

فلماذا رقية الطهر ذقت *** في صباها احوال فعل اللنام (2)

- ای بارگاه شام به من خبر بده که چگونه به این مقام بلند رسیده ای. دختری کوچک که به بلوغ نرسیده است ولی برگ و بار شجره ی طیبه ی کریمان است. بگو پدرش، کیست، جدش کیست برادرش کیست ما سائلان او هستیم که «از جلالت او» به احترام تعظیم کرده ایم. او به واسطه ی جدش بلند مرتبه است و بر همه ی مردم مباحث می کند پس چرا رقیه ی پاک در دوران کودکی طعم بد رفتاری فرو مایگان را چشید.

سروده ی عصام عباس

*سروده ی عصام عباس (3)

ص: 302

1- او از شعرای معاصر و از شاگردان آقای حکیم و آقای خوبی است. آن چه سبب شهرت او شده قصاید شیرین، اوست که در رثای اهل بیت علیهم السلام سروده است. وی از آقای خوبی و کربلایی احسانی اجازه روایت داشته است. زمان درگذشت او معلوم نیست اما قبر او در وادی السلام نجف است.

2- السیدة رقیة صوت الحق، ص 56؛ السیدة رقیة قصتها مقامها، ص 113

3- اسم او مظاهر الدین ابی محمد محمود بن محمد ابی العباس العصام بن ارسلان خوارزمی، شافعی متولد 492 ق در خوارزم و متوفای 568 ق. است وی از محضر اسماعیل بن احمد بیهقی و احمد بن عبد الواحد فارسی بهره برد و جزء محدثین و فقها و مورخین عصر خویش گردید. از آثار علمی او که موجود است کتاب (من تاریخ خوارزم) است که به تحقیق محمود محمد خلف در مصر چاپ شده است و دیگر دیوان شعر اوست.

وفى كل شبر من دمشق محطّة *** لآل رسول الله إن كنت لا تدرى
فسر قاصداً أرض الشام ربوعها *** ترجل فانت بالارض الطيب و الطهر
فقل عمّرت بنت الحسين خرابها *** وصارت عمالاً بل و نورا من البدر
فتزهو عمار الشام فيك رقية *** و صرحك غيب ذاك سيئ الذكر (1)

- و بدان اگر آگاهی نداری که در هر قدم و وجب از خاک دمشق پایگاه اهل بیت پیامبر است.
- پس آهنگ سرزمین شام کن و در میان کوی و برزن آن سیر کن که در سرزمین پاک و پاکیزه ای هستی
- همانا دختر امام حسین علیه السلام خرابی آن سرزمین را آباد کرد و آن را به سرزمین سلام و نور مبدل گرداند.
- ای رقیه علیها السلام سلام و تحیت سرزمین شام در تو جلوه گر است و بارگاه تو بدنامی آن را پنهان داشته است

سروده ی شیخ احمد الوائلی

فی ربی قاسیون قبر صغیر *** فیه غصن من البتول نظیر

ترتبه هومت رقیه (سلام الله علیها) فیها *** حضن الطهر املها و الحفیر

عندها من محمد و علی *** و حسین الشهید شیء کثیر (2)

- در بلندای قاسیون قبر کوچکی است که در آن فرزندی از زهرای اطهر علیها السلام آرمیده است. تربتی که رقیه علیها السلام در آن آرمیده است آن بانوی پاک را به تمامی در آغوش کشیده است.

- ریشه ی رقیه از محمد و علی و حسین شهید است و این بسیار با ارزش

ص: 303

-
- 1- السیدة رقیه صوت الحق ، 34 ، (به نقل از دیوان نفحات الولاية عصام عباس)
  - 2- عامر الحلو السیدة رقیه قصتها مقامها ، 89 منشورات مرکز اهل البيت 1414.

سروده ی سید مصطفی جمال الدین

*سروده ی سید مصطفی جمال الدین (2)

فی الشام فی مثنوی امیه مرقد *** ینبیک کیف دم الشهادة یخلد

صرح من الايمان زهو امیه *** و شموخ دولت ها لدیه یسجد

ورقدت به بنت الحسین فاوشکت *** حتی حجارة رکنه تتوقد

و یظل مجدک یا رقیة عبرة *** للظالمین علی الزمان یجدد (3)

- در شام که جایگاه بنی امیه بود مرقدی است، که آشکار می سازد چگونه خون شهید جاودانه است.

- بارگاهی از ایمان که تکبر و گردن کشی دولت بنی امیه در برابر آن سر تعظیم فرود می آورد و به خاک می افتد.

- در آن دخت امام حسین آرمیده است پس نزدیک است خشت آن

ص: 304

1- شیخ احمد وائلی معروف به دکتر شیخ احمد وائلی در 1928م در نجف به دنیا آمد و در 2003م در همان شهر به علت بیماری سرطان از دنیا رفت و در کنار آرامگاه کمیل بن زیاد آرام گرفت. وی دکترای کلام خود را از مصر گرفت و بعد از مراجعه به نجف از محضر اساتیدی چون آقای خوبی و آقای حکیم و سید عبد الهادی شیرازی بهره برد. وی به سبب خوش فکری و توانایی خاصی که در ایراد خطابه و منبر داشت ابتدا مردم عراق و سپس دفتر مراجع تقلید و سپس مردم سایر کشورهای اسلامی او را برای ایراد خطابه دعوت می کردند. او ذوق خاصی در سرودن اشعار در رثای اهل بیت داشت. شهرت او در خطابه و دقت علمی اش در منبر رفتن مانند سید عبدالله شیر و مقرم زبان زد بود.

2- سید مصطفی بن جعفر معروف به جمال الدین در 1346ق در اطراف منطقه شیوخ عراق به دنیا آمد و در 1417ق در دمشق از دنیا رفت و در کنار حرم حضرت زینب علیها السلام به خاک سپرده شد. او فقیه و متکلم بود و از محضر سید ابو الحسن اصفهانی و سید ابو القاسم خوبی بهره برد از آثار اوست: البحث النحوی عند الاصولیین، القیاس حقیقته و حجیته و دیوان شعر. (دکتر جعفر مهاجر اعلام الشیعه جلد 3، ص 1466)

3- دیوان شعر، 98/97.

عمارت شعله ور شود.

- یا رقیه علیها السلام المجد و شکوه تو عبرتی است برای ستم کاران ، که در هر زمان تجدید می گردد.

سروده ی داود بن سیف ابراهیم صندوق الدمشقی

لذ فی رقیه (سلام الله علیها) سر الله کعبته *** شمس بها انشَقَّ داجی اللیل مظلّمه

وز رحماها فللزوار إن دخلوا *** ولا أیها نعیم الخلد تُطعمه

و هو الامام علی خیر منتخب *** صنو النبی وسیف الله مخذمه

قد شاد للّٰدین رکناً لا انهدام له *** حبل الی صراط الله اقومه

هذا هو النور الله اظهره *** بالطور قدماً لموسی اذ یکلمه

یلوح من حضرة قد قدست و سمت *** لها من الشرف العلوی اعظمه

هم آل بیت رسول الله من بهم *** تمت علینا من الرحمن أفعمه

صلی علیهم اله العرش ما غربت *** شمس الضحی و بدت فی أفق انجمه

مقامهم فی العلی نادى مؤرخه *** العرش ارجاه و الكرسی معلمه (1)

- به رقیه علیها السلام پناه آور که بارگاهش سَرّ خدا و خورشیدی است ، که سیاهی شب تار را می شکافد

- و زائر حریمش باش که زائرانش را اگر در ولایت پدرش داخل شده ، باشند از نعمت بهشت می چشاند.

- و او امام علی علیه السلام بهترین برگزیده است...

ص: 305

1- السیّدة، الرقیه ، قصتها مقامها ص 100؛ الموسوم ، العدد، ج 4، ص 1077. او همان شخصیتی است که مکرراً درباره ی جریان خواب او در مورد تخریب حرم حضرت رقیه علیها السلام و بازسازی علام حرم و بیرون آوردن جسد مطهر حضرت رقیه علیها السلام، که سه روز آن بدن مطهر در آغوش وی ، بود سخن به میان آوردیم که ماجرای او مفصل در این کتاب و سایر کتب مربوط به حضرت رقیه علیها السلام مطرح شده است.

- شاخه ی نبی و شمشیر برنده ی خداوند است

- ستون دین را چنان استوار کرد که فنا ناپذیر (و) استوار ترین طناب به سوی راه خداوند است

- این همان آشکار ترین نور خداوند است

- که سابقاً خداوند در کوه طور با موسی به وسیله ی آن صحبت کرد... از او (حضرت رقیه سلام الله علیها) آن نور آشکار شد

- و پاک گشت و برای او از شرافت علوی بالا ترین جایگاه هاست.

- ایشان آل بیت رسول الله هستند که خداوند به سبب ایشان نعمت هایش را بر ما تمام کرد.

- درود خداوند عرش مادامی که خورشید غروب کند و ستارگان در افق ظاهر گردند بر ایشان باد...

- مقام ایشان در اعلی علین است که تاریخی ندارد و کرسی نشانه ای از اوست

سروده ی شیخ محمد جواد سهلانی

*سروده ی شیخ محمد جواد سهلانی (1)

هذا هو الصرح الممرد مرقد *** لرقية بنت الحسين الطاهره

سیظل مرقدها منار الهدی *** یهدی الذوات من النفوس الحائره

و ترى الملائكة خشعاً من حوله *** كحجيج مكة فی حشود زائره

هذا الیتیمه من سلالة حیدر *** طابت ارومنها فاضحت نادره

ما امها ذو حاجة الا انقضت *** فهي الملاذ من الامور الجائره

ص: 306

1- شیخ محمد جواد سهلانی از علمای معاصر از شاگردان آقای خوبی و آقای حکیم و آقای گلپایگانی است. طبق بیان بانک اطلاعات سایت خود ایشان آن چه که بیش تر موجب شهرت وی گردیده این سه مورد است قدرت خطابه ی ، او اشعار کم نظیرش در رثای اهل بیت علیهم السلام و تألیفات علمی او.

هذا هو الشرف العظيم مخلص *** بالرغم من كيد الطغاة الماكره

الله يرفع شأن آل محمد *** و يعيش غيرهم حياة خاسره

اهديتها هذا الشعور لئالئاً *** كيما انال بالثواب الآخرة (1)

- اين بارگاه رفيع مرقد دختر پاك حسين عليه السلام است به زودي مرقد او درخشش گاه (گلدسته ي) هدايت خواهد شد، كه حيرت زدگان را رهبري خواهد كرد و مي بيني، فرشتگان با خشوع گروه گروه مانند حاجيان مكه او را زيارت مي كنند. اين دختر يتيم از سلاله ي حيدر داراي اصل و نسب پاك است كه او را نادره ي دوران ساخته است.

- هيچ حاجتمندي آهنگ او نكرده است، جز آن كه حاجتش روا گرديده، پس او پناهگاهي از ظلم و ستم هاست. اين همان شرافت بزرگي است كه علي رغم نيرنگ طغيان گران نيرنگ باز جاودان مانده است.

- خداوند مقام آل محمد را بالا مي برد و ديگران زندگي زيان باري خواهند داشت اين اشعار را همچون مرواريد به او هديه كردم، تا به پاداش اخروي دست يابم

سروده ي دكتور اسعد علي

*سروده ي دكتور اسعد علي (2)

الا ليت قومي يذكرون كرامة *** رقيه تزجوها لمن يتراسل

ص: 307

1- السيدة رقيه، ص 107

2- وي عضو رسمي اتحاد جهاني مؤلفان لغت عربي است و چند سال دبیر کل اتحادیه جهانی نویسندگان عرب بود. وی از خدام حرم حضرت رقيه عليها السلام و داراي تألیفات بسياري از جمله ديواني در رثای اهل بيت عليهم السلام است. برخی آثار علمی او امام حسين عليه السلام و هدايت غير مسلمانان مقاله تاريخي او پيرامون شخصيت امام خميني كه در 28 سالگي انقلاب منتشر شد.

رقية رمز لا يطوقها المدى *** بآدم و الوعى المحتون يواصل

يطور ما قالت رقية رقية *** يقام بها الموتى و تزهو الذوابل (1)

- هان ای کاش قوم من به یاد می آوردند کرامتی را که رقیه علیها السلام هواداران ارزانی می دارد. رقیه علیها السلام سری است، که مادامی که آن سر آمیخته با محبت استمرار دارد غم از زندگی بشر زدودنی نیست.

- کلام رقیه علیها السلام تحول آفرین است مردگان را برمی انگیزد و پژمردگان و افسردگان را شاداب می سازد.

سروده ی سید مهدی السویج

*سروده ی سید مهدی السویج (2)

طفلة للحسين في الشام ماتت *** وهى و لهى مع الأسارى شجیة

کم ارادوا لها اماتته ذکر *** فعلت فوق مستوى فيه حية

فكان الزهراء فيها تجلت *** فعليها انوارها النبوية

وهى ايضا عن فاطم و ابیها *** بضعة احمديّة علوية

لها في رسالة السبط دور *** مع اطفاله لشرح القضية

فغدأ قبرها مزار يطوف الناس *** فيه في عزوة و عشية

و یرى عند قبرها الشريف سناء *** عبر هذه الاجيال يهدى البرية

كلما جدت البناء عليه *** جدد العهد في قلوب زكية

ص: 308

1- السيدة رقية صوت الحق، ص 24

2- سید محمد کاظم، طریحی، معروف به سید مهدی سویج یا سویج از علمای معاصر و از شاگردان آقای خویی و آقای حکیم است. آن چه سبب شهرت او در کشور های عربی گردید سه چیز بود تبهر علمی و بیان خطابی و ذوق شعری. وی دیوان شعر او معروف به الروضه المهديه في رثاء العترت المحمدیه است که همین شعر در آن کتاب ص 59 چاپ منشورات رضی وجود دارد.

لم تزل ترتق و تهو عداها *** فبحق كانت تسمى رقية (1)

- دختری از امام حسین علیه السلام در شام با حزن و اندوه در کنار اسیران رحلت کرده و چه بسیار اراده کردند که ذکر و یاد او را بمیرانند ولی او از حدّ دختران و زنان فراتر بود مانند آن بود که زهرا علیها السلام در او تجلی کرده است و انوار پیامبر در او می درخشد و او نیز پاره ای پیامبر گونه و علی گونه از وجود پدر بود. او به همراه سایر کودکان پدر با شرح ماجرای کربلا در رسالت سبط پیامبر نقش داشت. قبر او زیارتگاهی خواهد شد که مردم صبح و شام گرد او طواف می کنند و در قبر شریفش نوریست که تا امتداد نسل ها مردمان را هدایت خواهد کرد. هر گاه بنایی بر قبر او تجدید شود در دل های پاک نیز با او تجدید عهد می شود پیوسته خود رفعت می یابد و دشمنانش را ذلت می دهد، پس به درستی رقیه علیها السلام نامیده شده است.

سروده ی ادیب ابراهیم جواد دمشقی

*سروده ی ادیب ابراهیم جواد دمشقی (2)

لمن البكاء و حرقة العبرات *** لمن العویل و رنة الآهات

لمن الجموع تلاطمت امواجهها *** و تدافعت افواجهها سكرات

نظراتها و اكبدها لظى *** و قلوبها موقودة الجمرات

ص: 309

-
- 1- السیده الرقیه قصتها مقامها، ص 112. از این شاعر بزرگ شعر دیگری نیز در رثای حضرت رقیه علیها السلام در دیوان وی به نام الروضه المهدیه فی رثاء العترت المحمدیه هست
  - 2- وی همان کسی است که در عصر مرجعیت آقای بروجردی که دستور بازسازی حرم حضرت رقیه علیها السلام صادر شد همکاری شایانی داشت و مدت ها جزء متولیان و خادمان حرم بود اشعار او را عامر الحلو در کتاب السیده الرقیه قصتها مقامها نقل کرده که از خود او شنیده است.

- آن گریه ها و اشک های آتشین از کیست و آن فریاد و ناله ی برآمده از مصائب از کیست برای چه کسی امواج دریای جمعیت متلاطم اند و فوج فوج همچون مستان به این سو و آن سوی می روند برای چه کسی نگاه های شان حیران و جگر های شان سوزان و دل های شان گدازان. است آن فریاد ها و ناله ها برای رقیه علیها السلام دختر حسین است؛ دختری که شاخ و برگ او در گودال خرابه شکست .

سروده ی میر سید شریف کاظمی

*سروده ی میر سید شریف کاظمی (2)

وی قصیده ی مفصلی در رثای سید الشهداء علیه السلام سروده است که انتهای قصیده چنین است:

لم انس فاطمة الصغيرة و هي ما *** بين النساء فقيدة الآباء

یومی ابی نحو العزای بطرفها *** و الدمع یمنعها عن الایباء

و تقول الایتام تصرح حولها *** حزناً و نار القلب فی البراء

- فراموش نمی شود حالت زار فاطمه ی صغیره که پدرش را گم کرده بود، در حالی که میان زنان بر سر و سینه می زد. با گوشه ی چشم به سمت نجف اشاره می کرد و جد بزرگوارش را صدا می زد و اطفال خردسال یتیم نیز گرد، او با اندوه و آه سوزان در دل شب ناله

ص: 310

1- السیده الرقیه قصتها مقامها، ص 115.

2- وی از شعرای عصر میرزای شیرازی بود که به دستور وی امام جماعت حرم امام کاظم علیه السلام شد ولی از جریان وفات او اطلاعی نداریم

سروده ی لیب بیضون

یا آل طه المصطفی اهل الکرّم *** حزتم فخاراً لیس تنساها امم
انتم سراج الحق ما بین الوریّی *** تاج المعالی انتم رمز الشیم
لا سیما بنت الحسین المجتبی *** تعلقو مأذنها علی کل القمم
فی خربة وضعت تلوز بزینب *** ولقد امضی و اضناها السقم
لما رأّت رؤیا ابیها کاملاً *** ضجت لرؤیاها تنوح من الالم
طلبت اباه قیل سافر مدة *** حتی رأته قطع رأس کالعلم
آوته فی حجر تقبل مبسماً *** منه و دمع الحسین یدرف کالدم
شهقت علیه شهقت فیها الاسی *** راحت بها الله تشکو من ظلم
سبحان ربی یمهل الطاغن و لا *** یحمله حاشا فهو عدل ان الحکم (1)

- ای آل طه وای خاندان مصطفی و اهل کرامت افتخاری را به دست آوردید که امت ها آن را فراموش نخواهند کرد. شما در بین مردم چراغ حقیقت و تاج معالی و شما رمز اختلاف پسندیده اید. مخصوصاً دختر حسین علیه السلام آن امام برگزیده، که گلدسته های آستانش بر افراشته تر از همه ی بلندی ها ست.

- در خرابه ای که او را جای داده بودند به زینب پناه می برد در حالی که ناخوشی ها او را به درد آورده و زمین گیر کرده بود. آن گاه که با حالتی پریشان پدر را در خواب، دید از دیدن او به گریه درآمد در حالی

ص: 311

1- السیة الرقیة قصتها، مقامها، ص 121؛ السیة الرقیة صوت الحق ص 378 وی از علمای معاصر سوریه است که سالیان دراز با حرم حضرت رقیه (سلام الله علیها) همکاری داشته و صاحب تألیفات مهم علمی از جمله ی آن ها دیوان شعر تصنیف نهج البلاغه و تفسیر آیات علمیه فی قرآن الکریم است.

که از درد ناله می کرد. پدرش را طلب کرد و به او گفته شد پدرت مدتی است به سفر رفته تا آن که او را سر بریده مانند پرچم دید. آن سر را در دامن، نهاد در حالی که لب و دندان او را می بوسید و اشکش همچون باران پیوسته جاری و سرازیر بود از حزن و اندوه صیحه ای جان کاه زد و به سوی خدا رفت تا از ستم ها نزد او شکایت کند. منزه است پروردگار من که طغیان گر را مهلت می دهد ولی رها نمی کند. محال است که چنین کند زیرا او در مقام داوری دادگر است.

نتیجه گیری

اشاره

1. بعضی از اشعار مربوط به قرن دوم و سوم، است، که مقدم بر بسیاری از کتاب های تاریخی و انساب است
2. کتاب دایره المعارف الحسینیه السیده الرقیه قصتها مقامها اثر عامر الحلو و السیده الرقیه صوت الحق اثر شیخ فرطوسی اشعار بسیاری زاین قبیل نقل کرده اند. در این جا تنها اندکی از سروده های برخی شاعران عرب را ذکر کردیم. اگر مجموع اشعار شعرای عرب در مورد حضرت رقیه علیها السلام گردآوری شود، یقیناً مجموعه ی بزرگی خواهد شد.

د. اشعار فارسی

در مورد اشعار فارسی زبانان به دو جهت تتبع ما ناقص است یکی آن که به سبب فراوانی آثار مجال بررسی همه ی آن ها را پیدا نکردیم دوم این که همه ی این آثار در دسترس ما نبود؛ لذا فقط اشعار چند نفر از بزرگان را ذکر می کنیم:

ص: 312

تعالی الله چه دولت دارم امشب *** که آمد ناگهان دلدارم امشب

چو دیدم روی خوبش سجده کردم *** بحمد الله نکو کردارم امشب

نهال صبرم از وصلش بر آورد *** ز بخت خویش برخوردارم امشب

برات لیلة القدری به دستم *** رسید از طالع بیدارم امشب

بر آن عزمم که گر خود می رود سر *** که سرپوش از طبق بردارم امشب

کشد نقش انا الحق بر زمین خون *** چو منصور ارکشی بردارم امشب

تو صاحب نعمتی من مستحقم *** زکات حسن ده، خوش دارم امشب

همی ترسم که حافظ محو گردد *** از این شوری که در سر دارم امشب (1)

سید ابو الفضل حسینی و شیخ علی، فلسفی در ماجرای آوردن سر نزد حضرت رقیه علیها السلام این شعر را آورده و تأکید می کنند که مراد از حافظ کسی که سر پوش از طبق برداشت حضرت رقیه علیها السلام است.

«رقیه خاتون علیها السلام چون سر پدرش را دید صورت به صورت بابایش گذاشت و می خواست برای رسیدن به وصالش دیدار پدر سجده شکر کند که به وصال حقیقی رسید، لذا دیدند که در حال سجده از دنیا رفته است» (2)

محدث قمی

یکی نو غنچه ای از باغ زهرا *** بجست از خواب نوشین بلبل آسا

ص: 313

1- دیوان حافظ، ص 51 با مقدمه علی اصغر حکمت و مهدی قدسی از روی نسخه ی قدس، بی تا.

2- حسینی، سید ابو الفضل، کفایت الواعظین، ج 1، ص 281. شیخ علی، فلسفی، حضرت رقیه علیها السلام، ص 80، چاپ اول پاییز

به افغان از مژه خونابه می ریخت *** نه خونابه که خون ناب می ریخت

بگفت ای عمه بابایم کجا رفت؟ *** بد این دم در برم دیگر چرا رفت

مرا بگرفته بود این دم در آغوش *** همی مالید دستم بر سر و گوش

به ناگه گشت غایب از بر من *** ببین سوز دل و چشم تر من

حجازی بانوان دل شکسته *** به گرداگرد آن کودک نشسته

خرابه جای شان با آن ستم ها *** بهانه طفل شان سر بار غم ها

ز آه و ناله و از بانگ و افغان *** یزید از خواب بر پا شد هراسان

بگفتا کاین فغان و ناله از کیست *** خروش و گریه و فریاد از چیست

بگفتش از ندیمان کای ستم گر *** بود این ناله از آل پیمبر

یکی کودک ز شاه سر بریده *** در این ساعت پدر در خواب دیده

کنون خواهد پدر از عمه ی خویش *** وزین خواهش جگر ها را کند ریش

چو این بشنید آن مردود یزدان *** بگفتا چاره ی کار است آسان

سر بایش برید این دم به سویش *** چو بیند سر بر آید آرزویش

همان طشت و همان سر قوم گمراه *** بیاوردند نزد لشکر آه

یکی سر پوش بد بر روی آن سر *** نقاب آسا به روی مهر انور

به پیش روی کودک سر نهادند *** ز نو بر دل غم دیگر نهادند

به ناموس خدا آن کودک زار *** بگفت ای عمه ی دل ریش افکار

چه باشد زیر این مندیل مستور *** که جز بام ندارم هیچ منظور

بگفتش دختر سلطان والا *** که آن کس را که خواهی هست این جا

چو این بشنید خود برداشت سر پوش *** چو جان بگرفت آن سر را در آغوش

بگفت ای سرور سالار اسلام *** ز قتلت مر مرا روز است چون شام

پدر بعد از تو محنت ها کشیدم *** بیابان ها و صحرا ها دویدم

همی گفتند مان در کوفه و شام *** که اینان خارج اند از دین اسلام

مرا بعد از تو ای شاه یگانه *** پرستاری نبذ جز تازیانه

ص: 314

ز کعب نیزه و از ضرب سیلی *** تم چون آسمان گشته است نیلی
بدان سر جمله آن جور و ستم ها *** بیابان گردی و درد و الم ها
بیان کرد و بگفت ای شاه محشر *** تو بر گو کی بریده سر ز پیکر
مراد در خردسالی در به در کرد *** اسیر و دست گیر و بی پدر کرد
همی گفت و سر شاهش در آغوش *** به ناگه گشت از گفتار خاموش
پرید از این جهان و در جنان شد *** در آغوش بتولش آشیان شد
خدیبو بانوان دریافت آن حال *** که پریده است مرغ بی پر و بال
به بالینش نشست آن غم رسیده *** به گرد او زنان داغ دیده
فغان برداشتندی از دل تنگ *** به آه و ناله گشتندی هماهنگ
از این غم شد به آل الله اطهار *** دوباره کربلا از نو نمودار (1)

شیخ محمد حسین اصفهانی معروف به کمپانی

محمد حسین غروی اصفهانی، مشهور به کمپانی (1296-1361ق)، فقیه، اصولی و فیلسوف قرن چهاردهم او در کنار آقا ضیاء عراقی و میرزای نایینی یکی از سه مکتب اصولی در شرح و بسط مکتب اصولی آخوند خراسانی را ایجاد کرده است. کتاب نه‌ایة الدرایه از مهم ترین آثار او در اصول فقه و در شرح کفایة الاصول آخوند خراسانی است. تلاش او برای تغییر در باب های علم اصول با مرگ او ناتمام ماند.

کمپانی دیوان شعری در مدح و رثای اهل بیت دارد. تخلص او در شعر «مفتقر» است.

اساتید

- آخوند خراسانی

ص: 315

1- محدث قمی، منتهی الامال، 808/1، انتشارات، هجرت چاپ هشتم 1374. (این شعر سروده ی شیخ علی، تهرانی صاحب کتاب معارج المحنة است).

- سید محمد فشارکی

- آقا رضا همدانی

- میرزا محمد باقر اصطهباناتی

- شیخ حسن تویسرکانی

شاگردان

درس اصفهانی شاگردان بسیاری تربیت کرد که بعدها از مراجع بزرگ و اساتید حوزه های علمیه شدند. (1) برخی شاگردان ایشان به این شرح است:

- محمد علی اراکی (داماد اصفهانی)

- محمد علی اردوبادی

- نصر الله اشکوری

- علامه امینی

- انواری همدانی

- محمد تقی بهجت فومنی

- یوسف بیاری

- سید صدر الدین جزائری

- حسین همدانی نجفی

- سید هادی خسرو شاهی

- سید علی خلخالی

- سید آقا خلخالی

ص: 316

- سید ابو القاسم خوئی

- سید محمد روحانی

- سید محمد حسین طباطبائی

- محمد طه

- سید عباس قوچانی

- مرتضی مدرس چهاردهی

- محمد رضا مظفر

- سید محمد هادی حسینی میلانی

- محمد طاهر نجفی

- سید حسین همدانی

گفته شده است که آیت الله سید حسین بروجردی پس از مراجعت از مکه چهار ماه در نجف اقامت کرده و در این مدت از درس فلسفه ی اصفهانی بهره برده است. (1)

پس از وفات میرزای نایینی اعلامیه ای به امضای میرزا علی اصغر ملکی از شاگردان آخوند خراسانی-، سید ابو القاسم خوئی، سید محمد هادی میلانی به این مضمون نوشته شد که پس از شیخ انصاری در این اواخر نظیر آیت الله اصفهانی در روحانیت شیعه پیدا نشده و در حوزه ی نجف اشرف نظیر ایشان نیست در بغداد برخی مقلدین به اصفهانی رجوع کردند. (2)

محمد حسین در دهه دوم زندگی (در سال 1314 یا 1315 ق) بود.

ص: 317

1- مطلبی، نجوم امت، ص 50

2- مطلبی، نجوم امت، ص 57

که پا به حوزه ی بزرگ نجف نهاد و چیزی نگذشت که مراحل کمال را در دروس مقدماتی یکی پس از دیگری پشت سر گذاشت و بزودی در حلقه ی درس بزرگ ترین اساتید حوزه ی آن روز شرکت جست. استادان او در مرحله سطح و خارج به ترتیبی که در تاریخ و کتاب های تراجم نوشته اند عبارتند از:

1. شیخ حسن تویسرکانی (متوفای 1320 ق) محمد حسین غروی، پیش از همه پله های نخست ترقی و تعالی را به پیروی از او پیمود درس تلاش و تقوا را از او یاد گرفت و بیست و چهار بهار از عمرش می گذشت که استادش تویسرکانی رحلت کرد.

2. آیت الله سید محمد طباطبایی فشارکی (1253-1316 ق): غروی نتوانست بیش از دو سال از محضر پر فیض این استاد خلیق و بزرگوار بهره مند گردد. آیت الله فشارکی تا سال 1312 ق. در سامرا سکونت داشت.

3. حاج آقا رضا همدانی (1250 - 1322 ق): حضور در درس و بحث آیت الله همدانی که بیشتر با اثر بزرگش کتاب «مصباح الفقیه» شناخته می شود چندان طولی نکشید و محقق غروی بیست و ششمین سال از زندگانی را سپری می ساخت، که این استاد بزرگوارش هم به دیار باقی شتافت.

4. آیت الله آخوند خراسانی (1255-1329 ق): محمد حسین جوانی بیست ساله بود که به حوزه ی درس آخوند خراسانی راه یافت و تا آخر عمر آخوند که سیزده سال پس از آن به درازا کشید، مرتب در حلقه ی درس اصول آخوند شرکت جست و در همین سال ها بود که بیش ترین بخش از شرحش بر کفایه الاصول را نگاشت. او از شاگردان طراز اول آخوند بود و تا

ایشان زنده بود به احترام او از تدریس مستقل و متشکل اجتناب می کرد و روزی که آخوند درگذشت وی مردی بزرگ و سرشناس شده بود و در حالی که تنها سی و سه سال از عمرش می گذشت، پس از وفات آخوند در جای وی نشست و از مدرسان بنام و پرآوازه ی نجف گشت.

محقق غروی در نزد این چهار استاد بزرگوارش بیش تر علم فقه و اصول خواند اما استادان وی در حکمت و فلسفه عبارتند از:

5. حکیم محمد باقر اصطهباناتی شیرازی (متوفای 1326ق): حکیم اصطهباناتی تنها تا سال 1319 ق. در نجف بود و او در حدود چهار یا پنج سال از محضر این استاد فرزانه استفاده کرده است. (1)

6. شیخ احمد شیرازی (متوفای 1332ق) با عنایت به تاریخ وفات وی می توان گفت که محقق غروی بیش ترین بهره را از این استاد حکیم می توانست، ببرد ولی عجیب است که بیش تر کسانی که زندگانی علامه غروی را نوشته اند از این استاد نام نبرده اند! (2)

بزرگان بسیاری نیز برای علامه غروی اجازه نامه ی روایتی نوشته اند که برای نمونه دانشمندان و اندیشوران زیر را می توان نام برد:

- حاج میرزا حسین نوری، طبرسی، گردآوردنده ی مجموعه روایتی

ص: 319

1- درباره زندگی نامه استادان علامه غروی به ترتیب نگاه کنید به: نقباء البشر ج 1، ص 212 و 365؛ الرسائل الفشارکیه ص 115، چاپ جامعه مدرسین قم، علماء معاصرین، ص 75؛ دائرة المعارف تشیع، ج 2، ص 215 و سیمای سامرا، سینای سه موسی از نگارنده این سطور

2- مسلسلات، آیت الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی، ج 2، ص 363، چاپ اول، 1416، ق، از انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی تنها در این جاست که از این استاد علامه غروی نام برده شده است.

شیعه مستدرک الوسائل؛ (1)

- آیت الله سید حسن صدر الدین موسوی، معروف به صدر کاظمی نویسنده ی کتاب تأسیس الشیعه و...؛ (2)

- میرزا محمد باقر اصطهباناتی شیرازی؛

- شیخ احمد شیرازی مشهور به «شانه ساز»؛

- شیخ الشریعه اصفهانی (3)

آثار و تألیفات

اشاره

مهم ترین امتیاز آثار مرحوم کمپانی استدلالی و ابتکاری بودن آن هاست، که حکایت از ژرف نگری و دقت نظر او دارد بخشی از آثار ماندگار او در رشته های مختلف عبارتند از:

الف) علم اصول

- الاجتهاد و التقليد و العدالة

- الاصول علی النهج الحدیث؛

- الطلب و الاراده عند الامامیه و المعتزله و الاشاعره؛ این سه کتاب در یک مجلد بزرگ با نام «بحوث فی الاصول» چاپ شده است؛

- چندین رساله در مباحث مختلف اصولی؛

- حاشیه بر رساله ی قطع شیخ انصاری؛

ص: 320

1- زندگینامه این محدث متقی در کتاب مستقلی نوشته ایم و با نام محدث نوری «رویات نور» انتشار یافته است.

2- متن اجازه نامه ای که آیت الله صدر کاظمی نوشته اند دارای مطالب سودمند و مهمی است که در شش صفحه و در آخر کتاب «غروی اصفهانی غدیر اندیشه» که این مقاله تلخیص آن است، آورده شده است.

3- مسلسلات آیت الله مرعشی نجفی، ج 2، ص 363

- نه‌ایة الدراية فی شرح الکفایة، در چهار جلد؛ در مورد این کتاب که بزرگ‌ترین اثر علامه غروی در علم اصول است تجلیل و تعظیم بسیار شده است. به راستی که این شرح نهایت درایت را داراست و اگر برتر از کتاب کفایه نباشد کمتر از آن نیست.

ب) علم فقه

- کتاب الاجارة؛

- صلاة الجماعة

- صلاة المسافر؛ این سه کتاب هم به تازگی در یک مجلد با نام «بحوث فی الفقه» انتشار یافته است.

- حاشیه کتاب مکاسب؛ حاشیه بر مکاسب شیخ انصاری، معروف‌ترین اثر فقهی علامه غروی است که پس از گذشت دو سال از وفاتش در دو جلد بزرگ به قطع رحلی انتشار یافت.

- حاشیه بر کتاب الطهارة شیخ اعظم انصاری؛

- چندین رساله ی فقهی؛

- سه منظومه درباره اعتکاف، روزه و نماز جماعت؛

- الوسيلة توضیح المسائل به زبان عربی؛

- ذخيرة العباد، توضیح المسائل فارسی.

ج) فلسفه و حکمت

- تحفة الحکیم: منظومه ای است به سبک منظومه ی حکیم سبزواری در حکمت متعالیه تحفه ی حکیم از همان روزهای نخستین انتشارش مورد توجه اهل فن بوده و بعضی از حکما و نویسندگان به شرح آن دست زده اند.

ص: 321

- رساله فی اثبات المعاد الجسماني؛

- حاشیه بر «اسفار» ملاصدرا؛

- مکاتبات فلسفی و عرفانی مجموعه ای است از 14 نامه در شرح و تحلیل دو بیت شعر از عطار نیشابوری:

دائماً او پادشاه مطلق است *** در کمال عزّ خود مستغرق است

او بسر ناید ز خود آن جا که اوست *** کی رسد عقل وجود آن جا که اوست

نیمی از نامه ها از حکیم غروی اصفهانی و نیمی دیگر از عارف معروف سید احمد کربلابی است که دیدگاه یکدیگر را به نقد و بررسی نشسته‌اند. حاصل آن مناظرات علمی این اثر جاوید گشته است.

د) اشعار

- الانوار القدسیه؛ مجموعه دل انگیزی از اشعار عربی آیت الله غروی؛

- دیوان مفتقر؛ این کتاب که شعرهای فارسی حکیم غروی را در خود گرد آورده است با نام نامناسبی که هیچ برازنده ی ایشان نیست ده ها بار چاپ شده و انتشار یافته است و این اشتباه از آن جا ناشی شده است که پدر وی معروف به معین، التجار، ریاست کمپانی یعنی شرکت راه آهن بغداد - کاظمین را به عهده داشت و او بود که برای نخستین بار بانی این کار خیر گشت. از این جا و تنها به همین علت است که دیوان اشعار فرزندش با نام «دیوان کمپانی»! و نام آن حکیم الهی به نام آیت الله کمپانی معروف گشت. ولی چنان که شماری نقل کرده اند او از این اسم ناراضی بود و از شنیدن این کلمه ی بیگانه به سختی ناراحت می شد.

ص: 322

دیوان غزلیات یا مجموعه ی عارفانه ها

*دیوان غزلیات یا مجموعه ی عارفانه ها (1)

دیوان اشعار فارسی و عربی او به چاپ رسیده است. غروی اصفهانی از جمله شاعرانی است که در مصیبت سید و سالار شهیدان امام حسین علیه السلام اشعار پر سوز و گدازی دارد هم اکنون ترجیع بندی در مرثیه سید الشهداء علیه السلام از او بجای مانده است غروی اصفهانی در این ترجیع بند به استقبال ترجیع بند محتشم کاشانی رفته و از او پیروی نموده که بیت اول آن چنین سروده شده است:

باز این چه آتش است که برجان عالم است؟ *** باز این چه شعله ی غم و اندوه و ماتم است؟

در دیوان فارسی هنگامی که به مصیبت سید الشهداء می رسد و ماجرای شام را بازگو می کند چنین می سراید:

از زبان رقیة بنت الحسین علیه السلام

صبا به پیر خرابات از خرابه ی شام *** ببر ز کودک زار این جگر گداز پیام

که ای پدر ز من زار هیچ آگاهی *** که روز من شب تار است و صبح روشن شام

بسرپرستی ما سنگ آید از چپ و راست *** به دل نوازی ما ها ز پیش و پس دشنام

ص: 323

1- در مورد آثار علامه غروی مراجعه شود به حاشیه علامه غروی بر مکاسب، مقدمه، به قلم علامه مظفر؛ بحوث فی الاصول، غروی اصفهانی، چاپ دوم، قم، جامعه مدرسین، 1416 ق؛ نور، علم، ش 4 از دوره چهارم (40) ص 53 و ش 5 از دوره ششم (22) ص 213؛ نهاییه الدرایه فی شرح الکفایه غروی اصفهانی، مقدمه مجله الموسم ش 16، ص 241-257، چاپ هلند 1414 ق و...

نه روز از ستم دشمنان تئی راحت *** نه شب ز داغ دل آرام ها دلی آرام
به کودکان پدر کشته مادر گیتی *** همی ز خون جگر می دهد شراب و طعام
چراغ مجلس ما شمع آه بیوه زنان *** انیس و مونس ما ناله ی دل ایتم
فلک خراب شود این خرابه ی بی سقف *** چه کرده با تن این کودکان گل اندام
دریغ و درد کز آغوش ناز افتادم *** به روی خاک مذلت به زیر بند لنام
پای خار مگیلان به دست بند ستم *** ز فرق تا قدم ز تازیانه نیلی فام
بروی دست تو دستان خوش نوا بودم *** کنون چه قمری شوریده ام میانه ی دام
به دامن تو چه طوطی شکر شکن بودم *** بریخت زاغ و زغن زهر تلخم اندر کام
مرا که حال ز آغاز کودکی این است *** خدای داند و بس تا چه باشدم انجام
هزار مرتبه بدتر ز شام ماتم بود *** برای غم زدگان صبح عید مردم شام

بناله ی شرر انگیز بانوان حجاز *** به نغمه ی دف و نی شامیان خون آشام

سر تویر سرنی شمع و ما چه پروانه *** به سوز و ساز ز ناسازگاری ایام

شدند پردگیان تو شهره ی هر شهر *** دریغ و درد ز ناموس خاص و مجلس عام

سر برهنه بپا ایستاده سرور دین *** یزید و تخت زر و سفره ی قمار و مدام

ز گفتگوی لب بگذرم که جان به لب است *** کراست تاب شنیدن کرا مجال کلام (1)

محبی الدین الهی قمشه ای

*محبی الدین الهی قمشه ای (2)

ص: 325

1- دیوان کمپانی، ص 112 چاپ دار الکتب الاسلامیه با تصحیح شهید سید کاظم موسوی

2- تاریخ ولادت او 1319 ق در قمشه است (بعضی منابع تاریخ تولد او را 1318 ق دانسته اند). در پنج سالگی به مکتب رفت و تا هفت سالگی مقدمات ادبیات فارسی و عربی را آموخت. سپس نزد پدر دانشمند خود و استادان دیگر در همان شهر ادامه تحصیل داد. نشانه ای از استعداد زبانی ادبی در خشان او این است که در پانزده سالگی در زبان و ادب عرب و دستور زبان و علوم بلاغی به پایه ای رسید که شرح نظام نیشابوری و مطول تفتازانی را تدریس می کرد. استادان او در قمشه عبارت بودند از: 1. ملا محمد مهدی فرزانه قمشه ای (1302 - 1372 ق) (در رشته فقه، اصول و حکمت) 2. حسین امین جعفری (1295 - 1369 ق) سپس برای ادامه ی تحصیل در سطحی بالاتر به حوزه ی علمی اصفهان رفت. استادان او در حوزه ی علمیه اصفهان عبارت بودند از: 3. شیخ محمد حکیم خراسانی 4. آیت الله شهید مدرس پس از یک سال اقامت در اصفهان راهی مشهد مقدس شد و در آن جا به مدرسه معروف نواب راه یافت استادان او در این حوزه عبارتند از: 5. آقا بزرگ حکیم معروف به میرزا (عسکری شهید) 6. آیت الله العظمی حاج آقا حسین قمی؛ 7. شیخ اسد الله یزدی در منطق، حکمت هیئت و برخی از علوم ریاضی همچنین نزد او شرح فصوص قیصری را فرا گرفت؛ 8. حاج ملا محمد علی معروف به فاضل (م 1342 ق) (در حکمت و عرفان)؛ 9. حاج شیخ حسن مشهور به فاضل برسی (در فقه و اصول)؛ 10. آیت الله حاج میرزا حسن فقیه سبزواری خراسانی (م 1386 ق)؛ 11. از زعمای مکتب قرآنی تفکیک، مرحوم میرزا مهدی اصفهانی (1303 - 1365 ق). حکیم الهی قمشه ای سپس به تهران آمد و در مدرسه ی سپهسالار حجه گرفت و از حسن اتفاق و توفیق بار دیگر به محضر استاد پیشینش مرحوم آیت الله مدرس راه یافت. در این جا در عین فراگیری سطوح عالی تر اصول و فقه به تدریس منطق و فلسفه برای طلاب جوان تر اشتغال داشت. با احتساب آیت الله مدرس به عنوان دوازدهمین استاد نامدار، او، سیزدهمین استادش مرحوم میرزا طاهر تنکابنی (1242 - 1320 ق) بود نزد او تحریر اصول اقلیدس (از خواجه نصیر الدین طوسی) و قانون بو علی در طب را بیاموخت. بعد ها پس از گسترش آموزش عالی در ایران و تاسیس دانشگاه تهران مدرسه ی سپهسالار به دانشکده ی معقول و منقول تبدیل شد و شادروان الهی در این دانشکده ی جدید به تدریس منطق و حکمت و ادبیات و در دانشگاه تهران به تدریس زبان و ادبیات عربی و حکمت و فلسفه پرداخت دانشکده ی معقول و منقول پیش گفته به دانشکده ی الهیات و معارف اسلامی تغییر هیئت، داد و او از همین دانشکده و دانشگاه با نگارش اثری علمی به نام توحید هوشمندان به اخذ مدرک دکتری نایل گردید و تا اواخر عمرش به مدت 35 سال استاد دانشگاه تهران/ دانشکده

الهیات بود. بعضی از برجسته ترین شاگردان او: 1. آیت الله حسن زاده آملی از حکما و عرفای جلیل القدر معاصر که به تصریح خود جز در رشته ی ،معقول در مجلس تفسیر استاد حضور می یافته است. 2. آیت الله عبدالله جوادی آملی که همچون استاد (خود مرحوم قمشه ای) و نیز همدرس خود (آیت الله حسن زاده) در قرآن شناسی و حکمت و عرفان- به ویژه حکمت صدرایی و عرفان محیی الدین مقام علمی شامخی دارد 3. آیت الله حاج سید محمد حسن لنگرودی. مرحوم الهی قمشه ای همانند بسیاری از استادان و بعضی از شاگردانش، عارف و عاشق معشوقی حقیقی ازلی و در عین حال منکر و منتقد صوفی و شان و قلندران ناپارسا بود و خود زندگی ای ساده در کمال پارسایی و طهارت قلبی و اخلاقی داشت و فروتنی و خدا ترسی و خوش خویی و خوش رویی را با هم در آمیخته بود. او پس از عمری پر بار و برکت در خدمت به نشر معارف قرآنی و فرهنگ اسلامی و شیعی اعم از معقول و منقول در شب سه شنبه دوازدهم ربیع الثانی 1393 ق (برابر با 25 اردیبهشت 1352 ش) در تهران درگذشت و در شهر مقدس قم، در وادی السلام در جوار بارگاه قدسی حضرت معصومه سلام الله علیها به خاک سپرده شد. آثار وی: الف) در زمینه ی قرآن پژوهی؛ 1. ترجمه قرآن؛ 2. تصحیح و تحشیه تفسیر ابو الفتوح رازی که بار اول به اهتمام ایشان در 10 مجلد در فاصله ی سال های 1320 - 1322 ش انتشار یافت، 3. قصیده ی قرآنیة [در ستایش حضرت کتاب الله الناطق سیدنا و مولانا امیر المؤمنین، مطلوب کل طالب اسد الله الغالب علی بن ابی طالب علیه السلام در یک صد و چهارده سوره ی قرآن مجید، که مطلع آن چنین است: جبرئیل آمد به وحی عشق و بر خواند آفرینم گفت برگو مدح شاه دین امیر المؤمنینم برای تفصیل - دانشنامه ی ،قرآن، ذیل «قصیده قرآنیة»]. ب) در زمینه های دیگر: 4. ترجمه ی صحیفه سجادیه؛ 5. ترجمه کلیات مفاتیح الجنان؛ 6. حکمت الهی؛ 7. رساله در فلسفه کلی؛ 8. شرح رساله حکیم فارابی؛ 9. رساله ای در سیر و سلوک؛ 10. حاشیه بر مبدا و معاد؛ 11. رساله ای در مراتب ادراک؛ 12. رساله ای در مراتب عشق؛ 13. توحید هوشمندان؛ 14. حکمت عملی یا اخلاق مرتضوی؛ 15. دیوان شعر. ذوق شعری شادروان الهی عالی و طبع او وقاد است و ملک الشعراء بهار در تقریظی، سخن او را به حق ستوده و شیوا و شیرین شمرده است.

چون یزید اسرای حرم رسالت را به ویرانه منزل، داد دختر سه ساله ای از حضرت حسین علیه السلام که از کربلا تا به شام، هر روز و شب بهانه پدر می کرد و اهل حرم قضیه قتل را پنهان می داشتند؛ شبی از فراق پدر بسیار می گریست و با هر تسلی آرام نمی گرفت تا به خواب رفت. پدر بزرگوار را در خواب دید که در عالم خواب پدر مهربان او را می بوسید و می بوئید هم او دست در آغوش پدر و بوسه به دست و صورتش می داد و شکوه از ستم های دشمنان سر کرد و پدر بنوازش و دل جوئی او مشغول بود که ناگاه از خواب بیدار شد پدر ندید گریه و ناله سر کرد. آه سوزناک کودک همه اهل بیت را گریان ساخت آن گریه و ناله شبانه بگوش یزید رسید سبب پرسید واقعه را دریافت آن سن گدل سر مطهر را برای نوازش طفل فرستاد. طفل که سر پدر را بعد از مدت ها انتظار دید، آه کشید گریه و ناله کرد و در ناله جان سوز بی هوش ابد گردید و مرغ جانش به گلزار بهشت پرواز کرد.

چون به خرابه حرم عز شاه *** یافت ز بیداد فلک جایگاه

دختری از پادشه دین حسین *** بود سه ساله به غم و شور و شین

روز و شب از هجر پدر زار بود *** روز وی از غم چو شب تار بود

گفت همی کو پدر مهربان *** از چه نیامد بر ما کودکان

گر ز من دل شده رنجیده است *** از دگر اطفال چه بد دیده است

نالہ همی کرد ز هجر پدر *** اشک همی ریخت ز خون جگر

قصه ی قتل پدر مهربان *** اهل حرم داشت ز کودک نهران

غنچه لبش خورد ز بعد پدر *** آب ز خوناب دل و چشم تر

ذکر پدر بر لب و داغش بدل *** چرخ شد از ناله و آهش خجل

کودک غمدیده ی دور از پدر *** طایر بشکسته همه بال و پر

چون نکند ناله و آه و فغان *** یا نچکد خون دل از دیدگان

***

گفت بدو زینب زار ای عزیز *** روز و شب اشک از غم هجران مریز

کرده سفر باب تو این چند روز *** این قدر ای شمع فروزان مسوز

در سفر است آن پدر تاج دار *** آه مکش ناله مکن غم مدار

صبر کن ای جان عزیز پدر *** نیست دراز این همه عمر سفر

گریه مکن لطمه به سیما مزن *** دم به دم آتش به دل ما مزن

نالہ ی تو شعله به عالم زند *** بارقه بر خرمن آدم زند

لطمه بر آن صورت مهوش مزن *** بر دل ما این همه آتش مزن

نالہ ی تو جان جهان سوزدی *** بر دل گردون شرر افروزدی

***

یاد پدر کرد همه روز و شب *** داغ پدر بر دل و نامش به لب

بود به هر منزل و هر جایگاه *** همره او سوز دل و اشک و آه

تا که شبی منزل آن آفتاب *** گشت به ویرانه ی شام خراب

گریه بسی کرد که آن خوش پدر *** از چه سبب باز نگشت از سفر

ص: 329

کاش در آید ز سفر باب من *** روح دمد بر تن بی تاب من
کاش به هر جا شدی آن خوش سفر *** داشت هم از حال دل ما خبر
کاش شد آگه که به ما کودکان *** کرد چه ها سیلی شمر و سنان
در غم خود ناله ی اطفال خویش *** گوش نکرد ای عجب آن مهر کیش
باب من آن آیت مهر و وفا *** گو به کجا رفت و ندید از قفا
گو به کجا رفت و دل ما شکست *** با همه لطف از رخ ما دیده بست
بسکه سرشک از رخ کودک چکید *** خواب شد و بست دو چشم امید

کودک به خواب رفت

رفت به خواب و ز تنش رفت تاب *** دید چو مه روی پدر را به خواب
دید پدر را که در آغوش او *** بوسه زند بر لب پر نوش او
دست زد و روی پدر بوسه داد *** گریه کنان لب به شکایت گشاد
دیده چو بر روی پدر بر گشود *** شکوه ز بیداد ستم گر نمود
کی پدر ای مهر تو سودای ما *** رفتی و از جور بدان وای ما
رفتگی و هجران تو از یک طرف *** وز طرفی رفتن عز و شرف
رفتگی و ما خوار به دوران شدیم *** دستخوش فتنه ی عدوان شدیم
رفتگی و بستند سپاه ستم *** گردن ما سخت به زنجیر غم
رفتگی و شد در پی ات ای گل‌عذار *** محمل ما شهر به شهر و دیار
رفتگی و دیدیم عذاب فراق *** شعله ی هجر و شرر اشتیاق
رفتگی و درد غم هجران تو *** سوخت مرا سوخت مرا جان تو

***

داد تسلی پدر مهربان *** کودک خود را ز لب دُرفشان

بوسه زدی بر لب شیرین او *** تا رود از دل غم دیرین او

ص: 330

تا برهد جانش ز داغ فراق *** تا بنشاند شرر اشتیاق

کودک از خواب ناز بیدار شد

آه که آن طفل ز خوش خواب ناز *** کرد ز بیداد فلک دیده باز

دید پدر نیست در آغوش او *** رفت ز دل تاب و ز سر هوش او

نالہ بر آورد ز دل زار زار *** گریه همی کرد چه ابر بهار

گفت کجا شد پدر مهربان *** بود کنون در برم آن جان جان

باز کجا رفت و رخ از ما نهفت *** زود چرا رفت و حکایت نگفت

آمد و آورد دل من به دست *** باز چرا زود دلم را شکست

بس که ز غم ناله و افغان نمود *** اهل حرم را همه گریان نمود

زاهل حرم ناله به کیوان رسید *** در دل شب گوش یزید آن شنید

تند شد و گفت در این شام تار *** چون شده کاطفال چنینند زار

واقعه گفتند یتیمی به خواب *** دیده پدر را شده از غم کباب

دیده گشودست ز خواب گران *** گریه اش آتش زده بر دیگران

***

گفت لعین سر بر کودک برید *** کاتش غم تازه بر آن دل زنید

کرد نوازش ز یتیمای عجب *** نیست بدان سنگ دلی بولهب

دید چه آن طفل سر باب خویش *** باخت تو گوئی دل بی تاب خویش

شمع تو گوئی بر پروانه رفت *** شعله ی جان سوز در آن خانه رفت

سوخت رخ شمع چه پروانه را *** کرد دل افکار همه خانه را

لایق شمع است رخ فروختن *** لازم پروانه روان سوختن

طفل ز دیدار سر باب خود *** پر زد و جان داد بر شاه شد

اهل حرم از غم اوزار گشت *** او به بر باب وفادار گشت

ص: 331

شیخ عباس کرمانی

یارب این بارگه کیست که خورشید سما *** هر سحرگه کند از خاک درش کسب ضیا

یارب این درگه پر نور و مطهر از کیست *** که به تعظیم درش پشت فلک گشته دو تا

یارب این اختر تابان ز کدامین برج است *** که منور بود از رأی منیرش بیضا

یارب این گوهر رخشان ز کدامین درج است *** کز نظر ها همه چون گنج بود ناپیدا

یارب این صحن و رواق و حرم از حضرت کیست *** که ز خاک در او کون و مکان یافت بها

صحن جان بخش رقیه است که در رتبه ی او *** عقل و وهمند دو حیرت زده چون من شیدا

این همان صحن شریف است که از فرط شرف *** خادمش را به سر چرخ برین باشد پا

اندرین صحن مقدس که بود کعبه ی جان *** سعی کن تا که مقامی به کف آری به صفا

این همان منظر پاک است که سرگردان است *** چرخ از بهر طواف در او صبح و مسا

از سر شوق اگر پا در این صحن نهی *** دستت از غیب بگیرند در این رنج عنا

گر تورا رنج به جان باشد این جاست علاج *** گر تورا درد به دل باشد این جاست دوا (1)

میرزا محمد حسین عنقا

ای گل گلزار پیغمبر کجا افتاده ای *** از گلستانت چه شد کاین سان جدا افتاده ای
آمد از گلزار یثرب شاخه ای در کربلا *** در دمشق از شاخسار کربلا افتاده ای
از مدینه بر سر دوش پدر تا نینوا *** در بیابان های شام از ناقه ها افتاده ای
بر سرت هر دم شبیخون زد نهیب ساربان *** زیر ضرب تازیانه از جفا افتاده ای
عمه ی معصومه ات شیون کنان دنبال تو *** بار ها بر خار ها دیدت ز پا افتاده ای
یک زمان در قحط آب و یک زمان در منع آب *** وز اسیری در هزاران ماجرا افتاده ای
خواب در چشمت نمی رفت از جفای ظالمان *** نیمه شب در خواب خوش امشب چرا افتاده ای
چون شدی دلتنگ از زندگی رفتی به خواب *** گفتی ای بابا جدا از جمع ما افتاده ای
ناله ها کردی ز هجران گل از مرغ بهشت *** تا که گفتی شهر شام اندر عزا افتاده ای

ص: 333

با نوایت همنوا بود آسمان ها و زمین *** ناگهان، دیدند، آوخ از نوا افتاده ای

از فغان زینب معصومه اندر مرگ تو ناله های *** آتشین در هر فضا افتاده ای (1)

آیت الله فانی اصفهانی

این گنج غم که در دل خاک آرمیده است *** این دختر حسین سر از تن بریده است

این است دختری که پدر را به خواب دید *** کز دشت خون به نزد اسیران رسیده است

بیدار شد ز خواب و پدر را ندید و گفت *** ای عمه جان پدر مگر از من چه دیده است

این مسکن خراب پسندیده بهر ما *** بهر خود جوار خدا را گزیده است

زینب به گریه گفت که باشد برادرم *** اندر سفر که قامتم از غم خمیده است

پس ناله ی رقیه علیها السلام وزن ها بلند شد *** آن ناله را یزید ستم گر شنیده است

گفتا برند سوی خرابه سر حسین *** آن سرکه خون او ز گلوش چکیده است

چون دید رأس باب رقیه علیها السلام بداد جان *** مرغ روان او سوی جنت پریده است

ص: 334

این است سه ساله یتیمی که در جهان *** جز داغ باب و قتل برادر ندیده است

دانی گلاب مرقد این نازدانه چیست *** از عاشقان کربلا اشک دیده است

معمور هست تا به ابد قبر آن عزیز *** لیک قبر یزید را به جهان کس ندیده است (1)

میرزا باقر حکمت

اندر این بقعه سراسر فام و پر از کدرم *** بی قرار از پی دیدار جمال پدرم

من که آغوش پدر بود مدامم مسکن *** در خرابه ست کنون ناله ز شب تا سحرم

نه برادر به ببرم نی خبری از خواهر *** دور از مادرم و رنج و الم همسفرم

یاد دارم که پس از قتل پدر اندر شام *** خوابی از ضعف همی برد به ویرانه درم

دیدم آن دم چو گلستان بشد این دشت خراب *** خسرو تشنه لبان آمد و بنشست برم

گه در آغوش کشیدی و گهم بوسیدی *** دست بگذاشتی از فرط محبت به سرم

دل از این واقعه جوش آمد و با آه و فغان *** گفتمش ای شه خوبان مفکن از نظرم

ص: 335

تو برفتی و عدو دست ستم را بگشاد *** سوخت از آتش کین هستی آهوی حرم
آن چه ما را بدی از مال همه غارت شد *** کوفیان ترک نکردند نه فلس و نه درم
درد دل گفتم و شد سینه پر از آتش و دود *** خونم از دیده فرو ریخت ز سوز جگرم
آن دم از شیونم آن جا همه ماتم کده شد *** گوئیت سیل روان گشت ز اشک بصرم
محض اسکات من آن گاه فرستاد یزید *** سر پر نور حسین در وسط طشت زرم
مشتعل گشت چنان شعله ی این غم در دل *** که نفس رفت و نیامد پس از آن دم خبرم
لایق ذکر مصیبت چون نباشد حکمت *** ایزدا لطف بفرما و ببخشش از کرم (1)

آیت الله صافی گلپایگانی

به شام رفتم و اندوه بیکران دیدم *** مظاهر ستم و کفر را عیان دیدم
به هر کجا که شدم ظلم بود و استبداد *** به هر کجا که شدم جهل بی کران دیدم
قرین ذلت و خواری همه خواص و عوام *** اسیر محنت حکام مردمان دیدم

ص: 336

زمام دار فرومایگان و نا اهلان *** به کنج خانه بزرگان کاردان دیدم
ز عدل و داد نجستم علامت و اثری *** به گله ای عجا گری را شبان دیدم
یزیدیان همه در کاخ های نعمت و ناز *** میان بستر دیبا و پرنیان دیدم
وزیر اجنبی و مستشار بیگانه (1) *** خراب مملکت از شرّ این و آن دیدم
خلیفه گرم فساد و قمار و شرب مدام *** به هر گناه و حرامیش قهرمان دیدم
نه معتقد به اصول و مبانی اسلام *** نه از شرافت و وجدان در او نشان دیدم
محیط وحشت و ارباب و ضد آزادی *** همه بلاد و دیار و هر آستان دیدم
به راه شام صد افسوس کودکان حسین *** میان خار مغیلان دوان دوان دیدم
چو آفتاب بر اوج سپهر در این راه *** سر عزیز خداوند بر سنان دیدم
گهش به دیر نصارا گهی به طشت طلا *** گهی به خانه ی خولیش میهمان دیدم
به قتل سبط نبی خلق را به شهر دمشق *** به بزم عیش مبتهج و شادمان دیدم

ص: 337

1- مقصود از وزیر و مستشار، بیگانه منصور بن سرجون، مسیحی وزیر معاویه و یزید و کارشناس امور مالی و مورد اعتماد دربار اموی است.

دریغ و درد که از جور دهر دون در شام *** یزید مست و به کف چوب خیزران دیدم
رسید جان به لبم چون رقیه علیها السلام خاتون را *** ز هجر، باب پریشان در فغان دیدم
بس است «لطفی صافی» که در عزای حسین *** فرشته را به نوا حوره نوحه خوان دیدم
به مُلک مردی و صبر و حقیقت و ایمان *** شهید کرب و بلا را خدایگان دیدم
در این قیام مقدس حسین شد پیروز *** خدش یار و مددکار و پشتیبان دیدم
در این جهان همه نقشی فنا پذیر بود *** به غیر نقش حقیقت که جاودان دیدم (1)

صامت بروجردی

بود در شهر شام از حسین دختری *** آسیه فطرتی فاطمه مَنْظری
تالی مریمی ثانی هاجری *** عفت کردگار، عصمت اکبری
لب چو لعل بدخش، رخ، عقیق یمن
او سه سالی و عقل چهل ساله داشت *** با چهل ساله عقل روی چون هاله داشت
لاله روی او همچو مه هاله داشت *** هاله پرده ز رخ، چو گل لاله داشت
ژاله آری نکوست بر گل و نسترن
شد رقیه علیها السلام ز باب نام دل جوی او *** نار طور کلیم آتش روی او
همچو خیر النساء خصلت و خوی او *** کس ندیده است چون چشم جادوی او
نرگسی در ختا، آهوپی در خُتن

ص: 338

گرچه اندر نظر طفل بود و صغیر *** گرچه می آمدی از لبش بوی شیر

لیک چون وی ندید چشم گردون پیر *** دختری با کمال اختری بی نظیر

شوخ و شیرین کلام خوب و نیکو سخن

از تخوم زمین تا نجوم سما *** دیده در حجر او تربیت ما سوا

قرّة العین شاه نور چشم هدا *** هم ز امرش روان هم به حکمش پیا

عزم گردون پیر نظم دیر کهن

بر عموها مدام زینت دوش بود *** عمه ها را تمام زیب آغوش بود

خواهران را لبش چشمه ی نوش بود *** خریدش را خرد حلقه در گوش بود

از ظهور ذکا، از وفور فطن

بس که نشو و نما با پدر کرده بود *** روی دامان او ناز پرورده بود

بابش اندر سفر همره آورده بود *** پیش گفتار وی بنده پرورده بود

از ازل شیخ و شاب تا ابد مرد و زن

خنده اش دل ربا گریه اش جان گداز *** شاه اقلیم قرب، ماه برج حجاز

چون برادر بزرگ، چون پدر سرفراز *** نزد بابا عزیز آن مه دل نواز

هم جلیس سفر هم انیس وطن

دید در کودکی، گرم و سرد جهان *** خورده بر ماه رخ سیلی ناکسان

کشف کرده سنان بر سنان سنان *** در خرابه چو جغد، ساخته آشیان

یا چه یعقوب در کنج بیت الحزن

از یتیم فلک کار او ساخته *** رنگ و رخساره را از عطش باخته

از فراق پدر گشته چون فاخته *** بانگ کوکوی او شورش انداخته

در زمین و زمان از بلا و محن

داغ تبخاله را پای وی پایدار *** طوق در گردش از رَسَن استوار
وز تپانچه بُدش ارغوانی عِذار *** گریه طوفان نوح ناله صوت هَزار
اشک وی جان خراش آه وی دل شکن

ص: 339

در صغیره اسیر شد چه بعد از پدر *** برد با درد و داغ روز و شب را به سر

گاه بودی خموش ، گه شدی نوحه گر *** می شدی گه به پا می زدی گه به سر

نه قرارش به جان نی توانش به تن

در خرابه سکون ساخته در کرب *** شور این آبی کار او روز و شب

شام گاهان به رنج روز ها در تعب *** ای عجبای سپهر از تو ثم العجب

تا کجا دون ، نواز شرمی از خویشتن

قدری انصاف کن ، آخر ای هرزه گرد *** عترت مصطفی زین قدر داغ و درد

شد زنان شان اسیر یا که شد کشته مرد *** آخر این بی گناه طفل بی کس چه کرد

تا که شد مبتلا این قدر در فتن

در خرابه ، شبی خفته و خواب دید *** آفتابی به خواب رفت و مهتاب دید

آن چه از بهر وی بود نایاب دید *** یعنی اندر به خواب طلعت باب دید

جای در شاخ سرو کرد برگ سمن

شاهزاده به شه مدتی راز داشت *** با پدر بهر راه، جان دم ساز داشت

از شکایت ز شمر شور و شهناز داشت *** ناگهانش ز خواب بخت بد باز داشت

گشت بیدار و ماند شکوه اش در دهن

در سراغ پدر کرد آن مستمند *** باز چون عندلیب آه و افغان بلند

عرش را همچو فرش در تزلزل فکند *** ساخت چون نی بلند ناله از بند بند

جامه ی جان ز نو، چاک زد در بدن

زد در آن شب به شام ، برق آهش بلند *** سوخت بر حال خویش جان اهل حرم

باز اهل حرم ریخت از غم به هم *** گشته هر یک ، ز هم چاره جو بهر غم

ام کلثوم ، زار زینب ممتحن

نالہ ی وی رسید چون بہ گوش یزید *** کرد بہرش روان رأس شاه شهید

آن یتیم، غریب، چون سر باب دید *** زد بہ سر دست غم وز دل آہی کشید

همچو صامت پرید مرغ روحش ز تن (1)

ص: 340

1- بروجردی، محمد، باقر دیوان اشعار، ص 234.

وی در ذیل ماجرای اسارت اهل بیت در شام به ناقه سواری حضرت رقیه علیها السلام اشاره می کند ولی اصل غزل را خطاب به امام زمان سروده است:

گذر در کربلا کن روز عاشورا ابا صالح *** به چشم دل نگر آن دشت و هامون را ابا صالح
نگر طفلان زسوز تشنگی را انتظار آب *** رسان آبی بر آن ها کشته شد سقا ابا صالح
به راه علقمه بنگر تن سقای طفلان را *** دو دست افتاده يك جا مشک او یک جا ابا صالح
بمان جای علمدار حسین شب را در آن هامون *** که می ترسند اهل البیت از اعدا ابا صالح
نگردد ظهر عاشورا که بر جدّت چه سان آید *** ستم های فراوانی از کوفی ها ابا صالح
به گوش دل صدای دل خراش جد خود بشنو *** که هل من ناصرٍ گوید در آن صحرا ابا صالح
گذر در قتلگه کن صحنه ی خونین تماشا کن *** به خون غلطان نگر اجساد بی سر را ابا صالح
نظرکن بین که آید ذو الجناح از دور بی صاحب *** بود یالش همه خونین و بازو ها ابا صالح

نظر کن بین که یک خیمه ز آل الله می سوزد *** در آن سجاد می باشد امام ما ابا صالح
به روی تل نگر بین عمه ات زینب چه سان دارد *** دو دست خود به سر گوید که واویلا ابا صالح
به روی نیزه ها سر های خونین را نگر هر دم *** به محمل بین که زد زینب سر خود را ابا صالح
در آن محمل نگر از داغ اصغر خون جگر مادر *** در آن محمل ز داغ اکبرش لیلا ابا صالح
بین محمل همه اطفال زهرا جملگی نالان *** در آن ها بین رقیه (سلام الله علیها) طفل بی بابا ابا صالح
به روی ناقه ی حیران تنی تب دار را بنگر *** غلی بر گردش هم بسته دست و پا ابا صالح
دو طفل از حیدر کرار گم شد اندر این صحرا *** در آن صحرا بگرد و آن دو کن پیدا ابا صالح
بگیر از پور بو سفیان تو چوب خیزران آخر *** ندارد طاقت چوب آن قدر لب ها ابا صالح
شفاعت کن ز مهدی در قیامت در صف محشر *** الا ای مصلح کل حجت کبرا ابا صالح (1)

ص: 342

زائرین قبر من این شام عبرت خانه است *** مدفنم آباد و قصر دشمنم ویرانه است
دختری بودم سه ساله بسته بر بند ستم *** مرغ بی بال و پری را این قفس کاشانه است
بود سلطانی ستم گر صاحب قدرت یزید *** فخر می کرد او که مستم بر کفم پیمانہ است
تکیه می زد او به تخت سلطنت با کبر و وجد *** این تکبر ظالمان را عادت روزانه است
داشت او کاخی مجلل، دستگاهی با شکوه *** خود چو مردی کز غرور سلطنت دیوانه است

ص: 343

1- بسیاری از مردان علم و ادب از خطه ی آذربایجان به باد فراموشی سپرده شده اند. حاج سید حسین کهنمویی متخلص به ریاضی از ادیبان معاصر تبریز است که آثار فاخری برای نسل های بعدی بر جای گذاشته است؛ اما کم تر کسی با او که پدر ادبیات مقاومت شیعی آذربایجان است آشنایی دارد. وی در 1280 ش متولد شد و در 1354 ش دار فانی را وداع گفت. آیت الله سید محمد علی قاضی طباطبایی در شرح حال او نوشته است: «روز 25 شوال المکرم 1395 قمری مطابق 54/8/9 شمسی روز شهادت امام جعفر صادق علیه السلام وفات یافت و در تبریز در قبرستان مار الان (بقائیه) به خاک سپرده شد و برایش نماز خواندم. مردی بی دار و سید بزرگوار عالم فاضل جلیل القدر و دین دار بود و با این جانب دوستی و صداقت کامل و ثابت داشت و در تفسیر قرآن مجید و اطلاع بر تفاسیر کلام الله تعالی ید طولائی داشت». مرحوم کهنمویی علاوه بر این که به زبان های انگلیسی و فرانسه مسلط بود به زبان عربی هم تسلط داشت و جلسات درس صحیفه سجادیه و تفسیر قرآن کریم را در تبریز برگزار می کرد. هم چنین وی از اولین مؤسسان انجمن اسلامی دانشجویان دانشگاه تبریز در سال 1338 بود. 3 افتخار مرحوم کهنمویی این بود که یکی از آثار وی در کاشی کاری حرم حضرت رقیه علیها السلام نقش بسته و در مقابل دیدگان زائران قرار دارد.

من به دیوار خرابه می نهادم روی خود *** زان همیشه رو سفیدم شهرتم شاهانه است

داشتم من بستری از خاک و بالینی ز خشت *** همچو مرغی کو بسا محروم ز آب و دانه است

برتن رنجور من شد کهنه پیراهن کفن *** پر شکسته بلبل را این خرابه لانه است

محو شد آثار او پاینده شد آثار من *** ذلت او عزت من هر دو جاویدانه است

کهنمویی چشم عبرت باز کن بیدار شو *** آشنا هر کس نشد بر سر حق بیگانه است

ص: 344

1. خرابه شام در تاریخ

علامه شیخ فضل علی قزوینی در این باره چنین نقل می کند:

«لما أدخلوا السبایا إلى الشام و طافوا بهنّ في الأسواق أسکونوهن في الخربة التي كانت قريباً من دار یزید - قيل إنه كان مسجداً لیحیی بن زکریا و قد خرب-: (1) اهل بیت را وارد شام کردند در بازار شام گرداندند، سپس در خرابه که کنار منزل یزید بود جا دادند و گفته می شود که آن خرابه در اصل مسجد حضرت یحیی بن زکریا بوده که خراب شده بود یعنی در اصل آن خرابه مسجدی مخروبه بوده است». (2)

ابن عساکر در نقلی دیگر چنین می گوید:

ص: 346

1- قزوینی، فضل علی الامام الحسین و اصحابه، ج 3، ص 46.

2- همان، ص 463

قصر بنا شود، خانه مخروبه ای از آن پیرزنی بود که از فروش خانه خودداری می کرد. اطرافیان معاویه هر چه به پیرزن مراجعه کردند و گفتند: اگر تو این خانه را فروشی نقشه ساختمان خوب از کار در نمی آید کاخ کج ساخته می شود پیرزن قبول نکرد و می گفت تا زنده هستم دوست دارم خانه خودم باشم؛ لذا به هیچ عنوان حاضر به فروش نشد معاویه خواست به زور آن منزل را بگیرد عمر و عاص و دیگر نزدیکان وی مانع شدند و گفتند: این کار را مکن به ضرر خودت تمام می شود بگذار این کاخ کج ساخته شود و هر کسی سؤال کرد چرا کاخ را کج ساختید، در جواب بگویند این منزل مال پیر زن بود حاضر به فروش نشد معاویه هم که عادل است نمی خواهد کسی را به زور از خانه اش بیرون کند؛ بین انوشیروان چطور به عدالت مشهور شده است چون برای ساختن ایوان مدائن عدالتش اجازه نداد که صاحب خانه ای را ناراحت کند و به همان صورت رها کرد و ایوان را به صورت ناقص ساخت هر کسی از وضعیت ساخت ناقص ایوان سؤال می کرد در پاسخ می گفت: صاحب این خانه که کنار نمی آید و راضی به واگذاری نمی شود و معاوضه هم نمی کند و نمی فروشد؛ لذا ایوان کج و ناقص ساخته شده است به همین جهت به انوشیروان عادل مشهور شد شما هم اگر بخواهید به مردم بفهمانید که عادل هستید این خانه را خراب نکنید هر که پرسید چرا کاخ را بد جور ساخته اید در جواب بگویند که این خانه مال پیرزن است نه بیرون می رود نه می فروشد نه عوض می کند.

معاویه هم عادل است به زور او را بیرون نمی کند، لذا کاخ

کج ساخته شده است. معاویه این پیشنهاد عمر و عاص را قبول کرد همان طور کاخ را ناقص ساخت و آن خانه خرابه در کنارش به همان حالت باقی ماند». (1)

2. خرابه شام در روایات

آن چه از تتبع در کتب روایی و تاریخی به دست می آید این است که اصل وجود خانه ای مخروبه در کنار کاخ یزید از مسلمات است. آن خانه ی مخروبه سقفی نداشته و دیوارهای آن ترک داشته است؛ به گونه ای که اهل بیت علیهم السلام روزها از گرما و شبها از سرما در رنج بودند در این جا روایات وارده در این مورد را بررسی می کنیم.

زندانی شدن اهل بیت علیهم السلام در خرابه ی شام

1. قال الطبری: و روی الحسين بن سعيد و البرقی عن النضر بن سوید عن یحیی بن عمران الحلبي، قال: «سمعت أبا عبد الله يقول: أتى بعليّ بن الحسين إلى یزید بن معاوية و من معه من النساء أسرى، فجعلوهم في بیت و و كلّوا بهم قوماً من العجم لا يفهمون العربية.

فقال بعض لبعض: إنّما جعلنا في هذا البيت ليهدم علينا فيقتلنا فيه. فقال عليّ بن الحسين للحرس بالرطانة: أتدرون ما تقول النساء، يقلن كيت و كيت.

فقال الحرس: قد قالوا بأنهم يخرجونكم و تقتلون. فقال عليّ عليه السلام: كلاً يأبى الله ذلك، ثم أخذ يكلمهم بلسانه، و الرطانة عند أهل المدينة اللغة الفارسية (2)

ص: 348

-
- 1- تاریخ دمشق، بحث احوالات شام، به نقل شیخ علی فلسفی در کتاب صفریه، ج 2، ص 42 بندانی نیشابوری ریحانه کربلا، ج 9، ص 97 به نقل از شیخ علی فلسفی
- 2- مدينة المعاجز، ج 4، ص 364؛ دلائل الامامة: 204؛ ح 125؛ بما زاله رجات اره و مینه، امیر المؤمنین چاپ اول؛ بحار، ج 45، ص 254/11/7؛ ح 70/46؛ ح 47؛ عوالم 413/17، ح 96/18/12 الخرائج و البرایح، ج 2، ص 753.

یحیی بن عمران حلبی می: گوید شنیدم حضرت صادق علیه السلام می فرمود: حضرت سجاد و زنانی را که با آن حضرت بودند به اسارت نزد یزید ملعون، آوردند آن گاه به دستور او زنان و کودکان را در خانه ای خرابه جای دادند و نگهبانانی که زبان عربی نمی فهمیدند بر آن ها گماشتند و در این هنگام برخی از اسیران به برخی گفتند جز این نیست که در چنین خانه ای جای داده شده ایم تا آن را روی ما خراب کنند و ما را در آن بکشند و از بین ببرند حضرت امام سجاد علیه السلام به نگهبانان به زبان خود شان فرمود می دانید این زنان چه می گویند؟ آن ها چنین و چنان می گویند. گفتند: آن ها گفته اند که شما فردا از این جا بیرون برده و کشته می شوید حضرت امام سجاد علیه السلام فرمود: هرگز! خداوند نمی گذارد که ما کشته شویم پس آن حضرت با آنان با زبان خود شان مشغول سخن شد. چون غیر آن حضرت کسی زبان آن ها را نمی دانست. سایر اسیران و همراهان آن حضرت نفهمیدند که فردا چه بر سر شان خواهد آمد. رطانه در میان مردم مدینه به معنای زبان فارسی است.

2. و روی الصفار القمی: عن أحمد بن محمد، عن الـاهـوازي و البرق، عن النضر، عن یحیی الحلبي، عن عمران الحلبي، عن محمد الحلبي قال: «سمعت أبا عبدالله (عليه السلام) يقول: لما أتى بعلي بن الحسين عليه السلام إلى يزيد بن معاوية عليهما لعائن الله و من معه ، جعلوه في بيت.

فقال بعضهم: إنما جعلنا في هذا البيت ليقع علينا فيقتلنا قراطن الحرس فقالوا: انظروا إلى هؤلاء يخافون إن يقع عليهم البيت، وإنما

قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ: لَمْ يَكُنْ فِيْنَا أَحَدٌ يُحْسِنُ الرِّطَانَةَ غَيْرِي، وَ الرِّطَانَةُ عِنْدَ أَهْلِ الْمَدِينَةِ الرُّومِيَّةُ: (1)

محمد حلبی گفت از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که وقتی علی بن الحسین و خانواده اش را پیش یزید بن معاویه لعنة الله علیهما آوردند آن ها را درون خانه ای خرابه جای دادند بعضی از همراهان امام گفتند ما را در این خانه جای داده اند که بر روی ما خراب شود و بمیریم نگهبانان که رومی بودند این حرف را شنیدند و بزبان رومی گفتند باینها نگاه کنید می ترسند خانه بر سر شان خراب شود با این که فردا آن ها را می برند و می کشند امام فرمود در میان ما هیچ کس جز من زبان رومی را نمی دانست.

3. (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ فَرْقَدٍ قَالَ: ذُكِرَ قَتْلُ الْحُسَيْنِ وَرَأْمُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ لَمَّا أَنْ حُمِلَ إِلَى الشَّامِ فَرَفَعْنَا إِلَى السَّجْنِ فَقَالَ أَصْحَابِي مَا أَحْسَنَ بُنْيَانٍ بِهَذَا الْجِدَارِ فَتَرَأَيْنَ أَهْلَ الرُّومِ بَيْنَهُمْ فَقَالُوا مَا فِي هَؤُلَاءِ صَاحِبِ دِمٍّ إِنْ كَانَ إِلَّا ذَلِكَ يَعْنُونِي فَمَكَّنْتَنَا يَوْمَئِذٍ ثُمَّ دَعَانَا وَاطَّلَقَ عَنَّا): (2)

داود بن فرقد می گوید روزی از شهادت سید الشهداء علیه السلام یاد شد امام سجاد علیه السلام فرمودند: وقتی ما را وارد شام کردند به زندان بردند اصحاب من گفتند چه بد دیواری دارد این زندان سربازان روم در میان آنان بودند گفتند ولی دم (صاحب) این خون را چه شده؟ همان دیوار سست آنان را

ص: 350

1- بصائر الدرجات، ج 1، ص 337 .

2- بصائر الدرجات، ج 1، ص 339

(برای کشتن) کفایت می کند (بعد از آن حضرت فرمودند): ما دو روز در آن زندان بودیم پس ما را فراخواند و آزاد کرد».

4. قاضی نعمان مصری نقل کرده است: «ان ذلك بعد أن إجلسن في منزل لا یکنهن من برد و حر فاقاموا فيه شهراً و نصف حتی اقشرت وجوههن من حربه الشمس ثم اطلقهن: (1)

اسیران را در منزلی جای دادند که شب ها از سرما و روز ها از گرما در امان نبودند یک ماه و نیم در آن جا بودند تا آن که صورت ها شان از حرارت گرما پوست انداخت و سپس آن ها را آزاد کردند».

5. صدوق در امالی چنین نقل می کند: «حدثني بذلك محمد بن علی ماجیلویه عن محمد بن ابی القاسم عن محمد بن علی الکوفی عن نصر بن مزاحم عن لوط بن یحیی عن حارث بن کعب عن فاطمه بنت علی علیه السلام ... ثم ان یزید لعنة الله علیه أمر بنساء الحسین فحُسنَ مع علی بن الحسین علیه السلام في مَحَبَسٍ لا یکنهن من حرّ و لا قر حتی تقشرت وجوههن: (2)

... فاطمه دختر امیر المؤمنین علیه السلام نقل می کند: همانا یزید دستور داد که اهل بیت امام حسین علیه السلام را به همراه امام سجاد علیه السلام در محلی حبس کردند آن ها در آن جا نه از گرما در امان بودند و نه از سرما تا آن که بر اثر آن صورت های شان پوست انداخت».

6. قطب الدین راوندی نقل می کند: (ما روی عن عمران

ص: 351

1- قاضی نعمان، مصری شرح الاخبار، ج 3، ص 268

2- امالی، ج 31، ص 231، ح 243؛ بحار الانوار، ج 45 و 14؛ نفس المهموم، ص 456؛ مثیر الـحزان، ج 56؛ عوالم، ج 17، ص

33؛ شجره طویبی، ج 1، ص 11؛ روضیات الائمہ، ص 361.

بن علی الحلبي قال: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَمَّا أَتَى بَعْلِيَّ بِنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَمَنْ مَعَهُ إِلَى يَزِيدَ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَلَيْهِمَا لَعْنَتُ اللَّهِ جَعَلُوهُمْ فِي بَيْتِ خَرَابٍ وَاهِي الْحَيْطَانِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّ مَا جَعَلَنَا فِي هَذَا الْبَيْتِ لِيَقَعَ عَلَيْنَا فَقَالَ الْمُؤَكَّلُونَ بِهِمْ مِنَ الْحَرَسِ بِالْقُبَيْطِيَّةِ انظُرُوا إِلَيَّ هَؤُلَاءِ يَخَافُونَ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِمْ هَذَا الْبَيْتُ وَهُوَ أَصْدَحُّ لَهُمْ مِنْ أَنْ يُخْرَجُوا غَدًا فَتَضْرَبَ أَعْنَاقَهُمْ وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ صَبْرًا فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بِالْقُبَيْطِيَّةِ لَا يَكُونَانِ جَمِيعًا بِإِذْنِ اللَّهِ فَقَالَ وَكَانَ كَذَلِكَ: (1)

... از امام صادق علیه السلام را شنیدم که می فرمود: وقتی امام سجاد علیه السلام را همراه اسرا نزد یزید ملعون آوردند یزید دستور داد آن ها را در یک منزل خرابه جای، دهند که در نداشت و دیوار هایش هم ترک داشت بعضی از اسرا گفتند ما را این جا جای داده تا دیوار هایش روی ما خراب شود. بعضی از سرباز های مأمور به زبان قبطی گفتند: این ها ترسیده اند که دیوار ها را روی سر شان خراب کنند و حال آن که اگر دیوار ها را روی سر شان خراب کنند بهتر است از آن که فردا تک تک آن ها را بیرون کنند و یکی یکی را گردن بزنند و دانه دانه در فراق یکدیگر صبر کنند.

امام سجاد علیه السلام در جواب آن ها به زبان قبطی گفت: گر چه آن ها این قصد را دارند ولی به یاری خدا نخواهند توانست.»

7. ابن نما: گوید: «اسکن من مساکن لا تقيهن من حر و لابردي حتى تقشرت الجلود: (2) آن ها را در منزلی جای دادند که آن ها را از

ص: 352

1- الخرائج و الجرائح، ج 2، ص 753.

2- ابن نما، نما مثير الاحزان، ص 102

سرما و گرما محافظت نمی کرد تا آن که صورت ها شان پوست انداخت».

8. سید بن طاوس نقل می کند: «قال الراوی و وعد یزید علی بن الحسین فی ذلك الیوم انه یقض له ثلاث حاجات ثم أمر بهم الی منزل لا ینتھم من حرّ و لا برد فاقاموا به حتی تقشرت وجوههم و كانوا مدة اقامتهم فی البلد المشار الیه ینوحون علی الحسین: (1)

...یزید به امام سجاد علیه السلام وعده داد که در آن روز سه حاجت او را برآورده کند سپس دستور داد که اهل بیت را در یک منزل جای دادند که شب از سرما و روز از گرما در امان نبودند و صورت های آن ها بر اثر گرما و سرما پوست انداخت و تا زمانی که در آن مکان مقیم بودند برای سید الشهدا علیه السلام عزاداری می کردند».

9. منهال بن عمرو الدمشقی نقل می کند: «انه التقی فی اسواق دمشق بالامام السجاد علیه السلام فكان مما قاله الامام علیه السلام له یا منهال الحبس الذي نحن فيه لیس له سقف و الشمس تصحونا فاقر منه سوبعة ضعف بدنی و ارجع الی عماتی و اخواتی خشية علی النساء. قال منهال فیما انا اخاطبه و هو یخاطبن و إذا انا بامرأة قد خرجت من الحبس و هي تنادیه فترکن و ارجع الیها سألت عنها و اذا هی عمته زینب بنت علی تدعوهُ الی این تمضی یا قرّة عینی. فرجع معها و ترکنی و لم ازال اذکره و ابکی: (2)

ص: 353

1- سید بن طاوس، لهوف، ص 109

2- معالی السبطين، ج 2، ص 158؛ الانوار النعمانية، سید نعمت الله جزائری، ج 3، ص 252؛ سیره الحسین فی الحدیث و التاریخ، ج 4، ص 77؛ موسوعة الامام الحسین یمانی امام حسین در تاریخ، ج 11، ص 144

در بازار شام امام سجاد علیه السلام با منهل ملاقات کرد و این مطالب را به او فرمود: منهل زندانی که ما را در آن جای داده اند، سقف ندارد و آفتاب مستقیم بر روی ما می تابد به خاطر ضعیف بودن بدنم وضعیت دشواری را تحمل می کنم ولی برای جلوگیری از ترس عمه ها و خواهرانم به خرابه بر می گردم منهل می گوید من با امام سجاد در همین گفتگو بودیم ناگاه خانمی از زندان بیرون آمد و امام را صدا زد. امام مرا رها کرد و به نزد آن خانم برگشت من دقت کردم عمه ی آن، حضرت زینب دختر علی علیه السلام، بود که می گفت کجا می روی نور چشمم من پیوسته او را به یاد می آورم و می گریم».

10. «و روی عن منهل بن عمرو الدمشقی قال: كنت أتمشي في أسواق دمشق، و إذا أنا بعلی بن الحسين يمشى و يتوگأ علی عصا في يده، و رجلاه كأنهما قصبستان! والدم يجرى من ساقیه! و الصدفه قد غلبت عليه. قال منهل: فحَنَقْتَنِي العبره، فاعترضته و قلت له: كيف أصبحت يابن رسول الله؟! اعترضته. أقبلت نحوه و واجهته. قال: يا منهل! و كيف يُصبح من كان أسيراً ليزيد بن معاويه؟! يا منهل! و الله منذ قُتِلَ أبي نساؤنا ما شعبن بطونهن! و لا كَسَوْنَ رؤوسهن! صائمات النهار، و نائحات الليل. يا منهل! أصبحنا مثل بني إسرائيل في آل فرعون! يُذَبِّحون أبناءهم و يستحيون نساءهم، فالحاكم بيننا و بينهم الله، يوم فصل القضاء أصبحَت العرب تفتخر على العجم بأنّ محمداً منهم، و تفتخر قريش على العرب بأنّ محمداً منها، و إنّ عتره محمد أصبحنا مقتولين مذبحين، مأسورين، مشردين، شاسعين عن الأمصار كأننا أولاد تُركٍ أو كابل، هذا

صبحاً أهل البيت. ثم قال: يا منهال! الحبس الذي نحن فيه ليس له سقف و الشمس تصهرنا، فأقر منه سويةً لضعف بدني، و أرجع إلى عمّاتي و أخواتي، خشيةً على النساء. قال منهال: فبينما أنا مخاطبه و هو يخاطبني و إذا أنا بإمرأه قد خرجت من الحبس و هي تُناديه، فتركني و رجع إليها، فسألتُ عنها و إذا هي عمّته زينب بنت علي تدعوه: إلى أين تمضى يا قرّه عيني؟ فرجع معها، و تركني، و لم أزل أذكره و ابكي: (1) منهال بن عمرو دمشقي نقل می کند: روزی در بازار دمشق قدم می زدم ناگهان امام سجاد علیه السلام را دیدم که به عصا تکیه داده بود و پاهای مبارکش در زنجیر بود و خون از ساق پای مبارکش بر اثر آزار و اذیت زنجیر می ریخت به طوری که بی حالی بر حضرت غلبه کرده بود بغض گلویم را گرفت به ایشان عرض کردم: چگونه شب را به صبح آوردی؟ حضرت فرمود: منهال چگونه صبح خواهد کرد کسی که به دست یزید اسیر باشد منهال به خدا قسم از وقتی که پدرم به شهادت رسیده، است زنان ما شکم شان سیر نشده است و لباس و روسری کامل. ندارند روزها را روزه می گیرند و شب ها تا به صبح مشغول عزا داری اند. منهال در حالی صبح کردیم که مثل بنی اسرائیل در میان قوم خویش هستیم پسران ما را کشتند و زنان ما را زنده نگه داشتند در روز قضا حاکم میان ما و این قوم خداست. عرب بر عجم افتخار می کند که محمد از آن هاست در میان اعراب قریش بر سایرین افتخار می کند که

ص: 355

1- جزایری، سید نعمت الله الانوار النعمانیة، ج 3، ص 251-252؛ بهبهانی، الدمعه الساکبة، ج 5، ص 134 - 135؛ در بندی اسرار الشهادة، ص 508 - 506؛ مازندرانی معالی السبطين، ص 175؛ سید ابراهیم، میانجی العیون العبری، ص 280-281؛ موسوعة الامام الحسین، ج 11، ص 142.

محمد صلی الله علیه و آله از آن هاست و ما عزت پیامبریم در حالی صبح کردیم که مردان ما را کشتند و زنان و کودکان ما را به اسیری آوردند و از وطن و جایگاه اصلی دور کردند، گویا که ما اولاد ترکستان و کابلیم منهال آن زندانی که ما را در آن جای دادند سقف ندارد و آفتاب مستقیم بر روی ما می تابد و هوای آزاد هم نداریم به خاطر ضعیف بودن بدنم وضعیت دشواری را تحمل می کنم اما به خاطر نگرانی برای زنان نزد عمه ها و خواهرانم بر می گردم منهال می گوید: من و امام سجاد علیه السلام در گفتگو بودیم که ناگاه بانویی از زندان بیرون آمد و امام را صدا زد و امام مرا رها کرد و به نزد او رفت. من به آن بانو توجه، کردم دیدم زینب بنت علی ابن ابی طالب است که می گوید نور چشمم به کجا می روی پس امام با او برگشت و من از آن زمان پیوسته او را به یاد می آورم و می گریم».

11. ابو جعفر محمد بن جریر الطبری قال راوی الحسین ابن سعید و البرقی عن النظر ابن سوید عن یحیی ابن عمران الحلبي قال سمعت ابا عبد الله عليه السلام يقول اتى بعلى ابن الحسين عليهما السلام إلى يزيد بن معاوية لعنه الله و من و من معه من النساء اسرى و جعلوهم فى بيت و و كلوا بهم قوماً من العجم لا يفهمون العربية . فقال بعضهم لبعض انما جعلنا فى هذا البيت ليقع علينا فيه فيقلنا فقال على بن الحسين للحرس بالرطانه تدرن ما تقول هؤلاء النساء يقلن كيت و كيت.

فقال الحرس قد قالوا لكم إنكم تخرجون غداً و تقتلون فقال على عليه السلام كلوا يا أبى الله ذلك ثم اقبل عليهم يعلمهم بلسانهم «ثم اخذ يكلمهم بلسانهم: .... عمران حلبى مى گوید: از امام صادق عليه السلام شنیدم که مى فرمود: وقتى امام سجاد و اهل بيت عليهم السلام را نزد يزيد آوردند

و آن ها را در یک خانه جا دادند؛ عده ای از سربازان فارسی زبان را که عربی بلد نبودند به نگهبانی بر آنان گماشتند. اسیران به همدیگر گفتند ما را در این خانه خرابه قرار، دادند تا آن را بر سر ما خراب کنند امام سجاد علیه السلام به زبان فارسی یا یونانی به نگهبانان: گفت می دانید این زنان چه می گویند. نگهبانان در جواب حضرت گفتند برای ما این طور گفتند که شما را فردا از این جا بیرون می آورند و همه ی شما را می کشند. امام سجاد علیه السلام فرمود نخواهند توانست زیرا خداوند نمی خواهد. و سپس حضرت گفته های آن ها را به زبان عربی برای اسیران ترجمه کرد». (1)

تحلیل روایات و منابع تاریخی

روایت هشتم از محمد بن محمد طبری با سیری در منابع گذشته تا حدودی مشخصات این خانه را بر شمرد. در یکی از دو روایت صفار، روایت راوندی و مغربی و سید بن طاوس از این مکان به بیت و منزل تعبیر شده است و در روایت دوم، صفار روایت شیخ صدوق و روایت جزایری محبس و سجن ذکر شده است. از خصوصیات این مکان که در جمع بندی روایات به دست می آید این است که این مکان خراب و دارای دیواری ویران و لرزان بوده که ساکنان آن را از گرما و سرما حفظ نمی کرده است؛ به گونه ای که اهل بیت علیهم السلام در مدت اقامت خویش در آن مکان مجروح شده و پوست صورت شان آزرده گردید. در روایت راوندی به نقل از عمران بن علی حلبی از امام صادق علیه السلام و به تعبیر «بیت خراب» تصریح شده:

ص: 357

1- دلایل الامامه، ص 88؛ مدینه المعاجز، ج 4، ص 264؛ سیره الحسین فی الحدیث و التاریخ، ج 4، ص 76.

«پس از ورود علی بن الحسین علیه السلام و همراهانش بریزید ایشان را در خانه ای خراب با دیوار هایی لرزان جای دادند فردی از اسیران گفت: هدف از جای دادن ما در این خانه فروریختن آن بر سر ما می باشد. نگهبانان گمارده بر این خانه نیز که به زبان قبطی با هم صحبت می کردند گفتند ایشان ترس از اوار این خانه خراب، دارند در حالی که چنین اتفاقی برایشان بهتر از آن است که فردا گردن شان را یکی پس از دیگری بزنند. علی بن الحسین علیه السلام به زبان قبطی پاسخ داد: به اذن و امر خدا هیچ یک از این دو حادثه واقع نخواهد شد».⁽¹⁾

آن چه در مورد موقعیت جغرافیایی این مکان، با ضمیمه ی گزارش عماد الدین طبری در ماجرای از دنیا رفتن دختر چهار ساله ی امام علیه السلام و کیفیت خیردار شدن یزید از گریه و شیون، او به دست می آید این گمانه را تقویت می کند که به احتمال فراوان مکان استقرار اولیه ی اهل بیت علیهم السلام در خانه ای حفاظت شده در قصر و یا متصل به کاخ یزید بوده است از این رو در روایات از این مکان به بیت و منزل و گاهی به محبس تعبیر شده است. ظاهراً اهل بیت علیهم السلام بعد از خطبه خوانی امام سجاد علیه السلام، در این مکان خراب داخل و ساکن شده اند. عماد الدین طبری پس از شرح خطبه خوانی امام سجاد علیه السلام آورده است:

«پس زینب کسی فرستاد نزد یزید که اجازت ده ما را تا تعزیت حسین علیه السلام بداریم یزید اجازت داد و گفت: باید ایشان را به دار الحجارة برید تا آن جا گریه کنند. هفت روز آن جا تعزیت

ص: 358

1- راوندی، قطب الدین، الخرائج و الجرائح، ج2، ص 753.

داشتند هر روز چندان زن برایشان جمع می شدند که از حصر و احصا بیرون بود. مردم قصد کردند که خود را به خانه یزید اندازند و او را بکشند. مروان از این حال واقف شد، نزد یزید آمد و با او گفت هیچ صلاح ملک تو نیست که اولاد و اهل بیت و متعلقان حسین آن جا باشند صلاح در آن است که کار ایشان بسازی و ایشان را به مدینه، فرستی الله الله که کار ملک تو تباہ شود به سبب این عورات» (1)

همین گزارش با اندکی تفاوت در روایت علوی و رامینی (زنده در نیمه ی اول سده 8 ق) نیز آمده است. (2)

برآیندها

با نگاهی دقیق تر از مجموع سه گزارش عماد الدین طبری می توان چنین نتیجه گیری کرد:

1. با ورود اهل بیت علیهم السلام به شام یزید ملعون با نشان دادن هیبت و قدرت ظاهری خود تلاش می کرد تا داغ و مصیبت اهل بیت علیهم السلام را تجدید کند. در این جمع داغدیده زنان و کودکان چنان با صحنه سازی های قساوت بار یزید روبه رو شدند که برخی هم چون همان کودک چهار ساله پس از رؤیایی کودکانه بهانه ی پدر گرفتند. ظاهر گزارش عماد الدین طبری چنین می رساند که گویا در شبی از شب های اقامت اهل بیت علیهم السلام در محبسی در کاخ یزید رقیه بنت الحسین علیه السلام با مرور خاطرات پدر و

ص: 359

1- طبری، حسن بن علی کامل بهایی، ج2، ص 302.

2- علوی و رامینی، محمد عربشاه، احسن الکبار، باب 52 نسخه های خطی، 2752 و 4159 کتابخانه ی، ملک تهران

دیدن سر بریده ی، او گرفتار رنجوری و بیماری شده است. هم چنان که عماد الدین طبری آورده است:

«... تا ایشان را به خانه یزید آوردند دخترکی بود چهار ساله... رنجور شد و در آن چند روز جان به حق تسلیم کرد» (1)

2. سه روز ابتدای ورود اهل بیت علیهم السلام به شام ایشان در محبسی در قصر یزید و یا محبس و خانه ای متصل به کاخ یزید زندانی بوده اند چنین برداشتی با نقل قول عماد الدین طبری از صدر الائمه بخاری نیز سازگار است به سبب آن که او گزارش کرده است:

«مخدرات آن حضرت را در خانه ای ساکن کردند که در جوار خانه او (یزید) بود... و سه روز تعزیت داشتند» (2)

گزارش محمد بن جریر طبری نیز با مطالب بیان شده همخوانی دارد؛ زیرا او به روایت ابو مخنف، پس از شرح حال اهل بیت علیهم السلام در مجلس یزید و دیدن سر های بریده آورده است:

«یزید دستور داد که ایشان را در خانه ای جداگانه جای دهند» (3)

گویا این خانه متصل به قصر یزید بوده است، به گونه ای که هر گاه یزید اراده بر احضار ایشان داشت اهل بیت از آن جا وارد قصر یزید می شده اند. در این باره طبری می افزاید:

«اهل بیت از آن خانه خارج گردیده و وارد خانه یزید شدند؛

ص: 360

1- طبری، حسن بن علی کامل بهایی، ج 2، ص 179

2- همان، ج 2، ص 179.

3- طبری، محمد بن جریر، تاریخ الامم و الملوک، ج 4، ص 353

زنان آل معاویه به استقبال زنان اهل بیت علیهم السلام شتافتند و با ایشان سه روز به عزا داری مشغول شدند». (1)

شیخ مفید نیز این خانه را متصل به قصر یزید گزارش کرده است. (2) یزید دو قصر داشته است یکی قصر سلطنت و حکومتش معروف به دار الخضراء و دیگری قصر سکونت و محل زندگی اش این دو قصر در جنوب و شرق مسجد جامع اموی و متصل به آن بوده اند. (3) بلاذری بر ورود سر امام حسین علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام به دار الخضرای یزید و هم چنین گریه و شیون دختران و زنان اموی تصریح کرده است. (4) ظاهراً برخی همچون خوارزمی از ورود اهل بیت علیهم السلام به دار الخضراء با تعبیر «دار یزید» گزارش کرده اند، که پس از هتاک‌های یزید به سر امام حسین علیه السلام، ایشان را به «دار الخاص» خود که همان کاخ سکونتش بوده انتقال داده است. (5) از جمع بندی این گزارش ها می توان نتیجه گرفت که اهل بیت علیهم السلام در آغاز ورود خویش پس از حضوری موقت در دار الخضرای یزید به مکانی ویژه در کاخ سکونتی یزید یا متصل به آن منتقل شده اند مدت این توقف ظاهراً

ص: 361

1- همان، ج 4، ص 353؛ «و أعوانا فیسیر بهم إلى المدينة ثم أمر بالنسوة أن ينزلن في دار علی حدة معهنّ ما يصلحهنّ وأخوهنّ معهنّ علی بن الحسين فی الدار التي هنّ فيها، قال: فخرجن حتى دخلن دار یزید فلم تبق من آل معاوية امرأة إلا استقبلتهنّ تبكي وتنوح علی الحسين فأقاموا علیه المناحة ثلاثاً».

2- مفید، الارشاد، ج 2، ص 122، «ثم أمر بالنسوة أن ينزلن فی دار علی حدة معهنّ أخوهنّ علی بن الحسين علیه السلام، فافرد لهم دار تتصل بدار یزید، فأقاموا أياماً».

3- کرباسی، محمد صادق، دائرة المعارف الحسينية، تاريخ المراقد الحسين و اهل بيته و انصاره، 6/66-69

4- بلاذری، احمد بن يحيى، انساب الاشراف، ج 3، ص 220.

5- خوارزمی، مقتل الحسين علیه السلام، ج 2، ص 73.

سه روز بوده که زنان اهل بیت علیهم السلام به همراه زنان بنی امیه در این مکان مشغول عزا داری بوده اند و در اثنای آن هر موقع یزید اراده می کرده، ایشان را به دار الخضر منتقل می کرده است. بنابراین اصل وجود خرابه مسلم است.

3. گویا پس از خطبه خوانی امام سجاد علیه السلام، در مسجد جامع دمشق اهل بیت علیهم السلام به درخواست حضرت زینب علیها السلام برای ادامه ی عزا داری به خانه ای بیرون از قصر یزید با عنوان «دار الحجارة» به دستور یزید منتقل شده اند و به مدت هفت روز در آن مکان به عزا داری مشغول بوده اند تا هنگامی که مروان برای جلوگیری از ظهور احساسات و شورش های مردمی یزید را به باز گرداندن اهل بیت علیهم السلام به مدینه تشویق می کند (1) از گزارش ابن اعثم کوفی نیز همین مطلب برداشت می شود که اهل بیت علیهم السلام پس از خطبه خوانی امام سجاد علیه السلام و نماز خواندن یزید بن معاویه به خانه ای منتقل شدند تا در آن عزا داری کنند (2) به احتمال فراوان منظور از خرابه شام همین بنای دار الحجارة است. جایی که پس از چند روز رنجوری و بیماری رقیه بنت الحسین علیه السلام در آن جا از دنیا رفته است. مؤید این گمانه، عدم انطباق ویژگی های مذکور در روایات برای محبس و خانه ای متصل یا داخل در قصر یزید است بر این اساس باید این ویژگی ها را در خانه ای خراب و بیرون از قصر یزید جستجو کرد، که بعد ها خرابه ی شام نام گرفته است.

نکته ها

1. گرچه در منابع حدیثی و تاریخی تعبیر خرابه ی شام نیامده است و این عنوان از تعبیر مشهور روضه خوانی در دوره ی قاجار است پس از واکاوی روایات و دقت در مضامین آن ها به دست می آید که این تعبیر

ص: 362

1- طبری، حسن بن علی کامل بهایی، ج 2، ص 302.

2- ابن اعثم، الفتوح، ج 5، ص 127: «ففرغ لهم داراً فنزلوها وأقاموا أياماً بیکون».

از نمونه های ناب و ماندگار در ادبیات عاشورایی است که به خوبی توانسته ظرافت های معنایی و حقایق این مکان را به عزا داران شیعی منتقل کند و این تعبیر از روایات به مقاتل انتقال یافته است.

2. برخی از معاصران (1) بدون دقت در روایات، تعبیر خرابه شام را از جعلیات دانسته و شهرت محل استقرار اهل بیت علیهم السلام در شام را به خرابه ی، شام، نه به سبب خرابی و ویرانی آن، بلکه به لحاظ واقع بودن حرم حضرت رقیه علیها السلام هم در محله الخراب دمشق تفسیر کرده اند. پس از تحقیق درباره ی تاریخ محله الخراب روشن می شود که چنین ادعایی باطل و بی اساس است محله الخراب یا حی الخراب که هم اکنون به حی امین معروف است، یکی از محله های قدیمی در شرق دمشق است. از دیر باز مسیحیان و یهودیان و مسلمانان در این محل ساکن بوده اند و ذخایر و دفاین تاریخی فراوانی از ایشان در آن جا موجود بوده است، در پی زلزله های شدید به ویژه زلزله ی سال 1176 ق (2) در مناطق سوریه و فلسطین و ویرانی

ص: 363

1- محمد هادی یوسفی غروی در برخی از نشست ها و نقد ها درباره ی تاریخ کربلا و مقتل نگاری این دیدگاه را بیان کرده است. نگارنده در سال 1393 در پی حضور ایشان در یکی از نشست های تخصصی بنیاد پژوهش های اسلامی درباره ی ادله ی چنین دیدگاهی پرسش کرد و وی به استناد معروف بودن این منطقه به محله الخراب سخنش را به پایان برد.

2- با مراجعه به تاریخ به دست می آید که در دمشق و حاشیه ی آن زلزله های فراوانی رخ داده است. ر. ک: احمد الاییش، دمشق الشام، ج 2، ص 840؛ چنان چه شیخ عبد الغنی نابلسی (م 1143 ق)، درباره ی زلزله شدید سال 1117 ق در دمشق آورده است: «فوقعت بها بیوت كثيرة فی القوی و مات خلق كثير، حتی اخرج قاضی الشام للكشف علیهم أناساً شتی فی قلعة القسطل و قریته و انهدم خان البنك و خسف فی كنيسة فی قرية یرود حتی لم يظهر منها الا سقف فی الارض و سقطت احجار من المنارة الغربية فی الجامع الاموی و ارتفعت أعمدة المنارة فی الاعلی منها، و كذلك فی المنارة الشرقية منارة عیسی بن مریم علیها السلام و انشق الأعلى منها، و سقطت فی بیوت دمشق الشام و انشقت حیطان كثيرة بعد ذلك».

این منطقه و از بین رفتن بسیاری از میراث بین الادیانی این منطقه به محله الخراب یا حی الخراب مشهور گردید. (1) برخی نیز سابقه ی نام گذاری این منطقه را به محله الخراب به سبب خرابی های تیمور گورکانی (2) در فتح دمشق، در 803 ق (3) دانسته اند این محله در 1937م به سبب خدمات علامه سید محسن امین به حی الامین تغییر نام یافت. (4) بنابراین شهرت خرابه ی شام به این نام به لحاظ قرار گرفتن آن در محله الخراب نیست و این تعبیر بیانگر مفهوم و محتوایی است، که از روایات درباره ی محل استقرار اهل بیت علیهم السلام در شام استنباط می شود.

شهادت رقیه بنت الحسین علیه السلام در چه روزی بوده است؟

پاسخ قطعی به این پرسش به سبب فقدان روایات و گزارش های تاریخی ممکن نیست؛ اما بنا بر گزارش بیرجندی (1276-1352 ق) که از میرزا احمد کرمانی (5) نقل کرده چنین مشهور شده که رقیه بنت الحسین علیه السلام

ص: 364

- 1- بیضون، صفوان، مقاله تاریخ التشیع فی دمشق 2014/1/14؛ 2. www.Mezan.net.
- 2- مقاله ی مکتب عنبر احد نماذج البيوت الدمشقية، القديمه، 2014/9/19 م؛ - www.nes.news-com «يقع مکتب عنبر في دمشق القديمة فی محله تسمى الخراب (سميت كذلك بعد الخراب الذي أنزله بها تیمور لنگ مع ما خرب من دمشق)، فی السوق الطویل، وهو الشارع المستقیم المذكور فی التوراة، الذي يصل باب الجابية بالبواب الشرقي الذي دخل منه خالد بن الوليد يوم فتح دمشق».
- 3- فصیح خوافی مجمل فصیحی، ج 3، ص 1006.
- 4- مقاله حی مومارتر فی دمشق... تاریخ و فن، 12 اکتبر 2008 م؛ www.elbeyen.ae. «وألغيت تسمية محله الخراب إكراماً و تقدیراً للعلامة الكبير نزيل دمشق محسن الامين، و ذلك عام 1937 حين قام شكري القوتلى برفقة عدد من الشخصيات السورية بزيارته في منزله في تلك المنطقة وأعلمه بتغيير اسم محله الخراب إلى اسم حی (شارع) الأمين تقدیراً له».
- 5- شرح حال وی و کتابش به اسم جامعه برای ما مجهول است اما در شرح حالش چنین آمده «حاج میرزا احمد کرمانی واعظی فاضل قوی الحافظه و خوش خط بوده است. در ابتدا در سلسله ازلی ها (فرقه ای از بابیه) وارد شد. از این جهت به دستور حاکم وقت مرتضی قلی خان وکیل الملک ثانی (م 1296 ق) او را به چوب بستند... بعداً او را تبعید به نی ریز و از آن جا بعد خودش به تهران رفت و در مدرسه حضرت عبد العظیم حسنی (شهر ری) 6 کیلومتری تهران در حجره ای منزل اختیار نمود... در تهران زندانی گشت و در آن جا میرزا احمد از بیماری اسهال خونی مرد». مهدی، بامداد شرح حال رجال ایران، ج 1، ص 99.

در پنجم ماه صفر از دنیا رفته است. (1) شیخ علی فلسفی چنین آورده است:

«و صاحب کتاب ریاض القدس می نویسد که روز پنجم ماه صفر به قولی حضرت رقیه خاتون علیها السلام را از دنیا رفته و آن طفل کوچک، که مرحوم آیت الله بیرجندی در کتاب وقایع فرموده است بدون اسم احتمال قوی می دهد همان رقیه بوده باشد و قبر مقدسش در خرابه شام که الان زیارت گاه خاص و عام است و ملجاء و پناه گاه عالمیان می باشد و حجت الاسلام حاج واعظ تبریزی در کتاب وسیلة المعصومین در پنجم ماه صفر دانسته است». (2)

به نظر می رسد این گزارش برآمده از حدس و گمان هایی است که از تاریخ ورود اهل بیت علیهم السلام به شام استنباط شده است. در بین منابع تاریخی و روایی هیچ گزارش مستندی درباره ی ورود اهل بیت علیهم السلام، در روز اول صفر به شام در دست نیست کفعمی، (3) شیخ بهایی (4) و محدث

ص: 365

-
- 1- بیرجندی، محمد باقر، وقایع الشهور و الايام 47: «اليوم الخامس من صفر الثاني فيه توفى طفل من الاسراء في دار يزيد الميرزا احمد الکرمانی في جامعه وفي المنتخب ذلك من دون تعیین اليوم».
  - 2- فلسفی، علی حضرت رقیه علیها السلام، ص 5.
  - 3- الكفعمی، المصباح، 676 «فی اول يوم من صفر أدخل رأس الحسين إلى دمشق الشام، و هو عيد عند بني امية، و هو يوم تتجدد فيه الاحزان».
  - 4- عاملی، بهاء الدین محمد، توضیح المقاصد، (مجموعه نفیسه)، 517: «وفيه حمل رأس أبي عبد الله الحسين عليه السلام إلى دمشق وجعلوه بني امية عيداً».

کاشانی (1) نقل کرده اند:

«که در روز اول ماه صفر سر مقدس حضرت امام حسین علیه السلام را وارد دمشق کردند و آن روز بر بنی امیه عید بود و روزی بود که تجدید شد در آن روز احزان اهل ایمان» (2).

و از ابوریحان بیرونی در آثار الباقیه نقل شده که:

«روز اول صفر سر حسین علیه السلام را به دمشق درآوردند و یزید بن معاویه آن را پیش دست خود نهاد و به چوب دستی بر دندان های پیشین او می زد» (3).

با توجه به نقل سید بن طاووس، معلوم می شود اسرا همراه سرها وارد شام شده اند و با توجه به قرائن مربوط به طی طریق اهل بیت علیهم السلام و مراکب ایشان و شواهد دیگر، که البته ذکر آن ما را از مقصود بحث دور می کند، ایشان در اول صفر به شام رسیده اند و طبق نقل های مذکور و ظن قوی و ارجح، شهادت حضرت رقیه علیها السلام در پنجم صفر روی داده است.

خاکسپاری حضرت رقیه علیها السلام

بنا بر نقلی چون آن مخدیره ی مظلومه از دنیا رفت، حضرت امّ کلثوم علیها السلام چند خشت از خرابه جمع کرد و پهلوی هم گذاشت و جنازه ی آن حضرت را (برای غسل دادن) روی خشت ها قرار داد و اهل بیت علیهم السلام دورش جمع شدند (4).

ص: 366

1- شعرانی، ابو الحسن دمع السجوم، ص 390.

2- قمی، عباس، منتهی الآمال، ج 1، ص 510-511.

3- شعرانی، ابو الحسن دمع السجوم، ص 390.

4- فلسفی، شیخ علی حضرت رقیه علیها السلام، ص 43-44.

بنا بر نقلی، دیگر هنگام غسل دادن بدن آن مظلومه را در خرابه روی تخته ای قرار دادند. (1)

هنگامی که زن غسله بدن حضرت رقیه علیها السلام را غسل می داد، ناگاه دست از غسل کشید و گفت:

«سرپرست این اسیران کیست؟»

حضرت زینب علیها السلام به غسله فرمود:

«چه می خواهی؟»

گفت:

«این دخترک به چه بیماری ای مبتلا بوده است که بدنش کبود است؟»

حضرت زینب علیها السلام در پاسخ فرمود:

«ای زن او بیمار نبود این کبودی ها آثار تازیانه ها و ضربه های دشمنان است». (2)

به نقلی دیگر، هنگامی که زن غسله بدن آن مظلومه ی معصومه را برهنه کرد تا غسل، دهد دید که بدن او بر اثر کعب نی و تازیانه کبود شده است و جراحی بین دو کتف اوست. از زینب کبری علیها السلام سؤال کرد که این جراحی چیست؟ حضرت فرمود:

ص: 367

1- ستاره درخشان، شام، ص 212؛ ریاض القدس، ج 2، ص 324

2- ستاره درخشان، شام، ص 2220، زینب علیها السلام فروغ تابان کوثر، ص 366 (به نقل از الوقایع و الحوادث، ج 5، ص 81)؛ ناسخ التواریخ حضرت رقیه علیها السلام، ص 60.

«این طفل از تشنگی نزدیک بود که روح از بدنش مفارقت کند؛ در دست شمر جام آبی بود و این کودک به سویش رفت تا شاید جرعه آبی به او بدهد؛ از قساوتی که شمر داشت آب را بر زمین ریخت و با کعب نیزه آن چنان به پشتش زد که بر زمین افتاد».⁽¹⁾

هم چنین نقل شده که چون رقیه علیها السلام به شهادت رسید اسیران در آن خرابه ی ویران چنان شیون و فغانی به پا کردند که تمام همسایگان خبر دار شدند و رو به خرابه آوردند تا ببینند بر سر ایشان چه آمده.

همه با دختران فاطمه علیها السلام به گریه درآمدند و مانند روز شهادت امام حسین علیه السلام عزا بر پا کردند؛ شیون و زاری می کردند و بر سر و صورت می زدند تا آن که رفتند غسل و کافور آوردند و چراغ حاضر کردند و بدن بی جان و خسته ی حضرت رقیه علیها السلام را روی تخته ای گذاشتند.

غساله مشغول غسل دادن شد و زنان مشغول بر سر و سینه زدن نوحه خواندن و گریه کردن بودند پس پیکر مطهر او را کفن کردند و در گوشه همان خرابه به خاک سپردند.⁽²⁾

به روایتی چون خواستند نعش آن یتیم را از خاک خرابه بردارند علم های سیاه بر پا کردند مردان و زنان شامی گریه و ناله می کردند و سنگ بر سر و سینه می زدند او را غسل دادند و کفن کردند (به روایتی با همان پیراهن کهنه اش کفن کردند)⁽³⁾ و بر او نماز گزاردند و دفن کردند

ص: 368

-
- 1- شعشة الحسيني عليه السلام، ص 873؛ مقتل جامع مقدم، ج 2، ص 205؛ انوار الشهادة، ص 246؛ محرق الفؤاد، ص 202
  - 2- ناسخ التواریخ حضرت رقیه علیها السلام، ص 61؛ ریاض القدس، ج 2، ص 326-327.
  - 3- خصائص الزینبیه، ص 296؛ ناسخ التواریخ (زینب کبری علیها السلام)، ج 2، ص 456؛ نفس المهموم، ص 584؛ منتهی الآمال، ج 1، ص 663؛ حدائق الأنس، ص 325-326؛ ملبوبی الوقایع و الحوادث، ج 5، ص 76-77؛ یزدی، تذکرة الشهداء، ص 331؛ معالی السبطين، ج 2، ص 170؛ ناسخ التواریخ (حضرت رقیه علیها السلام)، ص 57.

که اکنون قبر آن حضرت معلوم و مشهور است. (1)

سوگواری در خرابه برای رقیه علیها السلام

در شب دفن آن دختر مظلومه اهل بیت علیهم السلام امّ کلثوم را دیدند که آرام و قرار ندارد و با ناله و ندبه به دور خرابه می گردد و هر چه او را تسلی می دهند آرام نمی گیرد از علت این بی قراری پرسیدند فرمود: شب گذشته رقیه روی سینه ی من بود؛ چون بیدار شدم دیدم که به شدت گریه می کند و آرام نمی گیرد از سببش پرسیدم گفت:

«عمه جان آیا در این شهر کسی مانند من یتیم و اسیر و در به در هست؟ عمه جان مگر این ها ما را مسلمان نمی دانند؟ به چه جهت آب و نان را از ما مضایقه می کنند و به ما یتیمان طعام نمی دهند؟»

این مصیبت مرا به گریه آورده و طاقت خوابیدن ندارم. (2)

هنگام ترک شام

طبق بعضی روایات ، بعد از شهادت حضرت رقیه علیها السلام و هنگامی که اهل بیت علیهم السلام می خواستند شام را ترک کنند زنان شامی ازدحام کرده و در حالی که سیاه پوشیده بودند صدای ناله و گریه ی آن ها از هر سو شنیده می شد و با کمال شرمندگی با اهل بیت علیهم السلام وداع کردند و تا کاروان اهل بیت علیهم السلام پیدا بود ایشان گریه می کردند. (3)

ص: 369

1- انوار الشهادة ، فصل 20، ص 246

2- ستاره درخشان ، شام، ص 208.

3- ستاره درخشان ، شام، ص 221؛ زینب علیها السلام فروغ تابان کوثر، ص 370 ، به نقل از الخصائص الزینبیه ، ص 296

هنگامی که حضرت زینب علیها السلام با همراهان به مدینه بازگشت زن های مدینه برای عرض تسلیت به حضور ایشان آمدند. حضرت زینب علیه السلام حوادث جان سوز کربلا- و کوفه و شام را برای آن ها بیان می کرد و آن ها می گریستند؛ تا این که به یاد حضرت رقیه علیها السلام افتاد و فرمود: اما مصیبت شهادت رقیه علیها السلام در خرابه ی، شام کمرم را خم و مویم را سپید کرد زن ها وقتی این سخن را شنیدند، صدای شان به شیون و ناله و گریه بلند شد و آن روز به یاد رنج های جان گداز حضرت رقیه علیها السلام بسیار گریستند (1)

ص: 370

1- ستاره درخشان، شام، ص 258، شیخ علی فلسفی، حضرت رقیه علیها السلام، ص 48 (به نقل از ناسخ التواریخ، ج 2، ص 507).

اقسام زیارت نامه ها

الف: زیارت نامه هایی که برای چهارده معصوم و نیز حضرت معصومه حضرت عباس و حضرت زینب علیها السلام از زبان خود حضرات معصوم نقل شده، همچون سند رسمی است و گویای این پیام است که ما حق نداریم به گونه ای دیگر زیارت کنیم. لذا وقتی زیارت نامه ها مآثور است کسی حق ندارد در متن و یا مقدمات آن تصرفی کند.

ب: زیارت نامه هایی که برای امام زاده ها و علمای بزرگ نقل شده و مآثور نیست؛ یعنی عالمی زیارت نامه را بر اساس شناختی که از آن شخصیت داشته نوشته است. این دسته از زیارت نامه ها دارای شرایطی است:

1. زیارت نامه با مقام و موقعیت آن بزرگ سازگاری داشته باشد.

2. بزرگان عصر و عالمان دین آن زیارت نامه را تأیید کنند.

3. متن زیارت نامه به گونه ای باشد که خواننده را با زندگی آن شخصیت آشنا کند و حق مطلب را درباره ی او ادا کند.

دیدگاه برخی از بزرگان درباره ی زیارت نامه ها

سید محمد باقر صدر در این باره می گوید:

ص: 372

«زیارت نامه های معصومین را کسی نمی تواند ابداع کند، ولی در مورد سایر بزرگان می شود زیارت نامه هایی نوشت که با مقام و شأن او سازگاری داشته باشد و ایشان را به مقام او آشنا کند. بنابراین در مورد حضرت رقیه علیها السلام می شود زیارت نامه های متعدد وضع کرد با محتویاتی که گویای مقام شامخ آن بانو باشد. در مورد حضرت رقیه علیها السلام زیارت نامه مستند ندیدم و در باب الصغیر حرم زیارت نامه ای دیدم که به دست علامه سید علی حسین مکی عاملی نوشته شده و چیز خوبی است با مقام حضرت خانم سازگاری دارد».⁽¹⁾

محمد محمدی اشتهاردی بیان مذکور را تأیید کرده و می گوید:

«شنیدم آیت الله محمد باقر صدر فرمودند بهتر است که انسان عبارات دعا و زیارات را با رسا ترین تعبیر بخواند، که بیان گر دوستی و ولایت و تضرع باشد. البته دعایی که انسان از جانب خود بخواند مگر این که زیارت از ناحیه ی مقدسه ی حضرات معصومین باشد که این بهترین نوع دعا و زیارات می باشد یعنی اگر دعا و زیارات از حیث سند صحیح باشد».

سپس ادامه می دهد:

«من بعضی از قسمت های زیارت نامه حضرت رقیه علیها السلام را در بعضی از کتب زیارات موجود یافتم ولی سندش را نیافتم و زیارت نامه ی دیگری را یافتم که در کتاب کوچکی نوشته شده بود به عنوان مقام السیده الرقیه بنت الحسین از علامه

ص: 373

1- تاج الدین ، مهدی المجالس النقیه عن احوال سیدنا الرقیه بنت الحسین، ص 188-189.

سید حسین مکی عاملی، لذا عین همان دو زیارت نامه برای مزید فایده و امید ثواب در این جا آورده می شود».

محمد باقر صدر اضافه می کند.

«یک وقتی توفیق حاصل شد با شهید جاوید الاثر مرحوم علامه امام موسی صدر حرم حضرت رقیه علیها السلام مشرف شدیم. دو قسم زیارت نامه در حرم وجود داشت یکی را برداشتم و با دیگری به عنوان مقابله به امام موسی صدر نشان دادم ایشان گفتند یک وقت در منزل آیت الله العظمی خویی روضه بود روضه خوان همین زیارت نامه که متن مرحوم سید حسین مکی عاملی است به دستش بود و روضه خواند وقتی از منبر پایین، آمد طلبه ای هم به متن زیارت نامه و هم به روضه ی روضه خوان اشکال کرد. صدا به گوش مرحوم آقای خویی رسید، ایشان عصبانی شد فرمود: حق با روضه خوان است هم همین متن درست است و هم زیارت نامه ای که خوانده شد».⁽¹⁾

حجت الاسلام و المسلمین سید مهدی طباطبایی خطیب معاصر به پرسشی که نگارنده در این باره از ایشان پرسید این طور پاسخ داد:

ص: 374

1- حکیم محمود، زندگی نامه شهید سید محمد باقر صدر، ص 88 نشر طوبی؛ محمد محمدی اشتهاردی، سرگذشت جان سوز حضرت رقیه ص 20 نشر مظهر تهران 1375

است و هم این زیارت نامه که خوانده شد».

مرحوم آیت الله تبریزی مرجع بزرگ هم وقتی به حرم حضرت رقیه رفتند همین زیارت نامه ای که اکنون هست را خواندند و درباره ی وجود حضرت رقیه نیز سخنانی بیان کردند.

بنابراین از وجود زیارت نامه های متعدد با محتوای واحد که بر گرفته از کتاب های تاریخی و انساب و روایات است می توان نتیجه گرفت:

1. وجود حضرت رقیه علیها السلام مسلم است و گرنه گفتن زیارت نامه کار لغو است و این زیارت نامه ها دال بر وجود آن حضرت است.

2. محتوای این زیارت نامه ها با مقام منیع آن حضرت هم خوانی دارد.

3. علما همگی به زیارت حضرت رفته اند و زیارت نامه اش را خوانده اند که این خود تأییدی بر وجود حضرت رقیه و مقام اوست.

در انتهای کتاب زاد المعاد علامه مجلسی کتابی وجود دارد به نام مفتاح الجنان، در آن کتاب زیارت نامه ای به نام مفجعه (1) هست که در ضمن آن چنین آمده است:

(السّلام علیک و علی زینب التّقیه و کلثوم المرضیه و علی سکینه المسبیه السّلام علی فاطمه و رقیه...) (2)

سالیان دراز است که این کتاب چاپ می شود و بزرگان این زیارت نامه را می خوانند اگر علما آن را قبول نداشته باشند آن را نمی خوانند و باطل و بدعت می شمردند.

ص: 375

1- در ذیل کلام شیخ عباس قمی آوردم که زیارت مفجعه جعلی نیست و بحث مستوفی می طلبد.

2- علامه مجلسی زاد المعاد، ص 788؛ مفتاح الجنان باز آفریده و تحقیق یوسف اسد زاده، چاپ، اول تابستان، 89 پیام مقدس

اگر بخواهیم بدانیم که محل دفن حضرت رقیه علیها السلام در کجاست ناگزیریم که در مورد مدفونین در شام از دیدگاه تاریخ و شام شناسان به بحث و بررسی بپردازیم تا ابتدا مدفونین در شام مشخص شوند و سپس به محل دفن حضرت رقیه علیها السلام و عمارت های گوناگون، که در طول تاریخ به عنوان حرم آن حضرت بنا گردیده بپردازیم.

حرم حضرت رقیه علیها السلام، (1) امروزه در دمشق نزدیک باب الفرادیس و نهر بردی و در حدود صد متری شمال شرقی مسجد اموی واقع شده. این منطقه را «حی العمارة» می نامند.

برای اثبات تعلق این مزار به آن حضرت بررسی چند امر سزاوار است:

1. گزارش هایی درباره ی مزار دختر سید الشهداء علیه السلام در شام؛

2. قبرستان باب الفرادیس؛

3. مشهد الحسین علیه السلام در باب الفرادیس؛

4. وجود قبر مطهر حضرت رقیه علیها السلام در مشهد الحسین علیه السلام

گزارش هایی درباره ی مزار دختر سید الشهداء علیه السلام در شام

در لابلای صفحات تاریخ به گزارش هایی از وجود قبری منسوب به

ص: 378

1- شایان ذکر است که برخی از مطالب این بحث برگرفته از کتاب شهیده ی شام اثر محقق محترم جناب آقای محمد وکیلی است.

یکی از دختران حضرت سید الشهداء علیه السلام در دمشق بر می خوریم این گزارش ها صرفاً گزارش های بومی است و در منابع رسمی فهرست نگاران دمشقی یا مندرج نشده و یا با تردید بیان شده است، ولی به هر حال از نظر تاریخی خالی از ارزش نیست؛ زیرا می تواند قرینه ای بر صحت دیگر شواهد و قرائن تاریخی باشد. اهمیت این گزارش ها با توجه به دو نکته ی ذیل بیش تر مشخص می شود.

نکته ی اول

علی رغم آن که دمشق از مراکز مهم مسلمانان بوده و بسیاری از بزرگان جهان اسلام در آن مدفون اند ولی مقابر دمشق از جهت تاریخی در هاله ای از ابهام قرار داشته و مکان بسیاری از قبر ها و نیز مدفون شدگان در آن ها دقیقاً معلوم نیست.

مؤلفان کتاب هایی که در قرون ششم تا هشتم درباره ی جغرافیا و تاریخ این شهر مطالبی ذکر کرده اند معمولاً از مقابر و مشاهد شهر با تردید صحبت کرده و تذکر داده اند که بسیاری از مشاهد هویت مشخصی ندارد و جای دقیق بسیاری از قبرها معلوم نیست و نیز برخی از گزارش ها از مشهورات میان مردم است که سند آن معلوم نیست.

گفته اند علت این امر آن است که در دوران عباسیان، به مدت صد سال قبرستان ها را با خاک یکسان کرده و شخم زده و در آن زراعت کرده اند و لذا قبر ها گم شده و از یاد ها رفته است. (1) پس از آن دوران

ص: 379

1- شاید علت این کار آن بوده که برخی از اهل حدیث زیارت قبور را بدعت می شمردند و پس از عصر متوکل که گرایش های اشعری و ظاهری را رواج داد این امر در میان خلفا نیز رواج یافت. مخالفت های متوکل با زیارت حضرت سید الشهداء علیه السلام و تخریب مزار حضرت به بهانه ی بدعت بودن در تاریخ مشهور است. گذشته از این مسئله در عصر بنی عباس به جهت تقابل با بنی امیه مدتی به نبش قبور بنی امیه، پرداختند که حکایت معروفی در تاریخ دارد و چه بسا از رونق انداختن مزار ها و شخم زدن قبرستان ها به این جریان نیز مرتبط باشد.

قبر هایی به یادبود قبور سابق بنا کردند و لذا در مورد محل قبر ها و مدفونین در آن شک و تردید وجود دارد در این جا به اختصار به سه نقل از دانشمندان آن عصر اشاره می کنیم:

هروی در الإشارات می گوید:

«و بالجبانة التي بدمشق خلق كثير من المشايخ و الصالحين اختصرناهم خوف التطويل. و يقال: بها سبعون رجلاً من الصحابة رضی الله عنهم و الله أعلم بالصحيح، و قيل: انّ جبانة دمشق حُرثت و زُرعت مقدار مائة سنة فلذلك لا تعرف القبور، و الله أعلم (1) در مقبره ی دمشق جمع کثیری از مشایخ و صالحان، مدفونند که برای طولانی نشدن کتاب از ذکر همه ی آن ها خودداری کردیم. گفته می شود در این مقبره هفتاد نفر از صحابه مدفونند- و خداوند به واقعیت مطلب آگاه تر است- و در نقلی آمده که این مقبره شخم زده شده و تا صد سال در آن کشاورزی می شد و بدین جهت قبر ها شناخته نمی شود و خدا دانا ترست».

یاقوت حموی در معجم البلدان پس از شمردن بسیاری از قبور می گوید:

«... و هذه القبور هكذا يزعمون فيها، و الأصح الأعراف الذي دلت عليه الأخبار أنّ أكثر هؤلاء بالمدينة مشهورة قبورهم هناك، و كان بها من الصحابة و التابعين جماعة غير هؤلاء».

قيل: إنّ قبورهم حرثت و زرعت في أول دولة بني العباس نحو مائة سنة فدرست قبورهم فادّعى هؤلاء عوضاً عمّا درس: (2) آن چه در تعیین مکان

ص: 380

1- هروی الإشارات الى معرفة الزيارات، ص 22 .

2- ياقوت حموی، معجم البلدان، ج 2، ص 469

این قبرها و نام مدفونین در آن‌ها گفته شد، بر اساس گمان مردم دمشق است و مطلب صحیح‌تر و معروف‌تری که روایات بر آن دلالت می‌کنند این است که اکثر کسانی که به عنوان مدفونین در این جا ذکر کردیم، در مدینه بوده و قبورشان در آن جا معروف است و صحابه و تابعینی که در این جا مدفونند غیر از آن‌ها هستند.

گفته شده: این قبور از ابتدای حکومت بنی‌العباس، به مدت صد سال شخم زده شده و در آن کشاورزی شده است. به طوری که آثار قبرها به کلی از بین رفته و قبوری که امروزه ادعا می‌شود به جای قبور فراموش شده است».

ابن جبیر در سفرنامه‌ی خود پس از شمارش برخی از مقابر می‌گوید:

«والمشاهد المباركة في هذه البلدة أكثر من أن تتصبط بالتقييد وإنما رُسم من ذلك ما هو مشهور و معلوم: (1)

قبور مبارک این شهر بیش از آن است که بتوان به دقت آن‌ها را شمرد و مواردی که در کتاب ذکر شد تنها موارد مشهور و یقینی بود».

نکته‌ی دوم

اهل دمشق از دیرباز به عداوت و ناپهروانی در حق اهل بیت علیهم السلام مشهور بوده اند و برای محو آثار اهل بیت علیهم السلام برنامه ریزی می‌کرده اند. سندی که درباره‌ی قبر ملکه بنت الحسین علیه السلام در قرن دهم ذکر خواهیم کرد حاوی یکی از بارزترین نمونه‌های شیعه ستیزی در دمشق است.

قبور اصحاب حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله چون بلال و ابو الدرداء و عبدالله

ص: 381

بن مسعود و سهل بن حنظله در دمشق نامعلوم است تا چه رسد به قبر نازدانه ی چهار ساله ی حضرت سید الشهداء علیه السلام که در میان آن مردمان مورد توجه نبوده؛ پس نمی توان توقع داشت که این مرقد به شکل رسمی معلوم و مشخص مانده، باشد مگر به اعجاز و عنایت خاص الهی.

با توجه به این نکات معلوم می شود وجود مجموعه ای از گزارش های بومی در دمشق درباره ی قبر یکی از دختران حضرت سید الشهداء علیه السلام حائز اهمیت است و نمی توان به بهانه ی ثبت نشدن این گزارش ها در کتب رسمی آن ها را بی ارزش تلقی کرد.

آن چه در میان مردم دمشق مشهور بوده وجود قبر یکی از دختران حضرت سید الشهداء علیه السلام و در آن جاست؛ اما این که نام آن دختر چیست و قبرش کجاست دقیقاً مشخص نیست در دمشق دو موضع به این عنوان شهرت داشته است:

کی قبرستان باب الصغیر و دیگری در کنار مسجد اموی و نزدیک به مزار فعلی حضرت رقیه علیها السلام، که در ادامه به گزارش هایی از هر یک اشاره می شود.

مزار سکینه بنت الحسین علیه السلام در قبرستان باب الصغیر

اشاره

در تاریخ مکرراً از یک یا دو قبرستان باب الصغیر اسم برده شده، که مردم معتقد بوده اند متعلق به دختری از امام حسین علیه السلام است و چون از آن حضرت فقط دو دختر مشهور باقی مانده معمولاً این مزار را به حضرت سکینه بنت الحسین علیه السلام نسبت می داده اند با این که مشهور میان مورخان آن است که ایشان در مدینه مدفون است. نمونه هایی از گزارش مزار حضرت سکینه علیه السلام در شام:

ص: 382

ابن عساکر در ضمن شمارش مقابر، قریش از کتانی روایت می کند:

«أرانی الشیخ أبو محمد عبد العزیز بن أحمد الکتانی قبور الصحابة الذین بظاهر دمشق باب الصغیر... و أرانی أيضاً قبر بریهة ابنة الحسن بن علی بن أبی طالب رضی الله عنه فی قبة و قبر سکینه ابنة الحسین بن علی بن أبی طالب فی قبة: (1)

شیخ عبد العزیز کتانی قبور صحابه ای را که در دمشق در قبرستان باب الصغیر، است به من نشان داد... و نیز قبر بریهة دختر حسن بن علی بن ابی طالب علیهم السلام و قبر سکینه دختر حسین علیه السلام را هر یک در قبة ای به من نشان داد».

ابن عساکر پس از نقل این مطلب می گوید:

«و أما قبر بریهة فلا أدری القول فی نسبها یصح لأن أصحاب النسب لم یذکروا فی أولاد الحسن بن علی ابنة اسمها بریهة فأما قبر سکینه بنت الحسین... الصحیح أنها ماتت بالمدينة... فدفنت: (2)

اما قبر بریهة من نسب بریهة را نمی دانم؛ چون علمای انساب نام او را در اولاد حسن بن علی علیه السلام ذکر نکرده اند. اما سکینه، صحیح آن است که وی در مدینه رحلت کرده و در همان جا دفن شده است».

ابن عساکر در خلال همین بحث ها اشاره می کند که کتانی برخی از این قبرها را بر اساس گزارش های مردم معرفی کرده است:

ص: 383

1- تاریخ مدینه ی دمشق، ج 2، ص 418

2- همان، ص 421

«وإنما ذكر ذلك من طريق الاستفاضة بين العامة: (1) این گزارش از طریق عامه به حد استفاضة رسیده است».

2. رحله ی ابن جبیر (... - 614)

ابن جبیر نیز گزارشی مانند ابن عساکر از قبرستان باب الصغیر دارد:

«و بالجبانة التي بغربی البلد من قبور أهل البيت كثير رضی الله عنه منها قبران علیهما مسجد يقال إتهما من ولد الحسن و الحسين رضی الله عنهما، و مسجد آخر فيه قبر يقال إنه لسکينة بنت الحسين رضی الله عنهما أو لعلها سکينة أخرى من أهل البيت: (2)

در بیابان یا قبرستانی که در غرب دمشق است، قبر های زیادی منسوب به اهل بیت علیهم السلام وجود دارد دو قبر از آن ها در مسجدی است که مردم می گویند از فرزندان امام حسن و امام حسین اند و در مسجد دیگری قبری است که می گویند قبر سکینه بنت الحسین علیه السلام است و شاید قبر سکینه ی دیگری از فرزندان اهل بیت علیهم السلام باشد».

از این عبارت نیز معلوم است که زمزمه وجود دختری از حضرت سید الشهداء علیه السلام در دمشق از قبل وجود داشته و قبور مختلفی به ایشان منسوب بوده است و گاهی با اسم سکینه و گاه بدون اسم در میان مردم شناخته می شده است.

درباره ی وجود قبری منسوب به حضرت سکینه نقل های مختلفی

ص: 384

1- همان، ص 420

2- رحله ی ابن جبیر، ص 228

در کتب تاریخی آمده است. (1) در این جا به همین دو نقل، که نشان از گزارش های بومی از وجود قبر دختر سید الشهداء علیه السلام را داشت بسنده کرده و بیش تر به داستان قبری منسوب به ملکه بنت الحسین علیه السلام می پردازیم که در نزدیکی مزار کنونی حضرت رقیه علیها السلام قرار دارد.

مزار ملکه بنت الحسین علیه السلام در کنار مسجد اموی

اشاره

در لابه لای صفحات تاریخ از اواسط قرن ششم گزارش هایی در دست است که نشان می دهد در قسمت شرقی مسجد اموی، مزاری منسوب به دختری از حضرت سید الشهداء علیه السلام بوده است که وی را «ملکه» (2) می نامیده اند. این مزار همیشه محل مناقشه و ستیز میان شیعه و سنی بوده موالیان اهل بیت علیهم السلام آن را احیا می کردند و مخالفان به ادعای آن که احیای این قبر بدعت است آن را تخریب کرده و یا به زباله دان تبدیل می کردند.

1. الباعث علی إنکار البدع و الحوادث؛ ابوشامه (599-665)

قدیمی ترین گزارشی که از این قبر یافتیم، حکایتی است که ابوشامه در کتاب خود آورده و کسانی پس از وی آن را ناظر به مزار منسوب به ملکه بنت الحسین علیه السلام دانسته اند. (3)

ص: 385

-
- 1- ابن بطوطه، تحفة الانظار، ج 1، ص 323، در قبور دمشق گوید: «وقبر آخر یقال: قبر سکینه بنت الحسین ابن علی علیهم السلام»؛ (ر.ک: الإشارات، ص 23؛ معجم البلدان، ج 2، ص 468)
  - 2- «ملکه» در عربی نیز مانند فارسی مؤنث «ملک به معنای پادشاه و حاکم است و به احتمال قوی این نام به عنوان لقبی برای دختر حضرت از باب احترام در میان مردم استعمال می شده است؛ چون نام گذاری به این نام متعارف نیست.
  - 3- از عبارات علاء الدین ابن العطار که در ادامه خواهد آمد معلوم می شود، که کلام ابوشامه را حمل بر همین مسئله کرده است و نیز از عبارت برهان الدین، ناجی، در پاسخ استفتاء از مزار حضرت رقیه که در فصله ای بعدی خواهد آمد.

ابو شامه در شمارش بدعت های قبیحی که مردم آن را نیکو می شمردند می گوید:

«و أدهى من ذلك و أمر إقدامهم على قطع الطريق السابلة - يختزون - فى أحد الأبواب الثلاثة القديمة العادية التى هي من بناء الجنّ في زمن نبي الله سليمان بن داود عليه السلام و من بناء ذى القرنين و قيل فيها غير ذلك ما يؤذن بالتقدم على ما نقلناه فى كتاب تاريخ مدينة دمشق حرسها الله تعالى و هو الباب الشمالى:

مصیبت بارترو و تلخ تر از واقعه ی مزبور، اقدام آن جماعت است- که ان شاء الله خدا خوار شان سازد- بر قطع راه عبور در یکی از درب های سه گانه ی، قدیمی که همان درب شمالی . باشد گفته می شود این سه در ساخته جن در زمان پیامبر خدا سلیمان بن داود علیه السلام و ساخته ی ذی القرنین است. قول یا اقوال دیگری نیز در این باره گفته شده که نشان گر تقدّم آن از دو زمان مزبور است که ما در کتاب «تاریخ مدینه ی دمشق» - که خداوند آن دیار را محفوظ بدارد- نقل کرده ایم».

«ذكر لهم بعض من لا يثق به فى شهر سنة ستّ و ثلاثين و ستمائة أنه رأى مناماً يقضى أنّ ذلك المكان دفن فيه بعض أهل البيت و قد أخبرني عنه ثقة أنه اعترف له أنه افتعل ذلك:

سبب این امر آن بوده که فردی غیر موثق، در یکی از ماه های سال 636 ق برای آن ها خوابی را بازگو کرده که مقتضی این، بوده که در آن مکان یکی از اهل بیت علیهم السلام دفن شده است در حالی که فرد موثقی از آن شخص نقل می کرد، که وی به

ساختگی بودن آن خواب اعتراف کرده است».

«فقطعوا طريق المارة فيه و جعلوا الباب بمكاله أصل مسجد مغضوب، و قد كان الطريق يضيق بسالكه فتضاعف الضيق و الحرج على من دخل و من خرج؛ ضاعف الله عذاب من تسبّب في بنائه و أجزل ثواب من أعان على هدمه و ازالة اعتدائه إتباعاً لسنة النبي في هدم مسجد الضرار المرصد لأعدائه من الكفار فلن ينظر الشرع الى كونه مسجداً و هدمه لما قصد به من السوء و الردى و قال الله تعالى لنبيه: (لا تقم فيه أبداً)

أسأل الله الكريم معافاته من كلّ ما يخالف رضاه و ألا يجعلنا ممّن أضله فاتخذ إلهه هواه: (1)

پس از شنیدن، خواب آن جماعت راه عبور مردم را سد کرده و مسیر آن درب را کاملاً مسدود کرده و آن قسمت را دیوار اصلی مسجد غضبی قرار دادند این طریق قبلاً نیز برای عبور مردم گنجایش لازم را نداشت و با این کار فشار و سختی ورود و خروج بر مردم مضاعف شد خداوند عذاب مسبب بنای این مسجد را دو چندان، کند همچنین ثواب کسانی را که در تخریب مسجد و از بین بردن این ظلم و تجاوز یاری کردند [دو چندان سازد]؛ اینان در تخریب این مسجد از سنت نبوی در تخریب مسجد ضرار تبعیت کردند مسجدی که کمین گاه دشمنان کافر پیامبر بود و به همین جهت شرع به مسجد بودن آن اعتنایی نکرده و به جهت مقاصد سوئی که دشمنان پیامبر در نظر داشتند آن را ویران کرد و خداوند متعال در مورد آن به پیامبرش صلی الله علیه و آله فرمود: هرگز در آن به

ص: 387

عبادت قیام مکن! از خداوند می خواهیم ما را از هر آن چه که مخالف رضای اوست بر حذر دارد و ما را از کسانی قرار ندهد که خداوند گمراه شان ساخت و آنان هوای نفس را معبود خویش ساختند».

2. استفتاء از ابن العطار (654-724)

در دوره ی بعد از ابو شامه استفتائی مربوط به قرن هفتم هجری یا اوایل قرن هشتم در دست است که متعرض همین مسئله شده است.

این استفتاء از علاء الدین ابن عطار (654-724 ق) (1) شاگرد معروف محیی الدین نَوَوی است و متن آن طبق نقل برهان الدین ناجی چنین است:

«هل الضریح الذی هو فی کمّ باب جیرون الشمالي الذی یقال انه ضریح ملکه من ذریة علی بن ابي طالب رضی الله عنه هل هو صحیح أم مفتعل؟: قبری که در دهانه ی باب جیرون شمالی است و گفته می شود از آن «ملکه» از ذریه ی علی بن ابي طالب علیه السلام است، صحیح

ص: 388

1- در الأعلام، ج 4، ص 251 می گوید: «ابن العطار (654-724 ق) علی بن ابراهیم بن داود بن سلمان بن سلیمان، أبو الحسن، علاء الدین ابن العطار: «فاضل من أهل دمشق . كان أبوه عطّاراً و جدّه طیباً. باشر مشیخة المدرسة النورية مدّة 30 سنة و فلج سنة 701 فكان یحمل فی مِحْفَة. و كتب بشماله مدّة. له مصنّفات منها الوثائق المجموعة و الاعتقاد الخاص من الشك و الانتقاد و آداب الخطیب و آداب الخطیب و إحكام شرح عمدة الأحكام و تاب فی فضل الجهاد و آخر فی حکم الاحتکار عند غلاء الأسعار و رسالة فی أحكام الموتی و غسلهم و رتب فتاوی النووی عل أبواب الفقه (كما فی تذكرة النوادر، ص 62) و خرّج له أخوه لأمه بالرضاع شمس الدین الذهبي مشیخة. قال ابن حجر: و لم یکن بالماهر مثل الأقران الذین نبغوا فی عصره».

«أجاب أما الضريح المذكور فهو باطل محدث لا أصل له أحدث لأغراض فاسدة في المائة السابعة وقال: ولم يذكره ابن عساكر رحمه الله في قبور دمشق ولا غيره؛ ولا يعرف في ذرية علي رضي الله عنه من اسمها ملكة؛ فتجب إزالته وأعادته إلى ما كان عليه وهو طريق للمسلمين مشترك بين خاصتهم وعامتهم وقد بين ذلك العلماء في كتب البدع والحوادث التي بدمشق التي هي على خلاف الشرع: (1)

پاسخ داد که قبر مذکور باطل بوده اصلی ندارد و جدیداً به جهت اغراض فاسدی در قرن هفتم ساخته شده است.

وی سپس می گوید: ابن عساكر نیز چه در عداد قبور دمشق و چه در غیر آن اشاره ای به این قبر نکرده؛ و در ذریه ی علی علیه السلام نیز کسی به نام «ملکه» شناخته نشده است. بنابراین از بین بردن این قبر و بازگرداندن آن به صورت قبلی اش که مسیر عمومی رفت و آمد مسلمان بوده واجب است و علما در کتب مربوط به بدعت ها و حوادثی که بر خلاف شرع در دمشق رخ داده جریان آن را تشریح کرده اند».

3. گزارش برهان الدین ناجی (810-900 ق)

عالم بزرگ دمشق شیخ برهان الدین ناجی (2) در استفتائی در ضمن

ص: 389

1- القول في الضريح الذي في مسجد الرأس، ص 2 و 3 .

2- در الأعلام، ج 1، ص 65، در شرح حال وی گوید: «الناجی (810-900ه؛ 1407-1495م) ابراهیم بن محمود بن بدر برهان الدین أبو إسحاق الحلبي القبيباتي الشافعي الناجي واعظ عارف بالحديث. توفي بدمشق. له كنز الراغبين العفاة في الرمز الى المولد المحمدي و الوفاة في سوهاج (104 حديث) و تعليق عن الترغيب و الترهيب للمنذري الأزهرية. و جواب الناجي عن الناسخ و المنسوخ؛ هل يمكن جمعه في التيمورية، و عجالاة الإملاء في تمكروت. أما شهرته بالناجی، فقليل: لأنه كان حنبلياً و تحوّل شافعيّاً» و در شذرات الذهب، ج 9، ص 550، گوید: «سنة تسعمائة، فيها توفي برهان الدین الناجی ابراهیم بن محمد بن محمود بن بدر الحلبي القبيباتي الشافعي الامام العالم. توفي بدمشق عن أزيد من تسعين سنة». با توجه به اسم و لقبی که در آغاز و پایان استفتاء مزبور آمده بی شک مربوط به برهان الدین ناجی است؛ خصوصاً که وی در خلال همین استفتاء به تألیف خود کنز العفاة نیز اشاره کرده است.

برشمردن قبور بی اعتبار در دمشق پس از ذکری از مزار فعلی حضرت رقیه علیها السلام می گوید:

«أبلغ من هذا وأشهر عند العوامِّ العُمى المكان القريب من بيت قاضي القضاة علاء الدين ابن قاضي عجلون الحنفى بجيرون في أحد الأبواب الثلاثة القديمة العادية التي هي من بناء الجنّ في زمن نبيّ الله سليمان بن داود عليه السلام أو من بناء ذى القرنين وقيل فيه غير ذلك مما يؤذن بالتقدم على ما نقله الامام العلامة شهاب الدين أبو شامة في تاريخه لدمشق وهو الباب الشمالى: (1) از این بالا- تر و مشهور تر در نزد عوام نادان مکان نزدیک به بیت قاضی القضاة علاء الدين فرزند قاضی عجلون حنفی در محله ی ، جیرون در یکی از درب های سه گانه ی قدیمی است که همان درب شمالی باشد این درب ساخته ی جنیان در زمان پیامبر الهی سلیمان بن داود علیه السلام یا ساخته ی ذی القرنین است و اقوال دیگری نیز درباره ی آن وجود دارد که نشان از تقدم ساخته شدن آن از این دو زمان دارد و امام علامه شهاب الدين أبو شامة در تاریخ ، دمشق آن ها را نقل کرده است».

ص: 390

1- القول فى الضريح الذى فى مسجد الرأس داخل باب الفرديس المدعو ضريح السيدة رقية بنت علي بن أبي طالب، ص 2.

وی سپس عبارتِ ابو شامه و ابن العطار را به تفصیل نقل می کند.

4. گزارش سید محمد حائری (متوفای قرن دهم)

گزارش دیگری که از این محل وجود دارد حکایت دل خراشی است که یکی از عالمان شیعه در قرن نهم یا اوائل قرن دهم هجری نقل می کند.

ناقل این حکایت مرحوم سید محمد بن ابی طالب بن احمد بن محمد المشهور بن طاهر بن یحیی بن ناصر بن ابی العز الحسینی الموسی الحائری است. از شرح حال او اطلاع چندانی در دست نیست، فقط از آن چه در اثر خود به نام تسلیة المجالس بیان داشته معلوم می شود که وطن آباء و اجدادی وی دمشق بوده و خودش نیز در قرن دهم در دمشق متولد و بزرگ شده است و سپس به عراق رفته و در کربلای معلی مسکن گزیده. است وی طبق نقل، خودش در سال 921 قمری در کربلا بوده است ولی دقیقاً معلوم نیست در چه تاریخی از دمشق خارج شده است.

وی در کتابش از علما و امرای دمشق و بغض ایشان به حضرت امیر المؤمنین و اهل بیت علیهم السلام بسیار شکایت کرده و از این که توانسته از دمشق خارج شود و به کربلا، بیاید بسیار شکر گزار است. گزارش های وی از دمشق و عداوت اهل آن با اهل بیت در قرن دهم عجیب و در عین حال بسیار ارزشمند است:

«و لقد شاهدتُ فی القرية الظالم أهلها، النائی عن الحق محلّها، المغضوب علیها المنصوب علم الكفر لیدیها، أعنی بلدة دمشق الشام محل الفجرة الطغاة، شرقی مسجدھا الأعظم و بیت اصنامھا الأقدم، الذی لا طهر و لا قدس، بل علی شفا جرفِ هارِ اسّس، معدن العقوق و مرکز الفسوق و بیت النار و مجمع الفجار و منبع الأشرار و

شر من مسجد ضرار، خربةً - كانت فيما تقدم مسجداً- مكتوب على صخرة عتبة بابها أسماء النبي وآله والأئمة الإثني عشر عليهم السلام،
وبعدهم: هذا قبر السيدة ملكة بنت الحسين عليه السلام بن أمير المؤمنين:

در این سرزمین که اهل آن، ظالمند منطقه ای که از حقیقت دور بوده و مغضوب پروردگار است و پرچم کفر در آن به اهتزاز در آمده؛ یعنی شهر دمشق از مملکت شام که محل افراد فاسق و لا ابالی و طاغی است؛ در قسمت شرق مسجد اعظم و بتکده ی اقدم که طهارت و برکت نیافته بلکه بر لبه پرتگاه لغزنده و ریزان بنا شده است و معدن گناه معصیت و مرکز فسق و فجور و جایگاه آتش و محل تجمع گناهکاران لا ابالی و منبع افراد شرور و مسجدی بدتر از مسجد ضرار، است من خود خرابه ای را مشاهده کردم که در گذشته مسجد بوده و بر سنگ نوشته ی سردر آن اسامی پیامبر و آل او ائمه اثنا عشر علیهم السلام، نگاشته شده بود و بعد از آن چنین نوشته بود که این قبر ملکه دختر حسین فرزند امیر المؤمنین علیه السلام است».

«ولفرط بغضهم لاهل بيت نبيهم تركوا القيام بعمارة ذلك المقام إلى أن استهدم، ثم جعلوه مطرحاً لقماتهم، و رمى لنجاساتهم و قاذوراتهم، فهزّت أريحةُ الإيمان رجلاً ممّن تمسك بولائهم أن يميّط الأذى و القاذورات عن تلك الخربة، لأنّها و أن لم تكن مدفنًا لأحدٍ من ذريتهم فقد شُرّفت بنسبتها إليهم، فجدد بناءه و اتخذه مسجداً مهيناً للصلاة:

و از شدّت بغضی که اهل دمشق به اهل بیت علیهم السلام پیامبر شان دارند از اقدام به عمارت و باز سازی این جایگاه خودداری

کرده اند؛ به طوری که رو به ویرانی نهاده و از آن به عنوان محلی برای ریختن خاکروبه ها نجاسات و قاذورات شان استفاده می کردند تا این که شور و نشاط ایمان و تقوا یکی از محبین خاندان پیامبر را برانگیخت تا آن خرابه را از کثافات و قاذورات پاک کند و آن جا را به مسجدی مهیای نماز تبدیل سازد؛ چه این که آن خرابه گر چه مدفن یکی از فرزندان اهل بیت نباشد ولی به هر حال به واسطه ی نسبتی که بدان ها دارد شرافت پیدا کرده و سزاوار احترام است».

«فلما أئمه و أماط الأرجاس عنه و ألقى القمامة علم بذلك شيخ اسلامهم و بلغام زمانهم (1) و أحد أعلامهم و أكبر أصنامهم، عدو الله و رسوله الكافر بفعله و قوله ، المانع مساجد الله أن يذكر فيها اسمه التام في النفاق حده و رسمه:

پس از این که کار پاک سازی و تعمیر به اتمام رسید شیخ الاسلام دمشق یکی از اعلام دمشق و بزرگ ترین بت آن ها دشمن خدا و رسول کافر در گفتار و در ، کردار مانع از یاد خدا در مساجد و منافقی تمام عیار از این امر اطلاع یافت».

«فأقبل الشقى في جمع من المنافقين و الغصب المارقين، و أمر بهدم ذلك المسجد و أن يعاد مطرحا للقمامات و القاذورات ما كان أولاً، و أحضر معه رجلاً نصرانياً ممن يعالج قطع الأحجار و أمره أن يمحو أسماء

ص: 393

1- بلغام نام شخصی از مشرکین است که کفار قریش حضرت رسول اکرم را متهم می کردند که قرآن را از وی تعلیم می گیرد. ابن کثیر ذیل آیه 103 سوره ی النحل می گوید: عن ابن عباس قال: كان رسول الله صل الله عليه و اله يعلم قينا بمكة، و كان اسمه بلغام و كان أعجمي اللسان، و كان المشركون يرون رسول الله صلى الله عليه و آله يدخل عليه و يخرج منه، قالوا: انما يعلمه بلغام [بلغام]، فأنزل الله هذا الآية (و قد نعلم انهم يقولون انما يعلمه بشر لسان الذي يلحدون اليه اعجمي و هذا لسان عربي مبين)

النبي والأئمة الطاهرين عن تلك الصخرة قائلاً: ترك هذه الأسماء على هذا الصخرة من أعظم بدعة في الإسلام.

أفمن كان هذا دينهم و معتقدهم هل يشكّ عاقل فيكفرهم و ارتدادهم، أو يرتاب في إلحادهم؟: (1)

پس آن شقی در جمعی از منافقین و مردم بی دین بدانجا آمده و دستور داد تا مسجد را خراب کرده و به حالت اولیه درآورند وی با خود سنگ کاری نصرانی نیز همراه آورد و به وی دستور داد تا اسامی پیامبر و اهل بیت را از سردر آن مکان محو، سازد به این دلیل که باقی گذاشتن این اسامی بر این، سردر از بزرگ ترین بدعت ها در اسلام محسوب می شود!! آیا هیچ عاقلی در کفر و ارتداد کسانی که چنین دین و اعتقادی دارند شک کرده و در انحراف و الحاد آنان تردید روا می دارد؟!»

نکاتی از این چند گزارش

1. اعتقاد به دفن یکی از دختران حضرت سید الشهداء علیه السلام، در مسجدی در قسمت شرقی مسجد جامع اموی از قدیم وجود داشته و شیعیانی در دمشق بوده اند که چنین اعتقادی داشته و بر اساس همین اعتقاد بر سردر مسجد سنگی نیز نصب کرده و بر آن نوشته بودند که این جا مدفن دختر امام حسین علیه السلام است. البته عالم شیعه مرحوم سید محمد حائری گزارش مستندی از این قبر در دست نداشته و اطلاعی از این مزار فقط از طریق همان سنگ بوده است.

2. با وجود این که این مکان در میان عامه مردم مشهور بوده و در

ص: 394

دوره ای بر سردر این مکان سنگ نوشته ای نیز بوده است باز هم فهرست نویسان دمشقی - چنان که خواهیم دید- هیچ اشاره ای به وجود این مرقد در دمشق نکرده اند.

3. علمای دمشق در عدم احترام به اماکن منسوب به اهل بیت علیهم السلام و ظلم در حق آن ها به حدی بوده اند که حتی حاضر به دیدن مسجدی منسوب به اهل بیت علیهم السلام نبوده اند و رضایت داده اند که مسجد به خرابه و محل زباله و کثافات تبدیل شود و اسمی از اهل بیت علیهم السلام باقی نماند؛ با این که از لحاظ فقهی مساجد دارای احترامند عالمان سنی دمشق احیای قبور را بدعت دانسته و حکم به تخریب آن ها می داده اند.

مکان مزار ملکه بنت الحسین علیه السلام

با توجه به مشخصاتی که در منابع گذشته در این باره آمده معلوم می شود این، مزار در قسمت شرق مسجد متصل به درب ورودی شمالی بوده که به «باب جیرون شمالی» معروف است و امروزه در کنار «باب النوفرة» قرار دارد. (1)

طبق ادعای ابو شامه در سال 638 کسی بر اساس خوابی ادعا می کند که این جا مزار دختر حضرت سید الشهداست و جلوی درب

ص: 395

1- عبارت أبو شامه چنین بود: «فی أحد الأبواب الثلاثة القديمة ... و هو الباب الشمالي... و جعلوا الباب بکماله أصل مسجد»؛ و در عبارت استفتاء آمده بود: «الضريح الذی فی کم باب جیرون الشمال»؛ و عبارت برهان الدین ناجی از این مکان چنین است: «المكان القريب من بيت قاضي القضاة علاء الدين ابن قاضي عجلون الحنفی بجیرون فی أحد الأبواب الثلاثة ... و هو الباب الشمالي» (القول فی الضريح الذی بمسجد الرأس، ص2)

ورودی مسجدی می سازد که راه ورودی مسجد را تنگ می کرده است لذا، وی معتقد بوده که بنای این مسجد مشروع نبوده و باید خراب شود. ولی این مسجد را مردم خراب نکرده اند و چند دهه بعد دوباره در این باره از علاء الدین ابن عطار استفتاء شده و او نیز مجدداً حکم به تخریب این مسجد داده است از متن استفتاء معلوم می شود که در این زمان صورت قبر نیز در این مکان وجود داشته است. (1)

طبق گزارش سید محمد حائری این مکان که سابقاً هم مسجد بوده است، در عصری به صورت خرابه یا زباله دانی در همان منطقه باقی بوده است و شیخ الاسلام دمشق از آبادانی و عمران آن منع می کرده است. (2)

اگر گزارش های موجود صحیح باشد این مکان یا متصل به مسجد در کنار باب النوفرة کنونی (باب جیرون) قرار داشته که امروزه اثری از آن نیست و یا به احتمال قوی تر در مشهد الحسین علیه السلام قرار داشته است.

در دمشق دو محل به نام مشهد الحسین وجود داشته است، یکی مزار فعلی حضرت رقیه علیها السلام است و دیگری مسجدی در قسمت شرقی مسجد جامع اموی که مشتمل بر سه بخش بوده: مشهد علی بن ابی طالب و مشهد الحسین و مشهد زین العابدین علیه السلام، که چون انتساب

ص: 396

1- متن استفتاء چنین بود: «هل الضريح الذى ... يقال انه ضريح ملكة من ذرية على بن ابي طالب رضی الله عنه هل هو صحيح ام مفتعل؟»

2- مرحوم سید محمد حائری از این مکان به «شرقی مسجد ها الأعظم» تعبیر کرده، و ممکن است مراد وی همین مزار فعلی حضرت رقیه باشد؛ چون مزار فعلی حضرت رقیه نیز در شمال شرق مسجد است و گاهی از آن به «شرقی المسجد الجامع» تعبیر می شود ولی ظاهراً چنین احتمالی وجود ندارد؛ چون سید حائری تقریباً معاصر برهان الدین ناجی است، لذا مکانی که وی به آن اشاره کرده باید همان مکانی باشد که در کلام برهان الدین ناجی و سایر گزارش ها به عنوان مزار ملکه بنت علی علیه السلام از آن نام برده اند و ادعا شده که میان مردم شهرتی بسزا داشته است. پس این کلام ناظر به مزار حضرت رقیه علیها السلام نیست.

آن به حضرت امیر المؤمنین و جه ظاهری، نداشته، در طول زمان تدریجاً نام مشهد الحسین علیه السلام بر آن غلبه یافته و امروزه فقط به همین نام خوانده می شود.

هروی در الاشارات گوید:

«و بالجامع من شرقیه: مسجد عمر بن الخطاب رضی الله عنه و مشهد علی بن ابی طالب علیه السلام، و مشهد الحسین و زین العابدین رضی الله عنها: (1)»

در جانب شرقی مسجد جامع مسجد عمر بن خطاب و مشهد علی بن ابی طالب و مشهد الحسین و مشهد زین العابدین علیه السلام قرار دارد.»

و ابن جبیر در سفرنامه ی خود گوید:

«و فی جانب الشرق من الصحن باب یفضی الی مسجد من أحسن المساجد و أبدعها وضعاً و اجملها بناءً؛ یذكر الشيعة أنه مشهد لعلی بن ابی طالب رضی الله عنه: (2)»

در جانب شرقی صحن دری است که منتهی می شود به مسجدی که از حیث ساخت از نیکو ترین مساجد و شگفت انگیز ترین و زیبا ترین آن هاست؛ شیعیان می گویند این، مسجد مشهد علی بن ابی طالب علیه السلام است.»

به نقل تواریخ مشهد الحسین علیه السلام در طول تاریخ توسعه یافته و بنای فعلی بیش از آنی است که در قرون گذشته مشهد الحسین علیه السلام نامیده می شده است و در وضعیت فعلی مسجد وسیعی است که شامل

ص: 397

1- الإشارات، ص 23؛ معجم البلدان، ج 2، ص 469

2- رحلة ابن جبیر، ص 216

مشهد امام زین العابدین علیه السلام و مشهد امیر المؤمنین علی علیه السلام نیز می شود و قسمتی از آن که دقیقاً در طرف شمال باب جیرون است از حریم مسجد اموی خارج شده و فضایی از خیابان اطراف را نیز در بر گرفته است که بی جهت نمی تواند باشد.

خارج بودن این قسمتِ مشهد الحسین علیه السلام از حریم مسجد و انطباق آن بر گزارشی که از مزار ملکه بنت الحسین علیه السلام ذکر شده و شهرت مزار ملکه بنت الحسین و تخریب نشدن آن تا عصر سید محمد حائری این حدس را به وجود می آورد که این برآمدگی همان مسجد ملکه بنت الحسین علیه السلام است که در مسجد مشهد الحسین ادغام شده است. این سؤال آن گاه بیش تر ذهن انسان را به خود مشغول می کند که بدانیم در لابلای کتب تاریخ نیز حکایتی جان گداز از شهادت جگر گوشه ی حضرت سید الشهدا علیه السلام را در دمشق وجود دارد و معلوم است که با وجود مخالفت های بنی امیه چنین حادثه ی تلخی خاطره ی خود را در اذهان نسل های بعدی باقی گذاشته است.

به هر حال مزار دختر حضرت سید الشهدا علیه السلام گمشده ی شیعیان دمشق بوده و آن ها در طول تاریخ در جست و جوی آن بوده اند و این گزارش های بومی از شواهد صدق مرقد فعلی حضرت رقیه علیها السلام در دمشق است.

قبرستان باب الفردیس

باب الفردیس از درب های قدیمی دمشق است هنگامی که دیوار و دژ اصلی شهر یعنی سورد مشق قدیم ساخته شد چند درب برای آن قرار دادند که نام یکی از آن ها که به منطقه ی فردیس گشوده می شد، باب الفردیس بود ابن عساکر در ضمن شمردن درب های قدیمی دمشق می گوید:

ص: 398

«باب الفرادیس من شامه أيضاً منسوب إلى محلة كانت خارج الباب تسمى الفرادیس هي الآن خراب و كان للفرادیس باب آخر عند باب السلامة فسدّ و الفرادیس بلغة الروم البساتین». (1)

از منابع تاریخی به دست می آید که در مراحل توسعه ی دمشق در امتداد درب سابق دربی جدید ساخته شده که ظاهراً از آن نیز به «باب الفرادیس» و گاهی به «باب الفرادیس الجدید» (2) یا «باب الفرادیس الثانی» (3) تعبیر می شده است.

حرم مطهر حضرت رقیه علیها السلام در داخل باب الفرادیس قدیم یا حد فاصل این دو درب (بیرون درب قدیم و درون درب جدید) بوده است زیرا نشانی موضع آن را در کتب تاریخ «داخل باب الفرادیس الثانی» یا «داخل باب الفرادیس الجدید» بیان می کنند. (4)

از سویی قبل از اسلام در کنار باب الفرادیس قبرستانی بوده، که در کتب تاریخ ذکر آن آمده است و در کتب اهل تسنن در فضیلت این مقابر احادیثی هم وارد شده است؛ ابن عساکر در تاریخ مدینه ی دمشق آورده است:

«باب ذکر فضل مقابر أهل دمشق و ذکر من بها من الأنبياء اولی السبق أخبرنا أبو القاسم علی بن إبراهيم الحسینی، عن أبو عبد الله محمد بن علی بن یحیی بن سلوان الماری عن الفضل بن جعفر التیمی عن عبد الرحمن بن القاسم بن الفرج عن أبو مسهر عن خالد بن یزید

ص: 399

1- تاریخ مدینه ی دمشق، ج 2، ص 408 و ج 1 ص 17؛ در برخی از دوره ها باب الفرادیس به درب شمال جامع اموی نیز گفته می شده است. (معالم دمشق التاریخیه، ص 57)

2- الدارس فی تاریخ المدارس، ج 1، ص 456

3- البداية و النهاية، ج 8، ص 204؛ و ج 13، ص 215

4- رک به قسمت سوم همین کتاب «مشهد الحسین علیه السلام در باب الفرادیس»

بن صالح بن صبیح عن حبيب الوصافی و عمر بن ربیعة أنّ كعب الأحبار كان يقول في مقبرة باب الفردیس: یبعث منها سبعون ألف شهید یشفعون فی سبعین ، كل أنسان فی سبعین: (1)

بابی در ذکر فضیلت مقابر اهل دمشق و ذکر انبیا و پیشگامان تقوی و فضیلت که در آن مدفونند روایت کرد برای ما ... عمر بن ربیعه که کعب الاحبار درباره مقبره ی باب الفردیس مکرراً می گفت: از این قبرستان در قیامت هفتاد هزار شهید برانگیخته می شود که هر یک در مورد هفتاد نفر شفاعت می کنند و هر یک از آن هفتاد نفر نیز برای هفتاد نفر دیگر شفاعت می کنند».

و نیز از ابن عباس چنین روایت کرده:

(و من أراد أن ينظر إلى المقبرة التي فيها مريم ابنة عمران و ابنها و الحواریون فلیأت مقبرة الفردیس: (2)

هر کس می خواهد به مقبره ای ، بنگرد که مریم دختر عمران و فرزندش عیسی و حواریون وی در آن ، هستند به مقبره ی فردیس برود».

در دوره ی اسلامی شاید قدیمی ترین نقل درباره ی دفن در این مقبره مربوط به حوادث سال 96 هجری قمری و دفن ولید بن عبد الملک در این مکان باشد. طبری در این باره می گوید:

ص: 400

1- تاریخ مدینه ی دمشق، ج 2، ص 410

2- همان، ص 337؛ نقل این احادیث صرفاً جهت اطلاع از وجود این مقبره در دوران گذشته و نگاه محدثان به آن است و گرنه آثار جعل و وضع در بسیاری از احادیث فضائل ، شام، خصوصاً مرویات کعب الأحبار، آشکار است. (در این باره ر.ک: الأضواء علی السنة المحمدية، ص 129 - 135 و ص 147-149).

«و فيها كانت وفاة الوليد بن عبد الملك يوم السبت في النصف من جمادى الآخرة سنة ست و تسعين في قول جميع اهل السيرة... و دفن خارج باب الصغير و يقال في مقابر الفراديس: و در سال 96 روز شنبه نيمه ي جمادى الآخر، بنا بر قول جميع اهل سيره وفات وليد بن عبد الملك رخ داد... وى خارج باب صغير دفن شد و گفته مى شود كه در مقابر فراديس دفن شده است».

ابن كثير در البداية و النهاية مى گويد:

«كانت وفاته في يوم السبت للنصف من جمادى الآخرة من هذا السنة.... فحمل على أعناق الرجال حتى دُفن بمقابر باب الصغير، وقيل: بمقابر باب الفراديس، حكاها ابن عساکر: (1)»

وفات وليد بن عبد الملك در روز شنبه نيمه ي جمادى الآخر از همين سال بوده است... پس جنازه ي او بر دوش مردم حمل و در مقابر باب الصغير دفن شد و به نقل ابن عساکر در مقابر باب الفراديس دفن شده است».

از مجموع مباحث گذشته روشن شد كه مكان فعلى روضه ي مقدسه ي حضرت رقيه عليها السلام، سابقاً در حدود قبرستانى در دمشق در نزديكى مسجد اموى بوده است و وجود اين بقعه ي مباركه در اين منطقه احتمال

ص: 401

1- البداية و النهاية، ج 9، ص 165؛ ر.ك: «المنتظم، ج 7 ص 23؛ «از متون تاريخى مكان دقيق قبرستان معلوم نمى شود. مسلماً اين قبرستان بيرون سور قديم شهر و بيرون باب الفراديس قديمى بوده است ولى آيا پس از توسعه ي، شهر در اطراف باب الفراديس هم در داخل سور بلد و هم در خارج آن دفن مى کرده اند؟» در اين زمينه سندی نيافتيم البته در دوره هاى متأخر قبرستان در بيرون سور متمرکز شده است و امروزه جزئى از مقبره ي دحداح محسوب مى شود. (معالم دمشق التاريخية، ص 57)

آن که کسی در قرون اولیه ی اسلامی در آن مدفون شده باشد را تقویت کرده و موید وجود مزاری در این مکان است؛ زیرا اگر دختر سید الشهداء علیه السلام را در دمشق دفن کرده، باشند مزار شریف شان باید در همین نواحی باشد.

مشهد الحسین در باب الفردیس

اشاره

مردم از دیرباز به روضه منورهی حضرت رقیه علیها السلام احترام گذاشته و به آن عنایت و توجه داشته اند و در کتب مختلف تاریخ و جغرافیا از آن به عنوان مسجد یا مشهد یاد شده است.

این مکان مسجدی بوده که در میان مردم دمشق بیشتر با عنوان «مشهد الحسین» یا «المشهد الحسینی» شناخته می شده و در گزارش های بومی - که بر سنگ نوشته ی مزار مندرج شده یا در کتب سیاحانی آمده که اسامی اماکن را از مردم می شنیده اند - با همین نام ثبت شده است «مشهد الحسین» یعنی مکانی مقدس و مبارک که تعلق به حضرت سید الشهداء علیه السلام را دارد و از قرائن تاریخی معلوم می شود در این مکان نشان قبر و مدفنی وجود داشته است.

وجه نامیدن این مکان به «مشهد الحسین» یا چندان معلوم نبوده و یا تعصب ضد شیعی امویان در دمشق هیچ گاه اجازه نمی داده که وجه این نام گذاری به روشنی بیان شود ولی در میان برخی از مردم چنین مشهور بوده که نام گذاری این مکان به «مشهد الحسین» بدین جهت است که سر مبارک حضرت امام حسین علیه السلام در آن جا دفن شده است؛ چون در برخی از نقل های غیر معتبر آمده که سر مبارک آن حضرت در کنار باب الفردیس دفن شده است. (1)

ص: 402

1- احتمال دفن سر مقدس حضرت در نزدیک باب الفردیس، دمشق، از قدیم میان مورخان و محدثان مطرح بوده است؛ ابن ابی الدنیا (208-291 ق) و نیز ابن حبان (....354 ق) از متقدمانی هستند که به این موضوع اشاره کرده اند ابن ابی الدنیا به نقل از مقتل منصور بن جمهور گوید که وی سر آن حضرت را در برج و باروی سوم دروازه ی فردیس از سمت مشرق دفن کرده است (نهاية الإرب، ج 20 ص 477؛ تاریخ قیام مقتل جامع سید الشهداء علیه السلام، ج 2، ص 582). و ابن حبان در کتاب الثقات گوید: «و منهم من زعم أن رأسه فی البرج الثالث من السور علی باب الفردیس بدمشق» (کتاب الثقات، ج 3، ص 69).

اما در فهرست هایی که دانشمندان دمشق تهیه کرده اند از این مکان بیشتر با عنوان «مسجد باب الفرادیس» یا «مسجد الرأس» یاد شده است.

در حوادث قرن هفتم آمده است که حاکم شهر میافارقین که مشهور به عدالت بوده است را مغولان کشته و سرش را در شهر ها گردانده اند و پس از سقوط مغولان مردم سر او را در همین مشهد دفن کرده اند پس از این حادثه نام این مسجد نیز به «مسجد الرأس» مشهور شده و در کتب تاریخ از آن با این عنوان یاد کرده اند. در میان مردم دمشق ، لاقلاً از قرن نهم به بعد این مکان مطهر به «مقام السیده رقیه» معروف شده است. (1)

ص: 403

1- بسیاری از مساجد آن روزگار که در کتب تاریخ ذکر شده، چیزی بیش از یک اطاق کوچک، نبوده که به مرور زمان توسعه یافته است. مزار حضرت رقیه مسجدی کوچک بوده است که در قسمتی از آن نیز نشان قبری وجود داشته است. از توصیفات که در قرون اخیر از این مرقد مطهر شده معلوم می شود که قسمت قبر را از مسجد جدا کرده و میان آن دو دیواری کشیده بوده اند که هر دو با یک در ورودی اصلی به خیابان متصل می شده است. حسام السلطنه در اواخر قرن سیزدهم در سفرنامه ی مکه مرقد حضرت رقیه علیها السلام را این گونه وصف کرده: «بقعه مبارکه رقیه علیها السلام، از در که داخل می شوند دالان مختصری دارد بعد از آن فضای مسقفی که حوضی در میان آن است و بعد از آن مسجدی است که تقریباً شش ذرع طول و پنج ذرع عرض آن است. از در که داخل مسجد می شوند... در زاویه سمت شمالی دری است که از آن داخل بقعه مبارکه می شوند. بقعه مربعی است که چندان وسیع نیست بر ضریح مبارک جامه زری زمینه گلی پوشانیده اند». (سفرنامه ی مکه، ص 197؛ ثمار المقاصد، ص 229؛ مجلة الموسم، السنة 1409، العدد 4، ص 1076-

(1081

در هر حال با توجه به قرائنی که در قسمت های بعد خواهد آمد می توان فهمید که این مکان مدفن یکی از دختران کوچک حضرت سید الشهدا علیه السلام بوده که پس از واقعه ی عاشورا در شام رحلت کرده است.

برای روشن شدن سیر تاریخی این موضوع در ادامه منابع مهمی را که گزارشی از این دو مکان (مشهد الحسین و مسجد الرأس) ارائه داده اند به ترتیب تاریخ ذکر می کنیم. ذکر این منابع هم در اثبات مدعای ما تأثیر دارد و هم نشانه ای از مظلومیت اهل بیت علیهم السلام در شام در طول تاریخ است.

شایان ذکر است که در دمشق دو موضع با عنوان «مشهد الحسین» یا «مسجد الرأس» وجود داشته است یکی در کنار مسجد جامع اموی که امروزه با همین نام موجود است و گزارشی از آن در فصل قبلی گذشت و دیگری حرم مطهر حضرت رقیه علیها السلام که در کنار دروازه ی شهر (باب الفرادیس) قرار داشته است و نباید این دو موضوع را با هم خلط کرد. (1)

1. تاریخ مدینه ی دمشق

آن طور که مشهور است اولین کتابی که به بررسی جغرافیای دمشق و بیان مساجد و مدارس آن پرداخته است تاریخ مدینه ی دمشق تألیف مشهور ابن عساکر (499-571) است. وی در ضمن شمردن مساجد دمشق گوید:

«مسجد باب الفرادیس داخل الباب الفرادیس داخل الباب ملاصق السور له منارة و فیه قناة: (2) مسجد باب الفرادیس داخل باب

ص: 404

1- در کلمات برخی از محققان این دو موضع با هم خلط شده است. دقت در نقل ها به صراحت نشان می دهد که مزار فعلی حضرت رقیه مکانی با نام مشهد الحسین در کنار باب الفرادیس و غیر از مشهد الحسین در کنار مسجد است.

2- تاریخ مدینه ی دمشق، ج 2، ص 305؛ ابن عساکر از مساجد دیگری نیز در بیرون باب الفرادیس یا نزدیک به آن گزارش می کند، مثلاً گوید: «مسجد کبیر خارج باب الفرادیس فی عقب الجس علی یمین الخارج فیه برکة و سقایة و له امام و وقف و وظائف و طاقات الی النهر أنشأه الأمير بن یامین الکردی» (ص 313)؛ و نیز: «مسجد علی صدفة نهر المجدول بقرب باب الفرادیس یعرف بجناح الدولة حسین ثم عرف باین البغدادی له وقف» (ص 315) ولی هیچ یک از این ها مربوط به مزار حضرت رقیه علیها السلام نیست.

الفرادیس و متصل به دیواره ی شهر. است مناره ای داشته و قناتی نیز در آن است».

و در مقام شمارش قنات های دمشق گوید:

«قناة في مسجد باب الفراديس داخل الباب: (1) تمناتی در مسجد باب الفرادیس داخل باب قرار دارد».

با توجه به قرآینی که در آینده خواهد آمد معلوم می شود مسجدی که در داخل باب الفرادیس بوده است، همان مسجد مزار حضرت رقیه علیها السلام است. گرچه ابن عساکر هیچ اشاره ای به وجود قبری در این مکان نمی کند، چنان که به «مشهد الحسین» علیه السلام نیز اشاره نمی کند. (2) از عبارت ابن عساکر روشن می شود که این مسجد در آن زمان قناتی داشته ولی گویا محل اقامه ی جماعت نبوده و امام جماعت یا موقوفاتی نداشته

ص: 405

1- تاریخ مدینه ی دمشق، ج 2، ص 382.

2- ابن عساکر در تألیف این کتاب تحت تأثیر جریان اموی حاکم بر دمشق بوده است و بحث های تاریخی وی نشان دهنده ی تعصبش در مورد ایشان و تلاش وی برای کتمان جنایات امویان و مظلومیت اهل بیت علیهم السلام است؛ چنان که به نقلی از مجموع 401 روایتی که در تاریخ حضرت سید الشهداء علیه السلام نقل کرده، فقط حدود بیست روایت را به شرح قیام حضرت سید الشهداء اختصاص داده است. (ر.ک: تاریخ قیام و مقتل جامع سید الشهداء علیه السلام، ج 1، ص 91)

است چون روش ابن عساکر آنست که خصوصیات مساجد را ذکر کرده و مساجدی را که موقوفه یا امام جماعتی دارد مشخص می کند.

و نیز معلوم می شود که در دوره ی ابن عساکر این مسجد به مسجد الرأس مشهور نبوده است وی به مسجدی در کنار مسجد جامع اموی با نام «مشهد الرأس» اشاره می کند که زمانی محل سر مقدس حضرت سید الشهداء علیه السلام بوده و غیر از «مسجد داخل باب الفرادیس» است. وی می گوید:

«مسجد عند باب المسجد الجامع يعرف بمشهد الرأس فيه قناة. يقال: ان رأس الحسين بن علی علیه السلام وُضِعَ فيه حسین أوتی به إلى دمشق. له إمام و وقف: (1)»

مسجدی در درگاه مسجد جامع که به مشهد الرأس معروف است و قناتی نیز در آن است. گفته می شود که سر حسین بن علی علیه السلام هنگامی که به دمشق آورده شده در این مکان قرار داده شده است. این مسجد امام جماعت و موقوفه دارد.»

این مسجد همان «مشهد الحسین» در کنار مسجد اموی است که در فصل قبل ذکر کردیم.

2. الإشارات إلى معرفة الزيارات

علی بن ابی بکر بن علی الهروی (...-611) از سیاحان قرن ششم است وی در بیان اماکن دمشق به دو موضع با عنوان مشهد الحسین علیه السلام اشاره می کند، یکی مشهد الحسین در کنار مسجد اموی که در قسمت قبل نقل گردید و دیگری مشهد الحسین علیه السلام در باب الفرادیس:

«باب الفرادیس به مشهد الحسین رضی الله عنه: (2) باب الفرادیس: مشهد

ص: 406

1- تاریخ مدینه دمشق، ج 2، ص 304

2- الإشارات إلى معرفة الزيارات، ص 22

3. معجم البلدان

یاقوت حموی (575-626) در معجم البلدان در شرح مقامات دمشق می گوید:

«وفی باب الفرادیس مشهد الحسین بن علی رضی الله عنها، وبالجامع من شرقیه مسجد عمر بن الخطاب و مشهد علی بن ابی طالب رضی الله عنه و مشهد الحسین و زین العابدین: (1) و در باب الفرادیس، مشهد حسین بن علی علیه السلام است... و در جانب شرقی مسجد جامع، مسجد عمر بن خطاب و مشهد علی بن ابی طالب علیه السلام و مشهد الحسین علیه السلام و مشهد زین العابدین علیه السلام قرار دارد».

در عبارت هروی و یاقوت حموی دو نکته قابل توجه است:

1. این دو از این مکان با عنوان «مشهد رأس الحسین» یا «مسجد رأس الحسین» یاد نکرده و فقط آن را مشهدی منسوب به حضرت امام حسین علیه السلام شمرده اند ولی توضیح نداده اند که چه نسبتی با آن حضرت دارد.

2. استعمال کلمه «مشهد» بدین معناست که این مکان یک مسجد ساده نبوده و به جهت انتساب به آن حضرت در آن زمان از نوعی

ص: 407

1- معجم البلدان، ج 2، ص 469؛ از عبارات هروی و یاقوت حموی به وضوح روشن است که در دمشق دو موضع با عنوان «مشهد الحسین» شناخته می شده: یکی مشهد الحسین در کنار مسجد اموی که ابن عساکر نیز با عنوان «مشهد الرأس» از آن یاد کرده است و دیگری در باب الفرادیس با توجه به متن سنگ نوشته های مزار حضرت رقیه و دیگر شواهد تاریخی که در آینده خواهد آمد، مسلماً مزار آن حضرت همان مشهد الحسین در مسجد داخل باب الفرادیس است که در عبارت ابن عساکر گذشت و پس از او نیز در عبارت دانشمندانی چون ابن شداد یوسف بن عبد الهادی و نعیمی ذکر خواهیم کرد.

قداست و اهمیت خاص برخوردار بوده که مردم جهت تبرک در آن تردد می کرده اند و بدین جهت بر آن «مشهد» اطلاق می شده است.

معانی مشهد

اشاره

کلمه ی مشهد در طول تاریخ به معانی متعددی به کار رفته است:

1. در اصل لغت «مشهد» به معنی محل حضور و تجمع جماعتی از مردم است. اطلاق «مشاهد مشرفه» بر اماکن متبرکه از این باب است که در ادعیه نیز مکرر وارد شده است. مانند این فقره از دعای ابو حمزه ثمالی:

«و ارزقني حج بيتك الحرام في عامنا هذا وفي كل عام وزيارة قبر نبيك ولا تخلني يا رب من تلك المشاهد الشريفة و الموافق الكريمة».

(1)

در تاج العروس گوید:

«والمشهد و المشهدة و المشهدة بالفتح في الكلّ، و ضمّ لهاء في الأخير الأخيرتان عن الفراء في نوادره: محضر الناس و جمعهم و مشاهد مكة: المواطن التي يجتمعون بها، من هذا: (2)

... از فراء در نوادرش آمده است: محضر مردم و محل جمع مردم است و مشاهد مكة مواطنی است که مردم در آن جمع می شوند».

2. در اصطلاح مورخان در قرون میانه خصوصاً در شامات «مشهد» به بنایی گفته می شود که در محلی بر پا کنند تا مردم در آن جا آمد و شد و تجمع کرده و موقتاً برای عبادت و نذر و نیاز یا رفع خستگی توقف کنند. (3)

ص: 408

1- مصباح المتعجب، ج 2، ص 588

2- تاج العروس، ج 5، ص 49

3- قندوزی می گوید: «مشهد صرح أو عمارة، تضمّ قبر ولی من اولیاء» (تكملة المعاجم العربية، ج 6، ص 365) قندوزی به منابعی نیز اشاره می کند ولی بیانی که در متن در تعریف مشهد آمد دقیق تر است.

نسبت «مشهد» به این معنا با «مسجد» اعم من وجه است. در این اصطلاح گاهی مشهد به نحو مطلق استعمال می شود، که صرفاً محلی برای توقف موقت است (1) و گاهی به شخصی یا حادثه ای اضافه می گردد که نشانه ی نوعی ارتباط میان آن شخص و آن مکان و معمولاً موقت است و این ارتباط گاهی از این جهت است که آن شخص در این مکان متولد شده است (2) و گاه از این باب است که مدتی در آن توقف کرده و یا اثری از وی در آن جا باقی مانده است (3) و یا وی را در خواب یا مکاشفه در آن جا مشاهده کرده اند که به آن مشهد «رویا» گویند (4) و یا این که بدن وی در آن

ص: 409

1- مثلاً ناصر خسرو در وصف طرابلس گوید: «و مردم این شهر همه شیعه باشند و شیعه به هر بلاد مساجد نیکو ساخته اند در آن جا خانه ها ساخته بر مثال رباط ها اما کسی در آن جا مقام نکنند و آن را «مشهد» خوانند و از بیرون شهر طرابلس هیچ خانه نیست، مگر مشهدی دوسه، چنان که ذکر رفت». (سفرنامه ی ناصر خسرو، ص 21)

2- مانند مشهد موسی بن عمران علی نبینا و آله علیهم السلام در اسکر؛ یاقوت گوید: «و قد رغم بعضهم أن موسى بن عمران علیه السلام ، ولد بأسکر ، و له بها مشهد یزار الی هذا لغایة» (معجم البلدان، ج 1، ص 182)

3- مانند مشهد موسی بن عمران علی نبینا و آله و علیه السلام در اسکر؛ یاقوت گوید: «و یظاهرها مشهد یزار، یزعمون أن المسيح و أمه أقاما به سبع سنين». (ج 1، ص 517) و در وصف جیان گوید: «جیان من قرى أصبهان ثم من كورة قهاب كبيرة، عندها مشهد مشهور يعرف بمشهد سلمان الفارسي رضی الله عنه ، یقص و یزار، قال: و دخلتها و زرت المشهد بها، و ذکر هبة اله بن عبد الوارث الشيرازي فيما نقلته أن سلمان الفارسي عاد إلى أصبهان لَمَا فتحت و بنی مسجداً بقريته جیان و هو معروف الی الآن». (همان، ج 2، ص 196)

4- مانند مشهد حضرت امیر المومنین علی بن ابی طالب علیه السلام در حلب؛ یاقوت گوید: «و عند باب الجنان مشهد علی بن ابی طالب رضی الله عنه، و رؤی فيه في النوم» (معجم البلدان، ج 2، ص 284) و نیز در حمص: «و بحمص من المزارات و المشاهد مشهد علی بن ابی طالب ، رضی الله عنه، فيه عمود فيه موضع أصبعه ، رآه بعضهم في المنام». (همان، ج 2، ص 303) و در «دير مارت مروثا» گوید: «قال عبد الله الفقير أیه: ذهب ذلك الدير و لا اثر له الآن و قد استجد في موضعه الآن مشهد زعم الحلبيون أنهم رأوا الحسين بن علی رضی الله عنها یصلی فيه فجمع له المتشيعون بينهم مالاً و عمّروه أحسن عمارة و أحكمها». (همان، ج 2، ص 531)

مکان مدفون است و یا ارتباطاتی دیگر که به حسب موارد مختلف است.

تعبیر «مشهد» در کلام یاقوت و جمعی از علمای آن عصر مسلماً به همین معناست و لذا با «علی» به کار می رود و افعالی چون باء و تشبیه را به آن نسبت می دهند و مثلاً می گویند: علی قبره مشهد، بنی علیه مشهداً، شیدوا مشهده. (1)

از این مطلب استفاده می شود که مدفن حضرت رقیه علیها السلام در آن عصر یک مسجد ساده، نبوده، بلکه مکانی مقدس و محل آمد و شد بوده است که در آن عرف به آن «مشهد» اطلاق می کرده اند، اما این که وجه تسمیه ی آن به «مشهد الحسین» چه بوده است از کلام هروی و یاقوت چیزی به دست نمی آید. (2)

3. در زبان متأخرین مشهد به معنای مدفنی به کار می رود که بدن شخص در آن حاضر است. (3) در دو اصطلاح گذشته «شاهد» مردم و «مشهد» محل اجتماع آن ها بود ولی در این اصطلاح «شاهد» شخص مدفون در مکان و «مشهد» محل حضور وی است و لذا امروزه پس از

ص: 410

1- مانند کلام یاقوت در شرح مشهد تل توبه: «و هوتل فیه مشهد یزار و یتفرج فیه أهل الموصل کللیلة جمعة ... و هناك الآن مشهد مبنی محکم بناوه بناه أحد الممالیک من سلاطین آل سلجوق» (همان، ج 2، ص 41)

2- طبق نقل شهابی در أسواق دمشق القديمة از مدینه ی دمشق، تألیف عبد القادر الریحای، ص 186 این مکان در عصر ایوبیان بازسازی شده و بر آن قبه ساخته اند. دوره ی ایوبیان تقریباً همان دوره ایست که امثال هروی و یاقوت حموی در آن از دمشق گزارش کرده اند.

3- در المعجم الوسیط گوید: «الشمهد: الضریح (محدثه)»

کلماتی چون «مشهد رضوی» و «مشهد الحسین علیه السلام» از عبارت «علی شاهدا آلاف التحية و الثناء» استفاده می کنند.

4. سنگ نوشته ی مزار در دفن سر حاکم میافارقین (658 ق)

در نیمه ی قرن هفتم مغولان بار دیگر به نواحی شامات حمله کردند و پس از مدتی محاصره و نبرد حاکم میافارقین را که به عدالت و نیکویی مشهور بود در 658 ق کشتند و سر او را بریده و در باب الفردیس آویختند. پس از شکست مجدد مغولان مسلمانان آن سر را در مسجد داخل باب الفردیس یا مسجد الرأس دفن کردند. (1)

5. ثمار المقاصد في طرفة المساجد

محمد اسعد طلس در (1331-1379ق) گزارشی از مزار حضرت رقیه علیها السلام، می گوید:

«در آن مکان سه سنگ نوشته در کنار محراب منصوب بوده است، که یکی از آن ها که مربوط به ملک کامل است و به جنگ مغولان رفت و در راه خدا با قومی که در مشرقین و عراقین خون های زیادی ریختند مجاهده کرد و غالب گشت. و پس از دو سال ایستادگی در برابر آنان در آن جا شهید شد.

بریدن سر او و گردانیدن آن در شهر ها موجب ننگ بر او نمی شود، چرا که وی در این امر اقتدا به سر حسین علیه السلام نموده است. او با سبط پیامبر در دو منقبت شهادت و بلند شدن سر بر نیزه هم توفیق گشته، بدین سبب حائز دو اجر و پاداش شده است.

ص: 411

خداوند دیانت نیکوی این دو شهید را در کار ظلم قبیحی که به این دو شده است جمع نموده است.

پس از چندی مسلمین آن سر را در مشهد الرأس دفن کردند و از تقارن این دو حالت (گردانیده شدن سر و دفن در مشهد الحسین علیه السلام) بسیار شگفت زده شدند.

و آرزو کردند که وی هنگام برانگیخته شدن نیز در ظفر و شهادت مصاحب و همراه حسین علیه السلام باشد.

خداوندا از او راضی باش. سپس اتفاق عجیبی افتاد و این سردر مسجد الرأس داخل باب الفرادیس در قسمت شرقی محراب در داخل دیوار دفن شد و قسمت غرب محراب طاقی (1) است که گفته می شود سر حسین علیه السلام در آن جا مدفون است».

نکته ی مهم در این گزارش این است که می گوید: میان مردم این طور گفته می شود که سر مبارک حضرت در قسمت غرب محراب (طرف راست محراب) مدفون است و سر ملک کامل را در دیوار شرق محراب دفن کرده اند. از این جا به دست می آید که در میان مردم زمزمه ای بوده که شاید سر مطهر حضرت در این مکان باشد و نشانه ای هم در آن جا وجود داشته که مدفن سر آن حضرت شمرده می شده است. این مطلب از دید مورخان حائز اهمیت نبوده و لذا امثال ابن عساکر از آن یادی نکرده اند.

6. الأعلاق الخطيرة

ابن شداد حلبی دمشقی (613-648 ق) در کتاب الأعلاق الخطيرة في ذكر أمراء الشام و الجزيرة، فصولی را به بیان مساجد دمشق اختصاص داده

ص: 412

1- ظاهراً مراد از «طاق» یا تورفتگی در داخل دیوار چیزی همانند محراب است یا رواق و اتاکی که سر در آن طاق شکل (منحنی) بوده است.

است. گویا وی دومین کسی است که به ذکر فهرست مساجد دمشق پرداخته است. وی در این کتاب در میان مساجد از مسجدی با عنوان «مسجد الرأس» نام می برد ولی هیچ توضیحی درباره ی آن ارائه نمی کند که ظاهراً مرادش همین مسجد است عبارت وی را در ادامه در نقل کتاب ثمار المقاصد خواهیم آورد.

7. نهاية الأرب

شهاب الدین احمد بن عبد الوهاب التّویری المصری (677-733 ق) در نهاية الأرب گوید:

«وكان استيلاء التتار على ميافارقين في سنة ثمان و خمسين و ستمائة. و لما قتل الملك الكامل هذا حَمَل التتار رأسه على رُمح و طيف به البلاد و مرّوا به على حلب و حَمَاهى و صلوا به إلى دمشق في سابع [و] عشرين جمادى الأولى من السنة، و طافوا به في دمشق بالمغاني و الطبول، و علق رأسه بباب الفرديس فلم يزل إليان عادت دمشق ألى المسلمين فدفن بمشهد الحسين داخل باب الفرديس: (1)

غلبه ی مغول بر میافارقین در سال 658 بود وقتی ملک کامل به قتل رسید مغولان سر او را بر نیزه کرده در شهرها از جمله حلب و حماة...» این حادثه بوده، به نقل وی چنین است:

«هذا المكان المبارك فيه مدفون كامل [رأس صح] السلطان الشهيد الغازي المجاهد المرابط في سبيل الله الملك الكامل ناصر الدين محمد بن جمال الدين صاحب ساقان قنبر [صاحب ميافارقين صح] قدّس الله روحه و نور ضريحه. دفن في هذا المشهد الحسيني بباب الفرديس

ص: 413

في يوم الأحد السابع والعشرين من شهر رمضان سنة ثمان وثمانمئة [خمسین و ستمائة صح]: (1)

در این مکان، مبارک سر سلطان شهید دلاور و مجاهد فی سبیل الله ملک کامل ناصر الدین محمد بن جمال الدین صاحب میافارقین مدفون است. این سر در روز یکشنبه بیست و هفتم ماه رمضان سال 658 در این مشهد حسینی واقع در باب الفردیس دفن شد.

از این عبارت چند نکته به دست می آید:

1. در این دوره -چنان که گذشت- در میان مردم از این مکان به «المشهد الحسینی» تعبیر می شده است.

2. این مشهد را مسلمانان مکانی مبارک می شمرده اند و صرفاً یک مسجد نبوده، بلکه حتماً اثری از قبر یا محل مشهد در کنار مسجد وجود داشته، که سبب شده به جهت تبرک سر حاکم میافارقین نیز در این مکان دفن شود؛ خصوصاً که می دانیم جماعتی از اهل تسنن وجود قبر در مساجد را مصداق شرک و بدعت می دانند.

8. الروضتین

ابو شامه (599-665 ق) از مورخان و محدثان دمشق بوده که معاصر با حادثه ی بریده شدن سر حاکم میافارقین و دفن آن می زیسته است. وی

ص: 414

1- ثمار المقاصد، ص 229؛ عبارت منقول در ذیل ثمار المقاصد به همان شکلی است که در متن آمد؛ ولی مسلماً «صاحب ساقان قنبر» تصحیف «صاحب میافارقین» و «کامل» تصحیف «راس» است؛ چون کسی با نام «صاحب ساقان قنبر» در تاریخ وجود ندارد و از حاکم میافارقین نیز در کتب تاریخ به «صاحب میافارقین» تعبیر می شود و به نقل تواریخ مختلف سروری در این مکان دفن شده است. مسلماً «ثمان و ثمانمئة» نیز قرائت خطای «خمسین ستمائة» است که «خمسین» به «ثمان» و «ستمائة» به «ثمانمئة» تصحیف شده است.

گزارشی از این واقعه به دست داده و در آن از دفن سر مبارک حضرت سید الشهداء علیه السلام در این مکان سخن گفته است و ابیاتی نیز در رثاء ملک کامل سروده؛ که در آن از این مکان به «مشهد الرأس» تعبیر کرده است و وی را به حضرت سید الشهداء علیه السلام تشبیه کرده است. عبارت وی چنین است:

«فَقُطِعَ رَأْسُهُ وَ حُمِلَ إِلَى الْبِلَادِ فَطِيفَ بِهِ بِدِمَشْقٍ ثُمَّ عُلِقَ عَلَى بَابِ الْفَرَادِيسِ الْخَارِجِ رَحِمَهُ اللَّهُ وَ قُلْتُ فِي ذَلِكَ:

ابنُ غَزَا وَ جَاهَدَ فِي اللَّهِ *** قَوْمًا أَتَّخِنُوا فِي الْمِشْرِقَيْنِ

وَ الْقَرَّاقِينِ ظَاهِرًا غَالِبًا وَ بَهَا *** مَاتَ شَهِيدًا بَعْدَ صَبْرٍ عَلَيْهِمْ عَامَيْنِ

لَمْ يَسْنَهُ أَنْ طِيفَ بِالرَّأْسِ مِنْهُفَلَهُ *** أَسْوَةٌ بِرَأْسِ الْحُسَيْنِ

وَافَقَ السَّبْطُ فِي الشَّهَادَةِ وَ الْحَمَلُ *** لَقَدْ حَازَ أَجْرَهُ مَرَّتَيْنِ

جَمَعَ اللَّهُ حُسْنَ دِينِ الشَّهِيدَيْنِ *** عَلَى قَبْحِ ذِينِكَ الْفَعْلَيْنِ

ثُمَّ وَ ارْعَوْا فِي مَشْهَدِ الرَّأْسِ *** ذَاكَ الرَّأْسَ فَاسْتَعْجَبُوا مِنَ الْحَالَتَيْنِ

وَ ارْتَجَبُوا أَنَّهُ يَحْيَى لَدَى الْبَعْثِ *** رَفِيقَ الْحُسَيْنِ فِي الْحَسَنَيْنِ

ثم وقع من التفات العجب أن دُفن في مسجد الرأس داخل باب الفراديس شرق المحراب في أصل الجدار. و غربي المحراب طاقة يقال إن رأس الحسين رحمه الله دُفن بها: (1)

سپس سر او بریده شد و به شهر های مختلف برده و در دمشق گردانیده شد پس در باب الفرادیس بیرونی آویزان شد؛ خدایش رحمت کند. من در این باره اشعاری گفته ام ...»

سپس اتفاق عجیب این است که سر حاکم میافارقین در مسجد الرأس داخل باب الفرادیس ضلع شرقی محراب در

ص: 415

1- الروضتين في أخبار الدولتين، ص 314؛ نهاية الإرب في فنون الأدب، ج 29، ص 408؛ مسالك الابصار في ممالك الأمصار، ج 27، ص 382،

داخل دیوار دفن شد و در ضلع غربی محراب ایوانی است که سر حسین رحمه الله در آن جا دفن شده است.

نظیر همین تعبیر در کلام شهاب الدین عمری (... - 749) در مسالك الأبصار آمده است. (1)

9. تاریخ الإسلام

محمد بن احمد الذهبي الدمشقي (673-748 ق) در شرح حال محمد بن غازی حاکم میافارقین می گوید:

«استشهد بأيدي التتار بعد أخذ ميافارقين منه، وقُطع رأسه، و طيف به في البلاد بالمغانى و الطبول. ثم عُلق بسور باب الفراديس. فلما انكسروا دفنه المسلمون بمسجد الرأس الذي داخل باب الفراديس: (2) بعد از تصاحب میافارقین به دست مغولان شهید گشته، سرش از تن جدا شد و به همراه ساز و طبل در شهر ها گردانده شد سپس به دیواره ی متصل به باب الفرادیس آویخته شد. پس از شکست مغولان مسلمانان سر را در مسجد الرأس که داخل باب الفرادیس است دفن کردند».

10. البداية و النهاية

ابن کثیر اسماعیل بن عمرو الدمشقي (701-774 ق) در البداية و النهاية در دو موضع از این مسجد سخن گفته است:

1. در بیان اقوال درباره ی مدفن سر مطهر حضرت سید الشهداء علیه السلام

ص: 416

1- مسالك الأبصار في ممالك الأمصار، ج 27، ص 382.

2- تاریخ الإسلام، ج 48، ص 366 و 367.

«... ثم اختلفوا بعد ذلك في المكان الذي دفن فيه الرأس ، فروى محمد بن سعد أنّ يزيد بعث برأس الحسين إلى عمرو بن سعيد نائب المدينة فدفنه عند امّة بالبيع، و ذكر ابن أبي الدنيا من طريق عثمان بن عبد الرحمن عن محمد بن عمر بن صالح - و هما ضعيفان - أنّ الرأس لم يزل في خزنة يزيد بن معاوية حتى توفّي فأخذ من خزنته فكفن و دُفن داخل باب الفراديس من مدينة دمشق.

قلت: و يعرف مكانه بمسجد الرأس اليوم داخل باب الفراديس الثاني: (1) در این که سر در چه مکانی دفن شده اختلاف کرده اند: محمد بن سعد روایت می کند که يزيد سر حسين عليه السلام را به سوی عمرو بن سعيد نائب، مدینه فرستاد و وی آن را در کنار مزار مادرش در بقیع دفن نمود اما ابن أبي الدنيا از طريق عثمان بن عبد الرحمن از محمد بن عمر بن صالح بن صالح - که هر دو از راویان ضعیف اند - نقل کرده که سر تا زمان مرگ يزيد در خزانه ی او بوده و پس از آن از آن جا گرفته شده کفن شده و داخل باب الفراديس شهر دمشق به خاک سپرده شده است. من [ابن کثیر] می گویم: امروز محل دفن سر، به مسجد الرأس شناخته می شود و داخل باب الفراديس دوم است».

از این عبارت مشخص می شود که در عصر ابن کثیر (قرن هشتم) موضعی معروف به مسجد الرأس، در دمشق در کنار باب الفراديس، وجود داشته که برخی مدعی شده اند سر مبارک آن حضرت در آن جا دفن شده است از تعبیر ابن کثیر «يعرف مكانة بمسجد الرأس اليوم» معلوم

ص: 417

می شود که اصطلاح مسجد الرأس مربوط به روزگار وی بوده و گویا در قدیم اسم دیگری داشته است. (1)

2. در حوادث سال 657 ماجرایی کشته شدن حاکم میافارقین و دفن سر وی را در این مکان نقل کرده و می گوید:

«و أقبل هولاءكو خان فقصد الشام بجنوده و عساكره، و قد امتنعت عليه میافارقین مدة سنة و نصف، فأرسل إليها ولده أشموط فافتتحها قسراً و أنزل ملكها الكامل بن الشهاب غازي بن العادل فأرسله الى أبيه و هو محاصر حلب فقتله بين يده و استتاب عليها بعض مماليك الأشرف، و طيف برأس الكامل في البلاد، و دخلوا برأسه إلى دمشق فنصب على باب الفراءيس البراني، ثم دفن بمسجد الرأس داخل باب الفراءيس الجواني، فنظم أبو شامة في ذلك قصيدة يذكر فيها فضله و جهاده، و شبهه بالحسين في قتله مظلوماً و دفن رأسه عند رأسه: (2)

هلاکو خان با لشکریانش به قصد تصاحب شام بدان سمت رهسپار شد مردم میافارقین به مدت یک سال و نیم جلوی آن ها را گرفته و مقابل آن ها ایستادگی کردند. هلاکو فرزندش اشموط را به سمت میافارقین گسیل داشته وی آن جا را به قهر و غلبه فتح نمود پادشاه میافارقین ملک کامل فرزند شهاب

ص: 418

1- در شذرات الذهب در ضمن متوفیان سال 725 گوید: «و فيها الفقيه المعمر شهاب الدين أحمد بن العفيف محمد بن عمر الصقلی ثم دمشق الحنفی إمام مسجد رأس، و هو آخر من حدث عن ابن الصلاح. توفي في صفر و له ثمان و ثمانون سنةً و ثلاثة أشهر». (شذرات الذهب، ج 8، ص 120) و در الدرر الكامنة از حسن بن عبد العزيز بن رجب الحموی (655 - 737) و احمد بن علی بن یوسف المصری دمشقی (705 - 771) نیز به عنوان امامان مسجد الرأس نام برده است. (ر.ك: الدرر الكامنة في اعيان المائة الثامنة، ج 2، ص 18 و ج 1، ص 224). از این جا معلوم می شود این مسجد در زمان ابن کثیر دایر بوده و امام جماعت نیز داشته است

2- البداية و النهاية، ج 13، ص 215

غازی فرزند ملک عادل را از تخت فرو نشانند و به سوی پدر خویش که حلب را در محاصره داشت فرستاد هلاکوی را به قتل رسانده و یکی از غلامان ملک اشرف را بر میافارقین حاکم کرد سپس سر وی را در شهرها گردانده به دمشق بردند و بر درب بیرونی فرادیس نصب کردند بعد ها سر در مسجد الرأس که داخل درب داخلی فرادیس است دفن گردید ابو شامه بدین مناسبت قصیده ای سرود و در آن فضائل و مبارزات وی را متذکر شده او را در نحوه ی به قتل رسیدن و خاکسپاری سرش در کنار سر حسین علیه السلام به او تشبیه کرد».

11. ثمار المقاصد

یوسف بن عبد الهادی (840 - 909 ق)، عالم بزرگ دمشق که برخی وی را در جامعیت و کثرت تألیف عدیل سیوطی شمرده اند، (1) در کتاب ثمار المقاصد فی ذکر المساجد به شمارش مساجد دمشق پرداخته و در شمارش آن ها به کلمات ابن شداد (613 - 648) در الأعلاق الخطیة نیز استناد کرده است؛ در قسمت اول کتاب مساجدی را که ابن شداد نام برده ذکر کرده و اگر توضیحی از خود داشته بر آن افزوده است و در قسمت پایانی کتاب مساجدی را که بعداً ساخته شده و در کلام ابن شداد نیامده آورده است در قسمت اول می گوید:

«الرابع عشر: مسجد الرأس، قلت: بباب الفرادیس مسجد يعرف بمسجد الرأس؛ يقال: إن رأس الحسين مدفون به: (2)

چهاردهم: مسجد الرأس؛ می گویم: مسجدی در باب

ص: 419

1- مقدمه ی ثمار المقاصد، به قلم محمد اسعد طلس.

2- ثمار المقاصد، ص 99

الفراذیس است که بدین نام شناخته می شود. گفته می شود که سر حسین علیه السلام در آن به خاک سپرده شده است».

از این عبارت روشن می شود که این مسجد در زمان مؤلف ثمار المقاصد به نام مسجد الرأس شناخته می شده، ولی وجه تسمیه ی آن برای مؤلف معلوم نبوده است.

12. الدارس فی تاریخ المدارس

عبد القادر بن محمد النعمی دمشقی (845-927 ق) در فهرست مشهور خود از مدارس مساجد و دیگر اماکن دمشق از هر دو مسجدی که در عبارات گذشته آمد یاد کرده، ولی مانند ابن عساکر فقط از مسجدی که در کنار جامع اموی است به مسجد الرأس تعبیر کرده و درباره ی مسجد باب الفراذیس هیچ توضیحی نداده و حتی از نام مشهور آن «مشهد الحسین» (1) یاد نکرده است. وی می گوید:

«مسجد عند باب المسجد الجامع يعرف بمسجد الرأس، فیه قناة، یقال: إنّ رأس الحسین رضی الله تعالی عنه وضع فیه حین أتى به إلی دمشق: مسجدی در درگاه مسجد جامع است که به مسجد الرأس شناخته می شود. گفته می شود سر حسین علیه السلام آن هنگام که به دمشق آورده شد در این جا قرار داده شد».

و نیز می گوید:

«مسجد باب الفراذیس داخل الباب، ملاصق السور له منارة وفیه قناة: (2)

مسجد باب الفراذیس داخل درب و متصل به دیواره ی شهر

ص: 420

1- الدارس فی تاریخ المدارس، ج 2، ص 254؛ گویا وی در این قسمت فقط به رونویسی عبارات ابن عساکر پرداخته است.

2- الدارس فی تاریخ المدارس، ج 2، ص 254؛ گویا وی در این قسمت فقط به رونویسی عبارات ابن عساکر پرداخته است.

است مناره ای دارد و قناتی نیز در آن هست».

13. إعلام الوری

ابن طولون (880 - 953 ق) در إعلام الوری در ضمن حوادث سال 871 و ولایت امیریرد بک بر دمشق و تعمیر مسجد جامع اموی و حوالی آن می گوید:

«جدد فيه عمارة اشیاء و جدد عمارة مشهد الرأس داخل باب الفرادیس: (1)

وی [امیریرد بک] در این سال بناهایی را بازسازی کرده از جمله مشهد الرأس داخل باب الفرادیس».

آن چه گذشت مروری بود بر گزارش عالمان اهل تسنن از این مکان مقدس، در خلال قرن ششم (آغاز دوره تاریخ نگاری اماکن دمشق) تا قرن دهم که مشخص می کند سه عنوان «مسجد داخل باب الفرادیس» «مشهد الحسین بیاب الفرادیس» و «مسجد الرأس» همگی اشاره به مکانی واحد دارد؛ این مکان علاوه بر آن که مسجد بوده مشهدی مبارک و منسوب به حضرت سید الشهداء علیه السلام را نیز بوده و در قسمتی از آن نشانی از قبر بوده (2) و لذا در آن جا تبرکاً شخصی را دفن کرده اند.

ص: 421

1- إعلام الوری بمن ولّی نائبان من الأتراك بدمشق الشام الكبرى، ص 64؛ وی در مفاکهة الخلان في حوادث الزمان، ج 1، ص 35 نیز در شرح حوادث سال 861 گوید: «وفیه توفی الشیخ علی الفحام المغربي؛ کان حانوته تجاه مسجد الرأس و ذلك من داخل باب الفرادیس یبیع بها الحطب و الفحم و غیر ذلك و کان شیخاً صالحاً رحمه الله تعالی».

2- در کتاب هایی چون اماکن زیارتی سیاحتی سوریه، ص 58 و اماکن زیارتی سیاحتی دمشق، ص 22 و 23 و راهنمای اماکن زیارتی و سیاحتی در سوریه، ص 119 و در اغلب پایگاه های اینترنتی آمده است که ایوبیان (قرن ششم و هفتم) در این مکان مقدس سنگی مزین به مرمر و عاج بر قبر نهاده اند؛ اما چنین مطلبی در هیچ منبع معتبری وجود ندارد و ضمن گفتگو با نویسنده معلوم شد که ریشه ی آن برداشتی اشتباه از کتاب «أسواق دمشق القديمة» تألیف قتیبه شهابی از معاصرین است. (رک: أسواق دمشق القديمة، ص 316)

اشاره

در قسمت های گذشته روشن شد که در میان مردم بومی دمشق صحبت از دفن یکی از دختران حضرت سید الشهداء علیه السلام در این شهر مطرح بوده است و مزاری که امروزه به حضرت رقیه علیها السلام منسوب است در کنار باب الفرادیس و قبرستان قدیمی دمشق، قرار داشته است.

این مکان از قرون گذشته مکانی مقدس و محل آمد و شد مردم بوده و مسجدی بوده که در آن نشان قبری نیز وجود داشته و برخی آن را مدفن سر مبارک سید الشهداء می دانسته اند. اکنون سؤال این است که آیا سندی درباره ی دفن یکی از اهل بیت علیهم السلام در آن جا وجود دارد؟ در ادامه به بررسی اسناد این موضوع می پردازیم.

سند اول: استفتاء از برهان الدین ناجی (810-900)

اولین سندی که به آن دست یافتیم و مربوط به مزار فعلی حضرت رقیه علیه السلام است نسخه ی خطی استفتائی است از برهان الدین ناجی دمشقی (1) که در آن درباره ی صحت انتساب قبر موجود در مسجد الرأس به حضرت رقیه علیها السلام علیه السلام بنت امیر المؤمنین علیه السلام، سؤال شده است. متن استفتاء چنین است:

«الحمد لله رب العالمين و الصلوة على رسوله محمد و آله أجمعين. ما تقول السادة العلماء أئمة الدين رضی الله عنه في الضريح الذي في مسجد الرأس داخل باب الفراديس المدعوّ ضريح السيّدة رقية بنت عليّ ابن أبي طالب رضی الله عنهما؟ هل صحّ أم لا؟ أفتونا مأجورين و أوضحوا لنا العبارة أدام الله النفع بكم في الدنيا و الآخرة و أثابكم الجنة بمنّه و كرمه و يمنه آمين: ... چه می فرمایند سروران، علما پیشوایان و زمام داران

ص: 422

1- در قسمت منابع مزار ملکه بنت الحسین علیه السلام اشاره ای به شرح حال وی شد.

دین رضی الله عنه در مورد قبری که در مسجد الرأس داخل باب الفردیس قرار دارد و قبه ی سیده رقیه علیها السلام دخت علی بن ابی طالب رضی الله عنهما خوانده می شود؟ آیا انتساب این قبر صحیح است یا خیر؟ نظر خود را در این باره به ما اعلام کرده، مسئله را برای ما روشن کنید؛ خداوند شما را اجر، داده بهره ما را از شما در دنیا و آخرت مستدام بدارد و به کرمش در بهشت برین جای تان دهد، آمین».

«الحمد لله الذي يقول الحق و هو يعدي السبيل، كان لسيدنا علي بن أبي طالب كرم الله وجهه من جملة أولاده من غير سيدتنا فاطمة بنت اسمها رقية - وأكثر النساء لا يصغرنها لحناً منهن - لكن لم أقف قط على قول أحد من العلماء المتقدمين ولا المتأخرين حتى من يذكر الغث والسمين تعيين موتها صغيرة أو كبيرة ولا أنها قدمت دمشق أو سكنتها فضلاً أنها توفيت بها و دفنت بهذا المكان المعروف بمسجد الرأس و لم أسمع إلا في زماننا ممن لا يعتد بقوله و لا يلتفت إليه من العوام:

حمد و سپاس اختصاص به خدایی دارد که سخن حق می گوید و اوست که به راه راست هدایت می کند در میان فرزندان سید ما علی بن ابی طالب از غیر همسر شان فاطمه علیها السلام، دختری به نام «رقیه» بوده است - که اکثر زنان به اشتباه این اسم را «رقیه» بدون تصغیر و تشدید می خوانند - لیکن من تا به حال در میان علمای متقدم و متأخر حتی آن ها که مطالب بی سند و غیر معتبر را هم ذکر می کنند کسی را نیافتم که زمان وفات او و این که در هنگام وفات در سنین کودکی یا بزرگ سالی بوده است را تعیین کرده باشد

و نیز ندیده ام که کسی گفته باشد که وی به دمشق آمده یا در آن جا ساکن گردیده، باشد چه رسد به این که در دمشق وفات یافته و در این مکان معروف به مسجد الرأس مدفون شده باشد این مطلب را جز در همین زمان از مردم عامی که به گفتار شان اعتنایی نمی شود نشنیده ام».

«و النساء اللواتي كن معه [أى الحسين عليه السلام] ثم قد من دمشق ثم أعدن الى وطنهنّ و وطن أهلهنّ المدينة النبوية و كيف تسكن هي أو غيرها من أهل البيت بلداً الدولة فيه لبني أمية الى أن يدفن في هذا الموضع؛ حتى أن الرجل الطوّاف الشيخ ابا الحسن الهروي لم يزد في كتابه الزيارات الذي جمع فأوعى على أن قال: «الفراديس به مشهد الحسين» و لم يذكر فيه قبراً احد مع أنه يذكر مزارات لم تشهر إلا عند العوام أو أثبت بمنام.

و لا ذكرها القبر الشيخ علاء الدين ابن اللحام الحنبلي (1) في قبور دمشق المكذوبة...:

زنان همراه حسین علیه السلام و در کاروان او بوده اند و سپس به اسارت به دمشق آمده اند و سپس به وطن آباء و اجدادی شان مدینه بازگردانده شده اند؛ و اصلاً چگونه این بانویا هر زن دیگر از اهل بیت در سرزمینی که دولت آن به دست بنی امیه است سکنی گزیند تا وفاتش فرارسد و در چنین

ص: 424

1- در الأعلام، ج 5، ص 7 در شرح حال وی گوید: «ابن اللحام (... - 308 هـ - ... 1401 م) علی بن محمد بن عباس بن شیبان، أبو الحسن علاء الدین بن اللحام فقیه حنبلی أصالة من بعلبك سكن دمشق و صنّف كتباً منها القواعد الاصولية و الاخبار العلمية فی اختیارات الشیخ تقی الدین بن تیمیة فی المحمودية بالمدينة و ناب فی الحكم بدمشق ثم توجه الى مصر و استقرّ مدرساً فی المنصورية الى ان توفی عن نصف و خمسين عاماً»

حتی شیخ ابو الحسن هروی، جهانگرد در کتاب زیارات خود که مزارات را ذکر می کند صرفاً می گوید: در فرادیس «مشهد الحسین» وجود دارد و اشاره به هیچ قبوری در آن موضع نمی کند با این که او در کتاب خود مزاراتی را ذکر می کند که جز در نزد عوام معروف نبوده یا صرفاً با دیدن خوابی ثابت شده اند.

و شیخ علاء الدین ابن اللحام حنبلی نیز در قبر های ساختگی و دروغین دمشق چنین قبوری را ذکر نکرده است.

شیخ برهان الدین در چند صفحه مجموعه ای از قبور دمشق را ذکر می کند، که سند نداشته و یا قرینه بر خلاف آن ها وجود دارد. وی از قبر ملکه بنت الحسین علیه السلام - که ذکر آن قبلاً گذشت - آغاز می کند و سپس به قبور افراد متعددی از صحابه می پردازد که دستور تخریب برخی از آن ها را صادر کرده است و سپس می گوید:

«و الذي استقر عليه الأمر في هذا القبر أنه لا وجود له بالكلية و لا يقدر أحد أن ينقل فيه شيئاً عن عالم معتمد و الله أعلم بمن دُفن فيه: آن چه سخن بر آن استوار می شود آن است که قبر رقیه علیها السلام بنت علی بن ابی طالب وجود خارجی ندارد و وجود خارجی ندارد و هیچ کس نمی تواند درباره ی آن از عالم مورد اعتمادی سندی نقل کند و خداوند آگاه تر است به آن کسی که در آن قبر مدفون است».

وی در نهایت سفارش می کند که مردم نصیحت وی را پذیرفته و از قول عوام دست بردارند و تأکید می کند که خود اهل بیت علیهم السلام راضی به

چنین کارهایی نیستند و کلام را چنین خاتمه می دهد:

«قاله خادم السنّة النبویة و ناصرها إبراهيم بن محمد بن محمود الشافعي الدمشقي الملقب بالناجي لطف الله به و بأهله و بمحبّيه و جمع لهم بين خيرى الدارين بجاه مخدومه سيّد الكونين، أمين».

نکاتی درباره ی این استفتاء

اشاره

این استفتاء ارزش تاریخی بسیار داشته و نشان می دهد که در حدود شش صد سال پیش (نیمه ی قرن نهم هجری)، در مسجد الرأس قبری وجود داشته است و برهان الدین ناجی اصل وجود قبر را انکار نمی کند بلکه در خصوص شخص مدفون در آن اظهار جهل می کند.

پس همان طور که سابقاً از قرائن به دست آمد این مکان تنها یک مسجد نبوده بلکه مزاری نیز در آن بوده است و مردم آن را به عنوان مکانی مبارک و با اسم «مشهد الحسین علیه السلام» می شناخته اند.

همچنین از حدود شش صد سال پیش این مکان منسوب به کسی به نام رقیه علیها السلام از فرزندان حضرت امیر المؤمنین علیه السلام بوده است؛ پس این که برخی گفته اند که این مکان فقط مسجد بوده و اثری از قبر و نام حضرت رقیه علیها السلام در آن نبوده و اولین بار در قرن دوازده هجری این عنوان بر این مکان اطلاق شده صحیح نیست. (1)

این قبر در آن زمان در میان مردم مشهور به قبر «رقیه علیها السلام بنت امیر المؤمنین علیه السلام» بوده است و گزارش های بومی این چنین حکایت

ص: 426

1- مثلاً دمشق شناس مشهور قتیبه الشهابی در معالم دمشق التاريخية، ص 282 و 283 گوید: «و الجدير بالذكر أن هذا المسجد كان يعرف منذ أيام ابن عساكر باسم مسجد الرأس نسبةً لرأس الإمام حسين عليه السلام كما تقدّم و استمرّت هذا التسمية حينما دفن فيه رأس الملك الكامل. و اشتهر منذ بداية القرن الثاني عشر للهجرة أنّ هذا ما هو إلاّ مقام السيّدة رقية بنت الإمام الحسين و منذ ذلك الحين جدّد المسجد بصفة مزار عام 1125هـ»

کرده و در این معنا مشترک بوده اند.

با توجه به مباحثی که گذشت روشن می شود که استدلال برهان الدین به سکوت ابن عساکر و امثال وی پذیرفتنی نیست؛ چرا که ابن عساکر تحت تأثیر جریان اموی بوده است و نیز در مورد دمشق بسیار کمتر از هر وی و یاقوت حموی و ابن جبیر و امثالهم سخن گفته و بسیاری از مزارهای مشهور را ذکر نکرده است.

سایر مورخان نیز از این آفات مبرا نبوده اند و در عبارات ابن جبیر پیش از این خواندیم که مزارهای دمشق بیش از آن است که در کتب بیان شده و آن چه در کتابها بیان شده موارد مشهور و معلوم بوده است.

مزار حضرت رقیه علیها السلام بنت الحسین که در آن عصر به مشهد الحسین علیه السلام مشهور بوده، است چون سندی بر جنایات بنی امیه بوده در عصر ابن عساکر به شکل علنی مطرح نبوده و زمزمه هایی را که درباره ی این مزار بر زبان مردم جاری بوده ابن عساکر و دیگر مؤیدان بنی امیه نادیده انگاشته اند و ابن عساکر حتی نامی از «مشهد الحسین» یا «مسجد الرأس» نبرده و فقط به عبارت «مسجد داخل باب الفرادیس» اکتفاء کرده است.

نکته ی دیگری که شایان توجه است این که استناد نام اشخاص به، اجداد خصوصاً در قبور (1) بسیار شایع و متداول بوده و اکنون نیز هست و لذا از شهرت «رقیه علیها السلام بنت علی علیه السلام» نباید نتیجه گرفت، که این مقام متعلق به یکی از دختران بلافصل حضرت امیر المؤمنین علیه السلام است.

سند دوم: سنگ نوشته ی مزار مطهر در 1125 قمری

همان طور که سابقاً گذشت محمد اسعد طلس در ذیل ثمار المقاصد

ص: 427

1- بسیاری از امام زادگان که امروزه بدون واسطه به یکی از ائمه نسبت داده می شوند از همین باب است.

از وجود سه سنگ نوشته در کنار محراب مزار حضرت رقیه علیها السلام حکایت می کند، که یکی از آن ها که مربوط به 658 قمری بود پیش از این ذکر شد. سنگ نوشته ی دیگری که ارزش تاریخی دارد وقفنامه ای است مربوط به 1125 قمری که در آن چنین نوشته است:

«قد صار التوفيق لجناب الميرزا بابا المستوفى الكيلاني في عمارة البقعة المشهورة بمقام سيدتنا الرقية بنت سيدنا علي و موضع رأس الحسين. و وقف الدكان... (1) بين النطاعين من الحاج محمد بن الحبوب العصيري الجلالاتي في سوق الجابريّة بصف بعضهم لتصرف نفقتهما في هذا البقعة الأهمّ فالأهمّ، لعن الله من بدّله بعد ما سمعه. حرّره المثلا أحمد القراجداغى سنة 1125:

برای جناب میرزا بابا مستوفی گیلانی توفیق حاصل شد که بقعه ی مشهور به مقام رقیه علیها السلام خاتون دختر سرور ما علی و موضع رأس الحسین علیه السلام را عمارت کند. و وقف شد دکان... بین صحّافان از جانب حاج محمد بن حبوب عصیری جلالاتی در بازار جابریّه تا درآمد آن ها در امور این بقعه به ترتیب اولویت خرج شود لعنت خدا بر آن که این وقف نامه را بعد از شنیدن تغییر دهد این وقف نامه توسط ملا احمد قراجداغی در سال 1125 نگاشته شد».

این سنگ نوشته چند نکته ی مهم دارد:

اول آن که نشان می دهد موضع فعلی قبر مطهر، همان مسجد رأس الحسین علیه السلام است که در کتب پیشین آمده است

ص: 428

1- گویا عبارت این قسمت ناخوانا بوده و محمد اسعد طلس آن را حکایت نکرده است.

دوم آن که معلوم می‌شود در اوایل قرن دوازدهم قمری، این مکان به «مقام السیّدة رقیّه» مشهور بوده است (البقعة المشهورة بمقام سیدتنا الرقیّة). لذا برخی از موالیان اهل بیت علیهم السلام آن را تعمیر کرده و برای آن موقوفاتی قرار داده‌اند.

سوم آن که این محل در آن زمان چندان آباد نبوده و لذا برخی به آبادی و عمارت آن همت گماشته و برای آن موقوفاتی نیز قرار داده‌اند تا دوباره به خرابی دچار نشود. (1)

این مطلب نشان دهنده آن است که در آن دوران علی‌رغم آن که این بقعه مشهور به «السیّدة رقیّه» بوده است ولی چندان آباد نبوده و گویا موانعی برای این کار وجود داشته و فقیهان دمشق مانع از رونق گرفتن این مکان می‌شده‌اند. با این همه نهی و مخالفت فقهای دمشق از شهرت این مکان نکاسته و روز به روز مشهورتر گشته است. (2)

ص: 429

1- خلیل در کتاب العین، ج 2، ص 137 گوید: «وَعَمَرَ النَّاسُ الْأَرْضَ يَعْمُرُونَهَا عِمَارَةً، وَ هِيَ عَامِرَةٌ مَعْمُورَةٌ وَ مِنْهَا الْعُمَرَانُ وَ اسْتَمَرَ اللَّهُ النَّاسَ لِيَعْمُرُواهَا . وَ اللَّهُ أَعَمَرَ الدُّنْيَا عُمَرَانًا فَجَعَلَهَا تَعْمُرُ ثُمَّ يَخْرِبُهَا»؛ و راغب در مفردات، ج 1، ص 586 گوید: «العِمَارَةُ: نَقِيضُ الْخَرَابِ : يُقَالُ : عَمَرَ أَرْضَهُ» و ابن منظور در لسان العرب، ج 4، ص 604 گوید: «عَمَرَتِ الْخَرَابُ أَعْمَرَهُ عِمَارَةً، فَهُوَ عَامِرٌ». در عربی مؤنث نیز معنای این ماده شبیه همین است.

2- پس از این دوره نیز برخی را تبرکاً در این مقام مبارک دفن کرده‌اند؛ از جمله الشریف یحیی بن الشریف برکات که در جمادی الثانی 1188 ق در شام رحلت کرد و در کنار قبر مطهر حضرت رقیّه مدفون شد: «كان له مشهد عظيم و دفن بمزار السيّدة رقیّة تحت قبّتها و شماليّ تابوتها الشریف» (مجلّة مجمع اللغة العربية بدمشق المجلّة السابع عشر، شعبان 1361، العدد 9 و 10، ص 450، مقاله صفحه من التاريخ الشامي لم يدون أكثرها)

از مهم ترین شواهد بر این که مسجد داخل باب الفردیس یا همان مشهد الحسین یا مسجد الرأس، مدفن دخت گرامی حضرت سید الشهدا علیه السلام است واقعه ای است که در میانه قرن 13 قمری (1) اتفاق افتاده است.

در این جا چند گزارش مهم از این واقعه به ترتیب تاریخ ذکر می شود:

1. گزارش اول: شبلنجی (1252 - بعد از 1308ق)

وی از دانش آموختگان الأزهر و از علمای مصر است، در کتاب نور الابصار (2) چنین می گوید:

«أخبرني بعض العوام أنّ للسيدة رقية بنت الإمام علي كرم الله وجهه ضريحاً بدمشق الشام . وأنّ جدران قبرها قد تعيّبت فأرادوا إخراجها منه لتجديده فلم يتجاسر أحد أن ينزل من الهيبة فحضر شخص من أهل البيت يدعى ابن السيد مرتضى، فنزل في قبرها ووضع عليها ثوباً لفها فيه وأخرجها فإذا هي بنت صغيرة دون البلوغ وقد ذكرت ذلك لبعض الأفاضل فحدثني ناقلًا عن أشياخه: (3)

بعضی از شامیان به من خبر دادند که سیده رقیه علیها السلام دخت امام علی علیه السلام قبری در دمشق دارد. دیواره های این قبر دچار آسیب و خرابی شده بود به طوری که اهل شام تصمیم بر بیرون آوردن پیکر او و تجدید بنای قبر گرفتند؛ از هیبت و جلالت وی هیچ کس جرئت ورود به قبر را نداشت تا این که یکی از سادات که پسر سید مرتضی خوانده می شد، داخل

ص: 430

1- صاحب منتخب التواریخ این واقعه را در حدود 1280 ثبت کرده است

2- تاریخ اتمام کتاب طبق تصریح مؤلف 26 رجب 1290 است. (نور الابصار، ص 511)

3- نور الابصار، ص 313

قبر، شده پیکر او را در میان پیراهنی قرار داده او را از قبر خارج ساخت پس دیدند که وی دختری خردسال و نابالغ است من این جریان را برای یکی از افاضل بازگو کردم وی هم آن را از برخی استادانش شنیده بود و برای من نقل کردم».

ارزش تاریخی نقل شبلنجی در آن است که معلوم می شود، این واقعه در زمان خود آن قدر شهرت یافته که خبرش به مصر رسیده و شبلنجی از طریق برخی از شامیان و نیز برخی از افاضل این مطلب را شنیده بوده است.

از کلام وی معلوم است که این مزار را یکی از دختران حضرت امیر المؤمنین علیه السلام می دانسته و گمان کرده رقیه علیها السلام بنت امیر المؤمنین علیه السلام در کودکی در شام از دنیا رفته است.

2. گزارش دوم: آیت الله میرزا هاشم خراسانی (1280-1352ق)

میرزا هاشم خراسانی (1) در کتاب منتخب التواریخ در بیان این داستان چنین می گوید:

ص: 431

1- در «مشاهیر مدفون در حرم رضوی»، ج 1، ص 182 می گوید: «حاج ملا- هاشم خراسانی فقیه و مورخ فرزند محمد علی، از معاریف علما بود و بسیاری از مردم از او پیروی می کردند. وی در بیستم صفر 1284 ه.ق در مشهد تولد یافت و پس از تحصیل دانش های دینی عصر خود در مشهد و نجف و بهره گیری از محضر استادانی چون آخوند خراسانی و سید اسماعیل صدر اصفهانی به مشهد بازگشت و به تدریس و ترویج و تحقیق روی آورد و کتاب های سودمندی از خود به یادگار گذاشت و رساله ی ربا، رضاع، وسیلة، الامان، ارث، معاملات نفقات و کتاب پر بهای منتخب التواریخ از آثار ایشان است. وی بیش تر وقایع روزگار خود از جمله توپ بسته شدن حرم توسط قوای روس را به تفصیل در منتخب التواریخ آورده است چراغ عمر حاج ملا هاشم پس از 68 سال خاموش گشت بدن بی جان وی در روز سوم ذیحجه 1352 ه.ق در محل دار الحفاظ حرم به خاک سپرده شد».

«و منها: قبر جناب رقیه علیها السلام بنت الحسین علیه السلام که در خرابه ی شام مدفون است و عالم جلیل شیخ محمد علی شامی که از جمله علما و محصلین نجف اشرف است به حقیر فرمود:

جد امی بلا واسطه ی من جناب آقای سید ابراهیم دمشقی (1) که نسبش منتهی می شود به سید مرتضی علم الهدی و سن شریفش علاوه بر نود بود بسیار شریف و محترم، بود سه دختر داشتند و اولاد ذکور نداشتند. شبی دختر بزرگ شان در خواب دید و هر سه دختر وی خواب تعمیر حرم را می بینند که حضرت رقیه علیها السلام به آن ها می فرمایند: حرم مرا آب گرفته به والی بگویند تعمیر کند. سید اعتنا نمی کند سرانجام خود سید خواب می بیند، گزارش خواب خود را به والی می دهد و والی هم کمک می کند قبر به دستور والی توسط سید تعمیر می شود. بعد والی تفصیل را به سلطان عبد الحمید نوشت عصر سلطان عبد الحمید بوده که گرایش های دینی داشته و در ترویج فرهنگ اسلام و دفاع از تمدن گذشته ی اسلام در دولت عثمانی بسیار تلاش کرد ماجرابی که پس از این درباره ی مزار رئوس الشهداء علیهم السلام نقل خواهد شد این احتمال را تأیید می کند. (2) و او هم

ص: 432

1- مرحوم سید ابراهیم از سلسله ی سادات آل مرتضی است و آل مرتضی گروهی از اشراف و سادات سوریه اند که از قرن ها پیش متولی اوقاف و اماکن متبرکه بوده اند نوادگان مرحوم آقا سید ابراهیم دمشقی و برخی دیگر از سادات آل، مرتضی امروزه نیز تولیت حرم حضرت زینب و حضرت سکینه و حضرت رقیه و رئوس شهدا علیهم السلام را بر عهده دارند. سادات آل مرتضی در سوریه نسب شان منتهی می شود به سید حسین بن موسی موسوی حسینی که طبق وقف نامه ی حضرت زینب علیها السلام در 768 ق مزار را بازسازی کرده باغ ها و املاکی را بر آن وقف کرده است. وی از نوادگان سید ابراهیم مرتضی مجاب فرزند حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام (مدفون در حرم ابا عبدالله الحسین علیه السلام) است، نه از نوادگان سید مرتضی علم الهدی، در کتاب انساب آمده که نسل سید مرتضی علم الهدی منقرض شده است. (ر.ک: عمدة الطالب، ص 454).

2- به نظر می رسد در ذکر نام سلطان عبد الحمید اشتباهی صورت گرفته است؛ چون اصل این حادثه مسلماً قبل از عصر سلطان عبد الحمید واقع شده و همان طور که گذشت شبلنجی آن را در نور الابصار، که در 1290 ق اتمام یافته گزارش نکرده؛ در حالی که حکومت سلطان عبد الحمید مربوط به سال های بعد از 1290 ق است. ظاهراً تقویض تولیت این اماکن متبرکه به خاندان آل مرتضی مربوط به سال ها پس از این حادثه و در

تولیت زینبیه و مرقد شریف رقیه علیها السلام و مرقد شریف ام کلثوم و سکینه علیهما السلام را به او واگذار نمود و فعلاً هم آقا حاجی سید عباس پسر آقا سید مصطفی پسر سید ابراهیم سابق الذکر، متصدی تولیت این اماکن شریفه است. انتها [کلام شیخ محمد شامی] و گویا این قضیه در حدود سنه‌ی هزار و دویست و هشتاد بوده». (1)

3. گزارش سوم مصاحبه با نوادگان سید ابراهیم دمشقی

این حکایت از زمان وقوع میان مردم مشهور بوده است. امروزه ذریه‌ی سید ابراهیم دمشقی متولیان حرم حضرت زینب و حضرت رقیه علیها السلام و رؤس الشهداء و حضرت سکینه در قبرستان باب الصغیرند

همین حکایت را به اختصار دکتر سید رضا مرتضی (2) ابو سلیم (یکی از نوادگان سید ابراهیم دمشقی و از متولیان مقام سیده سکینه و مقام سیده ام کلثوم و مقام رؤس الشهداء) از طریق اجدادش چنین نقل می‌کند: (3)

ص: 433

1- منتخب التواریخ، ص 220 و 221

2- ما برای ارتباط با متولیان حرم‌های شریف دمشق تلاش کردیم تا اطلاعات کامل‌تری در این زمینه به دست بیاوریم؛ ولی به جهت شرایط خاص سوریه توفیقی حاصل نشد بنا به نقل برخی افراد مطلع سید رضا مرتضی ابو سلیم در درگیری‌های اخیر به شرف شهادت نائل شده است؛ خداوند ایشان را با اجدادشان محشور کند.

3- این مصاحبه به دو زبان عربی و انگلیسی انجام شده و آن چه در متن آمده برگردان آن به زبان فارسی است فیلم این مصاحبه را مسئول استودیو «ره آورد» در اختیار ما قرار داد. خداوند ایشان را با حضرت سید الشهداء علیه السلام و حضرت رقیه علیها السلام محشور فرماید.

«یکی از دختران جد ما مرحوم سید ابراهیم مرتضی - و به نقل خود مرحوم سید ابراهیم مرتضی - در خواب می بیند که حضرت رقیه علیها السلام با خانمی به نزد او آمدند و آن خانم گفتند که این دختر من است و او در این مزار مدفون است [و قبر او خراب شده است]. ایشان به این خواب اعتنا نمی کند و این خواب در شب دوم و سوم نیز تکرار می شود.

پس از تکرار این حادثه سید ابراهیم مرتضی افرادی را به منطقه ی العماره [که مزار حضرت رقیه علیها السلام در آن است] می فرستند و تحقیق می کنند و می بینند که قبر خراب شده است و چون قبر را حفر می کنند می بینند بدن مطهر در قبر سالم است و آثار غل و زنجیر بر دست های مبارکش آشکار است. چون می خواهند بدن حضرت رقیه علیها السلام را از قبر خارج کنند نمی توانند. سید ابراهیم می آید و بدن به دست او برداشته می شود و می نشیند و بدن مطهر را بر پایش می نهد و سه روز نشسته و از جا بر نمی خیزد تا قبر آماده می گردد و با دست خود بدن را در قبر می نهد و در این حادثه موهای سرش سفید می شود و آثار شکستگی و پیری بر او نمایان می گردد و پس از آن زیاد زنده نمی ماند و پس از آن خداوند به او پسری عطا می کند، که جدّ همه ی سادات آل مرتضی است و خداوند ما را به شرافت خدمت به مزار اهل بیت علیهم السلام مشرف گرداند» (1).

ص: 434

1- دکتر سید رضا مرتضی در این مصاحبه ماجرای را درباره ی مقام رؤس الشهداء بیان می کند. از آن جا که این حکایت نیز حکایتی ارزشمند است و نیز در سخنرانی برخی از خطبای مشهور که در فضای مجازی منتشر شده به اشتباه این ماجرا با ماجرای حرم حضرت رقیه در هم آمیخته و از آن داستانی مفصل ساخته اند؛ لذا خلاصه ی آن ماجرا در این جا بیان می شود: «اجداد ما می دانستند که مراقدی از اهل بیت علیهم السلام در باب الصغیر وجود دارد

ولی اطلاع دقیقی از آن‌ها نداشتند و این مراقد مورد توجه نبود و حق آن‌ها نمی‌شد و بیش از صد سال پیش جد ما سید سلیم مرتضی تصمیم می‌گیرد این مراقد را احیا کند. وی برای این کار به استانبول می‌رود تا با سلطان عبد الحمید حاکم عثمانی ملاقات کند، ولی موفق به دیدار او نمی‌شود تا این که خبردار می‌شود که روزی سلطان از مسیری عبور می‌کند. در آن روز به مسیر عبور سلطان می‌رود و جلوی درشکه روی زمین دراز می‌کشد. سلطان دستور توقف می‌دهد و از ایشان سؤال می‌کند. ایشان می‌گویند من از سادات و از فرزندان رسول صل الله علیه و آله خدا هستم و در منطقه‌ی باب الصغیر برخی از اولاد رسول خدا مدفونند ولی به قبور آنان رسیدگی نمی‌شود به من اجازه دهید که برای احیای آن اقدام کنم سلطان به او اجازه می‌دهد که به دمشق برود و متولی امور قبور شود و آن چه صلاح می‌داند درباره‌ی آن‌ها انجام دهد وی نجار هنرمند و مشهوری را که مسیحی بوده برای اصلاح و تعمیر قبر منسوب به رئوس الشهداء به کار می‌گیرد چون روزها در قبرستان تردد بوده و مردم برای زیارت قبور رفت و آمد می‌کردند، نجار کار را برای شب‌ها قرار می‌دهد. یک شب که مشغول تعمیر قبر بوده، به تابوت قبر دسترسی پیدا می‌کند و چون درب تابوت را می‌گشاید در آن هفده سر بریده‌ی خون‌آلود معمم می‌بیند و شبانه به در خانه‌ی جد ما سید سلیم مرتضی می‌آید و ماجرا را تعریف می‌کند و او را مطلع می‌کند. این نجار هنرمند بر اثر این حادثه همه‌ی سر و صورتش سفید می‌گردد و بعداً مسلمان می‌شود. جد ما بنای اولیه‌ی مقام رئوس الشهداء را پایه می‌گذارد».

ظاهراً مستند آن چه امروزه درباره‌ی این مقام گفته می‌شود همین ماجرای تاریخی است. آیه الله سید محسن امین درباره‌ی این مقام می‌گوید:

«رأيت بعد سنة 1321 في المقبرة المعروفة بمقبرة باب الصغیر بدمشق مشهداً وضع فوق بابه صخرة كتب عليها ما صورته: «هذا مدفن رأس العباس بن علی و رأس علی بن الحسين الأكبر و رأس حبيب بن مظاهر»؛ ثم أنه بعد ذلك بسنتين هدم هذا المشهد و أعيد بناؤه و أزيلت هذا الصخرة و بنى ضريح داخل المشهد و نقش عليه أسماء كثيرة لشهداء كربلاء، و لكن الحقيقة أنه منسوب إلى الرؤوس الشريفة الثلاثة المقدم ذكرها بحسب ما كان موضوعاً علی بابه كما مرّ. و هذا المشهد الظن قوى بصحة نسبته لأن الرؤوس الشريفة بعد حملها إلى دمشق و الطواق بها و انتهاء غرض يزيد من اظهار الغلبة و التتكيل بأهلها و التشفی لا بد أن تدفن في إحدى المقابر فدفت هذا الرؤوس الثلاثة في مقبرة باب الصغیر و حفظ محل دفنها و الله أعلم». (أعيان الشيعة، ج 1، ص 627).

4. گزارش هایی دیگر از ناظران عینی

صاحب کتاب موسوعه ی کربلا از برخی حاضران در این ماجرا مطلب را با دو نقل دیگر نیز آورده که هر یک متضمن نکاتی است و جهت تکمیل بحث هر دو نقل در این جا آورده می شود:

«ذكر صديقنا الحاج حسن سليم صالح هذا القصة، رواية عن جده السيد رضا صالح، و كان حاضرا أثناء الحادثة، قال:

كان السيد ابراهيم مرتضى و هو جد السيد ابراهيم مرتضى والد الدكتور عبد الغنى، يسكن في محلة الخراب (حتى الأمين). رأى في المنام سيدتنا رقية تقول له:

إن قبرى يكاد ينهد، فأصلحوه. وفي نفس الوقت رأى الوالى العثماني في دمشق السيدة رقية عليها السلام وقالت له: يأتى أحد أرحامي ليصلح، قبرى و هو الذى يحملني!»

جاء الناس ليتفرجوا، و دخل السيد ابراهيم و حفر و حملها، و غطوه معها بشرشف . ظل من الصباح حتى العصر و هو حاملها . و لما أرجعها ألى القبر بعد إصلاحه البيض شعر رأسه. و لما قفل راجعا إلى الحى و أثناء الطريق صار الناس يقطعون من ملابسه قطعاً و يأخذونها للبركة، حتى وصل إلى بيته بدون قميص . و عاش ثلاثة أيام و توفى: دوست ما حاج حسن سليم صالح این داستان را از جدش سيد رضا صالح که در اثنای حادثه حاضر بوده است، چنین نقل می کند: سيد ابراهيم مرتضى که جد سيد ابراهيم، مرتضى پدر دکتر عبد الغنى بوده، است در محله ی خراب «منطقة الامين» ساکن بوده و در خواب حضرت رقيه عليها السلام را می بیند که می فرماید قبر من در حال خراب شدن است، آن را تعمیر کنید.

در همان زمان والی عثمانی در دمشق نیز آن حضرت را در خواب می بیند که به او می فرماید یکی از ارحام من برای تعمیر قبر من نزد تو می آید و او مرا از قبر بیرون می آورد و نگه می دارد مردم برای تماشا کردن جمع شدند و سید ابراهیم وارد شد و قبر را حفر کرد و بدن مطهر را برداشت و آن را با پارچه و ملحفه ای پوشاند و از صبح تا عصر بدن را در دست گرفت و بعد از آن که بدن را به قبر، برگرداند موهای وی سفید شده بود. و چون وی به محل سکونت خود بر می گشت در میان راه مردم لباس هایش را از باب تبرک پاره کرده و می کنند تا آن که برهنه به منزل رسید و سه روز پس از این حادثه زنده بود و از دنیا رفت».

«سمعت من أحد العارفين قال: لما تصعد جدران قبر رقية عليها السلام نتيجة جريان نهر بردی قربه، و كان ذلك في عهد الدولة العثمانية جاء الحاكم العثماني ليشرف على إصلاح القبر و احتار فيمن يقوم بحمل جسد السيدة رقية أثناء إصلاح القبر! فاقترح عليه الناس أن يقوم بذلك (الأشراف) في البلد، الذين هم أقرب الناس من السيدة رقية عليها السلام. و كان في دمشق كثير من الأشراف السنة، فجاء كل واحد منهم يدعى أنه أحق بهذا العمل من غيره، و اختلفوا في ذلك. و أراد الحاكم أن يقطع نزاعهم، فقال: أضرب على باب المقام سلسلة قفلا، و يأتي من يريد تنفيذ المهمة امام القفل حسب و نسبه فالذي تنكسر له القفل من تلقاء ذاته يكون هو فيتلو أمام الذي ترضى عنه رقية عليها السلام ليخرجها من قبرها و يحملها ربما يتم إصلاح قبرها. و جاء كثيرون و فعلوا ذلك فلم يفتح لهم الباب. و في الأثناء رأى السيد ابراهيم مرتضى من حى الأمين، رؤيا، مفادها أن السيدة رقية

عليها السلام جاءت إليه في المنام، وقالت له: أدركوني قبل أن يهبط قبري وأغرق في الماء. فجاء ألى المقام بحضور الحاكم العثماني و جميع الأشراف والأعيان، فبمجرد أن ذكر حسبه ونسبه، انكسر له القفل وسقطت السلسلة، ودخل وحفر القبر واستخرج جسد رقية عليها السلام ولقها بثوب، وكانت صبيرة صغيرة دون البلوغ، ولم يفن جسد ها. ثم وضعها في حضنه، و جلس على كرسى تحت خيمة، ربما فرغوا من إصلاح القبر، ثم أعادها إلى مكانها. و خرج من المقام وقد ابيض شعر رأسه، وحين خرج صار الناس يأخذون من ثوبه قطعاً للبركة حتى تمزق كل قميصه. و لم يعيش طويلاً، بل توفي في تلك السنة: (1)

«از یکی از مطلعان شنیدم که می گفت: چون در زمان حکومت عثمانی دیوار های قبر حضرت رقیه عليها السلام در اثر جریان آب نهر بردی در نزدیکی مزار شکاف برداشته بود، حاکم عثمانی برای نظارت بر تعمیر آن در مزار حضرت حضور یافت و سرگردان شد که برای بیرون آوردن و نگه داشتن بدن، مطهر در هنگام اصلاح، قبر چه کسی را انتخاب کند؟ مردم پیشنهاد دادند که سادات شهر که به حضرت رقیه عليها السلام نزدیک ترند این کار را انجام دهند و در دمشق جماعت فراوانی از سادات اهل تسنن بودند و هر یک به نزد حاکم آمده و ادعا می کردند، که به انجام این عمل سزاوار ترند و میان ایشان در این مسئله اختلاف شد.

حاکم که می خواست نزاع را پایان دهد گفت قفل و زنجیری بر در مقبره می زنم و هر کس که می خواهد این کار به دست او انجام، شود در برابر قفل رفته و حسب و نسب خود را

ص: 438

بگوید آن کس که قفل در برابر او باز شد، کسی است که حضرت رقیه علیها السلام راضی است که او را بیرون آورد و نگهدارنده ی ایشان در زمان تعمیر قبر باشد.

عده ی زیادی آمدند و این کار را کردند، ولی قفل برای ایشان باز نشد در همین زمان سید ابراهیم مرتضی که در منطقه ی الامین ساکن بود حضرت رقیه علیها السلام را در خواب دید و به او گفت: قبل از آن که قبر من فرو بریزد و من غرق شوم، مرا دریابید. سید ابراهیم مرتضی در نزد حاکم عثمانی و همه ی سادات و بزرگان به مزار حضرت آمد و به محض آن که حسب و نسب خود را بیان کرد قفل شکست و زنجیر افتاد وی داخل شده و قبر را حفر کرد و بدن مطهر را بیرون آورد و آن را در پارچه ای پیچید. او دختری کم سن و سال و نابالغ بود که بدن مطهرش سالم و تازه مانده بود وی بدن مطهر را در دامان خود نهاد و در زیر خیمه ای بر صندلی ای، نشست تا از اصلاح قبر فارغ شدند و سپس بدن مطهر را به جای اصلیش بازگرداند و از مزار حضرت خارج شد در حالی که موهایش سفید شده بود آمد چون بیرون مردم لباس های او را تکه تکه کرده و به جهت تبرک می بردند تا آن که تمام لباس هایش پاره شد. پس از این واقعه وی زیاد عمر نکرد و در همان سال از دنیا رفت.»

5. کرامات نوادگان سید ابراهیم دمشقی

برای آن که این حادثه در طول تاریخ زنده بماند و آیندگان نیز آن را انکار نکنند، خداوند نشانه ای در بازماندگان مرحوم آقا سید ابراهیم دمشقی قرار داده است مشهور است که برخی از بازماندگان وی به

برکت توفیقی که نصیب سید ابراهیم دمشقی شد اگر بر موضع درد بیمار دست بکشند خوب می شود برخی از معاصران مدعی اند که این معجزه را تجربه کرده اند.

مرحوم آیه الله سید هادی خراسانی (1297-1368ق)، از شاگردان میرزای شیرازی اول و از بزرگان حوزه علمیه ی کربلا، در کتاب «معجزات و کرامات ائمه اطهار علیهم السلام (نمونه ای از آن را نقل کرده است. وی می نویسد:

«آب گرفتن مرقد مطهر حضرت رقیه علیها السلام در شام

روز گذشته تابستان بود از بام خانه سحرگاه، یکی از بستگان پایین آمده در بین راه دست او را گزنده ای گزید تدریجاً درد شدید شد به حدی که طاقت بر تحمل نداشت. در کربلا سادات «شامی» در دفع سموم معروفند؛ وارد خانه ایشان شدیم جوانی به نام سید عبد الامیر ما را در اطاق پذیرائی با احترام پذیرائی، نمود پرسید کجا درد می کند؟ جای نیش را به او نشان دادیم، فوراً انگشت خود را بر موضع درد گذارد، مریض گفت گویا آتش از شانه ام به زیر می آید! کم کم درد ساکن شد. سید مذکور گفت من نه دعائی و نه دوائی دارم این یک سری است در نسل ما ارث از آباء و اجداد می بریم هر سمی باشد، زنبور عقرب، مار اگر فوراً بیاورند به آب دهان انگشت گذاردن علاج کنیم پرسیدم سرّ این امر چیست؟ گفت: جد ما سید ابراهیم ساکن شام در «دمشق» بود در زمانی که آب به مرقد مطهر حضرت رقیه خاتون» علیها السلام افتاد رفتند قبر را شکافتند؛ احدی جرأت نکرد جلو.

برود و نتوانست نزدیک شود و جثّه مطهره آن معصومه مظلومه را بلند کند، ولی جد ما که پیر مردی عابد و زاهد بود آن جسد مطهر را بر روی دست گرفت، فوراً تعمیر لازم را کردند و سپس دفن نمودند از برکت آن معصومه در دست جد ما این اثر ماند و به ما میراث رسیده.

«مؤلف» گوید قصه ی آب گرفتن قبر حضرت رقیه علیها السلام را در، شام در سال های پیش در ناحیه مقدسه از بعض زوّار اهل شام شنیدم و آن که سید مذکور یک شبانه روز جثّه مبارکه را بروی دو دست گرفت ایستاد و ابداً بر زمین نگذاشت، تا آن که در قبر خوابانید و در تمام مدت مشغول گریه و زاری و دعا و ذکر بود البته این خدمت و رنج بی گنج نباشد». (1)

باری داستان مرحوم آقا سید ابراهیم امروزه میان دمشقیان از مسلمات محسوب می شود و بسیاری از شیعیان آن را از نسل های قبل حکایت می کنند؛ در ملاقاتی با یکی از فقهای بزرگ دمشق درباره ی این واقعه سؤال کردیم ایشان فرمودند در نزد ما اهل شام در این مسئله هیچ جای شک و تردیدی نیست.

حجة الاسلام والمسلمین شیخ محمد وحیدی که سال ها مقیم دمشق بوده و مسئولیت مدرسه ی علمیه ی امام خمینی آن شهر را به عهده داشته است درباره ی این ماجرا می گوید:

«در میان علمای دمشق و مردم آن - پس از تحقیق فراوان - کسی را نیافتم که در صحت این ماجرا تردید داشته باشد و آن چه سینه به سینه نقل شده و در افواه اهل دمشق شهرت

ص: 441

یافته، مطابق منتخب التواریخ است».

ماجرای آیت الله سید محسن امین عاملی

در برخی از نقل های شفاهی، داستانی مشابه داستان سید ابراهیم دمشقی به آیت الله سید محسن امین عاملی یا به سید محسن شامی نسبت داده شده است و ادعا شده است که این حادثه یکبار در حدود 1280 و دوباره در حدود پنجاه سال بعد در دوره ی آیه الله عاملی اتفاق افتاده است. (1)

آیت الله اثنی عشری می گوید:

«از آقای حاج حسن آقای شیرازی شنیدم و ایشان هم از مرحوم آیت الله سید محسن جبل عاملی، نقل کرد که: در زمان ایشان چیزی نمانده بود مزار پاک و مطهر حضرت رقیه علیها السلام را آب بگیرد و اوضاع دگرگون شود؛ چرا که نهری در نزدیکی آن قرار داشت. گفتند: بدن را از این جا به جای دیگر ببرید؛ چون ما نمی توانیم نهر را برگردانیم به آیت الله سید محسن گفتند: تو این کار را بکن سید محسن گفت: اگر انتقال نهر امکان نداشته باشد ما این کار را می کنیم؛ قبر را نبش کرده و بدن را بیرون می آوریم سید محسن تصمیم گرفت که قبر حضرت رقیه علیها السلام را نبش کند. او غسل کرده، لباس سفید بر تن کرد و دستور نبش قبر داد. خاک روی مزار را برداشتند تا این که به خشت لحد رسیدند. در این هنگام سید محسن گفت: صبر کنید تا لحد را با دست خود بردارم.

ص: 442

1- رک: خورشید خرابه شام، ص 122 به بعد.

سید محسن درون قبر رفت همین که خشت بالای سر حضرت رقیه علیها السلام را برداشت از هوش رفت مردم دیدند که سید بر روی زمین افتاد، زیر بغل او را گرفتند، او به هوش آمد و پشت سر هم می گفت ای وای بر من وای بر من به ما گفته بودند که یزید زن غساله و کفن فرستاده» ولی اینک فهمیدم دروغ بوده چرا که این دختر کوچک را با همان پیراهن خودش به خاک سپرده اند. بدن او همانند گلی معطر است من بدن او را منتقل نمی کنم. چرا که می ترسم دیگر از این پس به عنوان رقیه بنت الحسین علیه السلام رقیه علیها السلام شناخته نشود و من نمی توانم جواب او را بدهم من هر چه مخارج نهر است می پردازم. نهر را برگردانید». (1)

تأیید بر این ماجرا

حاج ملا فرج الله دری در جمادی 1368 هـ- ق فرمودند: «تقریباً 25 سال قبل پس از معاودت از حج در شام دو ماه توقف نمودم و با حضرت آیت الله سید محسن شامی مراوده داشتم همه روزه.

در شام مسجدی است معروف به مسجد خرابه. (همان خرابه ای که اسرای اهل بیت عصمت علیهم السلام در آن جا اقامت داشته اند، بنای مسجدی نموده اند) در کنار مسجد قبری است معروف به قبر رقیه خاتون علیها السلام که مزار و مورد توجه و توسل عموم است و ضریحی هم بر آن قبر است و از پهلوی، قبر ممر آبی است که رو به مسجد می رود. این موقع قبر و ضریح نشست کرده بود ضریح را برای تعمیر از روی قبر برداشتند قبر هم

ص: 443

1-200 داستان از مصائب و کرامات حضرت رقیه علیها السلام: ص 246-247؛ سحاب رحمت: ص 772، این قضیه میان خطبای متقدم مشهور است.

خراب شده بود و آب به او سرایت نموده بود چون برای اصلاح قبر اقدام نمودند ناگاه بدنی در کفن پیچیده نمایان شد. خبر به حضرت آیت الله سید محسن شامی دادند آن جناب با ازدحام جمعیت زیاد بیرون از حد متعارف سر قبر آمدند و من به زحمت زیاد به وسیله همراه بودن با آیت الله خدمت ایشان سر قبر نشستم خاک ها را برای تعمیر عقب ریختند؛ ناگاه صدای ضجه و گریه عجیبی و شوری مانند یوم النشور بلند شد و مردم از خود بی خود شدند. دیدم بدن طفلی که در پارچه سیاهی پیچیده بودند بلند کردند و در دامن آیت الله گذاردند و آن جناب آن بدن را به دو دست نگاه داشتند و بی اختیار در گریه و اشک ریختند ایشان و مردمان بودند تا قبر تعمیر شد و آن جناب آن بدن را در قبر خوابانیدند و سر قبر را پوشانیدند و با گذشتن هزار و سی صد سال از دفن این بانو نه بدن را تغییری حاصل و نه کفن در او آثار اندراس بود». (1)

ص: 444

1- محمد احمد آبادی، اصفهانی آفتاب درخشان در مباحثه نصاری نجران، ص 95

در این بخش نظر علمای معاصر مورد بررسی قرار می‌گیرد. نظر علمای سلف در کتاب در قالب، تاریخ انساب مقتل روایات و اشعار گذشت. در این جا دیدگاه علمایی که کتاب مستقل در مقتل ندارند ولی در مورد حضرت رقیه علیها السلام اظهار نظر کرده‌اند و کسانی که علاوه بر آن که در مورد مقتل کتاب دارند در مورد حضرت رقیه نیز اظهار نظری ویژه‌ای کرده‌اند را مورد بررسی قرار می‌دهیم و ابتدا از مرحوم آیت الله العظمی بروجردی آغاز می‌کنیم.

ساخت بارگاه حضرت رقیه علیها السلام یا به دستور آیت الله العظمی بروجردی

یکی از خدمات این مرجع عالی قدر ساخت بارگاه حضرت رقیه علیها السلام است سند این موضوع در دو کتاب «همراه خورشید، خاطرات حاج آقای مجتبی عراقی از آیت الله العظمی بروجردی» و دیگری «الگوی زعامت اثر محمد لک علی آبادی» آمده است. با این اسناد هم دیدگاه بعض مخالفین که به دروغ نسبت مخالفت به آیت الله بروجردی داده‌اند باطل می‌شود و هم مؤید بر گفتار ما خواهد بود.

ساختن ضریح برای حضرت رقیه علیها السلام در شام به دستور حضرت آیت الله العظمی بروجردی

(اصل بیان مرحوم حاج آقا مجتبی عراقی این است) آقایان دوستان

و رفقاء گردانندگان هیئت بنی الزهراء به سرکردگی دوست و رفیق از دست رفته مرحوم آقای حاج آقا رضا طریقت رحمه الله تصمیم گرفتند که یک ضریح آبرومندی تهیه و به جهت مرقد حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام اهداء گردد.

به منظور انجام این امر خیر در ماه شوال 1376 هـ- ق در مصاحبت جناب آقای حاج رضا طریقت رحمه الله و فرزندش آقای منوچهر (حسین) طریقت و پدرش آقای حاج مهدی طریقت و بعض دیگر از اصحاب هیئت رهسپار اصفهان شدیم.

پس از توقف چند شبانه روز در اصفهان و بستن قرارداد با اصحاب صنایع به قم و تهران بازگشت نمودیم.

جالب توجه

تصمیم به ساختن ضریح حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام در تهران شایع شد آقایان ارباب منابر و وعاظ و صاحب نظران برای کتیبه دور ضریح نظرهای مختلف و ناپسند دادند بعضی از اشعار محتشم کاشانی، و بعض دیگر از اشعار صغیر اصفهانی و بعض دیگر به خیال خود شان از اشعار دور افتاده ای پیشنهاد داشتند و نظر و فکر خودم بر خلاف تمام این ها بود و از اظهارش خودداری می کردم زیرا که ممکن بود تصور شود (کل یجر النار الی قرصه) و بگویند: اشعار فارسی بهتر است یا آن که باید چیزی باشد که ایرانی ها از آن بهره مند بشوند یا آن که بگویند: فلانی سنگ خود را به سینه می زند بالاخره فکری به خاطر خطور کرد و پیشنهاد کردم و گفتم تمام این نظریه ها و پیشنهادها را روی یک ورقه بزرگ بدون امضاء صاحب نظریه می نویسم و سلیقه شخصی خودم را هم جزء آن ها ثبت و ضبط می کنم و دسته جمعی به قم و به خدمت آیت الله بروجردی

می‌رسیم هر چه را که معظم له پسندیدند به همان عمل می‌کنیم، رفقاء قبول کردند و گفتند: بسیار پیشنهاد خوبی است، خصوصاً از اعتراض آقایانی که نظریه‌های مختلف داده‌اند راحت می‌شویم.

اما سلیقه شخصی خودم این بود که چون در دمشق اهل سنت و جماعت بیش از شیعه ساکن هستند و غلبه با آن‌هاست لذا باید حدیثی که از اهل سنت و جماعت نقل شده و متضمن مدح و ستایش آل محمد صلوات الله علیهم اجمعین باشد در کتیبه ضریح آورده شود، لذا حدیث مورد قبول همه عامه از زمخشری را که از بزرگان و علماء اهل سنت است و مطلعش این است «ألا و من مات علی حب آل محمد مات شهیداً...» انتخاب کردم و در آخر صفحه درج کردم.

در مصاحبت آقایان گردانندگان هیئت حرکت به قم و شرفیاب محضر حضرت آیت الله گردیدیم. پس از اظهار مطلب و مقصود ورقه را تقدیم حضور شان داشتیم، معظم له هم با کمال دقت و تأمل بررسی فرمودند تا رسید به آخر صفحه فرمودند: این حدیث از تمام آن چه پیشنهاد شده بهتر و سزاوارتر است ولی این حدیث را علاوه بر زمخشری، ثعلبی هم نقل کرده. (1)

ص: 448

1- الزمخشری جار الله ابو القاسم محمود بن عمر بن محمد الخوارزمي المعتزلی استاد فن البلاغه صاحب المصنفات المعروفة، و منها الكشاف و هذا الكتاب اشهر مصنفاته، و ممّا نسب اليه. كثر الشك و الخلاف فكل *** يدعى الفوز بالصرط السوي فاعتصامی بالاله سواه *** ثم حبی لأحمد و علی فاز كلب بحب اصحاب الكهف *** كيف اشتقى بحب آل النبي جلاء الاذهان و جلاء الاحزان، ج 7، ص 210؛ احقاق الحق، ج 2، ص 157 - ثعلبی: ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراهيم المحدث النيشابوري صاحب التفسير الكبير الذي يروى عنه صاحب الكشاف و غيره الحديث المعروف في فضل من مات على حب آل محمد صلى الله عليه و آله و هو لتشيّعه او لقلة تعصّبه كثيرا ما ينقل من اخبارنا، و لهذا ينقل عنه العلامة المجلسي في البحار، توفي سنة (427) او (437) تلخيص من الكنى و الالقاب للعالم المتتبع الحاج شيخ عباس قمی رحمه الله، ج 2، ص 293، چاپ جامعه مدرسین

آقایان هیئت بنی الزهراء قبل از تصمیم به ساخت ضریح حضرت رقیه علیها السلام، آدرس جلسه های روز جمعه را روی یک ورقه کاغذ ساده پخش می کردند، ولی بعد از ساختن ضریح و آوردن آن به تهران و نصب در حسینیه مرحوم حاج آقا رضا طریقت، سبک دعوت نامه را عوض کردند و عکس ضریح را در وسط دعوت نامه منعکس کردند به صورت زیر:

الدعاء ینفع مما نزل و مما لم ینزل

و نیز آقایان صلاح دیدند که با کارت دعوت از عموم علاقه مندان رسماً دعوت به عمل آید زیرا که ممکن است اشخاص دور دست از جریان کار و تهیه ضریح اطلاع صحیحی به دست نیاورند و بدین وسیله محترمانه از آن ها دعوت شود و به آدرس صحیح راه بیابند و از برکت این فیض بزرگ محروم نشوند. (1)

ماجرای سید ابراهیم دمشقی

مرحوم آیت الله حاج محمد هاشم خراسانی (2) در کتاب منتخب التواریخ که تألیف آن به سال 1349 قمری پایان پذیرفته است می نویسد عالم جلیل شیخ محمد علی شامی که از علماء و محصلان نجف اشرف است به حقیر فرمود که:

جد مادری بلا واسطه من جناب آقای سید ابراهیم دمشقی - که نسب او به سید مرتضی علم الهدی منتهی می شود (3) و سن شریفش بیش

ص: 449

1- ر.ک: همراه با خورشید

2- مرحوم ملا محمد هاشم خراسانی در روز یکشنبه سوم ذی الحجه سال 1352 هـ- ق در مشهد الرضا علیه السلام دعوت حق را لبیک گفتند و بعد از تشییع جنازه ای کم نظیر ایشان را در بین دار السیادة و دار الحفاظ در معبر، زوار دفن نمودند. رحمة الله علیه

3- نسب سید ابراهیم به سید مرتضی علم الهدی - برادر سید رضی مؤلف نهج البلاغه- بر می گردد به این دلیل در بعضی کتب ماجرای آب افتادن به قبر مطهر آن حضرت علیه السلام و نیش قبر را به جای سید ابراهیم از سید بن مرتضی نقل می کنند این بدین جهت است که سید ابراهیم نسبش به سید مرتضی بر می گردد و راوی متعدد نیست؛ هر دو یکی هستند؛ چون به سید ابراهیم سید بن مرتضی نیز می گفته اند.

از 90 سال بود و مردی محترم و شریف - بود سه دختر داشت و فرزند پسری نداشت. شبی دختر بزرگش حضرت رقیه علیها السلام یا دختر امام حسین لیه السلام را در خواب می بیند حضرت رقیه علیها السلام به او می فرمایند: به پدرت بگو که به والی خبر دهد که میان قبر و لحد من آب افتاده و بدن من در اذیت است بیاید و قبر و لحد مرا تعمیر کند.

دختر خوابش را برای پدر تعریف می کند، اما سید از ترس اهل تسنن به خواب او ترتیب اثر نمی دهد. شب دوم دختر دومی سید در عالم خواب حضرت رقیه علیها السلام را می بیند که همین سخنان را به او می گوید او خواب خود را برای پدرش تعریف می کند اما باز سید از ترس اهل تسنن به خواب او ترتیب اثر نمی دهد. شب سوم دختر کوچک سید این خواب را می بیند و برای پدرش باز گو می کند. باز هم پدر آن ها کاری نمی کند تا این که در شب چهارم خود، سید حضرت رقیه علیها السلام را در خواب می بیند. حضرت رقیه علیها السلام با حالت سرزنش به او می فرمایند چرا والی را خبر دار نکردی؟!

صبح شد سید پیش والی شام آمد و خواب خود را بازگو کرد. ولی به دانشمندان و افراد شایسته و صالح شیعه و سنی شهر شام دستور داد که غسل کرده، لباس های تمیز بپوشند. سپس قفل در به دست هر که که باز شد همان شخص برود و قبر مقدس حضرت رقیه علیها السلام را نبش کند و پیکر مطهره ایشان را درآورد تا قبر را تعمیر کنند.

بزرگان شیعه و سنی شهر، شام غسل کاملی به جا آوردند؛ لباس های تمیز پوشیدند؛ قفل در به دست هیچ کدام از آن ها باز نشد مگر به دست سید ابراهیم.

بعد از باز شدن قفل، در همه آن ها به حرم حضرت رقیه علیها السلام مشرف شدند، اما هر کسی به مزار شریف آن حضرت کلنگ می زد، کلنگ اثر نمی کرد تا این که سید ابراهیم کلنگ را برداشت و بر زمین زد؛ قبر کنده شد.

پس حرم را خلوت کردند و لحد را شکافتند؛ مشاهده کردند که بدن نازنین حضرت رقیه علیها السلام در میان لحد قرار دارد و کفن آن مخدره (یا لباسی که در تن داشت) (1) سالم می باشد؛ لکن آب زیادی در لحد ایشان جمع شده است.

سید ابراهیم بدن شریف حضرت رقیه علیها السلام را از میان لحد بیرون آورد و بر روی زانوی خود گذاشت. او سه روز به همین صورت بدن پاک و مطهر حضرت رقیه علیها السلام را بر روی پا نهاده بود و اشک می ریخت تا این که سرانجام لحد حضرت رقیه علیها السلام را از نو تعمیر کردند.

هنگام نماز سید ابراهیم بدن حضرت رقیه علیها السلام را بر جای نظیف و پاکی می گذاشت و نماز می خواند بعد از خواندن نماز دوباره بدن حضرت رقیه علیها السلام را بر روی پای خود می گذاشت تا این که کار تعمیر لحد حضرت تمام شد در این هنگام بود که سید ابراهیم بدن حضرت رقیه علیها السلام را به درون مزارش نهاد.

و از کرامت حضرت رقیه علیها السلام یکی این بود که در طی این سه روز سید ابراهیم نه آبی خواست و نه نیازی به تجدید وضو پیدا کرد.

هنگامی که خواستند بدن حضرت رقیه علیها السلام را دفن کنند، سید از خداوند خواست که پسری به او بدهد. خداوند نیز پسری به سید ابراهیم داد که نام او را سید مصطفی گذاشت.

والی شام این واقعه را برای سلطان عثمانی نوشت. سلطان هم تولیت

ص: 451

1- زن غساله ابتدا پیراهن را درآورد و غسل داد و در همان مکان مجدد پیراهن را بر تنش نمودند و دفن شد. تذکرة الشهداء، ج 2، ص 368.

زینبیه و مرقد شریف حضرت رقیه علیها السلام و حضرت امّ کلثوم و حضرت سکینه علیها السلام را به سید ابراهیم واگذار کرد. اینک نیز آقا سید ابراهیم تولیت این مکان های شریف را بر عهده دارد (1)

کلام، شبلنجی در مورد قضیه سید ابراهیم دمشقی و اشکالات آن

یکی از علمای سنی به نام سید مؤمن بن حسن مؤمن شبلنجی شافعی (متوفای پس از سال 1308 ه.ق) در کتاب نور الابصار (2) می گوید:

«برخی از شامیان به من خبرداند که رقیه دختر حضرت علی علیه السلام در دمشق شام ضریحی دارد بعد گفت: دیوار های قبر خراب شده بود و احتیاج به تعمیر داشت. خواستند آن مخدره را از قبر بیرون آورند تا قبر را تجدید بنا کنند ولی به جهت ابهت، او کسی جرأت نمی کرد داخل قبر رود. سرانجام شخصی از اهل بیت که مشهور بود به سید بن مرتضی داخل قبر رفت و پارچه ای روی آن بزرگوار انداخت و او را در آن پارچه پیچید و از قبر بیرون آورد. در این هنگام دیدند که آن مخدره، دخترکی کوچک است که هنوز به سن بلوغ نرسیده است.

شبلنجی می گوید:

«این ماجرا را برای بعضی از افاضل گفتم: آن شخص هم ماجرا را از بعضی از مشایخ برایم نقل کرد».

ص: 452

-
- 1- منتخب التواریخ، ص 388 این قضیه در این کتابها نیز آمده است: السیدة رقیه علیها السلام مقتل جامع، ص 208؛ منهاج الديموع: ص 395؛ اجساد جاویدان: ص 68؛ سحاب رحمت: ص 776؛ 200 داستان از مصائب و کرامات حضرت رقیه علیها السلام، ص 226.
  - 2- نور الابصار في مناقب آل بيت المختار، ص 160

در کلام شبلنجی به نقل از برخی شامیان آمده بود که «رقیه دختر حضرت علی علیه السلام...» و این صحیح نیست مگر آن که مرادش دختر با واسطه، باشد یعنی دختری که از نسل حضرت علیه السلام است.

با بررسی کلام شبلنجی و بررسی تاریخی دختر امیر المؤمنین به نام رقیه علیها السلام روشن می شود که کلام او به دلایل زیر اشتباه است:

1. شبلنجی درباره رقیه علیها السلام مدفون در شام می گوید:

«هي بنت صغيرة دون البلوغ او دختر کوچکی می باشد که به سن بلوغ نرسیده است.»

در صورتی که رقیه دختر امیر المؤمنین علیه السلام همسر مسلم بن عقیل علیه السلام و زنی کامل و دارای فرزند بوده است.

2. رقیه دختر امیر المؤمنین علیه السلام که همسر مسلم بن عقیل علیه السلام و مادر عبدالله بن مسلم بن عقیل (1) است همراه امام حسین علیه السلام در کربلا بوده و بعد از عاشورا با حضرت زینب کبری علیها السلام و دیگر فاطمیات به اسارت رفته و از شام همراه امام سجاد علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام به مدینه بازگشته است. مدرکی هم که بروفات آن حضرت در شام دلالت کند، نداریم. گذشته از آن که طبق بعضی خبرها قبر آن حضرت در مصر است. (2)

3. برخی مانند سبط ابن جوزی به هنگام شمردن اولاد امیر المؤمنین و حضرت زهرا علیها السلام از قول ابن اسحاق و لیث از دختری کوچک به نام «رقیه» یاد می کنند که در کودکی از دنیا رفته است. در این باره گفته اند:

ص: 453

1- المجدی فی الأنساب : ص 18؛ المعارف: ص 204 و 210؛ الثقات : ج 2، ص 311؛ شرح الاخبار : ج 3، ص 195؛ مقاتل الطالبین ص 98؛ تاریخ الطبری : ج 4، و ج 5، ص 469

2- شعرانی در باب دهم از متن لطائف المنن و الاخلاق 404؛ زینب علیها السلام فواز الدر المنثور ص 206؛ حاشیه الاشارات إلى أماكن الزیارات : ص 26

«محسن مات صغیرا و رقیه ماتت صغیره» (1).

این هم با رقیه مدفون در شام تطبیق نمی کند؛ زیرا این رقیه در کودکی و در دوران امیر المؤمنین و حضرت زهرا علیهما السلام در مدینه از دنیا رفته و تبعاً همان جا هم دفن شده و هیچ کس نگفته که امیر المؤمنین این طفل صغیره را به شام بردند و در آن جا دفن کردند. بنا بر این او زنده نبوده که به کربلا بیاید. اگر هم فرض کنیم که او زنده بوده و در کربلا حضور داشته در آن تاریخ (سال 61 ه ق) صغیره نبوده و بیش از پنجاه سال سن داشته است پس بر رقیه صغیره مدفون در شام منطبق نمی شود.

طبق آن چه گذشت با اطمینان می توان گفت که رقیه صغیره مدفون در شام بر دختران رقیه نام حضرت امیر المؤمنین علیه السلام منطبق نمی شود. با توجه به ماجرای سید ابراهیم دمشقی و نقل کامل بهایی که دختری چهار ساله از حضرت امام حسین علیه السلام در خرابه، پس از دیدن سر بابا رنجور شد و از دنیا رفت روشن می شود که رقیه مدفون در شام دختر حضرت امام حسین علیه السلام بوده است.

در کتاب معالی السبطین هم این قضیه به اجمال و اختصار آمده است. (2)

تأییدی دیگر

در کتاب شب های مکه درباره داستان سید ابراهیم دمشقی و تعمیر

ص: 454

1- تذکرة الخواص: ص 322

2- معالی السبطین: ج 2، ص 171

قبر حضرت رقیه علیها السلام چنین آمده است:

«در سفر خود به سوریه در سال 1394 ه ق با یکی از معمرین شام به نام رکن الدین محمد برخورد کردم و از او شنیدم که می گفت: من بیش از یک صد سال عمر کرده ام و حادثه شگفت تعمیر قبر حضرت رقیه علیها السلام در اوایل جوانی من روی داده است. آن هنگام من در حرم حضور داشتم و با چشمان خودم جسد مطهر حضرت رقیه علیها السلام را روی دست سید ابراهیم دمشقی مشاهده کردم» (1).

دو کرامت، تأییدی دیگر

مستجاب شدن دعای سید ابراهیم دمشقی در هنگام برگرداندن بدن مبارک آن حضرت به درون، قبر و نیز اثر و برکتی که در دست او و فرزندان او به جهت نگه داشتن بدن حضرت رقیه علیها السلام روی دستش نهاده شده بود همگی بر بودن قبر آن حضرت در همین مکان فعلی دلالت دارند.

مرحوم حاج محمد هاشم خراسانی پس از نقل قضیه سید ابراهیم دمشقی می نویسد:

«دعای سید مستجاب شد و در این سن پیری خداوند به او پسری مرحمت فرمود مسماً به مصطفی ... و فعلاً هم آقای حاجی سید عباس پسر آقا سید مصطفی پسر آقا سید ابراهیم

ص: 455

درباره اثر و برکت دست سید ابراهیم و فرزندانش مرحوم آیت الله سید هادی خراسانی (متوفای 1368 ه ق) فرموده اند:

«ما روی پشت بام خوابیده بودیم ناگاه مار دست یک نفر از خویشاوندان ما را گزید. او مدتی تحت معالجه بود و دستش را مداوا می کرد؛ اما فایده ای نداشت روزی جوانی به نام سید عبد الامیر پیش ما آمد و گفت: مار کجای دست او را گزیده است؟

جایی را که مار نیش زده بود به او نشان دادند. او دست خود را بر روی آن قسمت از دست او مالید؛ بلافاصله درد نیش مار خوب شد.

عبد الامیر بعد از خوب شدن دست آن شخص گفت: من نه دعایی دارم و نه دوائی. این کرامتی است که از اجداد و گذشتگانم به من رسیده است. ما اگر آب دهان خود را بر روی سم زنبور یا عقرب بگذاریم خوب می شود علت این امر بدین خاطر است که آن گاه که در شهر شام، آب به درون مزار حضرت رقیه علیها السلام نفوذ کرد، جسد مطهر حضرت رقیه علیها السلام به مدت سه روز بر روی دست جدّ ما بود تا این که مزار شریف آن حضرت تعمیر شد بعد از آن بود که این خاصیت در خود او

ص: 456

ماجرای آیت الله سید محسن امین عاملی

آیت الله اثنی عشری می فرمودند: از آقای حاج حسن آقای شیرازی شنیدم و ایشان هم از مرحوم آیت الله سید محسن جبل عاملی نقل کرد که:

«در زمان ایشان چیزی نمانده بود مزار پاک و مطهر حضرت رقیه علیها السلام را آب بگیرد و اوضاع دگرگون شود؛ چرا که نهری در نزدیکی آن قرار داشت.

گفتند: بدن را از این جا به جای دیگر ببرید؛ چون ما نمی توانیم نهر را برگردانیم به آیت الله سید محسن گفتند: تو این کار را بکن. سید محسن گفت: اگر انتقال نهر امکان نداشته باشد ما این کار را می کنیم؛ قبر را نبش کرده و بدن را بیرون می آوریم سید محسن تصمیم گرفت که قبر حضرت رقیه علیها السلام را نبش کند. او غسل کرده، لباس سفید برتن کرد و دستور نبش قبر داد. خاک روی مزار را برداشتند تا این که به خشت لحد رسیدند در این هنگام سید محسن: گفت صبر کنید تا لحد را با دست خود بردارم.

سید محسن درون قبر رفت همین که خشت بالای سر حضرت رقیه علیها السلام را برداشت از هوش رفت. مردم دیدند که سید بر روی زمین افتاد؛ زیر بغل او را گرفتند. او به هوش آمد و پشت سر هم می گفت: ای وای بر من وای بر من! به ما گفته بودند که «یزید، زن غساله و کفن فرستاده» ولی اینک

ص: 457

فهمیدم دروغ بوده؛ چرا که این دختر کوچک را با همان پیراهن خودش به خاک سپرده اند. بدن او همانند گلی معطر است من بدن او را منتقل نمی کنم چرا که می ترسم دیگر از این، پس به عنوان رقیه بنت الحسین علیه السلام رقیه علیها السلام شناخته نشود و من نمی توانم جواب او را بدهم من هر چه مخارج نهر است می پردازم. نهر را برگردانید» (1).

تأیید بر این ماجرا

حاج ملا- فرج الله دری در جمادی 1368 ه ق فرمودند: تقریباً 25 سال قبل پس از معاودت از حج در شام دو ماه توقف نمودم و با حضرت آیت الله سید محسن شامی مرآده داشتم همه روزه.

«در شام مسجدی است معروف به مسجد خرابه (همان خرابه ای که اسرای اهل بیت عصمت علیهم السلام در آن جا اقامت داشته اند بنای مسجدی نموده اند) در کنار مسجدی قبری است معروف به قبر رقیه خاتون علیها السلام که مزار و مورد توجه و توسل عموم است و ضریحی هم بر آن قبر است و از پهلوی، قبر ممر آبی است که رو به مسجد می رود. این موقع قبر و ضریح نشست کرده بود؛ ضریح را برای تعمیر از روی قبر برداشتند؛ قبر هم خراب شده بود و آب به او سرایت نموده بود چون برای اصلاح قبر اقدام نمودند ناگاه بدنی در کفن پیچیده نمایان، خبر به حضرت آیت الله سید محسن شامی دادند آن جناب با ازدحام جمعیت زیاد بیرون از حد متعارف سر قبر آمدند و من

ص: 458

1-200 داستان از مصائب و کرامات حضرت رقیه علیها السلام: ص 246-247؛ سحاب رحمت: ص 772، این قضیه میان خطبای متقدم مشهور است.

به زحمت زیاد به وسیله همراه بودن با آیت الله خدمت ایشان سر قبر نشستیم. خاک ها را برای تعمیر عقب ریختند؛ ناگاه صدای ضججه و گریه عجیبی و شوری مانند یوم النشور بلند شد و مردم از خود بی خود شدند دیدم بدن طفلی که در پارچه سیاهی پیچیده بودند بلند کردند و در دامن آیت الله گذاردند و آن جناب آن بدن را به دو دست نگاه داشتند و بی اختیار در گریه و اشک ریختند ایشان و مردمان بودند تا قبر تعمیر شد و آن جناب آن بدن را در قبر خوابانیدند و سر قبر را پوشانیدند. و با گذشتن هزار و سی صد سال از دفن این بانو نه بدن را تغییری حاصل و نه کفن در او آثار اندراس بود». (1)

شهرت قبر حضرت رقیه علیها السلام و زیارت آن حضرت

شهرت قبر و حرم حضرت رقیه علیها السلام میان خواص و عوام از قدیم الایام و زیارت قبر آن حضرت توسط علما و بزرگان و مؤمنان در طول تاریخ دلیلی محکم قاطع بر وجود قبر شریف در مکان فعلی است.

علاوه بر دلالت مدارک و اسناد و شواهد گذشته، شهادت آن حضرت علیها السلام دختر امام حسین علیه السلام بودن صغیره بودن آن حضرت، و بودن قبر آن حضرت در شام سینه به سینه به ما رسیده و مشهور است و این شهرت کفایت می کند؛ چه این که یک سال و صد سال نیست در یک مجلس و یک شهر و چند شهر و یک کشور نیست و در یک کتاب و ده کتاب نیست بلکه این شهرتی است که در میان شیعیان در طول قرون و اعصار وجود داشته و تحقق یافته است چنان که مرجع بزرگوار و فقیه اهل بیت علیهم السلام حضرت آیت الله حاج میرزا جواد تبریزی به همین شهرت

ص: 459

کفایت شهرت در ثبوت بعضی از موضوعات خارجی

*کفایت شهرت در ثبوت بعضی از موضوعات خارجی (1)

یادگیری احکام شرعی و فراگیری مسائل فقهی از برترین کارهاست. شما می دانید که راجع به ثبوت موضوعات خارجی حدودی وجود دارد و در همه یا در بیش تر آن ها باید بینه اقامه، گردد ولی در پاره ای از امور، خارجی مجرد شهرت آن ها برای ثبوت شان کافی است و نیازی به اقامه بینه یا چیز دیگری نیست، مثل آن که کسی زمینی را بخرد و پس از آن به وی گفته شود که این زمین وقف بوده است؛ از امام علیه السلام در مورد حکم این مسئله سؤال شد. حضرت علیه السلام فرمود: اگر بین مردم مشهور باشد که این زمین وقف است خرید آن جایز نیست. از همین قبیل است حدود منی و مشعر - که حدود منی و عرفات با شهرت ثابت می شود- و هم چنین مقابر ممکن است کسی دوست سال پیش در جایی دفن شده باشد و الان کسی نباشد که دیده باشد فلان شخص در آن مکان دفن شده ولی بین مردم مشهور است که آن مکان، محل دفن فلان شخص است همین شهرت برای اثبات این که آن جا محل دفن فلان شخص می باشد، کافی است.

مزار کنونی حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام در شام از اول مشهور بوده است. گویا حضرت امام حسین علیه السلام نشانی از خود در شام به یادگار سپرده است تا فردا کسانی پیدا نشوند که به انکار اسارت خاندان طهارت علیهم السلام و حوادث آن پردازند این دختر خردسال گواه بزرگی است بر این که در ضمن اسیران حتی دختران خرد سال نیز بوده اند دفن حضرت رقیه علیها السلام در

ص: 460

1- متن سخنرانی استاد الفقهاء حضرت آیت الله میرزا جواد تبریزی رحمه الله در حرم حضرت رقیه علیها السلام در سال 1381 هـ - ش با اندکی ویرایش

این مکان شهرت دارد و مشهور است و ما ملتزم به این شهرت هستیم در این مکان جان سپرده و دفن شده. است ما به زیارتش شتافتیم و باید احترام او را پاس داشت.

نگوید که ایشان کودک خردسالی است؛ چرا که حضرت علی اصغر علیه السلام هم کودک شیرخواری بود ولی دارای چنان مقامی است که رو به روی حضرت سید الشهدا علیه السلام در کربلا دفن گردید. گفته اند که دفن وی در این مکان نشان از آن دارد که روز حشر، حضرت علیه السلام گفته اند که دفن وی در این مکان نشان از آن دارد که روز حشر حضرت علیه السلام این کودک (علی اصغر علیه السلام) خرد سال را به دست خواهد گرفت و نشان خواهد داد.

دفن این طفل خرد سال (حضرت رقیه علیها السلام) یا هم در شام گواهی بزرگ و نشانی قوی از اسارت خاندان طهارت و ستم روا داشته برایشان است آن ستمی که تمام پیامبران از آدم تا خاتم بر آن گریستند، تا آن جا که خدا عزای امام حسین علیه السلام را برای آدم خواند از این رو احترام این مکان لازم است.

زیارت حضرت رقیه علیها السلام توسط علما، بزرگان و مؤمنان

بر اساس همین شهرت بسیاری از علماء و بزرگان به زیارت آن حضرت متشرف شده اند به مناسبت تشریف تنی چند از بزرگان به زیارت آن حضرت را در این جا می آوریم که حکایت از اعتقاد آنان به وجود آن حضرت و قبر او در این مکان دارد.

تشریف شیخ بهایی رحمه الله علیه به زیارت حضرت رقیه علیها السلام

مرحوم شیخ بهایی در سال 1030 هـ- ق به زیارت آن حضرت رفت و عمارت سوم آستانه مقدسه را تأسیس کرد و اشعاری را که منسوب به

حضرت امیر المؤمنین علیه السلام است در داخل گنبد، کتیبه کرد. (1)

تشریح محدث قمی به زیارت حضرت رقیه علیها السلام

محدث قمی به زیارت حضرت رقیه علیها السلام شرفیاب شد مرحوم محدث قمی همان طوری که هم در نفس الهموم نوشته هم در منتهی الامال خود نیز به زیارت حضرت رقیه علیها السلام شرفیاب شد محقق معاصر مرحوم علی دوانی در این مورد می نویسد: در 18 جمادی الاولی 1349 به مناسبت ایام فاطمیه در قم و نیز همان ماه سال بعد در قم بوده و در پشت بیت الاحزان نسخه خطی نوشته است: «در 1349 در قم می باشم حال خوب است»، و دو سطر بعد نوشته است: «ایضاً ج 1 سنه 50 در قم می باشم». در 14 فروردین 1312 هم در تهران برای رفتن به عتبات «تذکره» گرفته است.

در سال 1354 هـ- (1314 شمسی) طبق معمول سفرهای تابستانی در همدان بوده که واقعه مسجد گوهر شاد روی می دهد و از آن جا به قم می آید و یک ماه بعد به قصد اقامت دائم عازم عتبات می شود و در نجف اشرف شهر محبوب خود سکونت می ورزد.

در مدت شش سالی که در نجف بوده است تا سال 1358 چهار بار در فصل تابستان به علت گرمی هوای نجف به شهر بلعبک لبنان سفر کرده و از آن جا هم به شام رفته و آن جا را زیارت نموده و با علمای اعلام شیعه در شام و لبنان همچون مرحومین آقا سید محسن جبل عاملی آقا سید عبدالحسین شرف الدین شیخ حبیب آل ابراهیم آقا سید حسن لواسانی و دیگران ملاقات داشته است. (2)

ص: 462

1- دائرة المعارف تشیع: ج 1، ص 77. (مرحوم شیخ بهایی در مشهد مقدس در رواق دار الحفظا حرم مطهر مدفون می باشند)

2- مفاخر السلام، 114، قسمت دوم 228

دیدگاه آیت الله میرزا مهدی الهی قمشه ای

این شخصیت پر آوازه در دیوان اشعار خویش وقتی می رسید در ضمن قصیده بلند که در وصف رثای پنج تن آل عبا ذکر می کند بیان او این است:

حضرت رقیه علیها السلام در خرابه شام

چون یزید اسرای حرم رسالت را به ویرانه منزل داد دختری سه ساله ای از حضرت امام حسین علیه السلام که کربلا تا شام هر روز شب بهانه ی پدر می کرد و اهل حرم قضیه قتل را پنهان می داشتند شبی از فراق پدر بسیار می گریست و با هر تسلی آرام نمی گشت تا به خواب رفت و پدر بزرگوار را در خواب دید که در خواب پدر مهربان او را می بوسید و می بویید هم او دست در آغوش پدر و بوسه به دست و صورتش می داد و شکوه از ستم های دشمنان سر کرد و پدر به نوازش و دل جوئی او مشغول بود که ناگاه از خواب بیدار شد و پدر را ندید گریه و ناله سر کرد آه سوزناک کودک همه اهل بیت علیهم السلام را گریان ساخت آن گریه و ناله به گوش یزید رسید سبب را پرسید واقعه را دریافت آن سنگ دل سر مطهر را برای نوازش طفل فرستاد. طفل که سر پدر را بعد از مدت ها انتظار دید آه کشید گریه و ناله بسیار کرد و در ناله جان سوزی هوش گردید و مرغ جانش به گلزار بهشت پرواز کرد. (1) بعد از این قصیده را در اثنای حضرت می گوید که در بخش اشعار گذشت.

دیدگاه حضرت آیت الله العظمی خوئی در مورد حضرت رقیه علیها السلام

در جلسه ای که با مرحوم حضرت حجت الاسلام و المسلمین آقا سید مهدی طباطبایی خطیب معروف معاصر داشتم سؤالاتی درباره حضرت رقیه پرسیدم در ضمن سؤال پرسیدم: دیدگاه آیت الله العظمی آقای

ص: 463

خوبی در مورد حضرت رقیه علیها السلام چه بود؟

در پاسخ فرمودند: روز پنجم صفر که روز شهادت حضرت رقیه هست در منزل حضرت آیت الله العظمی خوبی روضه بود. روضه خوان هم روضه شهادت حضرت رقیه علیها السلام را می خواند و همه جملات از زیارت نامه را می خواند یک طلبه اشکال کرد که این زیارت نامه سند ندارد و روضه هم در مقتل هایی اصیل نیست چرا روضه مستند نمی خوانید؟ آقای خوبی در پاسخ به دفاع از روضه خوان فرمودند بهترین سند دیدگاه کامل بهایی و ابن فندق و شهرت است و زیارت نامه گویای مقام و حالات حضرت بی بی است. پس همه روضه درست است و هم زیارت نامه خوب است که خوانده شود.

دیدگاه علامه آیت الله شیخ محمد باقر کمره ای

در کتاب «در کربلا چه گذشت؟» ایشان نیز در ترجمه نفس المهموم عبارت را که محدث قمی از کامل بهایی نقل کرده و آن را برگردان به عربی کرده بود ایشان آن را برگردان به فارسی می کند و مورد تأیید قرار می دهند. (1)

هم چنین قصائص و غزل هایی را از بزرگان از جمله غزل مرحوم اصفهانی را به عنوان تأیید در آخر کتاب در مورد حضرت رقیه علیها السلام ذکر می کنند. (2)

دیدگاه علامه محقق و فیلسوف پرآوازه و اصولی کم نظیر

«حاج شیخ محمد حسین اصفهانی معروف به کمپانی صاحب کتاب نهایة الدرایه» وی از شاگردان پرآوازه در اصول آخوند صاحب کفایه است.

ص: 464

1- کمره ای، شیخ محمد باقر در کربلا چه گذشت؟ 485، انتشارات مسجد مقدس جمکران، 1381.

2- همان، ص 662

شخصیت است علم و عمل او بر کسی پوشیده نیست. این مختصر بیان بر بازگو کردن جایگاه علمی و عملی اوست اگر توضیح مزید بخواهید به مقدمه کتب او هم چون مقدمه نه‌ایه‌الدرايه مقدمه حاشیه مکاسب و مقدمه دیوان اشعار فارسی او مراجعه شود.

همان طوری که در بخش اشعار فارسی گذشت ایشان غزل دارد در دیوان فارسی خویش درباره حضرت رقیه علیها السلام که هم گویای مقام آن مخدره است و هم ماجرای شهادت او در شام و هم مسیر کوفه تا شام را گزارش می‌کند اصل بیان او این بود: «عن لسان رقیه بن الحسین علیه السلام»

صبا به پیر خرابات از خرابه شام *** ببر ز کودک زار این جگر گداز پیام

که ای پدر ز من زار هیچ آگاهی *** که روز من شب تار است و صبح روشن شام

به پای خار مگیلان به دست بند ستم *** ز فرق تا قدم از تازیانه نیلی فام (1)

دیدگاه آیت الله العظمی گلپایگانی رحمه الله

از آیت الله العظمی سید محمد رضا گلپایگانی رحمه الله در مورد حضرت رقیه علیها السلام و مرقد ایشان در دمشق و هم چنین داستان تعمیر قبر حضرت که به دستور خود، ایشان به وسیله رویای صادقانه ای انجام گرفت، پرسیدند. ایشان فرمود:

ص: 465

1- غروی اصفهانی معروف به کمپان حاج شیخ حسین دیوان کمپان، ص 112 با تصحیح شهید سید کاظم موسوی در الکتب اسلامیه تهران چاپ دهم، 1372، کمره ای محمد، باقر در کربلا چه گذشت؟ ص 664

«این گونه مطالب که نقل شده است، هیچ گونه محال بودن از نظر عقلی ندارد؛ لکن از اموری که اعتقاد به آن لازم و واجب، باشد نیست ولی مقام و جایگاه این بانو بلند تر از وصف امثال ما ها است. ظلمی که اسارت او و شهادت او در اسارت صورت گرفت وصف شدنی نیست او در دمشق سفیر سید الشهداء است در کنار کاخ یزید دفن شد تا ریشه ظلم را بخشکاند». «سلام الله علیها و علی ایها». (1)

دیدگاه علامه طباطبایی در مورد حضرت رقیه علیها السلام

در کتاب ز مهر افروخته نقل می کند:

«از علامه (طباطبایی رضوان الله علیه پرسیدند: «آیا حرم حضرت رقیه علیها السلام که در سوریه است دارای سند صحیحی است؟ و آیا امام حسین علیه السلام دختری به این نام داشتند؟ جناب علامه ابتدا فرمودند: «نمی دانم» اما پس از سکوتی طولانی فرمودند: انسان هنگامی که وارد آن حرم می شود، معنویت خاصی مشاهده می کند و همین فضای معنوی بهترین سند بر مسأله است. شاید در آن جا دختر امام حسین علیه السلام که نامش فاطمه (صغری) بود، مدفون باشد و شاید رقیه لقب همان دختر بوده است». (2)

دیدگاه علامه حاج میرزا ابوالفضل تهرانی در مورد حضرت رقیه علیها السلام

مرحوم آیت الله حاج میرزا ابوالفضل تهرانی رحمه الله علیه در شفاء الصدور در

ص: 466

1- محمد محمدی اشتهاردی سرگذشت جان سوز حضرت رقیه علیها السلام (سلام الله علیها) ص 20 نشر مطهر تهران 1375 به نقل از مجمع المسائل جلد یک ص 10 مساله 109 ، مقاله با موضوع 50 سند درباره حضرت رقیه در اینترنت ، ص 15 به نقل از مجمع المسائل

2- ز مهر افروخته، ص 177 به نقل از چهل وادی 30 شهیده شام، ص 185

ضمن بحث از اولاد حضرت سید الشهداء علیه السلام می فرماید:

«و در منتخب حدیث وفات رقیه بنت الحسین را در شام ذکر کرده و شاید آن اسم منسی در کلام جماعتی از مورخین همین، باشد و مؤید او آن است که او را در شام قبه و مزاری است معروف که عامه و خاصه چهاراً زیارت می کنند و اهل شام به توارث نقل می کنند که او دختر سید الشهداء است و معروف به سیده رقیه است و تبرکات و توسلات به مرقد پاک آن مطهره می نمایند و من بنده در سالی که در راه حج وارد دمشق شدم، مکرر به زیارت او مشرف شدم و آثار جلالت و خدارت و انوار عصمت و طهارت در آن مرقد مطهر و مضجع مقدس مشاهده کردم» (1).

تشریح ملا محمد صالح برغانی رحمه الله به زیارت حضرت رقیه علیها السلام

مرحوم ملا محمد صالح برغانی (2) که از علمای مشهور قرن سیزدهم بودند، در بازگشت از سفر حج در حدود سال 1243 هـ ق برای زیارت وارد شام شدند.

ایشان پس از تحقیق و مطمئن شدن از این که این همان محلی است که خاندان عصمت و طهارت یا به عنوان اسیر در آن منزل نمودند (محل شهادت حضرت رقیه علیها السلام) خانه های جنوب آستانه را خریدند و عمارت چهارم را بنا کردند. (3)

ص: 467

1- شفاء الصدور، ج 2، ص 357.

2- مرحوم ملا محمد صالح برغانی و برادر وی ملا علی برغانی رحمه الله در رواق غربی جنب پنجره بالا سر سید الشهداء در کربلای معلا علی ساکنها آلاف النحیة و الثناء مدفون می باشند.

3- دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 77.

دیدگاه آیت الله العظمی سید صادق روحانی در مورد حضرت رقیه علیها السلام

همان طوری که گفته خواهد شد یکی از حرف های بعض مخالفین این بود که می گفت از بعضی فضلاء شنیدم که آیت الله سید صادق روحانی از زبان آیت الله بروجردی نقل کردند که ایشان از تعمیر کنندگان حرم حضرت رقیه علیها السلام را به حضور پذیرفتند و مانع ساخت بارگاه حضرت رقیه شده است وقتی متن کتاب را خدمت آیت الله سید صادق روحانی بردم وقتی ایشان خواند با حالت ناراحتی و تعجب گفت: «لا حول و لا قوة الا بالله» این کذب محض است من هرگز این حرف را نزده ام من نظر خود را در مورد حضرت رقیه داده ام بعد به پسرش مهندس سید کاظم روحانی فرمود که در کتابی که نظر خود را داده ام آن را به ایشان بدهید. ایشان کتاب عزاداری و قیام امام حسین علیه السلام از دیدگاه آیت الله العظمی روحانی را به من داد که بیان مطالبی در مورد شهادت حضرت رقیه علیها السلام دختر سه ساله سید الشهداء علیه السلام و اسناد آن در بین عامه و خاصه و حرم، ایشان در آن کتاب بیان شده است.

استفتائات از مراجع معاصر در مورد حضرت رقیه علیها السلام

تأکید مراجع و علما بر لزوم تکریم حضرت رقیه علیها السلام

در پی القای برخی شبهات بی پایه و اساس از سوی برخی اشخاص کم اطلاع درباره وجود مقدس حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام خبرنگار اداره کل فرهنگی سازمان صدا و سیما با طرح سؤال در این باره نظر مراجع عظام تقلید و علمای کشورمان را جویا شد برای تنویر افکار عمومی پرسش خبرنگار و پاسخ چند تن از مراجع و علماء در ذیل از نظر تان می گذرد.

مراجع عظام تقلید و علما تأکید کردند تشکیک در اصل وجود مقدس حضرت رقیه نه فقط به آن مظلومه و پدر بزرگوارش بلکه ظلم به اهل بیت علیهم السلام است.

باسمه تعالی

احتراماً به استحضار می‌رساند در جامعه اسلامی هر گاه جریان‌هایی درباره برخی از مقدسات اسلامی تشکیک می‌کنند و دردآور آن که این مباحث از سوی برخی مدعیان ظاهر الصلاح کم اطلاع مطرح می‌شود. متأسفانه به تازگی برخی افراد درباره وجود مقدس حضرت رقیه بنت الحسین تردید و شبهه افکنی می‌کنند و توهّمات شخصی خود را به جامعه نیز القا می‌کنند خواهشمند است برای تنویر افکار عمومی و رفع شبهه از جامعه پاسخ مستدل در این باره مکتوب فرموده تا ان شاء الله در حد بضاعت اطلاع رسانی گردد. بی‌صبرانه در انتظار پاسخ شما هستیم. التماس دعا- خبرنگار لبیک.

پاسخ حضرت آیت الله العظمی مظاهری

باسمه تعالی

همین جا که به عنوان مرقد حضرت رقیه مشهور است، مرقد اوست و تشکیک کردن یک ظلم است آن هم ظلم به بچه مظلوم امام حسنین علیه السلام و همین شهرت راجع به مرقد مطهر حضرت زینب علیها السلام نیز هست و تشکیک در آن ظلم به حضرت زینب علیها السلام است و ظلم به حضرت زینب گناهِش خیلی بزرگ است و ما این گونه موارد نظیر سیادت اشخاص و قبور بزرگان چیزی جز شهرت نداریم و این شهرت در نظر همه فقهاء حجت بوده است.

ص: 469

دیدگاه آیت الله العظمی تبریزی در مورد حضرت رقیه علیها السلام

سه مطلب مهم از زبان ایشان نقل شد:

1. یک استدلال علمی از زبان مرجع بزرگ آیت الله تبریزی در مورد اثبات این که امام حسین علیه السلام فرزندی به نام رقیه داشته است؟ همان بیان که قبلاً نیز اشاره شد.

استاد الفقهاء و المجتهدین حضرت آیت الله العظمی میرزا جواد آقای تبریزی می فرماید:

«مزار کنونی حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام در شام از اول مشهور بود گویا حضرت امام حسین علیه السلام نشانی را از خود در شام به یادگار سپرده است تا فردا کسانی پیدا نشوند که به انکار اسارت خاندان طهارت علیهم السلام و حوادث آن پردازند. این دختر خردسال گواه بزرگی است بر این که در ضمن اسیران حتی دختران خرد سال نیز بوده اند ما ملتزم هستیم که بر دفن حضرت رقیه در این مکان شهرت قائم است حضرت در این مکان جان سپرده و دفن شده ما به زیارتش شتافتیم و باید که نگویید خرد سال است. علی اصغر علیه السلام نیز که باید احترام او را پاس داشت کودک شیرخواری بود و دارای آن مقامی است که رو به روی حضرت سید الشهداء در کربلاء دفن گردید. گفته اند که دفن وی در این مکان نشان از آن دارد که در روز حشر حضرت علیه السلام این کودک (حضرت علی اصغر علیه السلام) خرد سال را با دست خواهد گرفت و نشان خواهد داد. دفن طفل خردسال در شام گواه بزرگ است و نشان از اسارت خاندان طهارت و ستم روا داشتن برایشان دارد آن ستمی

ص: 470

که تمام پیامبران از آدم تا خاتم بر آن گریستند. تا آن جا که خدا عزای امام حسین علیه السلام را بر آدم خواند از این رو احترام این مکان لازم است به سخنان فاسد گوش فرا ندهید و به سخنان باطلی که می گویند رقیه علیها السلام طفلی خردسال بیش، نبود گوش فرا ندهید. مگر علی اصغر علیه السلام کودک خردسال نیست که در روز قیامت شاهدهی خواهد بود و موجب آمرزش گناهان گناهکاران شیعه خواهد شد ان شاء الله. بنابراین بر همه واجب است احترام این مکان (محل دفن حضرت رقیه علیها السلام) را داشته باشند و به سخنان فاسد و بیهوده ای که از گمراهی شیاطن است گوش فرا ندهند و اعتنایی نکنند. ما به زیارت دختر امام حسین علیه السلام رقیه به خداوند متعال تقرب می جوئیم. آن دختری که خود مظلوم بود و خاندان وی همه مظلوم بودند».

نتیجه کلام: مجرد شهرت در ثبوت پاره ای از موضوعات خارجی کافی است. لذا اثبات قبر حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام نیازی به اقامه بینه وجود ندارد بلکه صرف شهرت در اثبات آن مکان شریف کافی می باشد.

2. در مورد پاسخ یک سؤال چنین فرموده اند:

مرحوم آیت الله العظمی میرزا جواد تبریزی درباره حضرت رقیه علیها السلام می گوید دفن این طفل خردسال در شام گواه بزرگ و نشان قوی از اسارت خاندان طهارت و ستم روا داشته شده برایشان دارد. مرحوم آیت الله العظمی میرزا جواد تبریزی رحمه الله در سال 1381 و چهار سال پیش از رحلت خویش در حرم حضرت رقیه علیها السلام سخنرانی جالبی دارد که این چنین است: مزار

ص: 471

کنونی حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام در شام از اول مشهور بوده، گویا حضرت امام حسین علیه السلام نشانی را از خود در شام به یادگار سپرده است تا فردا کسانی پیدا نشوند که به انکار اسارت خاندان طهارت علیهم السلام و حوادث آن پردازند این دختر خردسال گواه بزرگی است بر این که در ضمن اسیران حتی دختران خردسال نیز بوده اند. ما ملتزم به این هستیم که بر دفن حضرت رقیه علیها السلام در این مکان شهرت قائم است، حضرت علیه السلام در این مکان جان سپرده و دفن شده است. ما به زیارتش شتافتیم و باید احترام او را پاس داشت دفن این طفل خردسال در شام گواه بزرگ و نشان قوی از اسارت خاندان طهارت علیهم السلام و ستم روا داشته برایشان دارد آن ستمی که تمام پیامبران از آدم تا خاتم بر آن گریستند، تا آن جا که خدا عزای امام حسین علیه السلام را بر آدم خواند از این رو احترام این مکان لازم است به سخنان فاسد گوش فرادهید، مگر علی اصغر علیه السلام کودک خردسال نیست که در روز قیامت شاهدهی خواهد بود و موجب آمرزش گنهکاران شیعه خواهد شد؟ ان شاء الله تعالی. بنابراین بر همه واجب است احترام این مکان را داشته، باشند و به سخنان فاسد و بیهوده ای که از گمراهی شیاطین است گوش فرادهند و اعتنایی نکنند. ما با زیارت دختر امام حسین علیه السلام به خداوند متعال تقرب می جوئیم. آن دختری که خود مظلوم بود و خاندان وی همه مظلوم بودند».

مورد سوم در مورد زیارت عاشورا مطالب مهمی می فرمایند در ضمن مطالب نیز به بحث حضرت رقیه علیها السلام اشاره می کنند.

پرسش: برخی می گویند با استفاده از منابع تاریخی نمی توان وجود حضرت رقیه علیها السلام را اثبات کرد. آیا این حرف صحیح است؟ آیا امام حسین علیه السلام دختری به نام رقیه داشته اند؟ آیا در مورد حضرت رقیه علیها السلام در منابع تاریخی و روایی (چه شیعه و چه سنی) مطالبی آمده است؟

پاسخ دفتر معظم له: داستان حضرت رقیه علیها السلام در کتاب کامل بهائی ذکر شده و این کتاب از منابع معتبر شیعه می باشد و مؤلف آن عماد الدین طبری از علما و مؤرخان مورد اعتماد شیعه می باشد. مضافاً بر این که در متون تاریخی نام حضرت رقیه علیها السلام ذکر شده است. عبد الوهاب شعرانی (متوفی 973 هجری قمری در کتاب المنن) گفته: نزدیک مسجد جامع دمشق بقعه و مرقدی وجود دارد که به مرقد حضرت رقیه دختر امام حسین علیه السلام معروف است بر روی سنگی واقع در درگاه این مرقد نوشته شده: (هذا البيت بقعة شرفت بآل النبي عليه السلام و بنت الحسين الشهيد).

و مرحوم میرزا هاشم خراسانی در منتخب التواریخ داستان جاری شدن آب در قبر حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام و خواب دیدن آن بزرگوار سید ابراهیم را نقل می کند و کرامت آن حضرت را بیان می کند. و باید دانست که دختران امام حسین علیه السلام دو نام داشتند مثلاً حضرت سیکنه امینه هم نام داشت، لذا ممکن است نام حضرت رقیه فاطمه صغری بوده که در شعر منسوب به حضرت زینب علیها السلام آمده: (یا أخی فاطم الصغیره کلم ها فقد کاد قلبها أن یدویا) و یا نام آن حضرت زینب بوده که در مناقب شهر آشوب آمده که حضرت امام حسین علیه السلام سه دختر داشتند: فاطمه، سکینه و زینب که احتمالاً همان حضرت رقیه علیها السلام است.

دیدگاه آیت الله العظمی وحید خراسانی

آن چه که مسلم است دو تا از بزرگان وجود حضرت رقیه را مسلم دانسته اند یکی کامل بهائی دیگری لباب الانساب است افزون بر این معنویت این بارگاه به غیر از دختر امام حسین کسی دیگر نمی شود تصور و جای هیچ شک و شبهه ای را در این مورد نمی گذارد که این وجود نازنین دختر امام حسین است.

آیت الله العظمی صافی گلپایگانی

طبق بعضی کتب مقاتل و تاریخ حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام چنین فرزندی داشته اند که در شام رحلت کرده اند. علاوه بر شهرت این موضوع به طور کلی مشاهد و مقامات مشرفه از جهت انتساب به اهل بیت علیهم السلام، مزار و مورد تجلیل و احترام است. چنان که شهرت اشخاص به سیادت جایز انکار نیست.

شهرت مثل این بارگاه مقدسه نیز مخصوص با توجه به قراین معتبر مورد انکار نیست. این مشاهد و روضه های مقدسه سادات عظام و مفاخر اسلام نیز از این جهت که از مراکز ذکر فضایل آن بزرگواران و تبلیغات اسلامی و ذکر دعا است باید محترم باشد و این تردیدهایی جا است و سزاوار نیست. (1)

آیت الله العظمی نوری همدانی

پرسش: صحت وجود دختری با مشخصاتی که ارباب مقاتل در مورد کیفیت شهادت آن بزرگوار نقل کرده اند در خرابه شام چیست؟

ص: 474

1- زیارت عاشورا میراث جاویدان عاشورا، سید ملک محمد مرعشی، نشر راه نیکان، چاپ اول، 1392.

صحت انتساب چنین دختری به امام حسین علیه السلام چگونه می باشد؟ صحت انتساب حرم موجود در نزدیک دمشق به دختری به نام حضرت رقیه علیها السلام چگونه است؟ با توجه به موارد گفته شده و پاسخ های حضرت عالی انجام نذر و ادای آن دارای چه حکمی است؟

پاسخ: در کتاب هایی چون کامل بهایی و نفس المهموم و کتاب های معتبر دیگر دختر خردسالی که برخی نام او را رقیه نامیده اند و در شام به شهادت می رسد برای امام حسین علیه السلام ذکر کرده اند و اگر کسی برای آن حضرت نذر کند، باید آن را ادا نماید و مضجع موجود در دمشق متعلق به آن حضرت است.

آیت الله العظمی مکارم شیرازی

صحت وجود دختری با مشخصاتی که ارباب مقاتل در مورد کیفیت شهادت آن بزرگوار نقل کرده اند در (خرابه شام) چیست؟ صحت انتساب چنین دختری به امام حسین علیه السلام چگونه می باشد؟ صحت انتساب حرم موجود در نزدیک دمشق به دختری به نام حضرت رقیه علیها السلام چگونه است؟ با توجه به موارد گفته شده و پاسخ های حضرت عالی انجام نذر و ادای آن دارای چه حکمی است؟

پاسخ: شکی نیست که دختر کوچکی از امام حسین علیه السلام در شام از دنیا رفت و در آن جا دفن شد و حرم فعلی منسوب به همان دختر است، اما این که نام آن دختر رقیه بوده یا نام دیگری داشته در بین دانشمندان اسلامی اختلاف نظر وجود دارد هر چند معروف این است که نامش رقیه است.

شهرت و سیره علما و عامه مردم گویایی این حقیقت است که سید الشهدا دختری به نام رقیه داشته است گذشته از این که در بیان ابن فندق و کامل بهائی اللهوف سید ابن طاووس و نفس المهموم نیز مورد تأیید قرار گرفته است.

دیدگاه حضرت آیت الله العظمی علوی گرگانی

باسمه تعالی

وجود حضرت رقیه علیها السلام از مسلمات تاریخی است و اگر شبهه ای هم هست در اصل وجود ایشان نیست و بعضی از شبهات در نام مبارک او وجود دارد ولی این مسئله که دختری از امام حسین علیه السلام در شام مدفون است، هیچ گونه شک و شبهه ای در آن وجود ندارد و توصیه ما به کسانی که این شبهات را نسبت به معتقدات دینی وارد می کنند، آن است که بدانند هیچ گونه نفعی نخواهد برد و فقط آخرت خود را خراب کرده اند و خود را مورد غضب امام حسین علیه السلام قرار داده اند و لذا خوب است که با این گونه مسائل خود را درگیر نمایند.

با تشکر از تماس شما اولاً چنان که اشاره نموده اید، این گونه شبهات از سوی کسانی مطرح می گردد که حداقل اطلاعات تاریخی را ندارند و اظهار نظر می کنند؛ ثانیاً چنان که مشهور است و معروف امام حسین علیه السلام دختری به نام رقیه داشتند که در کربلا نیز حضور داشت و بعد از حادثه کربلا به علت کثرت فشار و آزار روحی و جسمی در شام به دیار باقی شتافته است.

فتوای مراجع در پاسخ به سؤالات از دید عزیزان گذشت. هدف از نقل اقوال بزرگان از آن جهت نیست که کسی متعبد شود و تقلید کند از این

جریان تاریخی، بلکه آن چه ما را بر آن داشت از نقل قول علما دو دلیل دارد:

اولاً: فقهاء خود در تاریخ غور کرده اند و به عنوان کارشناس تاریخ نظر داده اند مرحوم آیت الله تبریزی فرمودند در کامل بهایی آمده و در کتب فراوان تاریخ نقل شده است مراجع مرور کنندگان تاریخ و مطلعان از تاریخ هستند. صرف نظر مجتهد نیست تا کسی خرده بگیرد که در مسائل تاریخی تقلید معنی ندارد و باید تحقیق کرد و تقلید در مسائل احکام تاریخی تقلید معنی ندارد و باید تحقیق کرد و تقلید در مسائل احکام و فروع دین است؛ ثانیاً بزرگان ما نگهبان عقاید شیعه و پاسدار افکار ناب تشیع هستند و مانند دیده بانی بر قلعه رفیع ایستاده اند که دزدی دستبرد به عقاید نزنند یا عقاید مردم را تضعیف نکنند.

و ثانیاً: عمل اصحاب متأخر به این اقوال تاریخی مقوی شهرت این مسئله می باشد و همچنین مؤید اقوال متقدمین.

نظر حضرت آیت الله العظمی شاهرودی

باسمه تعالی

از قول بعضی از محققان و سیره عملیه مستمره متدینان در تشرف به زیارت آن حضرت برای ما وثوق و اطمینان حاصل می شود که حضرت ابا عبدالله علیه السلام دختری به نام رقیه داشته اند و در آن مکان مقدس دفن شده است.

نظر حضرت آیت الله العظمی سید محمود هاشمی شاهرودی

جناب آقای دکتر شیخ الاسلام که در زمان دولت آقای دکتر محمود احمدی نژاد سفیر ایران در سوریه بود ایشان به خود من نقل می کرد که در آن عصر نظر حضرت آیت الله العظمی شاهرودی که رئیس قوه ی

ص: 477

قضائیه بود در ضمن سفر رسمی که در سوریه داشت در ضمن نامه های خود به زیارت حرم حضرت رقیه آمدند و به من گفتند فلانی این بارگاه صد در صد دختر امام حسین رقیه است. در ضمن استفتاء که از ایشان نیزر داشتیم فرمودند سیره آیت الله العظمی تبریزی در مورد حرم حضرت بی بی رقیه مورد تأیید است و خود من هم به عنوان حرم دختر امام حسین رقیه آن جا زیارت رفته ام.

محمد الحسینی الشاهرودی

پاسخ حضرت آیت الله مبشر کاشانی

باسمه تعالی

قال الله تبارك و تعالی: (يُرِيدُونَ لِيُظْفَوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ) (1) هیچ گونه شک و شبهه ای درباره وجود مقدس حضرت رقیه بنت الحسین علیه السلام وجود ندارد و شواهد تاریخی نشان می دهد که آن مظلومه بر اثر تحمل رنج ها و مصائبی که در مسیر شام و آن چه در خرابه شام اتفاق افتاد در صغر سن از دنیا رفته و در دمشق مدفون شده است. تنها مطلب مورد بحث این است که نام مبارک او رقیه بوده یا زینب یا اسم دیگری داشته سپس به اسم رقیه مشهور شده؟ و اما اشتهاار اسم او به نام رقیه به این جهت که مدفن این وجود مقدس و نورانی در دمشق نام رقیه بنت الحسین علیه السلام نوشته شده که بدیهی است انتساب به جدّ، اعلی متداول و معمول بوده است پس تشکیک در اصل وجود مقدس آن حضرت جرم و ظلم به آن مظلومه و پدر بزرگوارش بلکه ظلم به اهل بیت علیهم السلام است و شبهه پراکنان بدانند که نور خدا هرگز خاموش نخواهد شد.

ص: 478

دیدگاه آیت الله اثنی عشری و آیت الله سید حسن شیرازی

آیت الله اثنی عشری فرمودند از آقای حاج حسن آقا شیرازی شنیدیم که ایشان از مرحوم آیت الله سید محسن امین نقل می کرد که در زمان آیت الله سید محسن جبل عاملی نزدیک بود قبر رقیه خاتون را آب بگیرد و اوضاع دگرگون شود چون نهری نزدیک آن بود گفتند بدن را از این جا به جای دیگر منتقل کنید چون ما نمی توانیم نهر را برگردانیم. به آیت الله سید محسن گفتند تو این کار بکن. سید گفت: اگر امکان داشته باشد ما این کار را می کنیم قبر را نبش می کنیم و بدن را بیرون می آوریم.

سید تصمیم به نبش قبر گرفت و لباس سفید پوشید و دستور نبش قبر داد خاک را که برداشتند و به خشت لحد رسیدند گفت: صبر کنید لحد را خودم بردارم سید در قبر رفت همین که خشت بالای سر را برداشت دیدند سید افتاد زمین. زیر بغلش را گرفتند. می گفت ای وای بر من ای وای بر من.

به ما گفته بودند یزید زن غساله و کفن فرستاده ولی فهمیدیم دروغ بوده چون دختر با پیراهن خودش دفن شده بدنش معطر مثل گل است من بدن را منتقل نمی کنم می ترسم بدن را منتقل کنم دیگر به عنوان رقیه بنت الحسین شناخته نشود و من نمی توانم جوابش را بدهم هر چه مخارج نهر است می دهم نهر را برگردانید. (1)

تأیید ماجرا از زبان حضرت آیت الله سید محسن شامی

حاج ملا فرج الله دری در جمادی 1369 ه ق فرمودند پس از معاودت از حج در شام دو ماه توقف نمودم و با حضرت آیت الله سید محسن شامی مراوده داشتم همه روزه.

ص: 479

در شام مسجدی است معروف به مسجد خرابه همان خرابه ای که اسرای اهل بیت عصمت در آن جا اقامت داشتند بنای مسجدی نمودند در کنار مسجد قبری است معروف به قبر رقیه خاتون علیها السلام که مزار و مورد توجه و توسل عموم است و ضریح هم بر آن قبر است و از پهلوی قبر ممر آبی است که رو به مسجد می رود. این موضع قبر و ضریح نشست کرده بود ضریح را برای تعمیر از روی قبر برداشتند قبر هم خراب شده بود و آب به او سرایت نمود و چون برای اصلاح قبر اقدام نمودند ناگاه بدن در کفن پیچیده نمایان شد خبر به حضرت آیت الله سید محسن شامی دادند آن جناب با ازدحام جمعیت زیاد بیرون از حد متعارف سر قبر آمدند و من به زحمت زیاد به وسیله همراه بودن با آیت الله خدمت ایشان سر قبر نشستم خاک ها را برای تعمیر عقب ریختند ناگاه صدای ضجه و گریه عجیبی و شوری مانند یوم النشور بلند شد و مردم از خود بی خود شدند دیدم بدن طفلی که در پارچه سیاهی پیچیده بودند بلند کردند و در دامن آیت الله گذاردند و آن جناب آن بدن را به دو دست نگاه داشتند و بی اختیار گریه و اشک ریختند.

ایشان و مردمان بودند تا قبر تعمیر شد و آن جناب آن بدن را در قبر خوابانیدند و سر قبر را پوشانیدند و با گذشت هزار و سی صد سال از دفن این بانو نه بدن را تغییری حاصل و نه کفن در او آثار اندراس بود. (1)

مستند حضرت رقیه علیها السلام مورد تأیید حضرت آیت الله علوی بروجردی

وقتی از ایشان در مورد حضرت رقیه پرسیدم ایشان فرمودند این مستند مورد تأیید من است در این مستند قرائت سید مهدی رجائی نسابه معاصر

ص: 480

دیدگان ابن فندق است درباره اولاد سید الشهداء علیه السلام

سید مهدی رجائی می گوید ابن فندق اسامی فرزندان امام حسین علیه السلام را یکی یکی را نام می برد اما الحسینیة فهم من اولاد حسین بن علی علیه السلام سه تا دختر نام برد و فاطمه و سکینه و رقیه و نیز روضه حضرت آیت الله العظمی تبریزی در مورد حضرت رقیه وجود دارد.

و هم چنین روضه مرحوم حاج آقا مجتبی تهرانی درباره حضرت رقیه ذکر می شود و هم چنین روضه مرحوم حاج آقا مجتهدی تهرانی نیز در این مستند وجود دارد.

این مستند در سایت دفتر آیت الله علوی بروجردی است.

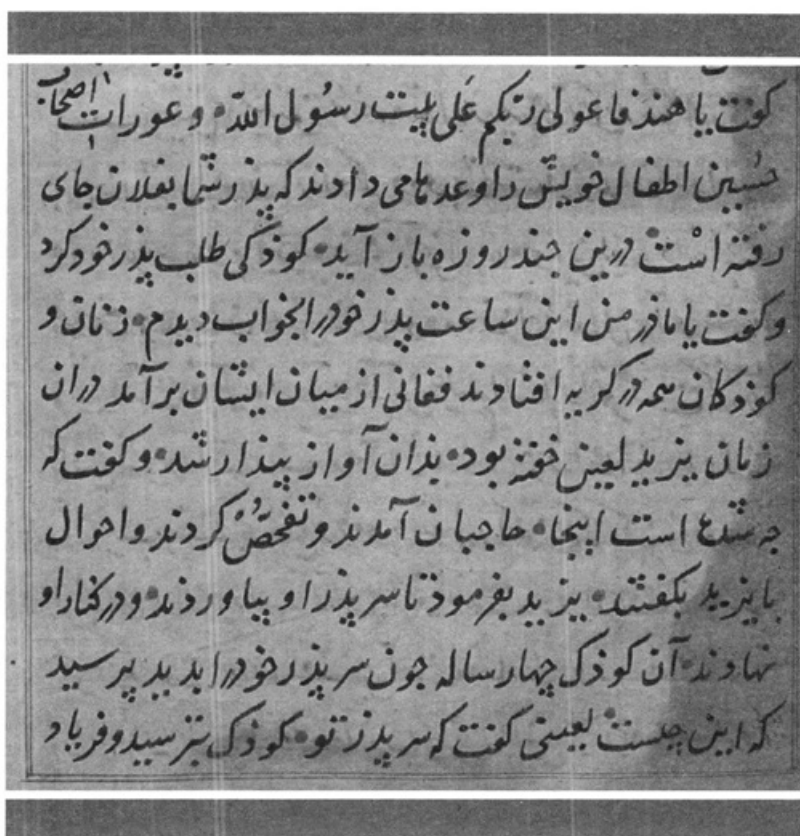
دکتر لبیب بیضون موسوعة کربلا

ایشان از مورخین و محققین معاصر هستند کتابی دارد به نام موسوعة الکربلا- در این کتاب به تحلیل و تفسیر حادثه کربلا پرداختند سرانجام به ماجرای حضرت رقیه علیها السلام اشاره می کنند در جلد دوم بیانش این استک

«رؤیا الطفله رقیه علیها السلام و وفاتها» (1).

ص: 481

ضمیمه تصویرها

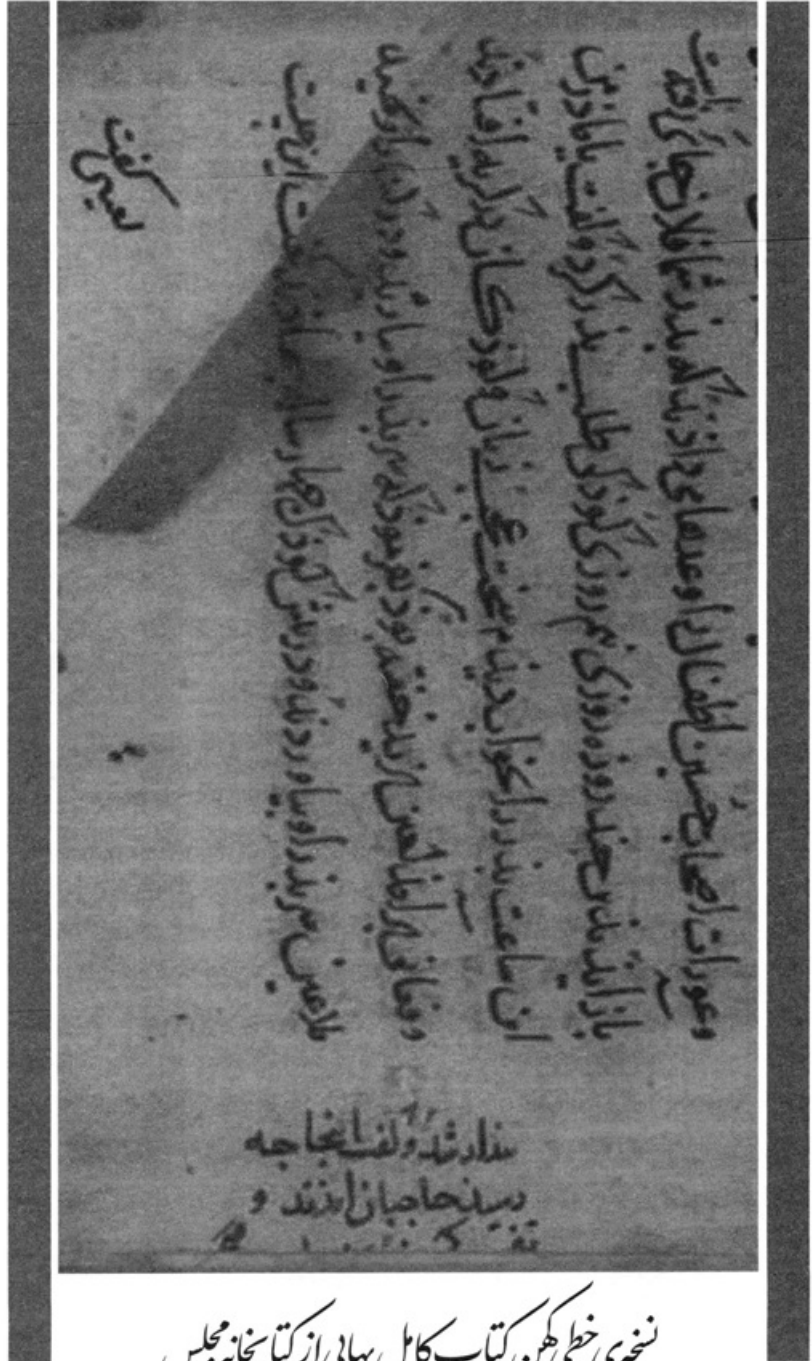
متن داستان خرابه شام از نسخه خطی کهن کامل بهایی (نسخه کتابخانه ملی)

ضمیمه تصویرها

رقیب

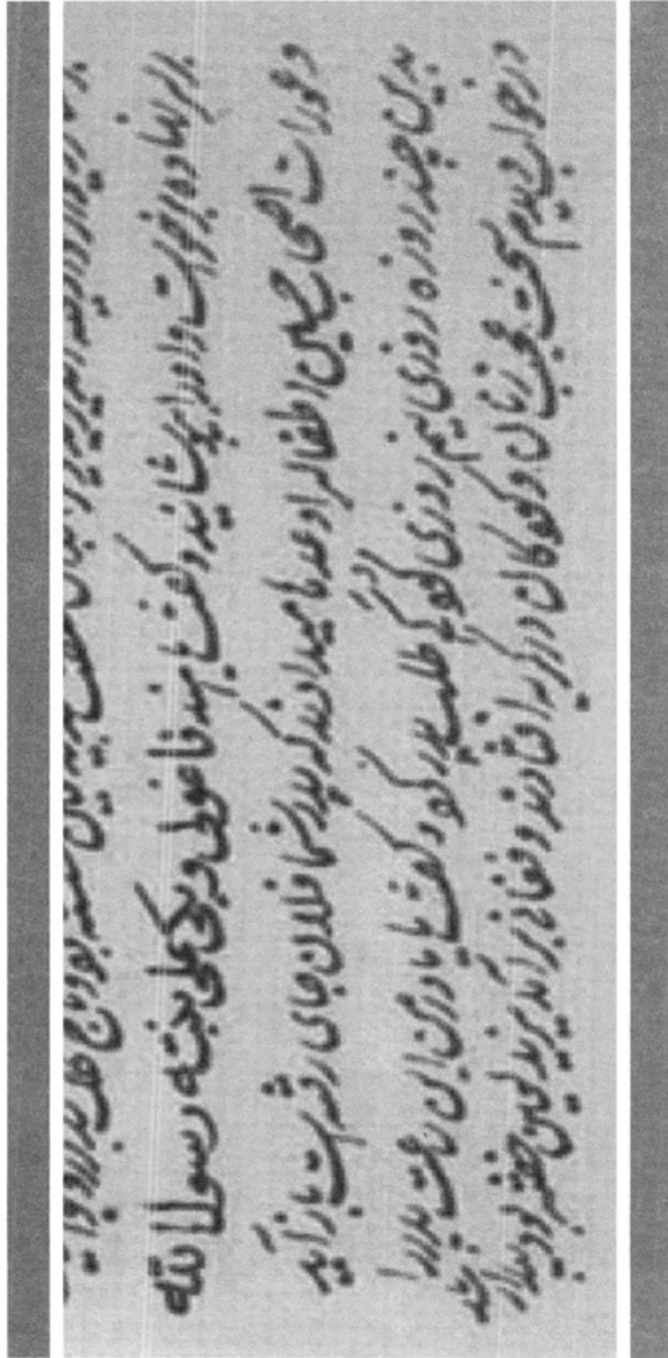
۴۸۳

نسخه‌ی خطی کهن کتاب کامل بهایی از کتابخانه مجلس

نسخه خطی متأخر کتاب کامل بهایی از کتابخانه مجلس

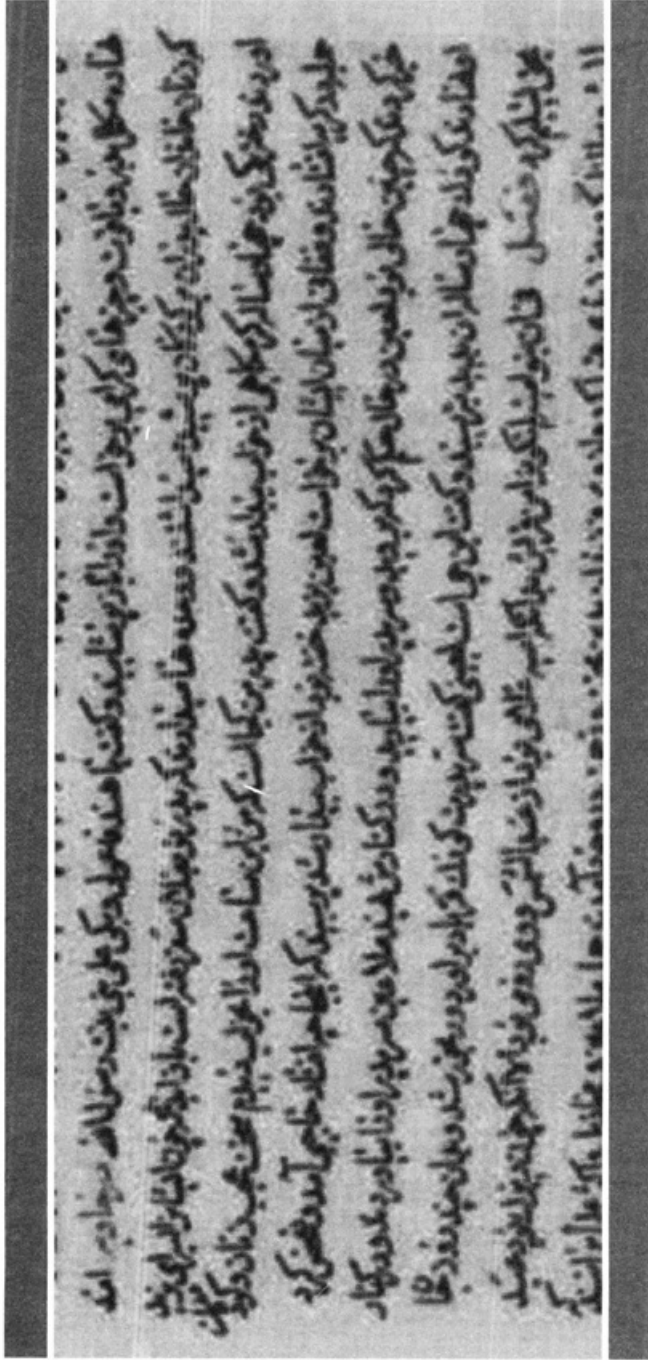

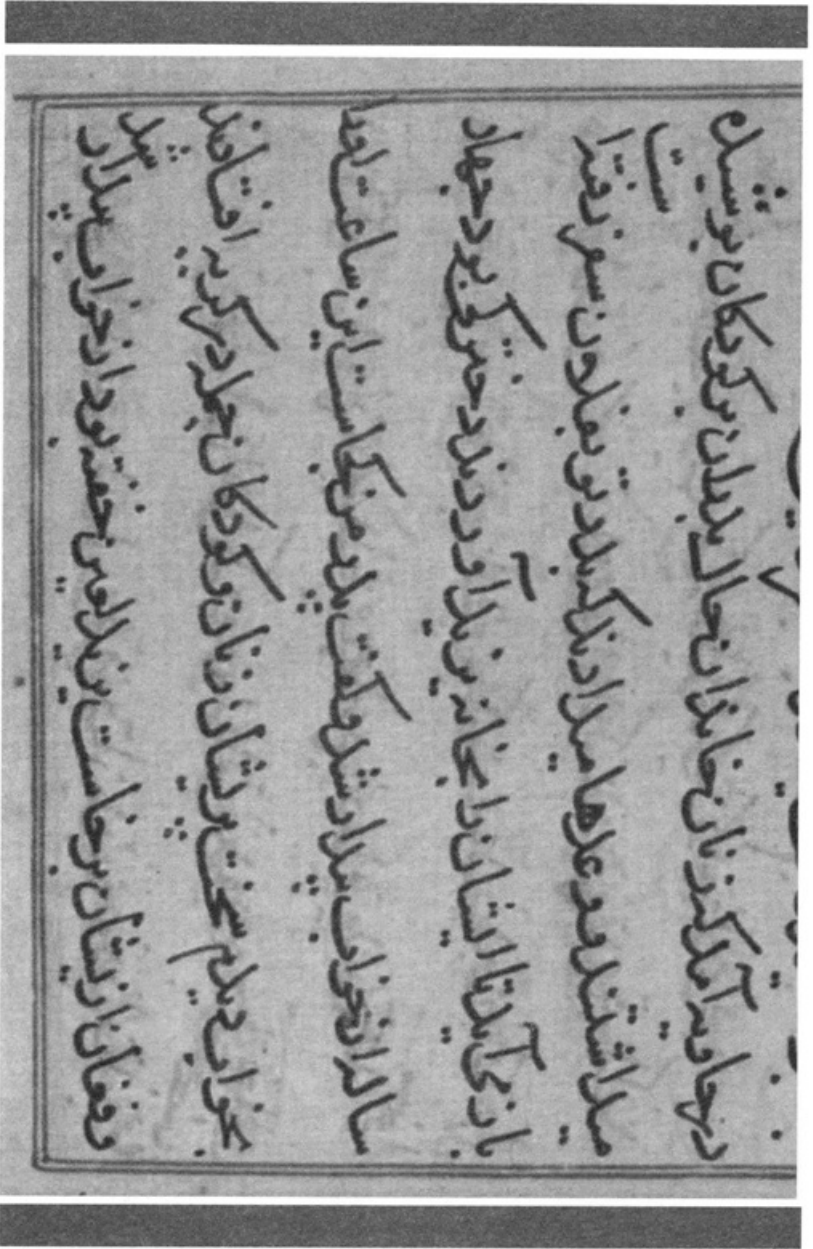
باز بپوشانید و گفت ای هنده ناغفری و ای علی بنی نبی رسول الله در حاویه
 آمد که زمان خاندان حال پدران بر کوه کان پوشیده و بیدار نشدند و وعده نامیدند
 که پدر تو بسلطان سفر رفته بازمی آید اما ایشان را بخانه بزمید آوردند و دخترکی بود
 چهار ساله از خواب بیدار شد و گفت پدر من کجاست که این ساعت او را
 بخواب دیدم سخت پریشان زمان و کوه کان خسته در گریه افتادند و فغان از
 ایشان بر جویست بزمید یعنی در حال بجز نمود که بروند و سر بردارند و بیاورند و در کنار
 او بزنند سلا عین سر بیاورند و در کنار آن کودک نهادند بزمید این
 حجت گفتند سر ببردت آن کودک بزمید و فریاد بر آورد و در بخواب بردان

نسخه خطی متأخر کتاب کامل بهایی از کتابخانه مجلس

نسخه‌ی خطی متأخر کتاب کامل بهایی از کتابخانه مجلس

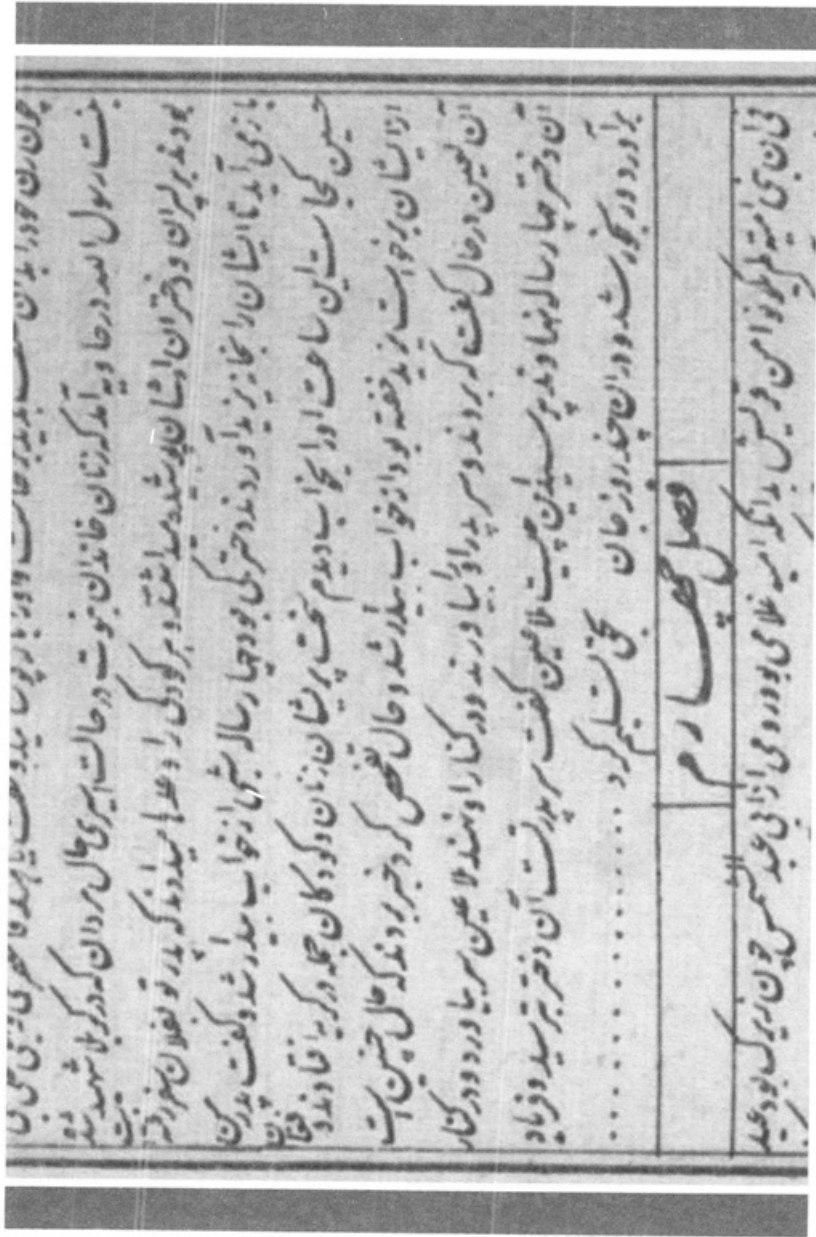

نسخه ی خطی متأخر کتاب کامل بهایی از کتابخانه مجلس

ضمیمه تصویرها

۴۸۷

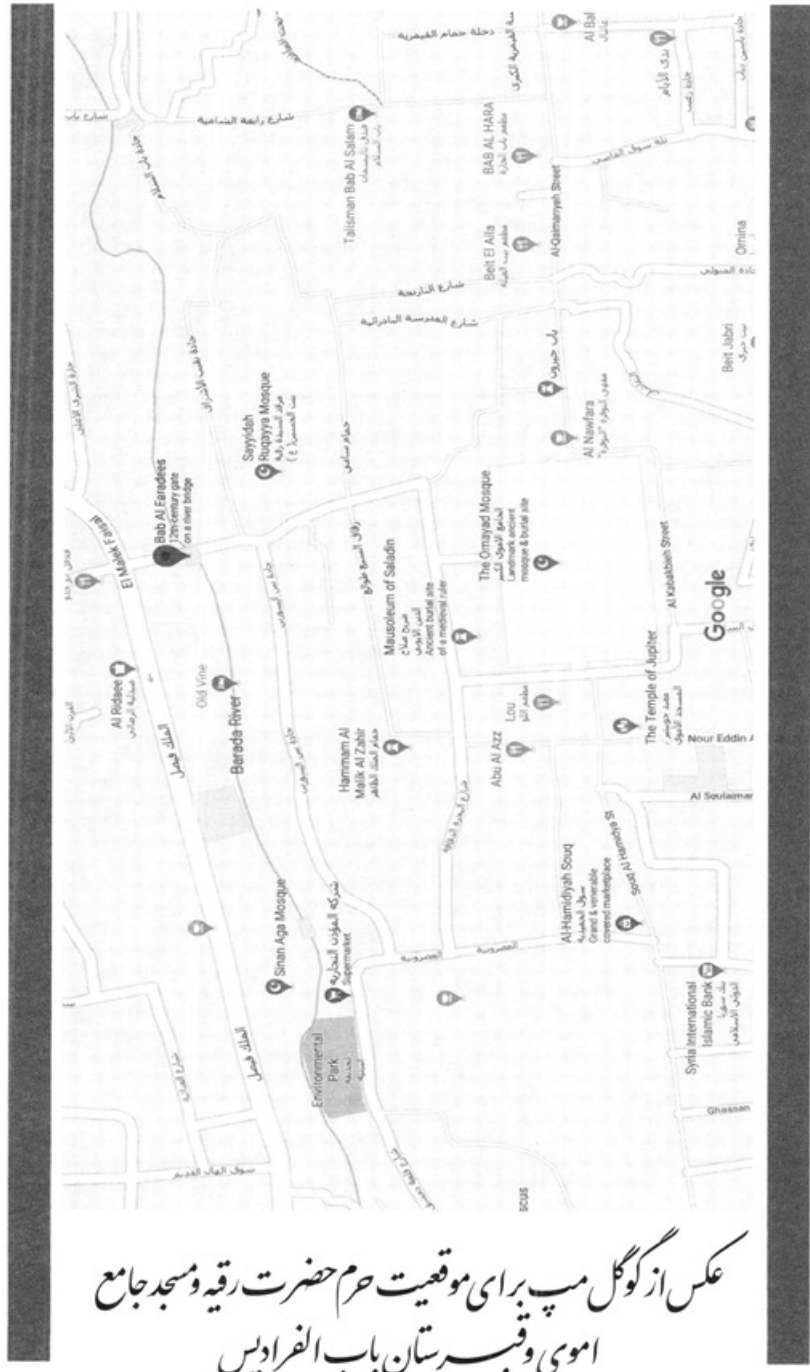
نسخه‌ی چاپ سنگی بمبئی

ضمیمه تصویرها

عکس از گوگل ارث برای موقعیت حرم حضرت رقیه و مسجد جامع اموی و قبرستان باب الفرادیس

عکس از گوگل ارث برای موقعیت حرم حضرت رقیه و مسجد جامع اموی و قبرستان باب الفرادیس

عكس از گوگل مپ برای موقعیت حرم حضرت رقيه و مسجد جامع اموی و قبرستان باب الفردیس

ضمیمه تصویرها

1. 200 داستان از کرامات و مصائب حضرت رقیه علیها السلام، عباس عزیزی، قم، انتشارات معصومین علیهم السلام، 1385.
2. 250 کرامت للسيدة زينب عليها السلام و سيدات بيت النبوة: کرامات السيدة فاطمة الزهراء عليها السلام. کرامات السيدة ام البنين عليها السلام. کرامات السيدة رقية عليها السلام. کرامات السيدة فاطمة المعصومة عليها السلام، ابو الفضل الكاشاني، بيروت، دار الجوادين الاولى، 1429ق.
3. 55 درس زندگی از سيره عملی حضرت رقیه علیها السلام، امير حسين على قلى، تهران حکمت و اندیشه، 1393
4. ابصار العين فى انصار الحسين عليه السلام، شيخ محمد سماوى، مكتبة بصيرتي، قم، 1408ق.
5. ابن ابى الشيخ تاريخ الائمة، مجموعة نقيسه، قم، مرعشى.
6. ابن خشاب، تاريخ الائمة و وفياتهم، با تحقيق دكتور كاظم خفاجى، قم، مرعشى.
7. ابى، سفر سهل بن عبد الله، بخارى، سر سلسله العلوية با تحقيق سيد مهدي رجايى، قم، مرعشى 1431ق.
8. ابى عبد الله محمد بن محمد بن احمد بن محمد بن عبد الله انجزي الكلبي الغرنطى الانوار فى نسب آل النبي المختار با تحقيق سيد مهدي رجائى، چاپ اول، 1431ق.
9. الاتحاف بحب الاشراف، عبدالله بن محمد بنى عامر سبزواری الشافعى با تحقيق سامى عزیزی، دار الكتاب اسلامى، چاپ اول، 1423ق.
10. اثبات الوصيه منتسب به مسعودى، رضی، قم.
11. اجساد جاويدان، على اكبر مهدي پور، مطبوعات حاذق، 1377.
12. الاحتجاج طبرسى، اسوه قم
13. احسن الكبار، محمد عرب شا علوى و رامینى نسخه های خطی، 3725 و 4159،

14. احقاق الحق قاضی نورالله شوشتری، مکتبه مرعشی نجفی، قم.

15. اخبار الطوال، دینوری، دار احیاء الکتب، العربیه، بیروت، چاپ اول، 1960.

16. الاختصاص، محمد بن محمد بن نعمان المفید نشر اسلامی، قم، 1418 ق.

17. ارجوزة الفتوی، مکتبه الکاشف الغطاء، نجف اشرف.

18. ارجوزة الشيخ حر العاملي، (م 1104).

19. ارزشمند ترین دفینه در ویرانه حاج شیخ محمد حسین بنایی مهم ترین خصوصیت این کتاب این است که دیدگاه مراجع تقلید معاصر در مورد حضرت رقیه بهتر جمع آوری شده است، چاپ دوم، پاییز 1395.

20. الارشاد محمد بن نعمان معروف به شیخ مفید، آل البيت عليهم السلام، قم.

21. از مدینه تا مدینه، سید محمد جواد ذهنی تهرانی، انتشارات پیام حق، تهران، 1379.

22. الاستغاثة فی بدع الثلاثة، ابو القاسم علی بن احمد کوفی.

23. استفتانات ابن العطار در ضمن الوثائق المجموعة الاعتقاد الخالص من الشك و الانتقار و ادب الخطيب.

24. اسرار الشهادة ملا آقا در بندی، انتشارات، اعلمی تهران، ذوی القربی، قم.

25. اسعاف الراغبین چاپ شده در حاشیه نور الابصار، شبلنجی، محمد بن صبان مصری.

26. اسوه های، ایثار، (نگاهی به زندگانی حضرت رقیه علیها السلام شهیده ی سه ساله) عباس، قدیانی تهران فردابه 1381.

27. اسیر، کوچک مریم صباغ زاده، ایرانی انتشارات مدرسه تهران، 1383.

28. الاشارات الی معرفة الزیارات علی الهروی.

29. اشراق الاصباح فی مناقب الخمسة الاشباح برهان الدین ابراهیم بن محمد بن علی بن نزار الصنعانی مکتبه السید محمد المطهر الخاصة بصنعاء.

30. اشک های رقیه دفاع از دردانه امام حسین حضرت رقیه علیها السلام سید جلال حسین، مترجم حسین خسروی مباحث پیرامون حضرت رقیه را با دقت به صورت سؤال و جواب مطرح کرده است. طوبای، محبت، چاپ اول، 1393.

31. اشکی بر سه ساله محمد حایری تبار، قحطانی انتشارات عاشورا تهران، 1380.

32. اعلاق الخطيره فى ذكر امراء الشام و الجزيرة، ابن شداد الحلبي دمشقى.

33. اعلام النساء المؤمنات ، محمد حسون و ام على مشكور انتشارات اسوه، 1411ق.

34. اعلام النساء عمر رضا كحالة، مؤسسة الرسالة ، قم.

ص: 492

35. اعلام الوری بمن ولی نائباً من الاتراك بدمشق الشام الكبرى ، ابن طولون دمشق دمشقى .
36. اعلام الوری امين الاسلام طبرسى مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم ، 1417ق.
37. اعيان الشيعة سيد محسن امين عاملى دار التعارف، بيروت، 1406ق.
38. افضل المجالس شيخ جواد طارمى زنجانى، اتمام، 1316ق.
39. اقبال الاعمال سيد ابن طاووس، بوستان كتاب، قم.
40. اكمال المال، ابن ماکولا .
41. الالوف فى نظم تاريخ الطفوف، شيخ حسين عبد السيد النصار عتبة الحسينية كربلا، 1436ق.
42. امارة المشاهد و الالقاب فى العصر الفاطمى، محمد عبد الستار عثمان چاپ فاهره.
43. امالى ابن شجرى دار الناصف، بيروت.
44. الامالى، ابو جعفر محمد بن الحسن طوسى مؤسسه بعثت، قم، 1414ق.
45. الامالى، محمد بن على الصدوق، مؤسسه بعثت، قم، 1417ق.
46. الامام الحسين بن على عليه السلام، محمد جعفر بيومى، مهران پيام العترة، 1420ق.
47. الامام الحسين قریش
48. الامام الحسين و اصحابه علامه شيخ على فضل القزوينى، با تحقيق سيد احمد حسين اشكورى، عتبه حسينية، چاپ اول، 1437ق.
49. امامى فتح قدس مدينه المعارف الاسلاميه
50. انارقيه الحسين عليه السلام، عباس، صفار، دار الاثر، كويت، 1429ق.
51. انارقيه بنت الحسين عبد الله الهاشمى دار الامير، بيروت، چاپ اول، 1429.
52. انساب الاشراف، بلاذرى، دار الفكر، بيروت.
53. الانساب المشجرة علامه محمد حسين آل كاشف الغطاء، چاپ سنگى
54. الانساب سمعانى دار العربيه، بيروت
55. انوار الشهادة، شيخ محمد حسن بن على يزدى حايرى، انتشارات حق، بين، قم، 1415ق.

56. انوار المجالس ملا محمد حسين شهرايى اردستاني بنى الزهراء عليها السلام قم.

57. الانوار النعمانية، سيد نعمة الله جزايرى مكتبة جزايري، قم.

58. الايام الشامية من عمر النهضة الحسينية، علامه شيخ محمد امين الامين در الالباد، بيروت، 1427ق.

ص: 493

59. الايقاد فی وفيات النبی و الزهراء و الائمة عليهم السلام و تفصیل وقعة اللطف تماماً، سید محمد علی شاه عبد الظیمی، قم، 1411ق.
60. ائمة فی تواریخ الائمة، سید تاج الدین بن علی بن احمد الحسین العاملی، مؤسسه بعثت، چاپ اول، 1412ق.
61. آشنایی با سیره و زندگانی حضرت رقیه علیها السلام عباس حیدر زاده، قم، عصر آگاهی، 1391.
62. آفندی، ریاض العلماء.
63. با من به سوی، شام علی اکبر بابا زاد انتشارات دانش و ادب چاپ اول، 1381.
64. الباعث فی انکار البدع و الحوادث، ابو شامه، بی تا.
65. بحار الانوار محمد باقر مجلسی، مؤسسه الوفاء، بیروت، 1403ق.
66. بحر الانساب، ابو محمد سید حسن موصلی، نسابه
67. بحر الانساب، ابی محنف لوط بن یحیی ترجمه سید مرتضی مشهد استان قدس رضوی چاپ سنگی
68. بحر الغرائب محمد بن ابو سعید هروی، ذوی القربی، قم، 1414ق.
69. بحر المصائب و الغرائب ملا جعفر روضه خوان تبریزی چاپ سنگی.
70. بحر المصائب و کنز الغرائب، ملا محمد جعفر کلپیری تبریزی، اتمام سوم ماه رمضان 1282ق.
71. البداية و النهایة، ابن کثیر.
72. برگ سبز (مجموعه ی سروده ها در مدح حضرت زینب و حضرت رقیه علیها السلام به انضمام زیارت نامه های آن دو بزرگوار) به اهتمام: قوام الدین ادیب سرشکی، تهران قوام الدین ادیب سرشکی، 1381.
73. بزرگ ترین دختر عالم سید مهدی شجاعی کانون پرورش فکری کودکان، تهران، 1388
74. بصائر الدرجات، صفار، قمی مؤسسه مکتبه امیر المؤمنین، قم.
75. بغیة الطلب فی تاریخ الحلب.
76. بیت الاحزان عبد الخالق بن عبد الرحیم یزدی، الاصل چاپ سنگی.
77. بیوت الصحابة حول المسجد النبوی، محمد الیاس بن عبد الغنی، چاپ جامع مدینه بی تا.
78. پژوهش و گفتار پیرامون حضرت رقیه بنت الحسین بخش فرهنگی مرکز فقهی ائمه اطهار.

79. پژوهشی تازه پیرامون حضرت رقیه بنت الحسین خاتون محشر مجید زنجانی

ص: 494

فرد، کاشان، محتشم، 1385 و تهران، سبحان 1388.

80. تاج العروس زبیدی، دار الفکر بیروت.

81. تاریخ الامم و الملوک، محمد بن جریر طبری، مؤسسه اعلمی، بیروت.

82. تاریخ الائمة عليهم السلام (ضمن مجموعه ی نفيه) ابن ابی الثلج البغدادی (م 322 یا 325 ق).

83. تاریخ الخمیس حسین دیار بکری، مؤسسه، شعبان، مصر، 1383 ق. بصیرتی، قم، 1396 ق.

84. تاریخ المراقد.

85. تاریخ اماکن و زیارتی سیاحتی سوریه اصغر، قائدان، نشر مشعر، تهران، 1373.

86. تاریخ اهل البيت عليهم السلام، محدث نصر بن علی الجهمی (م 250 ق)، قم.

87. تاریخ بغداد، خطیب بغدادی، دار الكتاب العربي، بیروت.

88. تاریخ تشیع فی دمشق لیب بیضون صفوان.

89. تاریخ خلیفه بن خیاط

90. تاریخ قاسم مأمونی، قاسم بن محمد المأمونی.

91. تاریخ کربلا، دکتر عبد الجواد کلیدار انتشارات شریف رضی، قم، 1418 ق.

92. تاریخ مدینه دمشق، ابن عساکر، دار الفکر، بیروت، 1415 ق.

93. تاریخ موالید الائمة عليهم السلام، (ضمن مجموعه ی نفيه)، ابن خشاب بغدادی (م 567 ق)، قم.

94. تاریخ و اماکن سیاحتی و زیارتی سوریه، اصغر قائدیان

95. تاریخ یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، مؤسسه نشر و فرهنگ اهل بیت عليهم السلام.

96. تأملی در نهضت عاشورا، رسول جعفریان، پژوهشگاه مجلس شورای اسلامی.

97. ثقیف الامة بسيرة اولاد الائمة عليهم السلام، شیخ علی حیدر المؤید، المكتبة الحيدرية، قم.

98. تحفة العالم فی شرح خطبة المعالم، سید جعفر آل بحر العلوم با تحقیق احمد علی مجید، حلی، اعلمی، چاپ اول، 1433 ق.

99. تحقیق درباره ی اولین اربعین حضرت سید الشهداء علیه السلام، محمد علی قاضی طباطبایی، بنیاد علمی و فرهنگی شهید آیه الله

قاضي طباطبائي، چاپ سوم، 1368.

100. تذكرة الخواص سبط بن جوزي، منشورات شريف رضى، قم، 1418ق.

101. تذكرة الشهداء، ملا حبيب الله شريف كاشاني، نشر مدين، قم، چاپ اول، 1426ق.

102. تذكرة الشهداء، يزدى. 103. التراجم اعلام النساء، علامه شيخ محمد حسين اعلمى حائرى مؤسسه اعلمى، بيروت، چاپ اول، 1407ق.

ص: 495

104. تراجم الرجال، سيد احمد حسين
105. تراجم بعض الاصحاب و التابعين لبعض الاصحاب، مكتبة كاشف الغطاء، نجف اشرف، شماره 483
106. ترجمه حركة النساء في المسيرة الحسينية، عبد الامير الانصاري، مترجم سيد رضا حسيني، ارزي انتشارات عروج، انديشه مشهد، چاپ اول، 1379.
107. تسلية المجالس سيد محمد بن ابى طالب
108. تظلم الزهراء عليها السلام، قزويني، انتشارات شريف، رضى، قم، سوم، 1405ق.
109. تقويم الشيعة عبد الحسين نيشابوري، انتشارات دليل ما قم.
110. تنقيح المقال في احوال الرجال علامه مامقاني، مؤسسه آل البيت، قم.
111. تنقيح المقال علامه مامقاني انتشارات جهان تهران
112. توسلات ياره اميدواران، محمد مهدي تاج لنگرودي، دار الكتب الاسلامية، 1373.
113. توضيح، المقاصد بهاء الدين محمد عاملي مجموعه نفيسه.
114. تهذيب الاسماء محي الدين، نووي، دار الفكر بيروت، چاپ اول، 1996.
115. تهذيب التهذيب، ابن حجر عسقلاني، دار الفكر، بيروت، 1424ق.
116. تهذيب الحدائق الالباب في تهذيب الانساب، شيخ ابى الحسن شريف بن محمد طاهر متون كامل با تحقيق سيد مهدي رجايي، قم، مكتبة آيت الله مرعشي نجفي، 1431ق.
117. تهذيب الكمال، المزي دار الفكر بيروت
118. ثارالله حسين عندليب، انتشارات در راه حق، قم، چاپ اول، 1376
119. ثمرات الاعواد سيد على بن حسين هاشمي منشورات شريف رضى، قم.
120. الثقات، محمد بن احمد بن حبان.
121. ثمرات الحيات، سيد محمود امامي اصفهاني مؤسسه افتخاريان، مطبعه ي علميه قم، 1383
122. جلوه صبر دختر على زينب كبرى عليها السلام بانوى قهرمان كربلا به انضمام خطبه هاى آن حضرت در كوفه و شام و گوشه اى از مصائب حضرت رقيه عليها السلام همراه با زيارت آن بزرگواران فراهم آورنده حسين قلى زاده مشهد على زاده 1386

123. جمال الدين احمد بن على الحسين الداودى المعروف به ابن عنبه، عمدة الطالب الصغراى فى انساب آل ابى طالب، با تحقيق سيد مهدي سيد مهدي رجائى مكتبه مرعشى نجفى، 1430ق.

124. جمال الدين احمد بن على الحسين الداودى المعروف به ابن عنبه ، عمدة الطالب

ص: 496

فی انساب آل ابی طالب، انصاریان، قم، 1430ق.

125. جمهرة اللغة.

126. جمهرة انساب العرب، ابن حزم اندلسی، دار الکتب العلمیه، بیروت، 1403ق.

127. جواهر الايقان ملا آقا دربندی، چاپ سنگی

128. حاشیة الاشارات الی اماکن الزیارات.

129. حبیب السیر، غیاث الدین، خواند میر، خیام، تهران، 1333

130. حدائق الانس فی نوادر العرب و افرس عباس حسینی کاشانی، دار المعارف الاسلامیة، قم.

131. الحدائق الوردیه، دار الناصف بیروت

132. حدیقة الشیعة، احمد بن محمد مشهور به مقدس اردبیلی، انتشارات انصاریان قم، چاپ اول، 1377.

133. حركة النساء في المسيرة الحسينية، تألیف: عبد الامیر الانصاری.

134. حرکت جان گداز بانوان در راه امام حسین علیه السلام، ترجمه «حركة النساء في المسيرة الحسينية»، مؤلف: عبد الامیر الانصاری، مترجم: سید رضا حسینی الارزی، انتشارات عروج اندیشه.

135. حضرت رقیه در آئینه شعر، فارسی، گردآورنده محمد خرم با مقدمه عبد الحسین نیشابوری طوبی، محبت، چاپ اول، 1393

136. حضرت رقیه علیها السلام چاووش کربلا سید مجتبی موسوی زنجانی رودی، انتشارات شاکر، چاپ اول، 1376.

137. حضرت رقیه علیها السلام ناسخ التواریخ .... صادق طالبی مازندرانی، قم، لاهوتیان، 1386

138. حضرت رقیه علیها السلام حاج شیخ علی، فلسفی چاپخانه خراسان، 1393.

139. حضرت رقیه علیها السلام سید جواد حسینی انتشارات به نام حجت علیه السلام، چاپ اول، گل ها.

140. حضرت رقیه علیها السلام سید جواد، معلم، تصویرگر حامد غفاریان مشهد، برکات اهل بیت علیهم السلام، 1391.

141. حضرت رقیه علیها السلام، شاعر جعفر ریوندی، تصویرگر طاهره، رضایی تهران کمال، اندیشه، قم، براق، 1392.

142. حضرت رقیه علیها السلام شعر مهدی سلمان تصویرگر طیه توسلی، طرح و اجرا شرکت تبلیغاتی سیمای کوثر قم، حدیث نینوا،

143. حضرت رقيه عليها السلام عباس، قدياني، تهران يادداشت آوران، 1390

ص: 497

144. حضرت رقيه عليها السلام على، فلسفي، مشهد، خورشيد خاور، 1389.
145. حضرت رقيه عليها السلام محمد كامراني، اقدام، حديث نينوا، قم، 1383.
146. حضرت رقيه عليها السلام مهدي سلمان تصوير گر فرشته منعمي قم براق 1386
147. حمال الخواطر في عجائب الكون و عزائب النوادر
148. حمري ابو الحسن على المجدي، انساب الطالبين با مقدمه آيت الله العظمى مرعشى نجفي، قم، مكتبة آيت الله مرعشى نجفي، قم، 1427ق.
149. خاتون دو سرا سيد على تقى فيض الاسلام، 1399ق.
150. خاتون، نيلوفري، على رضا شريف، سيد امير حسين مير حسيني، انتشارات امام رضا عليه السلام، قم، 1382.
151. خدای مهربون حضرت رقيه عليها السلام مهدي سلمان، انتشارات، براق، قم، 1386
152. الخرائج و الجرائح، قطب الدين راوندي، مكتبة امير المؤمنين، قم.
153. الخصال صدوق با ترجمه كمره اي، دار الكتاب اسلامي.
154. الخصائص الحسينية، علامه شيخ جعفر شوشتری، انوار الهدى - شريف رضی، قم.
155. الخصائص الزينية، سيد نور الدين جزائري، مطبعة، ميهن، 1401ق، مسجد مقدس جمكران چاپ چهارم، 1383
156. خلاصة، الاقوال حسن بن يوسف حلي (علامه حلي)، مكتبة الحيدرية، نجف، اشرف چاپ دوم، 1381ق.
157. خورشيد خرابه ي شام على موحدى، ابطحي، قم، جبل المتين، 1381.
158. الدارس في تاريخ المدارس، عبد القادر بن محمد النعيمي الدمشقي.
159. داستان زندگى حضرت رقيه عليها السلام محمد مهدي فتاحي، على رضا لك، طراحي، زهرا جمالي طيبه توسلى، تهران، مهر يأس شميم، 1391
160. داستان غم انگيز حضرت رقيه عليها السلام شهيد احمد مير خلف زاده قاسم مير خلف، زاده چاپ اول، انتشارات شهيد احمد مير خلف زاده، چاپ، غدیر قم. 1378
161. داستان های از حضرت رقيه شهيد احمد مير خلف زاده قاسم مير خلف زاده چاپ غدیر، قم، 1378
162. دانش نامه امام حسين محمد محمدى رى شهرى دار الحديث، قم.

163. دوائر المعارف اسلامية الشيعية، سيد حسن امين، دار التعارف، بيروت.

164. دائرة المعارف الحسينية الحسين نسبة و سلبه محمد صادق محمد كرباسي

ص: 498

165. دائرة المعارف بزرگ، اسلامی دفتر تبلیغات قم

166. دائرة المعارف تشیع، نشر شهید سعید محبی، چاپ اول، 1379

167. دائرة المعارف، اعلمی، اعلمی بیروت

168. دختر خورشید جواد، نعیمی پیوند اندیشه، مشهد، 1388.

169. دختر خورشید مهدی وحیدی، صدر، عروج اندیشه، مشهد، 1384.

170. دختر خورشید (حضرت رقیه علیها السلام) سروده مهدی وحیدی صدر تصویرگر رباب، قاسمی، مشهد عروج اندیشه، 1388

171. دختر عرش خدا مباحث پیرامون مظلومیت حضرت رقیه علیها السلام، علی جعفر زاده انتشارات اکرام، چاپ اول، 1394.

172. دختر علی، زینب کبری علیها السلام بانوی کربلا به انضمام گوشه ای از مصائب حضرت رقیه علیها السلام فراهم آورنده حسین علی زاده، مشهد علی زاده، 1378

173. دختران، نمونه انتخاب از: ن. حق جو، قم، الزهرا علیها السلام، 1369.

174. دختری در فراق بابا (تحقیقی درباره ی حضرت رقیه علیها السلام)، روح الدین دریکوند، خرم آباد افلاک، 1381.

175. الدر المنتور (زینب فوّاز).

176. دریتیم دمشق، محمد قاسمی، (رسائل الحسین علیه السلام)، قم، لاهوتیان، اکرام، 1389.

177. دردانه کربلا، در بیان احوالات و مقامات حضرت رقیه علیها السلام و اشعار شاعران اهل بیت علیهم السلام تهیه و تدوین جواد قربان پور، مشهد آستان قدس رضوی، 1392.

178. دلائل الامامة، ابو جعفر محمد بن حسن طبری (امامی)، مؤسسه بعثت، قم.

179. دو بانو، عباس علی دهستانی بجنورد احمد عضدی، 1389.

180. دیوان الحسین بن علی

181. دیوان اهل بیت شیخ علی المؤیدی دار العلوم، بیروت، چاپ اول، 1422ق.

182. دیوان آیت الله شیخ محمد دشتی

183. دیوان آیت الله صافی گلپایگانی

184. دیوان آیت الله فانی اصفهانی

185. دیوان حاج آیت الله شیخ باقر حکمت.

186. دیوان حاج شیخ حسین عزوی کمپانی دار الکتب اسلامیة تهران، تحقیق شهید سید کاظم موسوی چاپ دهم 131/2

187. دیوان علامه حاج عباس کرمانی.

ص: 499

188. دیوان علامه صامت بروجردی
189. دیوان محیی الدین میرزا مهدی الهی قمشه ای چاپ دوم بهمن ماه 1366 بن تایی جا
190. ذخائر العقبی احمد بن عبدالله طبری دار المعرفه ، بیروت، 1974.
191. ذریعة النجاة فی المقتل میرزا رفیع ، گرمرودی، چاپ سنگی بسال 1304ق.
192. الذریعة الی تصانیف الشیعة، آقا بزرگ تهرانی دار الاضواء ، بیروت، چاپ سوم، 1403ق.
193. الراغبین العضاة فی الرمزاکی الموالد المحمدی و الوفاة ، ابو اسحاق ایجلی القبیانی الشافعی الناجی
194. راهنمای سعادت علی ، نجفی برهان، تهران 1366.
195. رجال ابن داود ابن داود حلی المطبعة الحیدریة، نجف، 1392 ق.
196. رجال شیخ طوسی جامعه مدرسیین قم.
197. رجال نجاشی، ابو العباس احمد بن علی نجاشی مؤسسه نشر اسلامی، قم، چاپ پنجم، 1416ق.
198. رحلة ابن بطوطة المسمی تحفة الانظار فی غرائب الامصار، دار الکتب العلمیه.
199. رحلت خون انگیز حضرت رقیه علیها السلام ترجمه مریم غیوری مطلق نشریه ی ، زائر شماره 60 ، 1378 .
200. رقیه بنت الحسین علیه السلام در انساب و تاریخ تاریخ تحلیلی شخصیت شناسی حضرت رقیه، محمد حسن ، پاک دامن بنیاد پژوهش های اسلامی استان قدس رضوی
201. رقیه بنت علی ابی طالب برهان الدین ناجی
202. رقیه تو بهشته سروده حسین عاملی تصویر گر، عفت عظیمی، قم، نشر هدی 1390
203. رقیه خاتون علیها السلام احمد علی زاده، مشهد، علی زاده ، 1391
294. رقیه خوش زبون رضا علی نیا فکر سبز، آمل ، 1388.
205. رقیه دختر امام حسین علیه السلام، زیر نظر محمد خسرو نژاد رضا مؤید مشهد کتاب فروشی اسلامی، 1349
206. رقیه دختر امام حسین علیه السلام، نویسنده و سراینده: م. ف به ضمیمه بیت الاحزان شیعیان محمد بن ابی القاسم ، الجیلانی، قم، دار النشر، مصور، 1363.

207. رقيه عليها السلام در خرابه حسين صبوري ناشر: حسين صبوري، قم، 1378. تهران، دار القلم، 1378 ، 1380.

208. رقيه عليها السلام عبرت، تاريخ اقدس كاظمي (مزگان)، مجموعه ي شعر در شرح حال و مصائب دختر سه ساله ي امام حسين عليه السلام، 136 صفحه.

209. روح مجرد ياد نامه موحد عظيم و عارف كبير حاج سيد هاشم موسوي حداد

ص: 500

علامه سید محمد حسین حسینی تهرانی علامه طباطبایی، چاپ دوم، 1423ق.

210. روزنامه جمهوری اسلامی 1372/9/1

211. روزنامه کیهان: 1372/9/14.

212. روضات الائمة عليهم السلام من علماء البحرين و القطيف دار البلاغه بيروت چاپ اول 1412 ه ق

213. روضات الجنات میرزا محمد باقر موسوی خوانساری، اسماعیلیان، قم.

214. روضة المتقين مجلس اول مؤسسه کوشان، پور تهران بی تا.

215. الروضة النضرة.

216. روضة الواعظین فتال نیشاوری منشورات الرضی، قم، 1386.

217. روضة اولی الالباب فی معرفة التواریخ و الانساب، فخر الدین ابو سلیمان داود بن تاج الدین ابو الفضل محمد بن محمد بن داود البناتکی، تحقیق دکتر جعفر، شعار انجمن آثار ملی، 1348.

218. الروضتین فی اخبار الدولتین ابو شامه

219. ریاحین الشریعه، شیخ ذبیح الله محلاتی، دار الکتب الاسلامیه، تهران.

220. ریاض الشهادة فی مصائب السادة، حاج محمد حسین، قزوینی چاپ سنگی 1273ق.

221. ریاض، القدس میرزا صدر الدین واعظ، قزوینی چاپ سنگی، 1332ق.

222. ریحانة الادب محمد علی، مدرس انتشارات شفق تبریز.

223. ریحانه کربلا، تحقیق در زندگانی و بارگاه حضرت رقیه، عبد الحسین بندانی نیشابوری چاپخانه کوثر، چاپ اول، 1389.

224. ریحانه کربلا تحقیقی درباره ی حضرت رقیه علیها السلام و بارگاه او، عبد الحسین نیشابوری، قم، طوبای محبت، 1391.

225. زاد المعاد علامه مجلسی باز آفریده و تحقیق یوسف، آزاده، چاپ اول تابستان 89.

226. زبان حال حضرت رقیه خاتون علیها السلام در خرابه شام اشرف، حیدری غلام رضا حیدری، تهران، میر شیدا، 1388

227. زفرات، الثقلین محمودی داوری قم.

228. زمهر افروخته ناگفته های نغز همراه کامل ترین اشعار از حضرت علامه سید محمد حسین طباطبایی سید علی، تهرانی سروش

تهران، چاپ ششم ویرایش سوم، 1393

229. زندگانی امام حسین علیه السلام علی اصغر، همدانی انتشارات کشف الغطاء، چاپ اول، 1383.

230. زندگانی حضرت رقیه علیها السلام، (جمع آوری شده از ناسخ التواریخ)، صادق

ص: 501

طالبی (مازندرانی)، انتشارات لاهوتیان، 1386

231. زندگانی سفیر کربلا حضرت زینب کبرا علیها السلام به همراه زیارت نامه حضرت زینب علیها السلام و حضرت رقیه علیها السلام ، اصغر محمدی ، همدانی ، تهران زعیم، 1379

232. زیارت حضرت زینب علیها السلام و حضرت رقیه علیها السلام همراه با دعای توسل و دعای فرج خطاط غلام رضا صفا، مشهد، علی زاده، 1379.

233. زیارت عاشورا فراتر از شبهه آیت الله مرحوم شیخ جواد تبریزی، دار الصدیقة الشهید، 1379

234. زیارت عاشورا میراث جاویدان عاشورا سید ملک محد مرعشی نشر راه نیکان چاپ اول 1392

235. زیارت عاشورا زیارت مفجعه حضرت زینب کبری علیها السلام با ترجمه فارسی به همراه زیارت حضرت رقیه خاتون علیها السلام محمد حسین علی قلی زاده، قم، دار الزهراء علیها السلام ، 1384

236. زیارت عاشورا زیارت مفجعه حضرت زینب علیها السلام. هادی صحفی، تهران شهاب، 1381.

237. سایه ی ، ماه ابو الفضل هادی منش انتشارات خادم الرضا علیه السلام، قم.

238. ستاره دمشق محمد نجاری سهل آبادی، مشهد، خاتم، 1389.

239. ستاره ای ، صحرا حضرت رقیه علیها السلام، شعر و تصویر الهه نظام آبادی ، تهران، گیلان، 1388

240. ستاره ی درخشان شام علیها السلام علی ربانی خلخالی، انتشارات مکتب الحسین علیه السلام، قم، چاپ دوم، 1420ق.

241. ستاره ی صحرا، الهه نظام آبادی ، نشر گیلان، تهران، 1388.

242. سحاب رحمت عباس اسماعیلی یزدی مسجد مقدس جمکران قم، چاپ اول، 1377.

243. سخن گفتن سر امام حسین علیه السلام در 120 محل، علی فلسفی لطفی زاده).

244. سرّ الاسرار فی مصیبة ابی الائمة الاطهار علیهم السلام، ملا محمد هادی بن حاج شیخ عبد الرحیم کرمانشاهی چاپ سنگی

245. السرائر ابن ادريس حلی، مؤسسه نشر اسلامی، قم، چاپ دوم، 1410ق.

246. سرزمین مردم و سوریه اپل کولپند ترجمه فریبرز، مجیدی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، 1342.

247. سرگذشت جان سوز حضرت رقیه علیها السلام محمد محمدی اشتهاردی،

تهران، نشر، مطهر، چاپ اول، 1375.

248. سرمایه ی ایمان و جواهر، ایقان مرحوم دربندی، چاپ 1288ق.

249. سرور المؤمنین الشیخ الکاظمی الاسدی، چاپ سنگی

250. سرهای سر افراز سید حسن سجادی دره، صوفی ذوی القربی، قم، 1394.

251. سفرهای رقیه علیها السلام از مدینه تا شام علی اکبر محمدی، تهران، علی اکبر محمدی، 1380.

252. سلسله العلویه، ابونصر بخاری مرعشی

253. سنن ابن ماجه محمد بن یزید قزوینی (ابن ماجه)، دار الفکر بیروت.

254. السواق الدمشقی الدیقمه، عبد القادر الریحای.

255. سوریه سرزمین شگفتی ها، دکتر اسکندر مقدم، مؤسسه انتشارات بهار آفرین، چاپ اول، 1387.

256. سوگ نامه ی آل محمد صلی الله علیه و آله، محمد محمدی اشتهااردی، چاپ چهارم، 1372.

257. سوگ نامه ی دردانه ی حسینی علیه السلام، سید رضا موسوی، مشهد مقدس، دانش شرقی، 1385.

258. سه ساله: مجموعه شعر سوگ نامه حضرت رقیه علیها السلام فرامرز عرب عامری، تهران، سیمیا، هنر 1391

259. السید حسین ابو سعید الموسوی، المشجر الوافی، مؤسسه احبار، المكتبة الاسلامیه، مؤسسة البلاغ، بیروت، چاپ پنجم، 2011م.

260. سید حسین بن عبد الله الحسینی السمرقندی المدنی تحفة الطالب بمعرفة من ینتسب الی عبد الله و ابی طالب، با تحقیق سید مهدی رجائی، چاپ اول، 1432ق.

261. سید منصور الباز الاشهب بحر الانساب الکبیر، با تحقیق قیس آل قیس مؤسسة التاریخ العربی بیروت، چاپ اول، 1428ق.

262. السیدة الرقیه صوت الحق، الشیخ فهد الفرطوسی.

263. السیدة رقیه بنت الامام الحسین علیه السلام، تألیف علی الربانی الخلیخالی، مترجم جاسم الادیب، قم، مکتب الحسین علیه السلام، 1427ق.

264. السیدة رقیه قصص ها و اشعارها عامر الحلو، اتریش، 1419ق.

265. السیدة زینب و الرقیة فی الشام، سید جعفر مرتضی العاملی، مؤسسه سید جعفر مرتضی العاملی

266. سير الحسين في الحديث و التاريخ ، سيد جعفر مرتضى العاملي ، مؤسسه تاريخ الاسلامي

267. سيري در مقتل نويسي و تاريخ نگاري عاشورا محسن رنج بر

ص: 503

268. سیمای، دمشق تاریخ شهر دمشق با نگاهی به زندگانی حضرت زینب، محمد صحتی، سردودی، چاپ اول، 1389، انتشارات میثم تمار.
269. شام سرزمین خاطره ها، مهدی پیشوایی، دفتر آموزش و تبلیغات حج و زیارت، چاپ اول، 1369.
270. شاهکار آفرینش (مقتل شیخ رئیس)، عباس شیخ رئیس کرمانی، انتشارات عصر ظهور، مشهد، چاپ دوم، 1383
271. شجره طوبی شیخ مهدی مازندرانی الشریف ارضی هم 1374 شهروندی.
272. شجره طوبی شیخ مهدی مازندرانی، الشریف الرضی، قم، 1374.
273. شذرات الذهب ابن عماد حنبلی، المكتبة التجاری للنشر، بیروت.
274. شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار علیهم السلام، قاضی نعمان، مغربی مؤسسة النشر الاسلامی، قم.
275. شرح حال رجال ایران مهدی بامداد
276. شعشعة الحسینی، کتاب دوم تذکرة المصائب محمد جواد یزدی خراسانی.
277. شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور ابو الفضل تهران چاپخانه امیر المؤمنین علیه السلام، 1370.
278. شمس الضحی فی مناقب النبی و الائمة الهدی، چاپخانه تبریز.
279. شهیده شام حضرت رقیه بنت الحسین علیها السلام و مزار آن حضرت در شام، تدوین حاج شیخ محمد حسن وکیل، تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید محمد صادق حسین تهرانی، مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، مشهد مقدس، چاپ اول، 1395
280. شیخ ابی الحسن شریف بن محمد طاهر النقوی العاملی، تهذیب حدائق الالباب فی الانساب، با تحقیق سید مهدی رجائی مرعشی نجفی، 1431ق.
281. صحاح اللغة جوهری.
282. صحیح بخاری، ابو عبد الله بخاری جعفی، دار احیاء التراث العربی، بیروت، 1309ق.
283. صحیفه اهل بیت مدیر مسئول حسین متقی، قم، پردیسان، 1437ق.
284. صدای عدالت خواهی حضرت زینب و رقیه علیهما السلام دختران علی و حسین علیهما السلام، علی اصغر عطایی خراسانی، مشهد، نشر شهداء الفضیلة، 1381
285. صراط النجاة، علامه مجلسی در ضمن کتاب بحر المصائب و الغرائب، ملا جعفر روضه خوان تبریزی چاپ سنگی

286. الصفا في المؤمنين بمعرفة آل مصطفى مصطفى بن محمد بن يوسف الصفوى تحقيق دكتور على عمر مكتبة الثقافة الدينية سوريه .

ص: 504

287. صفريه، شيخ على، فلسفي، مشهد، 1406ق.
288. طب الائمة، عبدالله شبر.
289. طرائف المقال، سيد على.
290. الطفلة الشهيدة، محمد نور الدين انتشارات اعلمي، بيروت، 1424ق.
291. طوفان البكاء، ميرزا محمد ابراهيم مروزي (جوهری)، چاپ دوم، 1355ق.
292. عاشورا پژوهی، محمد صحتی سردودی پرتو خورشید.
293. العبرای حسینی، میانجی نرم افزار، میانجی وابسته به مؤسسه نرم افزار نور.
294. عجائب الآثار، عبد الرحمن بن حسن جیرفتی
295. عرشیان خاک نشین جعفر وجدانی مصطفوی، قم، 1351.
296. عشقی، دمشق، محمد حسین، عرب، بوستان کتاب.
297. عطر باران سروده های دربارہ ی حضرت زینب کبری و حضرت رقیه علیها السلام، ناصر صبا قم، معروف، 1387.
298. عقلية بنی هاشم علیها السلام سید علی هاشمی مکتبة الحیدریه، قم، 1377.
299. علامه نسابه سید مهدی رجائی المعقبون من آل ابی طالب، قم مؤسسه عاشورا، 1427ق.
300. علل الشرائع صدوق، با ترجمه صادق حسن زاده.
301. عمدة الطالب عزاداری و قیام امام حسین از دیدگاه آیت الله العظمی روحانی، خانه گنج معرفت، دار المعارف، بیروت.
302. عمدة المصائب، آخوند ملا احمد المشهور بالمنظور، اتمام، 1300ق.
303. عمدة عیون صحاح الاخبار فی مناقب الابرار یحیی بن حسن بن بطریق.
304. عمو جان عباس ابراهیم حسین، بیکی، انتشارات مدرسه، تهران، 1374.
305. عوالم العلوم و المعارف شیخ عبدالله بحرانی جلد امام حسین علیه السلام، مؤسسه الامام المهدی علیه السلام، قم، 1407ق.
306. عین البكاء، مولی محمد تقی بروجردی چاپ سنگی.
307. غروب ستاره (مجموعه شعر در رثای بنت الحسین علیه السلام حضرت رقیه خاتون علیها السلام)، تهران؛ نشر صائب، 1377.

308. غنچه در خزان (از كربلا تا خرابه شام)، محمد تیموری، یزد، کوثر هدایت، 1381.

309. الفاجعة العظمی سید عبد الحسین حایری، نجف اشرف، چاپ دوم، 1379.

310. فاطمة بنت الحسین علیه السلام، سید میر ناصر حسین بن میر علان حامد هندی.

311. الفتوح، ابن اعثم کوفی دار، العربیه، بیروت.

312. فرائد السمطین ابراهیم بن محمد جوینی، مؤسسة محمودی، بیروت.

313. فرهنگ عمید، حسن عمید
314. فرهنگ معین محمد، معین چاپ سپهر تهران.
315. الفصول المهمة ابن صباغ عاملی دار الحدیث قم.
316. الفوائد الرجالیة سید بحر العلوم مرعشی قم.
317. الفوائد الرجالیة، سید مهدی بحر العلوم، مكتبة الصادق علیه السلام، تهران، چاپ اول، 1363
318. فوائد الرضویة، محدث قمی، تهران، 1367
319. الفهرست شیخ طوسی مؤسسه نشر الفقاهة، قم، 1417ق.
320. الفهرست محمد بن اسحاق النذیم امیر کبیر، تهران، 1366.
321. قاصدک کربلا (حضرت رقیه علیها السلام قاصدکی در دشت کربلا)، محبوبه زارع، قم، بوستان کتاب، 1382.
322. قاموس الرجال علامه شیخ محمد تقی شوشتری، قم، جامعه مدرسین، 1427ق.
323. القاموس المحيط، فیروز آبادی.
324. قبله گاه عشق زیارت نامه و مدح و مراثی حضرت زینب علیها السلام و حضرت رقیه علیها السلام رضا یعقوبی مشهد رستگار، 1386.
325. قرب الاسناد حمیری آل البيت، بیروت.
326. قصة السيدة رقیه سید عبد الرحمن الحسین البطاط، انتشارات حضرت عباس.
327. قصة السيدة رقیه علیها السلام محمد باقر، ناصری، دار المحجة البضاء، بیروت، 1428ق.
328. قصه کربلا، علی نظری منفرد انتشارات سرور 1384.
329. قلب شیشیه ای طاهر، خوش انتشارات شوق، ساری، 1386.
330. القول فی الضریح الذی فی مسجد الرأس. داخل باب الفرارین الموضوع.
331. القول فی الضریح الذی فی مسجد الرأس.
332. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، دار الکتب الاسلامیه، قم.

333. كامل الزيارات، ابن قولويه جامعه مدرسين.

334. كامل، بهائي، عماد الدين، طبري انتشارات مصطفوي، تهران.

335. الكامل في التاريخ، ابن اثير، دار الفكر، بيروت.

336. كبريت، احمر محمد باقر بيرجندی، خراساني اسلاميه تهران، 1377ق.

337. كتاب الثقة، ابن حبان، دار الفكر بيروت

338. كتاب الجميع.

339. كتاب العين خليل بن احمد فراهيدي، اسوه، قم

ص: 506

340. كتاب الوافي فيض كاشاني، مكتبة اميرالمؤمنين، قم.

341. كتابخانه سيد ابن طاووس و حوال و آثار او.

342. الكرام البررة آقا بزرگ تهراني، دار الكتب العربي.

343. كرامات الحسينية، معجزات سيد الشهداء عليه السلام بعد از شهادت، انتشارات نصايح.

344. كرامات الزينبية عليها السلام به انضمام كرامات حضرت رقيه عليها السلام سيد محمد حسين محمودي، تهران مؤسسه انتشارات لاهوت چاپ چهارم، 1387.

345. كرامات السيدة رقيه عليها السلام ابو الفضل كاشاني، دار الجوادين، 1429ق.

346. كرامات السيدة زينب عليها السلام ويليه كرامات السيدة رقيه عليها السلام، على الابراهيمى، بيروت، مؤسسة البلاغ، دار، سلونى الاولى، 1429ق. / 2008م.

347. كرامات حضرت رقيه عليها السلام سفير سه ساله عاشورا، سيروس تيمورى، تهران، راز نهان 1389

348. كشف الغمة، ابو الحسن اربلى، مكتبة بنى هاشمى، تبريز، 1381ق.

349. كفاية الواعظين، سيد ابو الفضل حسين، قم، جعفرى، بى تا

350. كنز الانساب و بحر المصاب ابى مخنف چاپ سنگى.

351. كنز اللغات، محمد بن عبد الخالق بن معروف چاپ سنگى.

352. كنز المصائب، محمد ابراهيم اصفهانى (ساغر)، شروع تأليف 1270ق.

353. كنز المصائب، ملا محمد صالح البرغانى چاپ سنگى.

354. كنز الواعظين فى مقاتل العترة (الفقيه ملا محمد صالح البرغانى).

355. الكنى و الالقاب، محدث قمى چاپ جامعه مدرسين قم، 1388.

356. گزیده ای از کتاب «ستاره درخشان شام حضرت رقيه دختر امام حسين عليه السلام»، به ضميمه زيارت عاشورا، جامعه كمپل،

على ربانى خلخالى، قم، مكتب الحسين عليه السلام، 1381

357. لباب الانساب ابن فندق بيهقى، علامه مرعشى، مكتبة مرعشى، قم.

358. لسان العرب، ابن منظور، دار احياء التراث العربى.

359. لسان الواعظین حاج شیخ محمد علی کاظمینی اتمام: در حدود 1260 ق. پ

360. لغتنامه دهخدا، علامه علی اکبر دهخدا چاپ دانشگاه تهران.

361. لوامع الانوار فی معرفة الائمة الاطهار، علی بن حسن زواری.

362. اللهوف، سید بن طاووس، دار الاسوة، قم، چاپ دوم، 1417 ق.

363. لؤلؤ البحرین، شیخ یوسف، بحرانی، چاپ، نجف و دار الهلال، بیروت.

364. لؤلؤ مرجان میرزا حسین نوری.

365. ما بعد کربلاء، محمود قانصو انتشارات صبح پیروزی، قم، 1423 ق.

ص: 507

366. ماتمکده مولی قربان رمضان با دشتی رودباری، قزوینی، تاریخ تألیف 1282ق.
367. ماه سه ساله شاعر: محمد سعید میرزایی حسین فتحی تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، 1389.
368. متن کامل و ترجمه لهوف سید بن طاووس همراه با کراماتی از امام حسین علیه السلام، قمر بنی هاشم علیه السلام، حضرت زینب علیها السلام حضرت رقیه علیها السلام و سرنوشت شوم قاتلین امام حسین علیه السلام، عباس، عزیزی، تهران، سرای فضیلت، 1388.
369. مثیر الاحزان ابن نما حلی مکتبه الحیدریه، نجف اشرف، 1369ق.
370. مجالس المتقین علامه محمد تقی بن علی دزفولی چاپ سنگی.
371. المجالس النقیه عن حیات السیده رقیه بنت الحسین علیه السلام، مهدی تاج الدین، مکتبه، حیدریه چاپ اول، 1434ق.
372. مجالس و مصائب امام حسین من المدینه الی المدینه، الشیخ طعمه الاسعد با مقدمه آیت الله موسوی جزائری، کربلا المقدمه
373. المجدی فی انساب الطالبین، علی بن محمد علوی نسابه، مکتبه آیت الله مرعشی نجفی، قم، 1409ق.
374. مجمع البحرین فخر الدین طریحی.
375. مجمع البیان طبرسی ناصر خسرو، تهران، 1372.
376. مجمل التواریخ و القصص از قرن ششم هجری قمری.
377. محدث قمی، الفوائد الرضویه با تحقیق حوا قیومی اصفهانی
378. محرق الفؤاد محزون، رشتی چاپ سنگی.
379. محرق القلوب، غم های جان سوز در تاریخ مصیبت اهل بیت ملا مهدی نراقی به اهتمام علی نظری منفرد انتشارات سرور 1388.
380. مختصر تاریخ دمشق محمد بن مکرم (ابن منظور)، دار الفکر، دمشق، 1404ق.
381. مخزن البکاء فی مصیبه سید الشهداء علیه السلام، ملا محمد صالح برغانی چاپ سنگی.
382. مدینه المعاجز، سید هاشم حسینی، بحرانی، مؤسسه المعارف الاسلامیه، قم، چاپ اول، 1413ق.
383. مرآة اهل البیت علیهم السلام بالقاهرة، محمد زکی، ابراهیم، مطبوعات العشیره المحمدیه، قاهره، 1986.
384. مرآة اهل بیت علیهم السلام در شام سید احمد، فهری امیر کبیر، تهران، 1368.
385. مرامیز الاولیاء، سید محمد باقر مجتهد زاده گنجوی اصفحانی (م 1335 ه. ق) به خط مرحوم میر جهانی

386. مروج الذهب، مسعودى، اعلمى، بيروت.

ص: 508

387. مزارات اهل البيت عليهم السلام و تاريخ ها، سيد محمد حسين حسيني جلالى.
388. مسالك الابصار فى ممالك الامصار.
389. مستدرک سفينة البحار علامه نمازى شهرودى جامعه مدرسين قم.
390. مستدرکات اعيان الشيعه، حسن الامين، دار التعارف، بيروت، 1418ق.
391. مشکاة الادب، ناصرى ناصر خسرو تهران بى تا.
392. مصائب، الابرار آقا بيوک واعظ تبريزى تاريخ نگارش، 1335ق.
393. مصائب المعصومين عليهم السلام، حاج شيخ عبد الخالق بن عبد الرحيم يزدى، اتمام: 1241 هـ. ق، چاپ سنگى.
394. مصائب الهداة، علامه سيد صدر الدين حسين تنكابنى، چاپ سنگى. در كتابخانه آيت الله بروجردى مسجد اعظم قم.
395. مصائب جناب سكينه عليها السلام ترجمه ي: محمد حسين علوى، قم، صبورى زهرا، منش، 1424ق / 1382.
396. مصباح الحرمين مولى عبد الجبار شكوتى، چاپ سنگى.
397. مصباح الفقاهه، سيد ابو القاسم خويى مؤسس خويى قم.
398. المصباح الكفعمى، اعلمى، بيروت.
399. مصباح المجتهد، شيخ طوسى، اعلمى، بيروت.
400. مصباح المنير فيومى دار الهجرة، قم، 1414ق.
401. مصباح كفعمى منشورات شريف رضى، قم.
402. مطالب السؤل فى مناقب آل الرسول صلى الله عليه و آله، محمد بن طلحة شافعى، چاپ نجف.
403. مع الركب الحسين جعفر البطحى.
404. مع الركب الحسينى فى الشام محمد امين امينى نسيم هدايت قم.
405. المعارف، ابن قتيبة دينورى، دار احياء التراث، بيروت.
406. المعالم الاثرية فى دمشق و السوریه عادل العلوى، دار المعرفة، بيروت، 1424ق.
407. معالى السبطين شيخ محمد مهدى جائرى مازندرانى، شريف رضى، 1367.

408. معانی الاخبار، شیخ صدوق، انتشارات اسلامی، 1361.

409. معجزات حضرت رقیه علیها السلام شیخ علی فلسفی، چاپ کوثر، چاپ اول، 1392.

410. معجزات و کرامات ائمه علیهم السلام، هادی حسینی خراسانی، داوری، قم، 1376.

411. معجزات و کرامات حضرت زینب حضرت رقیه حضرت علی اصغر علیه السلام، لطیف، راشدی، تهران، سمیع، 1386.

412. معجم البلدان یاقوت حموی، دار العلم، بیروت

413. معجم الرجال، سید ابو القاسم خویی مؤسسه آثار خویی قم.

ص: 509

414. معجم الكبير، طبرانی، دار الاحياء التراث العربي.
415. معجم المطبوعات العربية اليان سرکيس دار الامان، بيروت.
416. معدن البكاء، ملا محمد صالح برغانی چاپ سنگی.
417. مفاخر، اسلام علی دوانی، مرکز اسناد انقلاب اسلامي، تهران، 1379.
418. مفتاح البكاء، ملا محمد صالح برغانی چاپ سنگی.
419. مفتاح الجنان در ذيل زاد المعاد.
420. مفتاح الجنة للنار جنة، مقدس زنجانی چاپ سنگی.
421. المفردات في الفاظ القرآن، راغب اصفهانی، مع ملاحظات العاملي، دار المعرفة بيروت.
422. مقاتل الطالبين، ابو الفرج اصفهانی، المكتبة الحيدرية، نجف اشرف دار الكتاب قم، 1385ق.
423. مقاييس الهداية في علم الدراية، مامقانی آل البيت، قم.
424. مقتل الحسين به روايت صدوق محمد صحتی سردودی.
425. مقتل الحسين عليه السلام، خوارزمي، انتشارات انوار الهدی، قم، 1425ق.
426. مقتل الحسين عليه السلام، لوط بن يحيى بن سعيد بن محنف بن مسلم الازدی الغامدي.
427. مقتل الحسين عليه السلام، محمد تقی بحر العلوم، مكتبة العلمين العامة، دار الزهراء عليها السلام.
428. مقتل الحسين عليه السلام، موسوی مقرر، عتبة حسينية قم.
429. مقتل جامع سيد الشهداء و اصحابه، مهدي، پيشوايي مؤسسه امام خميني قم.
430. مقتل جامع مقدم، سيد محمد تقی، مقدم، نشر كتب مقدم، مشهد.
430. مقتل حضرت رقيه حضرت رقيه از ولادت تا شهادت، محمد علی مسعود، قاسمی طوبايی، محبت چاپ اول، 1394.
432. مكارم الاخلاق، طبرسی جامعه مدرسين قم، 1385.
433. ملاذ الاخبار في تهذيب الاخيار، علامه محمد باقر مجلسی قم مرعشی.
434. ملحقات احقاق الحق، آيت الله مرعشی نجفی، كتابخانه آيت الله مرعشی نجفی قم.

435. من عمه هستم تو بابا. محسن زمانى، بوستان كتاب، قم، 1388.

436. من لا يحضره الفقيه، شيخ صدوق، جماعة المدرسين، قم.

437. مناقب آل ابى طالب عليه السلام، ابو جعفر ابن شهر آشوب، ذوى القربى، 1379.

438. مناقب و مصائب دختر على زينب كبرا و رقيه خاتون عليها السلام، حسين على زاده.

439. منبع البكاء، ملا محمد صالح برغانى، چاپ سنگى.

440. منتخب الانوار فى تاريخ الائمة الاطهار عليهم السلام، ابن همام اسكافى.

ص: 510

441. منتخب التواريخ، ملا هاشم خراساني، اسلاميه تهران 1376.
442. المنتخب، شيخ فخر الدين الطريحي النجفي، نجف، 1385ق.
443. منتهى الارب في لغة العرب، عبد الرحيم بن عبد الكريم صفى پور انتشارات كتابخانه سنایی
444. منتهى الآمال، محدث قمى اسلاميه، تهران، 1338.
445. منجد الطلاب دار المشرق، بيروت، 1956.
446. منهاج الدموع، على قرنى گلپايگانى، دين و دانش، قم.
447. مواليد الائمة عليهم السلام، علامه سماوى.
448. المواهب اللطفية فى انساب الشريفه على بن محمد بن على راشد 1304.
449. موجز تواريخ اهل البيت عليهم السلام، شيخ محمد طاهر سماوى، نجف، 1385ق.
450. موسوعة الامام الحسين (تاريخ امام حسين) مجموعه مؤلفين وزارت آموزش و پرورش تهران، 1388
451. موسوعة الانساب اللبیت، سيد فتحى عبد القادر ابى سعود، سلطان العبادي الرفاعى النجفى دار المعرفة، بيروت، 1424ق.
452. الموسوعة الرجالية الميسرة، على اكبر ترابى مؤسسه امام صادق عليه السلام، قم.
453. موسوعة طبقات الفقهاء، جعفر سبحانى، مؤسسه امام صادق عليه السلام، قم.
454. موسوعة كربلا دكتور لبيب بيضون مؤسسة الاعلمى بيروت 1427
455. موسوعة كربلا، بيت البيضون اعلمى، بيروت.
456. موسوعة كلمات الامام حسن (فرهنگ جامع سخنان امام حسين)، سازمان تبليغات اسلامى پژوهشكده باقر العلوم، 1385.
457. موسوى، يمانى محمد كاظم العنبرية فى انساب خير البرية، مرعى، قم.
458. مهتج الاحزان، حسين بن محمد على يزدى، اسلاميه تهران.
459. ميزان الاعتدال، ذهبى دار العلميه بيروت.
460. نازدانه، بابا فاطمه، غلام زاده تصويرگر مريم، چوپانى شيراز: نادريان، 1390.
461. ناسخ التواريخ (حضرت زينب عليها السلام) عباس قلى خان، سپر اسلاميه اسلاميه، تهران.

462. النجوم الزهراء، جمال الدين تعزى.

463. نزهة، المجلس نور الدين مكى مكتبة الحيدرية، نجف اشرف.

464. النفخة العنبريه.

465. نفس المهموم، شيخ عباس قمى، مكتبة بصيرتى، قم، 1405ق.

466. نور الابصار في مناقب آل بيت النبى المختار صلى الله عليه و آله، شبلنجى شافعى، ذوى القربى، قم.

467. نور العين فى مشهد، الحسين ابو اسحاق اسفرائينى به نقل مقتل جامع السيد

ص: 511

468. نهاية الادب فى فنون الادب ، شهاب الدين احمد بن عبد الوهاب النورى المصرى.
469. النهاية فى غريب الحديث ابن اثير، دار التلاوة، بيروت.
470. نهج الحق و كشف الصدق، مكتبة السيد الشهداء، قم.
471. و صد ها مبلغ و خطيب صاحب نظر و صاحب نفس كه به جهت اختصار از ذكر همه آن ها خوددارى مى شود.
472. الوجيز فى علم الرجال مرحوم مجلسى مؤسسه چاپ و انتشارات.
473. وديعه ي كربلا حضرت رقيه بنت الحسين عليها السلام مجيد زجاجى كاشانى انتشارات آواى، سبحان تهران، چاپ اول، 1387.
474. وسائل الشيعة، شيخ حر عاملى، مؤسسة آل البيت عليهم السلام، قم.
475. وسيلة الدارين فى انصار الحسين عليهم السلام، موسى، زنجانى، مؤسسة اعلمى، بيروت 1402ق.
476. وسيلة المعصومية، حاج بيوك آقا واعظ تبريزى چاپ سنگى.
477. وفات حضرت رقيه عليها السلام ملوك السادات ميرفندرسكى، گرگان، مختوم قلى فراغى، 1382.
478. وفيات الأئمة عليهم السلام، من علماء البحرين و القطيف، دار البلاغة، بيروت، چاپ اول 1412ق.
479. وقايع عاشورا، سيد محمد تقى مقدم، نشر كتب مقدم، مشهد، 1352.
480. وقائع الشهور مجتهد بيرجندى اخوان كتابچى، تهران، 1352ق.
481. الوقائع و الحوادث محمد باقر ملبوبى، كتاب فروشى فرد، قم، 1341.
482. وقعة الطف، يوسف غروى.
483. الهداية الكبرى، حسين بن حمدان، خصيبى، مؤسسة البلاغ، بيروت، چاپ چهارم، 1411ق.
484. هدية الاحباب، محدث قمى، انتشارات امير كبير، تهران، 1363.
485. هدية العارفين اسماعيل باشا بغدادى.
486. ياران كوچك حسين عليه السلام، (حكاييت كودكان و نوجوانان در حماسه ي كربلا)، احمد موسى و ادقانى تهران قديانى، 1377.
487. ينابيع المؤدة، قندوزى حنفى، دار الاسوة، قم، مؤسسة الاعلمى بيروت.

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه موفق به تولید نرم افزارهای تلفن همراه، کتابخانه های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارک امام علیه السلام پشتیبانی می شود.

برای خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگویم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

